

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı

**YAHYALILI HACI HASAN EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE
TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

İdris KOCABAŞ

Sivas
Ocak 2018

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı

YAHYALILI HACI HASAN EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

İdris KOCABAŞ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Sivas
Ocak 2018

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı : Tasavvuf Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve
Tasavvufî Görüşleri
Savunma Tarihi : 22.12.2017
Danışmanı : Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Üye : Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Yüksel GÖZTEPE

Oy Birliği

Oy Çokluğu

İdris KOCABAŞ tarafından hazırlanan “Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri” başlıklı tez, kabul edilmiştir. .../.../20

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İdris KOCABAŞ

ÖNSÖZ

İslâm'ın ruh dünyasını ve ahlâkî boyutunu yansıtmaya bakımından tasavvuf önemli bir konuma sahiptir. İlk dönemlerden beri sürekli ilgi alanı olmayı başaran tasavvuf, başlangıçta her ne kadar bireysel zühd hâlinde işlevselliğini devam ettirmişse de daha sonraki dönemlerde kurumsallaşarak günümüze kadar varlık sertüvenini sürdürmüştür. Ruhun arındırılması, kalbin tasfiyesi, nefsin tezkiyesi ve ahlâkın olgunlaştırılması gibi alanlarda mümini, kâmil bir hale getirmenin gayretini ortaya koyan tasavvuf, tarih boyunca tarikat kurumlarıyla toplumsal hayata yansımıştır.

Tasavvuf ilminin temel kaynağı Kur'ân ve sünnettir. Tasavvufu bir pergel gibi düşünecek olursak, pergelinsabit ayağının Kur'ân ve sünnette olduğunu, hareketli ayağının ise ilimden sanata, kültürden felsefeye, bireyden topluma kadar pek çok alanda dolaştığını görebilmek mümkündür. Bununla birlikte tasavvufun teori kadar pratiği de gerekli gördüğü anlaşılmaktadır. Bu açıdan "tasavvuf" kavramına yapılan onlarca değişik tanımlama her bir sûfinin kişisel tecrübelerinin sonunda elde ettikleri marifetlerle doğru orantılıdır. Kişiyi mükemmele doğru çıkardığı seyr u seferde tasavvuf, kimi zaman gizemli bir hal alır kimi zamansa kendine has metaforik bir dille insana hitap eder. İşte bu aşamada sâlike rehberlik yapması için, tasavvuf yolunun inceliklerine vakıf olan sûfi/mürşid/şeyhlere ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu rehber şahsiyetlerden biriside tezimizde konusunu oluşturan Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'dir.

Bu çalışmamızda yirminci yüzyılın önemli sûfi şahsiyetlerinden olan Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin hayatını, eserlerini ve tasavvufî görüşlerini incelemeye çalıştık. Dinî ve tasavvufî açıdan sıkıntılı olan bir dönemde, halkın dingin, olgun ve feyizli yol göstericilere her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğu bir zamanda Yahyalı'da yaşayan Hacı Hasan Efendi, yetmiş iki yıllık ömründe insanları irşad etmeye, onları dinî, ilmî ve fikrî temelde aydınlatmaya var gücüyle çalışmıştır.

Hacı Hasan Efendi'nin hayatı eserleri ve tasavvufî görüşlerini konu alan bu çalışmamız bir giriş ve iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Hacı Hasan Efendi'nin yetişmesinde önemli katkısı olan aile çevresini, doğum ve çocukluğunu, askerliğini, çalışma hayatını, ilmî, tasavvufî ve edebî kişiliğini ortaya koymaya çalıştık. Bununla beraber onun bir mürşid-i kâmil olarak yetişmesinde özellikle katkısı olan Mahmut Sami Ramazanoğlu (ks.) ile olan irtibatını, tarikatını, halifeliğini, Nakşbendiyye

silsilesindeki yerini, kendisi hakkında ilim ve irfan sahibi zatların görüşlerini mümkün merteye ele almaya çalıştık. Çeşitli yerlerde yaptığı kayda alınmış vaaz ve sohbetlerinin çözümlenmesinden oluşan dört farklı “Sohbetler” kitabını, “Gönül Âleminden” isimli şiir kitabını ve “Kalemdâr’ın Not Defteri” isimli eserlerini de incelemeye tabi tuttuk. “Hacı Hasan Efendi’nin Halifesi” başlığıyla da birinci bölümü bitirmiş olduk.

Hacı Hasan Efendi’nin tasavvufî görüşlerini incelediğimiz ikinci bölümde ise; onun seyr u sülûk kavramları ile ilgili yaklaşımlarını, tasavvufî ahlâkla ilgili düşüncelerini, tahakkuka dair betimlemeleriniimkân ölçüsünde incelemeye çalıştık. Bunu yaparken tasavvuf kaynaklarında ortaya konulan terminolojiyle Hacı Hasan Efendi’nin tasavvuf kavramlarına yüklediği anlamları birlikte değerlendirmeye çalıştık. Bu vesileyle onun, seleflerinden aldığı birikimi bir nebze olsun yansıtmaya fırsatı bulduk. Sonuç bölümünde ise bütün bu çalışmamıza istinaden bizde meydana gelen, Hacı Hasan Efendi hakkındaki görüşlerimizi vermeye çalıştık. Çalışmamızı, yazım esnasında kullandığımız kaynakları kaydettiğimiz kaynakça bölümü ve Hacı Hasan Efendi’nin fotoğrafları ile tez içerisinde işarette bulunduğumuz bazı vesikaların yer aldığı ekler bölümüyle hitama erdirdik.

Çalışmamız esnasında, yardımlarını esirgemeyen, fikir ve tavsiyelerinden fazlaca istifade ettiğim tez danışmanım Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE’ye, tez sürecinde her ne zaman ihtiyacım olduysa ilmiyle, irfanıyla ve misafirperverliğiyle yardımlarını esirgemeyen Ali Ramazan DİNÇ’e, ders dönemi boyunca değerli fikirlerinden istifade ettiğim Yrd. Doç. Dr. Yüksel GÖZTEPE’ye, mülakat yapıp bilgi ve tecrübelerine müracaat ettiğim Hacı Hasan Efendi’yle mülâkî olan saygın şahsiyetlere, bu süreçte destek ve teşviklerini daima yanımda hissettiğim aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Amaç ve Konusu	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Teknikleri	2
3. Kaynakların Değerlendirilmesi	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
HACI HASAN EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	5
1. Aile Çevresi	5
1.1. Dedeleri.....	5
1.2. Babası Mustafa Hulûsî Efendi (ö. 1355/1936)	7
1.3. Annesi Ayşe Hanım (ö.1352/1934).....	15
1.4. Kardeşleri.....	17
2. Doğumu ve Çocukluğu.....	18
3. Evliliği	20
4. Askerliği	21
5. Çalışma Hayatı	22
6. Hac Seyahati.....	23
7. Tahsil Hayatı ve İlmî Kişiliği.....	28
8. Tarikata İntisabı.....	33
8.1. Babası Mustafa Hulûsî Efendi’den Feyz Alması.....	33
8.2. Mürşidi Mahmut Sami Ramazanoğlu.....	34
8.3. Mahmut Sami Efendi’ye İntisabı.....	36

9. Tarikatı, Silsilesi ve Halifeliği	44
10. Tasavvufi Şahsiyeti.....	54
11. Edebî Şahsiyeti	57
12. Hizmet ve Faaliyetleri.....	58
13. Hacı Hasan Efendi Hakkında İlim ve İrfan Sahibi Kişilerin Kanaatleri.....	60
14. Hastalıkları ve Vefatı	69
15. Hacı Hasan Efendi'nin Eserleri	84
15.1. Sohbetler (I, II, III, IV)	84
15.2. Gönül Âleminden.....	86
15.3. Kalemî'nin Not Defteri.....	90
16. Halifesi.....	91
İKİNCİ BÖLÜM	95
HACI HASAN EFENDİ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ.....	95
1. Seyr ü Sülûk Kavramları İle İlgili Yaklaşımları.....	96
1.1. Mürşid-i Kâmil.....	97
1.2. Mürîd.....	101
1.3. İntisâb	107
1.4. Zikir.....	118
1.5. Rabta	123
1.6. Âdâb ve Erkân.....	129
1.7. Kerâmet	133
1.8. Sohbet.....	138
2. Tahalluk Kavramları İle İlgili Yaklaşımları	142
2.1. Peygamber Tasavvuru.....	143
2.2. Tövbe	148
2.3. Tefekkür	152

2.4. Huşû.....	155
2.5. İhlâs.....	159
2.6. Zühd.....	162
2.7. Takvâ.....	167
2.8. Sabır ve Şükür.....	170
2.9. Sehâvet ve Îsâr.....	174
2.10. Tevekkül ve Tefvîz.....	176
3. Tahakkuk Kavramları İle İlgili Yaklaşımlar.....	179
3.1. Ulûhiyet Anlayışı.....	180
3.2. Aşk ve Muhabbet.....	182
3.3. Havf ve Recâ.....	187
3.4. Kabz ve Bast.....	189
3.5. Fenâ ve Bakâ.....	191
SONUÇ.....	197
KAYNAKÇA.....	201
EKLER.....	217
ÖZ GEÇMİŞ.....	243

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agg.	: Adı geçen görüşme
agm.	: Adı geçen makale
as.	: Aleyhi's-selâm
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
cc.	: Celle Celâlühü
çev.	: Çeviren/Çevirenler
DİA	: Diyanet İşleri Başkanlığı İslâm Ansiklopedisi
DKS	: Dinî Kavramlar Sözlüğü
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
ks.	: Kuddüse Sirruhu
MÜİFV Yay.,	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Vakfı Yayınları
No	: Numara
ö.	: Ölümü
ra.	: Radıyallahu Anh
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren
trs.	: Tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTDS	: Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü
TTS	: Tasavvuf Terimleri Sözlüğü
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
yy.	: Yüzyıl

ÖZET

Bu tezin konusu 1914 yılında Yahyalı'da dünyaya gelmiş, 1987 yılında Kayseri'de vefat etmiş, tasavvufî ve ilmî kişiliğiyle yakın tarihimizde ilmî, ictimâî ve kültürel alanlarda derin izler bırakmış olan Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleridir. Hacı Hasan Efendi Hâlidîyye-Nakşbendîyye geleneğinin son dönem temsilcilerinden biri olmakla beraber, Kâdirîyye yoluna da mensuptur. Bu tez aynı zamanda, Anadolu'nun birçok bölgesini etkilemeyi başaran Hacı Hasan Efendi'nin bu başarısının arka planını tespiti açısından önem arz etmektedir.

Çalışmamız, giriş dâhil üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin amaç ve yöntemi, amacı, konusu ve kaynaklarının değerlendirilmesi gibi konular yer verilmiştir. Birinci bölüm Hacı Hasan Efendi'nin hayatına tahsis edilmiş, onun, aile çevresi, doğumu, çocukluk yılları, tahsil hayatı, tasavvufî şahsiyeti ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Efendi'ye intisabı, tarikatı ve silsilesi, hizmet ve faaliyetleri ve vefatı gibi konular üzerinde durulmuş daha sonra eserleri ve eserlerinin içeriklerine genel hatlarıyla değinilmiş, bu bölümde son olarak Hasan Efendi'nin halifeleri gündeme getirilmiştir. İkinci bölümde ise Hacı Hasan Efendi'nin tasavvufî görüşleri, seyr u sülûk, tasavvufî ahlâk ve tahakkukla ilgili görüşleri şeklinde kategorize edilerek incelenmiştir. Bu yöntemle Hacı Hasan Efendi'nin seleflerinden aldığı bilgi ve tecrübeyi nasıl kullandığı ve dönemi içerisindeki etkisinde bu birikimlerinin tesirini ortaya koymaya çalıştık. Sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapıp faydalandığımız kaynakları kaynakçada belirttik. Ekler bölümüyle tezimizi zenginleştirmeyi de ihmal etmedik.

İslâm'ı takvâ kalitesinde yaşamayı şiar edinen Hacı Hasan Efendi, zahiri hükümlere bağlı kalmayı önemsemiştir. Hatta zahire uymayan bâtını, batıl sayarak Kur'ân ve sünnet çerçevesinde kalmayı her şeyden daha önemli görmüştür. Bu düşüncesini şiirlerinde de etkin bir şekilde ortaya koyan Hacı Hasan Efendi, sûfî olduğu kadar şair de olduğunu ispatlamıştır.

Anahtar Kelimeler:

Hacı Hasan Efendi, Yahyalılı, Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı, Kalem dâr.

ABSTRACT

The subject of this paper is the life, works and Sufi views of Yahyalı Hasan Efendi, who was born in Yahyalı, 1914 and left the deep traces in the scientific, conventional and cultural areas with his sufi and scientific personality. Haji Hasan Efendi also gave the lessons of Kadiriyye orde while he was one of the last period representatives of the Halidiyyeyi Nakşibendiyye tradition. This paper, at the same time, is important with regard to the determination of the background of Haji Hasan Efendi's success who managed to impress many regions in Anatolia.

Our study is composed of the three parts including the introduction. In the introduction, it was given place to some topics like the aim, method, subject of this paper and evaluating of its sources. The first part is assigned to the life of Haji Hasan Efendi, then, it is focused on his family circle, birth, childhood years, school life, sufistic personality and to Mahmut Sami Ramazanoğlu Efendi on the subjects such as initiation, sect and silsile (sequence) and service and activities and death, and then, it is roughly mentioned to his Works and the contents of his Works, and the finally, in this part, Haji Hasan Efendi's khalifas are come to the fore. In the second part, Haji Osman Efendi's sufistic views are examined, and categorized into views on the seyr u sülûk and sufistic morality. With this method, we tried to show how Haji Hasan Efendi used his knowledge and experience from his predecessors and the influence of these accumulations in the influence of the period. In the conclusion section we made a general evaluation and stated the resources we have benefited from in the source. We did not neglect to enrich our explanations with the appendices section.

Haji Hasan Efendi, who has acquired the speciality of living in the quality of Islamic taqwa, pays attention to adhere to the apparent (zahire) provisions. Moreover he accepts superstitious to internal which does not suits to external and he thinks significant staying into the frame of Koran and Sunnet. Hacı Hasan Efendi who presented this idea in his poems actively, proved become poet as well as sufi.

Key words:

Haji Hasan Efendi, Yahyalılı, life and mysticism understanding, Kalem dâr.

GİRİŞ

Yaratılış itibarıyla bütün insanlar eşittir. İslâm'a göre; renk, ırk ve cins yönünden birinin diğere herhangî bir üstünlüğü yoktur. Üstünlüğün sadece takvâda olduğu gerçeğinden hareketle tasavvuf, İslâm'ın emirlerini takvâ derecesinde yaşamayı hedef alan bir ilim dalı olmasıyla dikkatleri üzerine çekmiş bir alandır. Bu açıdan tasavvufun doğuşundan günümüze kadar, pek çok insan tasavvuf yolunu benimsemiş ve tasavvufî anlamda otorite olmuş kişilerden istifade etmeye çalışmışlardır. İşte XX. yüzyılda temayüz etmiş önde gelen sûfîlerinden birisi olan Yahyalılı Hacı Hasan Efendi, tasavvufî neşvesiyle, sûfî şahsiyetiyle,İslâmî nasihatleriyle insanların dikkatini üzerinde toplamayı başarmış bir kimsedir. Yaşadığı çevrede büyük ilgiye mazhar olan Hacı Hasan Efendi, kendisinden sonra gelen nesiller tarafından da sevgiyle takip edilmeye devam etmektedir. Bunun içindir ki biz bu çalışmamızda Hacı Hasan Efendi'yi daha yakından tanımaya, onun hayatını ve tasavvufî görüşlerini sistemli bir şekilde ele almaya çalışacağız.

Tarihi bir şahsiyetin tasavvuf düşüncesine dikkat çekerken araştırmamızın metodolojisini, anlam katmanlarını ve muhteva boyutlarını öncelikli olarak analiz etmeyi gerekli görmekteyiz. Bilimsel ve disiplinler bir yaklaşımla akademik çalışmanın paradigmasını temellendirmeyi önemsemekteyiz. Bu doğrultuda araştırma yöntemlerimizi, araştırmanın kapsamını ve kaynak kritiğini gerçekleştirmek istiyoruz.

1. Araştırmanın Amaç ve Konusu

Yapacağımız bu çalışmada Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin hayatını, eserlerini ve tasavvufî görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız. Tarikat anlayışını, Nakşî-Hâlidî gelenekten ne şekilde etkilendiğini, bulunduğu döneme ve kendisinden sonraki döneme tesirlerini inceleyeceğiz. Kendine has üslubu ile yapmış olduğu sohbetleri ve bu sohbetlerde üzerinde durduğu tasavvufî konuların tespitini yaparak tasavvuf tarihindeki konumunu bulmaya gayret edeceğiz.

Araştırma konusu; XX. yüzyılda yaşayan, ilmi ve tasavvufî kişiliğiyle yakın tarihimizde önemli bir yeri olan, Yahyalı başta olmak üzere Develi, Adana, Kozan, Ceyhan, Niğde ve Ürgüp gibi il ve ilçelerde elli yıla yakın bir süre, fahrî

vaizlik ve irşat faaliyetlerinde bulunan Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşleridir. Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin hayat serüveni yanında, tasavvuf telakkileri, sūfî geleneğin modern dönemdeki örnekliliği, tasavvufî söylem tarzı, irşat uygulamaları, tasavvufî eğitim sistemi üzerinde durmak çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Teknikleri

“Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri” adlı araştırmamızda Hacı Hasan Efendi'nin eserleri ve sesli sohbet kayıtları en temel başucu kaynaklarımız olacaktır. Bununla beraber başta kendi yakınları olmak üzere Hacı Hasan Efendi'yi görmüş, yakından tanımış ve beraber hayat sürmüş kişilerle mülakatlar yaparak, onu birinci ağızlardan objektif bir şekilde tanımaya çalışacağız. Görüştüğümüz her bir kişiye “konumuzla alâkalı daha başka kimlerle görüşebiliriz?” sorusuyla mülakatlarımızda “kartopu” yöntemi uygulayacağız. Hacı Hasan Efendi hakkında kaleme alınmış makalelerden de bilimsel çerçevede istifade edeceğiz. Onun tasavvufî görüşlerini açıklamadan önce, tasavvufi kavramların sözlük ve sūfî gelenekte ne şekilde ele alındığının ve nasıl anlaşıldığı üzerinde duracağız. Hacı Hasan Efendi'nin gerek sohbetlerinden gerekse şiirlerinden alıntılar yaparak, onun tasavvufî düşüncesini ortaya çıkarmaya çalışacağız. Daha önce yaşamış sūfîlerin görüşleriyle Hacı Hasan Efendi'nin -tespit edebildiğimiz- görüşlerinden örtüşenleri birlikte zikredeceğiz. Hacı Hasan Efendi'nin sohbet ve şiirlerindeki tasavvufi konuları, yine kendisinin ayet ve hadislere verdiği anlamlar doğrultusunda tasavvuf düşüncesinin derinliklerine inmeye çalışacağız.

Araştırmamızda her türlü ön yargılardan uzak kalmaya titizlik gösterilecek, hedeflenen veri, bulgu ve kaynaklara ulaşmak için hassas çalışmalarda bulunulacaktır. Edinilen veriler bilimsel objektiflik ölçütlerine uyularak, eleştirel bir üslupla gerçekleştirilen bilimsel yorumlar da değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Biyografik bir çalışma olması nedeniyle kişilik çözümlemesi, davranış psikolojisinin verileri esas yöntemimizi teşkil etmektedir. Tümdengelim ve tümevarım metotlarına yapılan başvurularla konu analiz edilecektir. Soru ve cevap

yöntemi kullanılarak problematik yaklaşım sağlanacaktır. Kişisel gözlem ve değerlendirme yöntemiyle olayın tanıkları, tez konusundaki tasavvufi şahsiyetin yakın çevresinde mülakat, görüşme, sorgulama yöntemleri benimsenecektir.

3. Kaynakların Değerlendirilmesi

Yahyalılı Hacı Hasan Efendi hakkındaki bilgi edineceğimiz en önemli kaynaklar kendi sohbetlerinden ve şiirlerinden müteşekkil eserlerdir. Bu eserler Hacı Hasan Efendi tarafından kaleme alınmamıştır. Ancak bu eserlerin bir kısmı, başta oğlu Ali Ramazan Dinç olmak üzere, sevenlerinin titiz bir çalışmasıyla, Hacı Hasan Efendi'nin, hayattayken kayda alınan sohbetlerinin yazıya aktarılmış şekilleridir. Çözümünü yazıya aktarılan sohbetlerinden istifade ettiğimiz kadar çözümlenmemiş, tarihleri ve yerleri belli olmayan, arşivimizde kayıtlı sesli sohbetleri de çalışmamıza önemli ölçüde kaynaklık yapmıştır.

Dört ayrı "Sohbetler" isimli kitaplarından tasavvufi düşüncesini tespit etmeye çalıştığımız gibi, Hacı Hasan Efendi'nin şiirlerini ihtiva eden "Gönül Âleminden" isimli kitabındaki şiirlerinden istifade ettik. Öte taraftan başta Ali Ramazan Dinç olmak üzere, sevenleri tarafından kaleme alınmış Hacı Hasan Efendi'nin hayatını konu edinen "*Hakikat Önderi Yahyalılı Hacı Hasan Efendi*" isimli eserden, Yenidünya Dergisinde Hacı Hasan Efendi hakkında kaleme alınmış makalelerden, "*Sahabeden Günümüze Allah Dostları*" isimli eserin "Yahyalılı Hacı Hasan Efendi" maddesinden, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinin "Yahyalılı Hacı Hasan Efendi" maddesinden, Kayseri Ansiklopedisinin "Yahyalılı Hacı Hasan Efendi" maddesinden, Ali Ramazan Dinç'in tüm eserlerinden, "*Ahmet İslâmoğlu Hatıralar ve Mülâhazaları I,II*" isimli hatıratından, Vehbi Vakkasoğlu'nun "*Manevîyat Dünyamızda İz Bırakanlar*" eserinden, Hasan Hüseyin Varol'un "*Yaşadıklarım ve Gördüklerim*" isimli hatıratından, Mustafa Kara'nın "*Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*" isimli eserinden yeteri kadar istifade ettik. Ayrıca Hacı Hasan Efendi'yehayatta iken intisap etmiş veya gönül vermiş kişilerle mülakatlar gerçekleştirdik. Hacı Hasan Efendi ile alâkalı dergilerde ve gazetelerde kaleme alınmış makale ve haberleri -ulaşabildiğimiz kadarıyla- incelemeye tabi tuttuk. Bütün bunları yaparken tarafsız bir şekilde, her türlü ön yargıdan uzak bir tutumla, bilimsel bir

Çalışma ortaya koyabilmek adına olumlu ve olumsuz tüm eleştirileri değerlendirmeye tabi tutarak tezimizi ortaya koymaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

HACI HASAN EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

İnsanın zihin ve gönül dünyasının şekillenmesinde ailenin, sosyal ve kültürel çevrenin, yaşanan olayların ve irtibat içerisinde olunan kişilerin katkısı oldukça büyüktür. Bir çocuğun hayatının ilk rol modelleri hiç şüphesiz ailesinde anne ve babası, dede ve ninesi varsa abi ve ablasıdır. Özellikle Hacı Hasan Efendi odaklı baktığımızda onun üzerinde babasının ve annesinin etkisinin fevkalade olduğunu müşahade ederiz. Bunun için Hacı Hasan Efendi’nin tasavvufi görüşlerine geçmeden önce, onun mensup olduğu aile çevresi, doğumu ve çocukluk yılları, tahsil hayatı ve ilmî kişiliği, tasavvufî intisabı, tarikatı ve silsilesi, irtibat içerisinde olduğu sûfî ve ilmi şahsiyetler ve eserleri hakkında bilgi vermenin önemli olduğunu düşünüyoruz.

1. Aile Çevresi

Hacı Hasan Efendi’nin babası Mustafa Hulûsi Efendi (ö. 1355/1936), annesi Ayşe Hanımdır (ö. 1353/1934). Baba tarafından dedesi Hacı Ahmet Efendi, babaannesi Halime Hanım, dedesinin babası ise Hacı Osmanzâde Mustafa Efendi’dir (ö. 1292/1875). Bu soy Hz. Peygambere (sav) dayanmaktadır.¹ Hacı Hasan Efendi’nin tasavvufî şahsiyetinin oluşumunda ailesinden tevarüs eden tasavvuf kültürünün yeri son derece önemlidir. Bundan dolayı Hacı Hasan Efendi’nin hayatına geçmeden önce tasavvufun inceliklerini elde etmesinde ona katkısı çok olan dedesi, babası ve annesinden ayrı ayrı bahsetmek isteriz.

1.1. Dedeleri

Hacı Hasan Efendi’nin kaynaklarda, geriye doğru ulaşabildiğimiz en büyük dedesi (babasının dedesi) seyyitlerden Hacı Osmanzâde adı ile maruf, âlim ve fâzıl bir zat olarak tanınmış Mustafa Efendi’dir (ö. 1292/1875). Hacı Mustafa Efendi Yahyalı’da müderrislik ve kadılık yapmıştır. Yahyalı’da sevilen ve sözüne

¹Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 42; Komisyon, *Hakikat Önderi Yahyalılı Hacı Hasan Efendi*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 84; Mustafa Demirci ve Erol Erdoğan, “Hacı Hasan Efendi” *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yayınları, İstanbul 1996, s. 285; Vehbi Vakkasoğlu, *Manevîyat Dünyamızda İz Bırakanlar*, Nesil Yay. İstanbul 2010, s. 190; Alemdar, “Vefatının Yedinci Yılında Hacı Hasan Efendi” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 1, S: 4, Ocak 1994, s. 60; Yusuf Yasiroğlu, “Velayet Burcunda Bir Mürşid-i Kâmil” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 9, S. 101, Mart 2002, s. 32.

itibar edilen birisi olarak kabul görmüştür. Öğrencilerine zahir ilimleri talim ettirirken manevî eğitime tabi tutmayı ihmal etmemiştir. Hacı Hasan Efendibüyük dedesi Hacı Osmanzâde Mustafa Efendi hakkında şunları ifade etmektedir: “*Bir defasında derse gelen talebeler yolda böğürtlen çalısına kibrit çalıp yakmışlar. Dersin sonunda: ‘Evladım! Yolda gelirken çaluları yakmayın! İçinde canlı mahlûklar var.’ demiş. Bütün talebe hayretle kalmış. Kendisinin de talebelerinin de Rabbim şefaatinde mahrum etmesin.*”² Bu ihtarıyla Hacı Mustafa Efendi insan haklarına verdiği değer yanı sıra hayvan haklarının önemine değinmeyi ihmal etmemiştir. Yine büyük dedesi hakkında Hacı Hasan Efendi şunları ifade etmektedir: “*Dedem Hacı Osmanzâde üç sene yalnızca ‘Besmele’ üzerine vaaz etmişler. Halk dedemi karşıdan görünce ‘besmeleci hoca geliyor’ derlermiş.*”³ Buradan hareketle Mustafa Efendi’nin, “*Besmele ile başlanmayan her önemli iş sonuçsuz kalır.*”⁴ hadis-i şerifinden aldığı ilhamla bütün hayırlı işlerin besmele ile başlanmasının önemine dikkat çektiğini ve bunu defalarca dile getirmiş olduğunu anlayabiliriz. Mahmut Sami Ramazanoğlu (ks.) (ö. 1404/1984) Yahyalı’nın Kavacık mahallesinde kabristanlığı ziyaret ederken Hacı Osmanzâde Mustafa Efendi’nin kabri başına geldiğinde şöyle bir durakladığı, Mustafa Hulûsî (Dinç) Efendi’ye (ö. 1355/1936) bu kabrin kime ait olduğunu sorduğu ve Mustafa Hulusi Efendi’nin dedesi Hacı Osmanzâde Mustafa Efendi’ye ait olduğunu söylediği nakledilmektedir.⁵

Hacı Hasan Efendi’nin dedesi, Kâdiriyye’yemüntesip Hacı Ahmet Efendi’dir (ö.?). Babaannesi iseseyyidelerden olup, müderris Baba Hocanın⁶ kızı Halime Hanımdır.⁷ Hacı Hasan Efendi babaannesinin babası (Baba Hoca)

² Nazif Yılmaz, *Ahmed İslâmoğlu Hatıralar ve Mülâhazalar 1*, Kaynak Yay. İstanbul 2012, s. 180; İdris Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile “*Hacı Hasan Efendi’nin Aile Çevresi*” konulu mülakat, Yahyalı/ Kayseri, 24 Ekim 2015.

³ Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2017.

⁴ Ebû Dâvud, Edeb, 18, 21.

⁵ Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile *agg.*

⁶ “Baba Hoca” aslında bir sülaleye verilen isimdir. Bazı kaynaklarda Hacı Hasan Efendi’nin annesi Ayşe Hanımın sülalesi olarak ifade edilmektedir. (Bkz. Mustafa Demirci ve Erol Erdoğan, “Hacı Hasan Efendi” *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yayınları, İstanbul 1996, s. 285). Ancak Hacı Hasan Efendi Baba Hoca sülalesinin babaannesi Halime Hanıma ait olduğunu bildirir. Bkz. Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 42.

⁷ M. Necmettin Dinç lisans tezinde her ne kadar Mustafa Hulûsî Efendi’nin anne adının “Ümmügülsüm” olduğunu ifade etmişse de hem Ali Ramazan Dinç ile yaptığımız görüşmede hem de bazı kaynaklarda Mustafa Hulûsî Dinç’in anne adı Halime olarak ifade edilmiştir. Kanaatimizce Halime ismi daha ağır basmaktadır. Bkz. Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 73,74; Demirci,

hakkında otobiyografisinde şunlara yer vermektedir: “Bütün hayatında beşeriyet iktizâsı bir namazı (sabah namazını) uyuyup kaldığından dolayı gün dağıldıktan (güneş doğduktan) sonra kılmış. O bir namazı kırk senedir kaza edermiş. ‘Acaba huzur-u ilahide ne yaparım? Abdullah!’ dermiş. Her şahsın ismine de Abdullah dermiş. Allah’ımız şefaatinden mahrum etmesin. (Âmîn)”⁸

1.2. Babası Mustafa Hulûsî Efendi (ö. 1355/1936)

Hacı Hasan Efendi’nin babası, Muhammed Es’ad Erbilî’nin⁹(ks.) (ö.1349/1931) halifelerinden Mustafa Hulûsî (Dinç) Efendi’dir.¹⁰ 1301/1884 yılında Kayseri’nin Yahyalı ilçesinde dünyaya gelen Mustafa Hulûsî Efendi, küçük yaşlardan itibaren ilim öğrenmeye başlamıştır. Temel eğitimini babasından aldıktan sonra ilim hayatına, Yahyalı’nın önde gelen âlimlerinden müderris Hacı Mustafa Efendi’nin¹¹ (ö.1351/1932) medresesinde devam etmiştir.¹² İslâm’a olan hassasiyetinden dolayı çocuk yaşlardayken bile etrafındakiler kendisine “Şih Mustafa” diye hitap etmişlerdir.¹³

Sahabeden Günümüze Allah Dostları, s. 285; Zeynep Eren, “Bir Ömür Sevda İle Yaşamak”, *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S. 159, Ocak 2007, s.17.

⁸ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar 1*, s. 180.

⁹ Son devir Nakşî-Hâlidî şeyhlerinden olan M. Es’ad Erbilî, 1264/1847 yılında Musul’un Erbil kasabasında doğdu. Es’ad Efendi, dinî ilimlerdeki tahsilini Erbil’de tamamladı. 23 yaşında Tâhâ el-Harîrî’ye (ö. 1292/1875) intisap etti. Beş yılda seyr u sülûkunu tamamlayarak hilâfet aldı. 1303/1883 yılında Kadiriyye şeyhi Abdülhamid er-Rifkânî’den (ö. ?) Kadiriyye icazet alarak İstanbul’da Kelâmî Dergâhı’na şeyh oldu. Fatih Camii’nde Hâfız Dîvân’ı ile Molla Câmî’nin Lücetü’l-esrâr adlı eserini okuttu. 1330/1914’te önce Meclis-i Meşâyih âzâsı, sonra reisi oldu. Üsküdar’da Selimiye Dergâhı şeyhliği kendisine tevcih olunan Es’ad Efendi, bu tekkeye oğlu M. Ali Efendi’yi tayin etti. Tekkelerin ve tarikatların ıslahına çalıştı. 1331/1915 yılında Meclis-i Meşâyih reisliğinden istifa etti. Es’ad Efendi, pek çok halife yetiştirdi. İstanbul, Anadolu, Yugoslavya ve Bulgaristan’da binlerce müntesibi oldu. Es’ad Erbilî Menemen olayı ile ilgili olduğu iddia edilerek, idam talebiyle yargılandı. Hakkında verilen idam cezası, yaşlılığı sebebiyle müebbet hapse çevrildi. Es’ad Efendi Menemen’de askeri hastanede tedavi görülürken, 3-4 Mart 1931 gecesi vefat etti. *Kenzü’l-İrfan*, *Mektûbât*, *Risale-i Es’adiyye*, *Fatiha-i Şerife Tercümesi* ve *Divân-ı Esâd* onun başlıca eserleridir. (Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, “Esad Erbilî”, *DİA*, Ankara 1995, c. XI, s. 348; Vahit Göktaş, *Muhammed Esad-ı Erbilî’nin Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s. 23-25.)

¹⁰ Süleyman Uludağ, “Hâlidîyye” *DİA*, TDVY., İstanbul 1997, c. XV, s. 297.

¹¹ Mustafa Efendi, Kayseri’nin, Cami-i Kebir Mahallesi’nde 1869 yılında dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini mahalle mektebinde, medrese tahsilini Melikgâzi Medresesi’nde tamamlamıştır. O aynı zamanda Kızıklı Hacı Kasım Efendi ve Dâmat Halil Efendi’den ilim tahsil etmiştir. Son dönem Osmanlı Yahyalı âlimlerinin, hemen hemen hepsinin hocasıdır. Daha sonra Kayseri’ye dönerek inzivaya çekilmiş 1932’de Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur. Kabri, Seyyid Burhâneddin Türbesi arkasında, ağabey Hacı Zühdü Efendi’nin kabrinin yanı başındadır. (Bkz. Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 23; M. Zeki Koçer, *Kayseri Ülemâsı*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1972, s 73.)

¹² Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 25.

¹³ M. Necmettin Dinç, *Mutafa Hulûsî Hayatı, Hatıraları ve Eserleri*, Ankara Üniv. İlahiyat Lisans Tezi (basılmamış), Ankara 1998; Veysel Akkaya, *Hulûsî Divanı*, Mavi Yay., İstanbul 2005, s 12.

Hacı Hasan Efendi'nin verdiği bilgiye göre Mustafa Hulûsî Efendi otuz sene boyunca Ahmet Kuddûsî (Veli)'nin (ö. 1265/1848) yolunda Kâdiriyyehalifelîği yapmıştır.¹⁴ Buradaki halifelik Kuddusî Veli'den gelen genel bir halifelik midir yoksa sadece Yahyalı'da kâdiriyye tarikatının usul ve erkânının yerine getirilmesi hususunda yol göstericilik midir, tam bilinmemektedir. Ancak o dönem Kuddusî Veli'nin İç Anadolu bölgesinde tesir halkasının geniş olduğu göz önünde bulundurulursa Mustafa Hulûsî Efendi, babası Ahmet Efendi kanalıyla Kuddusî Veli'yi tanımış olabilir. Mustafa Hulûsî Efendi daha sonra Alay Müftüsü Rizeli İbrahim Efendi (ö.?) vasıtasıyla, Es'ad Erbilî Efendi'yi tanımış ve 1922-23¹⁵ yılında büyük bir aşk ve iştiaqla İstanbul'da bulunan Kelâmî Dergâhının yolunu tutmuştur. Onun İstanbul'a gelişini manen hisseden Es'ad Efendi (ks.) halife ve müridlerine “*Bize Yahyalılı Şeyh Mustafa Efendi geliyor, karşılayınız*” demiştir. Burada Es'ad Efendi'nin “Şeyh Mustafa Efendi” demesi Mustafa Efendi'nin kâdiriyye tarikatında şeyhlik yapmış olmasına bir atıf olabilir. Bu da bize Mustafa Efendi'nin, Es'ad Efendi'ye daha gitmeden önce belli bir manevî olgunluğu yakalamış olduğunu göstermektedir. Kelâmî Dergâhına varışında kabul edilip edilmeme endişesi içerisinde bekleyen Mustafa Efendi'ye, Es'ad Efendi; “*Mustafa Efendi biz seni kabul edeli tam elli sene oldu*” demiştir.¹⁶ Mustafa Efendi oysaki o zamanlar daha kırk yaşındadır. Bu da demek olur ki, Mustafa Hulûsî Efendi daha doğmadan on yıl kadar evvel Es'ad Efendi tarafından manevi deftere kaydedilmiştir.

Mustafa Efendi, Es'ad Efendi'nin yanında yüksek kabiliyeti vesilesiyle seyru sülûkunu beş gün gibi kısa bir sürede tamamladığı söylenmektedir.¹⁷ Toplamda kırk beş gün kaldığı Kelâmî Dergâhından yine Es'ad Efendi'nin; “*Mustafa Efendi, aile efradınız sizi bekliyor gidebilirsiniz*” desturuyla ve almış

¹⁴ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 42.

¹⁵ Babasının İstanbul'a gittiği zamanda, Hacı Hasan Efendi kendisinin 7 veya 8 yaşında olduğunu ifade etmektedir. (Bkz. Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 80.) Dolayısıyla Mustafa Efendi'nin Kelâmî Dergâhına gittiği tarih 1922 veya 1923 olmalıdır.

¹⁶ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 76; Ali Ramazan Dinç, *Kemâlât*, Mavi Yay., İstanbul 2011, s. 250; Necmettin Dinç, “Şeyh Mustafa Hulûsî” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 6, S.65, Mart 1999, s.17.

¹⁷ Mustafa Hulûsî Dinç, *Hulûsî Divânı*, Haz: Veysel Akkaya, Mavi Yay. İstanbul 2005, s.20.

olduğu halifelik icazetnamesiyle¹⁸ memleketi Yahyalı'ya dönmek üzere dergâhtan ayrılır.¹⁹ Bu sıralar, annesi Halime Hanımın “*Evladım nerede kaldı?*” diye merakını dile getirdiği zamana rastlamaktadır.²⁰ Es'ad Efendi, Mustafa Efendi'deki ihlâsın göstergesi olarak kendisine, saf, halis ve içi temiz anlamlarına gelen “Hulûsî” mahlasını vermiş, halifelik görevine de atıfta bulunarak “Memurumsun”²¹ taltifinde bulunmuştur. Es'ad Efendi dergâhayadigâr kalması adına Mustafa Hulûsî Efendi'den bir şiir talep eder ve Mustafa Efendi şu şiiri yazar:²²

*İftirak günü gelince muhrûk oldu kebedim,
Ne acep mesrûr olayım gam iledir bünyâdım.*

*Teşbih eyledik dergâhını Cennet-i A'lâ'ya biz,
Münkad olun, kani' olun budur size takririm.*

*Vâsi' olmuş kalbi O'nun, vasfedemem ey yaran!
Yerleri, gökleri koysan kat'iyen doldu demem.*

*Mü'minin mer'isi olmuş, sekalânın âmiri,
Böyle buldum, böyle gördüm yoktur hiç gümânım.*

*Cân gidip de ten kalınca ziyâ verir îmânın,
Râbitaya dikkat edin feyz verir mürşidim.*

*Vâris-i enbiyâ olmuş ilmiyle âmil olmuş,
Âlim olmuş, âmil olmuş, ârif olmuş mürşidim.*

*Şeriatı tatbik etmiş tarîkatta bi't-tamam,
Ahlâkını vasfedemem, güzel kılmış Sübhân'ım*

*Ol mukaddes câmilerde hatmi tamam oluyor,
Kâbiliyeti olana feyz verir mürşidim.²³*

¹⁸İcazetnâme ilk olarak Necmeddin Dinç tarafından *Mustafa Hulûsî Hayatı, Hatıraları ve Eserleri* adlı Lisans tezinde çevriyâzısı yapılmıştır; Ercan Alkan tarafından Yeni Dünya Dergisi Mart 2004 sayı 125'te bir makale kaleme alınmış, çevriyâzıyla birlikte sadeleştirilerek yayımlanmıştır.” Bkz. Akkaya, *Hulûsî Dîvânı*, s. 21.

¹⁹ Mustafa Hulûsî Efendi'nin icâzetnâmesi için bkz.: Ek: 23.

²⁰ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 77-80; Necmettin Dinç, *agt.*, s.13; Akkaya, *Hulûsî Dîvânı*, s. 18-21.

²¹ Bunun için Mustafa Efendi şiirlerinde “Me'mur” mahlasını kullanmaktadır. “*Me'muran deyu ad verdi Kutb-u Zaman-ı cihân/ Müntesibin hepsini dilerem bulsun selamet*”, Bkz. Akkaya, *Hulûsî Dîvânı*, s.144.

²²M. Necmettin Dinç, *Mutafa Hulûsî Hayatı, Hatıraları ve Eserleri*, Ankara Üniv. İlahiyat Lisans Tezi (basılmamış), Ankara 1998, s.7; Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 80.

²³ Akkaya, *Hulûsî Dîvânı*, s.70; Necmettin Dinç, “Şeyh Mustafa Hulûsî” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 6, S.65, Mart 1999, s.17.

Aruz veznini de bildiğini öğrendiğimiz bu şiirinde Mustafa Hulûsî Efendi; müşidi Es'ad Efendi'den ayrılık gününün gelmiş olmasıyla ciğerinin yandığını söyler ve kederli olduğunu ifade eder. Kelâmî Dergâhını cennete benzeten Mustafa Efendi, çevresindekilere Es'ad Efendi'nin ve dergâhın kıymetini iyi bilmelerini tembihler. Es'ad Efendi'nin gönlünün yer ile gökler konulsa dolmayacak bir genişlikte olduğundan dem vurur. Es'ad Efendi'nin müminler tarafından saygıya layık görülmüş bir kimse olduğunu beyan ederken onun insanların ve cinlerin şeyhi olduğunu ifade eder ve bunda hiç şüphesinin olmadığını altını çizer. Rabitasına dikkat eden mürid için Es'ad Efendi'nin feyze vesile olacağı, onun peygamber varisi âlim, âmil ve ârif bir kimse olduğu söylemlerinde bulunur. Müşidini, şeriatın uygulayıcısı, tarikatta herhangi bir eksiği olmayan, ahlâken kemâle ermiş ve kabiliyetli olanlara feyzden istifade ettirebilecek bir kişi olarak tanıtarak şiiri nihayetlendirir.

Ömer Kirazoğlu'nun²⁴(ö.1409/1989) Mahmut Sami Efendi'ye, Mustafa Hulûsî Efendi'nin nasıl bir kimse olduğunu sorması üzerine, Sami Efendi'nin şöyle cevap verdiği nakledilir: “*Es'ad Erbilî* (ks.) *halifelerine icazet verirken sadece isimlerini yazıp verdi. Ama Mustafa Hulûsî Efendi'nin icâzetnâmesine 'Şeyh Mustafa Hulûsî' diye yazıp verdi.*”²⁵Buradan anlaşıldığı üzere Es'ad Efendi'nin Mustafa Efendi'ye olan ilgisi oldukça fazladır.²⁶ Hacı Hasan Efendi'nin, babası Mustafa Efendi'nin tercüme-i hâlini ifade etmek maksadıyla kaleme almış olduğu şiirini burada zikretmemiz yerinde olacaktır:

Kâdirîyle Nakşî'den halife peder,

Bu âciz oğluna teveccüh eder.

Otuz-kırk sene Kâdirî'de kalmış,

On-onbeş kişiyi tarîke almış.

Onların çoğu da meclise gelmez,

Ederler sohbeti lezzeti olmaz.

²⁴Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun (ks.) damadı ve Yüksek Mimar.

²⁵ Hacı Hasan Efendinin 1981 yılında gerçekleştirdiği ve banda kaydedilmiş sesli sohbeti; Osman Alperen, “Hacı Hasan Efendi'nin Dilinden Ahbab-ü Yâranı” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 17, S.195, Ocak 2010, s.34.

²⁶Ali Ramazan Dinç'in, Ahmet Atasayar'dan aldığı bilgiye göre Es'ad Erbili (ks.) üç kişinin icâzetnâmesinde “şeyh” tabirini kullanmıştır. Bunlar; Mahmut Sami Ramazanoğlu (ks.), Cide Müftüsü Hüseyin Efendi (ks.) ve Mustafa Hulûsî Efendi'dir (ks.).

*Bakmışlar Kâdirî’de sağ kutup yoktur,
Herkes lazımmış bir hâzık doktor.*

*Bu arada bir halife yetişti,
Bir kıvılcım attı, peder tutuştu.*

*Alay Müftîsi İbrâhim’dir adı,
“Kutbu’l-aktâb olmuş Üstâdım” dedi.*

*İstanbul’a Üstadına gönderdi,
Peder işi, tam Nakşî’ye dönderdi.*

*Dergâh-ı Es’ad’da kırk beş gün kaldı,
Nasip etti Mevla, hilafet aldı.*

*Var, Hakk’a dair nice sözleri,
Ledünnî dökerken ağlar gözleri.*

*İhvanı çoğaldı, üstü başına,
Sâlik’in bir lezzet girdi döşüne.*

*Çıktı kürsiye, hep nâsı doyurdu,
Hacı Sami Sultan teşrif buyurdu.*

*Üstad’ı gidince bu Zât’a geçti,
Yaş elli ikide ahrete göçtü.*

*Bacanağı Fazlı Hafız var idi,
Bu hususta pederime yâr idi.*

*Bu mesleğin hayli yükün kaldırdı,
Hatimle üç yıl teravih kıldırıldı.*

*Çok hâller vardı, yazmakla bitmez,
Hak rahmet eylesin, gönülden gitmez.²⁷*

Mustafa Efendi, Es’ad Efendi’nin vefatından sonra Es’ad Efendi’nin halifesi olarak yerine geçen Mahmut Sami Ramazanoğlu Efendi’ye (ö.1404/1984) bağlılığını ifade etmiştir.²⁸ 1935 yılında Kayseri-Yeşilhisar’a gelen Sami Efendi oradan da Mustafa Hulûsî Efendi’yi ziyaret etmek için Yahyalı’ya gelmiştir.²⁹

²⁷ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminde*, Mavi Yay. İstanbul 2005, s. 30.

²⁸ Bkz. Mektubat-ı Es’ad Erbili, 134. Mektup.

²⁹ Bazı kaynaklarda yer alan bilgiye göre Mahmut Sami Ramazanoğlu’nun Yahyalı’ya gidiş tarihi 1930 olarak ifade edilmiştir. (Bkz. Veysel Akkaya, *Hulûsî Divanı*, s. 26.) Ancak bu tarihin yanlış olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Sami Efendi Yahyalı’ya gittiğinde Hacı Hasan Efendi’nin annesi

Mustafa Hulûsî Efendi o sıralar Yahyalı'nın Dereköy köyünde fahri imamlık ve irşat vazifesini yerine getirmektedir. Dereköy'e kadar gelen Sami Efendi'den istimdat etmek için Hacı Hasan Efendi bir şiir kaleme almıştır. Fakat Sami Efendi'den çekindiği için bu şiiri okumaya cesaret edemez. Bunu fark eden babası, Hacı Hasan Efendi'ye yazdığı şiiri okumasını söyler. Bunun üzerine Hacı Hasan Efendi, "Sami Efendim" isimli şu şiiri okur:

*Kavuştı birbirine Şems ile Kamer,
Mevlayı zikretti, büsbütün damar,
Şehrimize kuruldu bir azim fener,
Teveccüh isterim, Sami Efendim!*

*Nur oldu girince, memleket çarşısı,
Hürmetle gidildi üstada karşı,
Gözleri seyreder, baktıkça arşı,
Teveccüh isteriz, Sami Efendim!*

*Bi-iznillah durgun kalbi işletti,
Letâif dersine hemen başlattı,
Zahirî işleri bütün boşlattı,
Teveccüh isteriz, Sami Efendim!*

*Cem oldu ulema, buyurdu sohbet,
İlm ü ameline ettiler hayret,
Herkes halince geldi bir gayret,
Teveccüh isteriz, Sami Efendim!*

*Babam, Kılavuz, bütün dervişan.
Mest ü hayran oldu sizle görüşen,
Huzuruna geldik aciz, perişan,
Teveccüh isteriz, Sami Efendim!*

Ayşe Hanım'ın kabrini ziyaret ettiğini yine Hacı Hasan Efendi'nin ifadelerinden biliyoruz. (bkz. Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler 1*, s.165) Dolayısıyla Ayşe Hanım'ın vefat tarihi 1934 olduğuna göre 1930 yılında Ayşe Hanım henüz hayattadır. Ayrıca Sami Efendi'nin Yahyalı'ya gidiş tarihinin 1935 yılı olduğu hususu Hacı Hasan Efendi'nin Ahmet İslâmoğlu'na gönderdiği bir mektupta yer almaktadır. (Bkz. Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar 1*, s. 177.)

*Vasfını söylemekte kasırdır dilim,
Ancak sen gösterin Hazretim, yolum,
Girdaba düşüyom, tutuver elim,
Teveccüh isteriz, Sami Efendim!*

*Kalemdâr, köleniz diliyor dilek,
Ziyarete geldi cin ile melek,
Bırakma bizleri, kapında ölek,
Teveccüh isteriz, Sami Efendim!³⁰*

Dinlediği bu şiiri çok beğenen Sami Efendi'nin şiirin metnini içeren kâğıdıkatlayıp cebine koyduğu nakledilmektedir.³¹ Sami Efendi'nin özel olarak Yahyalı'ya kadar gitmiş olması, Mustafa Hulûsî Efendi ve Hacı Hasan Efendi'ye vermiş olduğu değer bir göstergesi kabul edilmektedir.

15 Ağustos 1936 yılında Hakk'a yürüyen Mustafa Hulûsî Efendi'nin vefatına dair Hacı Hasan Efendi şu bilgileri aktarmaktadır: “*Babamla birlikte Yeşilhisar içmecesinde Üstadımız Sami Efendi'yi ziyarete gittik. Ziyareten dönerken bir yerde konakladık. Bu esnada babam, Üstâd-ı Ekremimiz'in Fakir'e yazdığı icâzetnâme'yi verince beni bir ağlama tuttu. Babam hayretle: 'Oğlum sevineceğin yerde niçin ağlıyorsun?' deyince; 'Baba! Bana ilhamla sizin, dar-ı bakâ'ya irtihalinizi şaret ediliyor,' dedim. Ayrılık ateşi içim edüşmüştü. Eve geldik. Babam vasiyetini yaptı. Buhadiseden on üç gün sonra³², bir Cumartesi günü, Fecr Sûresi'nin 27-30. âyet-i celîlerini okuyarak: "Ey huzur içinde olan nefis! O senden, sen O'ndan razı olarak Râbbine dön! İyi kullarımın arasına gir. Cennetime gir!" rûhu pûr fütûhları A'lâ-yı illiyyîne uçararak irtihâl ettiler. Vefatlarında 52 yaşlarında idiler.*”³³

³⁰ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 70; Yılmaz, *Hatıralar ve mülâhazalar I*, s. 177.

³¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, Mavi Yay., İstanbul 2010, s. 165; Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, 70; Yılmaz, *Hatıralar ve mülâhazalar I*, 177.

³² Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III* kitabında babasının bu olaydan yirmi üç gün sonra vefat ettiğini haber vermiştir. Bkz. Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 42.

³³ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 83; Akkaya, *Hulûsî Divanı*, s. 29; Vakkasoğlu, *İz Bırakanlar*, s. 192.

Vefatından üç gün sonra, babasının kabrini ziyarete gittiğini ve babasıyla görüştüğünü belirten Hacı Hasan Efendi, bu kabir ziyaretinden şöyle bahsetmektedir:

“Muhterem Pederim Mustafa Hulûsî Efendiyle görüştüm. ‘Nasılın babacığım ölüm anında hiç acı çektin mi?’ dedim. ‘Hiç haberim yok oğlum! Kutb-ı cihanımız Hacı Es’ad Efendimiz başımda oturuyordu. O’nu çok sevdiğim içinyüzüne bakarken canımın çıktığını duymadım.’ dedi. ‘Kabir suali nasıl oldu?’ dedim. ‘İki melek geldi. İlmiyle âmil, âlim bir zât imiş. Üç aylarda, Receb-i Şerif’te vefat etmiş. Şeyhi de başında oturuyor. Soru sormuyoruz deyip, gittiler.’ dedi. ‘Peki, babacığım, bir kaç yüz ihvan senin için ağlıyor, sen bizi hiç düşünmez misin?’ dedim. Dedi ki; ‘Oğlum! Sizleri unutturan, Hz. Muhammed Mustafa’nın (sav) sohbetinde bulunmamızdır. Dünya akla gelir mi? Artık biz başka bir âleme daldık.’ dedi.”³⁴

Hacı Hasan Efendi’nin bu anlattıklarından hareketle bu görüşmenin ancak mânââleminde olduğu anlaşılmaktadır. İslam tarihine baktığımızda ashâb-ı kirâmın³⁵ ve sûfîlerin kabirdekilerle mânâ âleminde görüşme gerçekleştirdiklerine

³⁴ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler II*, s. 107; Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar I*, s. 327-328; Akkaya, *Hulûsî Dîvânı*, s. 30; Ayrıca bu olayı anlattığı kayıt görüntülü olarak internette bulunmaktadır.

³⁵ Ashâb-ı kirâmdan kabirdekilerle konuşma konusuna örnek olarak şu rivâyeti kaydedebiliriz: “Hz. Ömer’in (ra.) halifelîği döneminde ibadet ehli, son derece takva sahibi bir genç vardı. Hz. Ömer’in (ra.) hayret ve takdirle izlediği bu gencin kalbi, Allah ve Resûlü’nün sevgisiyle doluydu. Vakit namazlarını daima cemaatle kılar ve namazdan çıkar çıkmaz evine döner, ihtiyar babasının hizmetini gördü. Bu gencin evine giden yol, bir kadının kapısının önünden geçiyordu. Kadın her defasında gencin yoluna çıkarak çirkin tekliflerde bulunuyor fakat genç, Allah korkusundan ona iltifat etmiyordu. Yine bir gün yatsı namazını kıldıktan sonra evine giderken, kadın tekrar karşısına çıktı ve genci kandırmayı başardı. Fakat genç, kadının ardı sıra eve girerken birden bire Allah Teâlâ’yı hatırladı ve korkuyla dilinden şu âyet döküldü: “Takvaya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah’ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler” (A’râf, 7/201). Hemen ardından da bayılarak düştü. Kadın hizmetçisini çağırdı. Genci tutarak evinin önüne koydular. Sonra da kapıyı çalarak babasına haber verdiler. Babası dışarı çıkınca, oğlunu baygın bir vaziyette kapının önünde buldu. Komşulardan birkaçı genci tutup eve taşıdılar. Uzun bir müddet baygın kalan genç kendine gelince babası; ‘Evladım neyin var, ne oldu, diye sordu.’ Oğlu; ‘Bir şeyim yok’, dedi. Babasının ısrarı üzerine oğlu başından geçenleri anlattı. Babası; ‘Hangi âyeti okumuştun.’ diye sordu. Genç, âyeti okudu ve tekrar kendinden geçti ve ruhunu teslim etti. Bunun üzerine genci yıkadılar ve gece vakti gözyaşlarıyla defnettiler. Sabah olunca olay Hz. Ömer’e (ra.) bildirildi. Hz. Ömer (ra.) gencin babasına gelerek başsağlığı diledi ve ‘Bana niye haber vermedin.’ diye sordu. Gencin babası; ‘Ey müminlerin emiri, vakit geceydi,’ dedi. Hz. Ömer (ra.); ‘Bizi onun kabrine götürün.’ dedi. Hz. Ömer ve beraberindekiler gencin kabrine geldiler. Hz. Ömer; ‘Ey filan kişi! ‘Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır.’ (Rahman, 55/46) âyetini okudu. Genç kabirden; ‘Ya Ömer! Rabbim cennette bana

dair örnekler görebilmekteyiz. Örneğin, sâfillerden Ebu'l-Hasan Harakânî'nin (ks.) (ö. 425/1033) kendisinden bir asır önce vefat etmiş olan Bâyezid-i Bistâmî (ks.) (ö. 234/848) ile kabri başında mânâ âleminde gerçekleştirdiği bir görüşme şu şekilde kaydedilmektedir:

“(Bâyezid’in kabrinden) ‘Ey Ebu’l-Hasan! Oturma zamanı geldi’, diye bir sedâ gelince, şeyh; ‘Ey Bâyezid! Tüm himmetini tut, çünkü ben ümmî bir kimseyim, şeriattan bir şey bilmiyorum. Kur’an öğrenmemiş bulunuyorum.’ diye mukabele etti. Tekrar (kabirden) ses geldi: ‘Ey Ebu’l-Hasan! Bana verilen, senin yüzüsuyun hürmetine verilmiştir.’ (Ebu’l-Hasan): ‘Bu nasıl olur ki sen benden yüz otuz yıl önce yaşamış bulunuyorsun!’ (Bâyezid): ‘Evet, öyle ama ben Harakân’dan geçerken Harakân’dan (doğup) semaya yükselen bir nur görürdüm. Otuz sene Allah’tan hâcet diledim durdum. Nihayet; ‘Ey Bâyezid! O nuru hürmetle şefaatchi getir ki hâcetini görelim’ diye sırrıma nidâ olundu. ‘Ya Rab! O nur kimindir ve o kişi nerededir?’ dedim. Hâtiften yine ses geldi: ‘O, bizim has kulumuzun nurudur, ona Ebu’l-Hasan derler. Bu nuru şefaatchi kıl ki hâcetin görülsün!’”³⁶

Bu tarz örnekleri çoğaltmak mümkündür, ancak biz bununla iktifa ediyoruz.

Son olarak, Mustafa Hulûsî Efendi’nin uzuna yakın orta boylu, irice cüsseli, hafif kır sakallı, uzunca kaşlı, elâ gözlü, beyaz ve kırmızı karışımı pembemsi ve güzel yüzlü birisi olduğu kaydedilmiştir.³⁷

1.3. Annesi Ayşe Hanım (ö.1352/1934)

Hacı Hasan Efendi’nin annesi Ayşe Dinç Hanımdır. Ayşe Hanım 1312/1894 yılında doğmuş, hem anne hem de baba tarafından neslinin Hz Peygambere (sav)

onları iki defa verdi,’ dedi.” (Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2002, 9/368; İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998, 3/534; Hüseyin Okur, *Asr-ı Saadet Gençliği*, Semerkand Yay. İstanbul 2013, s. 26-27.)

³⁶Feridüddin Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, trc., Süleyman Uludağ, Semerkand Yay., İstanbul 2014, s. 794.

³⁷M. Necmettin Dinç, *Mutafa Hulûsî Hayatı, Hatıraları ve Eserleri*, Ankara Üniv. İlahiyat Lisans Tezi (basılmamış), Ankara 1998 s. 17; Akkaya, *Hulûsî Dîvânı*, s.29.

dayandığı ifade edilmektedir.³⁸ Annesi hakkında Hacı Hasan Efendişu bilgileri nakleder:

“Annem tecelliye mazhar bir hanımdı. Hatta son zamanlarında manevîyatın ağırlığından halsizliği artmıştı. Bazı zamanlar semaya bakıp bayıldığı olurdu. Annemin vefatından sonra, Niğdeli bir zat, babama; ‘Sizin Ayşe isimli bir hanımınız var mıydı?’ diye mektup göndermişti. Babam da; ‘Evet vardı, ama üç ay önce vefat etti. Neden soruyorsunuz?’ diye cevâbî mektup gönderince, o zat, cevaben; Rüyamda Resûlullah Efendimizin huzurunda daha önce hiç görmediğim bir hanım gördüm. ‘Ya Resûlallah! Üç aydır daha önce hiç görmediğim bu hanımı huzurunuzda size hizmet ederken görüyorum. Bu kimdir?’ diye sordum. Efendimiz (sav); ‘Bu hanım, Yahyalılı Şeyh Mustafa’nın eşi Ayşe’dir.’ buyurdular. ‘Bu dereceye nereden (nasıl) erdi’ diye sorunca; ‘Bu hanım kadınlığa ait bir mendilini dahi nâmahreme göstermedi, göstermezdi. Ondan dolayı huzurumuzda hizmet şerefine nail oldu’ şeklinde cevap verdi.”³⁹

Mahmut Sami Efendi’nin 1935 yılında Yahyalı ziyaretindeyken Hacı Hasan Efendi’nin en büyük arzularından birisi Sami Efendi’yi, Ayşe Hanımın kabrine götürebilmektir. Bu arzusuna ulaşan Hacı Hasan Efendi, olayı şöyle anlatmaktadır:

“Bir sohbetin akabinde, Efendimizi (Mahmut Sami Ramazanoğlu) annemin kabrine götürmek niyetiyle, ayakkabılarını hazırladım. Ancak bu arzumu gönlümde tutuyor, ifade etmekten utanıyordum. Bu sırada Efendimiz; ‘Hayrola Hasan Efendi, annenizin kabrine mi gideceğiz?’ buyurdular. Efendimiz önde, ben arkada, sadece ikimiz köyün (Yahyalı-Dereköy) dolambaçlı yollarından yürüyerek gidiyoruz. Mübarek lisanları boşdurmuyor, bana şu sözleriyle şöyle öğüt veriyorlardı: ‘Hasan, evlâdım! Ölüm insana gözün akıyla kararı gibi yakın. Dünya hayatı da insanın suya kafasını sokunca geçirdiği süre gibi. Ne kadar durabilir insan? Biraz sonra bunalır ve kafasını çıkarır. Kafamızı suya soktuğumuz dünya. Dışarı

³⁸ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 15; Vakkasoğlu, *İz Birakanlar*, s. 190.

³⁹ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar1*, s. 176; Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 74.

çıkardığımız da ahirettir.’ Mezarlığa vardık, eliyle koymuş gibi annemin kabrinin başında durdular, okudular ve dua buyurdular.”⁴⁰

Bu ziyaret, Hacı Hasan Efendi’yi ziyadesiyle memnun etmiştir. Sami Efendi, Ayşe Hanım’ın kabrini ziyaret ettikten sonra Hacı Hasan Efendi’nin mânâ âleminde annesiyle görüştüğünden bahsedilmektedir. Bu olayı Hacı Hasan Efendi’den dinlediği şekliyle Ahmet İslâmoğlu şöyle anlatmaktadır:

“(Ayşe Hanım) Hasanım, Allah razı olsun. Kabri atlatmıştım ama göğsümde bir sıkıntı beni rahatsız edip duruyordu.... Efendi Hazretleri kabrimi teşrif buyurduktan sonra Cenab-ı Hakk göğsümdeki o sıkıntıyı aldı. Hasanım Allah razı olsun senden. Bu sıkıntımın kurtulmama vesile oldun.”⁴¹

Hacı Hasan Efendi annesinin hâl ehli birisi olduğunu, baktığında Arş-ı Âzam’ı görebilecek gönül gözüne sahip olduğunu ve buna benzer pek çok güzel vasıflarla vasıflandığını şu dizeler de ifade etmektedir:

*Validem de hâldâş idi pedere
Pek genç göçtü razı olduk kadere*

*Görünürdü Arş-ı Âzam gözüne
Cemî ihvan meftun idi özüne*

*Evsafı çok anlatamam sizlere
Mahşerde şefaât etsin bizlere⁴²*

Ayşe Hanım kırk yaşında daha genç sayılabilecek bir yaşta 1352/1934 yılında Yahyalı’da vefat etmiştir. Kabri Yahyalı’nın Dereköy⁴³ köyü kabristanlığındadır.

1.4. Kardeşleri

Hacı Hasan Efendi’nin toplamda beş kardeşi vardır. Kendi annesi olan Ayşe Hanımdan; Hatice, Fatıma ve Behice isimli üç kız kardeşi bulunmaktadır. Bunlardan Fatıma ve Behice isimli kardeşleri daha küçük

⁴⁰ H. Hasan Efendi, *Sohbetler 1*, s.165; Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar 1*, s. 176.

⁴¹ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar 1*, s. 176.

⁴² Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminde*, s. 32.

⁴³ Dereköy’ün şu anki ismi Derebağ Belediyesi’dir. Derebağ, Dereköy ve Elmabağlı iki köyden oluşmuş bir belediyedir. (Bkz. http://derebag.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/38/10/677127/icerikler/mahalleimizin-tarihi_61978.html, Erişim Tarihi: 25 Mart 2016)

yaşlardayken vefat etmişlerken, Hatice isimli kardeşi 2003 yılında vefat etmiştir. Babası Mustafa Efendi'nin Kâmile Hanımla⁴⁴ gerçekleştirdiği başka bir evlilikten de Abdullah ve Ayşe isimli iki kardeşi daha vardır.⁴⁵

Hacı Hasan Efendi'nin baba bir ve anne ayrı erkek kardeşi Abdullah (Dinç) Efendi 1923 yılında Yahyalı'da dünyaya gelmiş,⁴⁶ babası Mustafa Efendi ve ağabeyi Hacı Hasan Efendi'ningözetimi altında yetişmiştir. Yahyalı'nın Derebağ ve Kavacık mahallelerinde imamlık vazifesinde bulunmuştur. Günlük yaşamda tertip ve düzene önem verdiği, tarikat dersini seher vaktinde çektiği, sabah namazından sonra uyumayıp imamlık yaptığı camide işrak vaktine kadar evrâd ve ezkâr ile meşgul olduğu anlatılmaktadır. Hayatı boyunca, babası ve ağabeyi Hacı Hasan Efendi ile oğul ve kardeş ilişkilerinden çok, mürid ve mürişid ilişkisi içerisinde olmaya önem vermiştir. Abdullah Efendi 31 Ekim 1986 Cuma günü, Hacı Hasan Efendi'nin vefatından 2 ay 26 gün önce sabah vakti Kur'ân-ı Kerim okurken vefat ettiği ifade edilmektedir.⁴⁷ Kabri Yahyalı'nın Kavacık Mahallesi'nde, Hacı Hasan Efendi tarafından yaptırılan Kalender Camii'nin bahçesinde bulunmaktadır.⁴⁸

2. Doğumu ve Çocukluğu

Hacı Hasan Efendi 1330/1914 yılında Kayseri'nin Yahyalı ilçesi, Kavacık mahallesinde dünyaya gelmiştir.⁴⁹ Anne ve baba tarafından Hz Peygamberin (sav) nesline dayanan bir aileye mensuptur.⁵⁰ Kendisini yakından tanıyanların

⁴⁴ Necmettin Dinç, "Şeyh Mustafa Hulûsî" *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 6, S.65, Mart 1999, s.17.

⁴⁵ Akkaya, *Hulûsî Divanı*, s. 34.

⁴⁶ Veysel Akkaya Hulûsî Divanı'nda Abdullah Dinç'in doğum tarihini 1920 olarak kaydetmiştir. Bu bilgiyi Recep Yıldız'ın Yenidünya Dergisi'nin Aralık 2003 sayısında yayınlanan "*Yahyalı'da Ahlâk Abidesi Bir Sûfi*" isimli makalesine dayandırmaktadır. (bkz. Akkaya, a.g.e., s. 38-39) Ancak yaptığımız araştırmada bu bilgilerin hatalı olduğunu tespit ettik. Abdullah Dinç'in doğumu 1920 değil 1923'tür. Bahsi geçen makalenin adı "*Yahyalı'da Ahlâk Abidesi Bir Sûfi*" değil "*Örnek Bir Sûfi: Hacı Abdullah Efendi*"dir ve Yenidünya Dergisi Aralık 2003 sayısında değil, Kasım 2003 sayısında yayınlanmıştır.

⁴⁷ Bu tarih bilgisi Abdullah Dinç'in oğlu Mehmet Dinç'ten alınmıştır.

⁴⁸ Recep Yıldız, "*Örnek Bir Sûfi: Hacı Abdullah Efendi*" *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S. 121, Kasım 2003, ss.52-54.

⁴⁹ Buradaki 1330 yılı Rumî takvime göre olmalıdır. Çünkü 1330 yılını Hicri olarak kabul edilirse miladi 1912 yılına denk gelmektedir.

⁵⁰ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 42; Komisyon, *Hakikat Önderis*. 84; Demirci, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, s. 285; Vakkasoğlu, *İz Birakanlar*, s. 190; Alemdar, "Vefatının Yedinci Yılında Hacı Hasan Efendi" *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 1, S. 4, Ocak 1994, s.

ifadelerine göre, üç yaşında başından geçenleri hatırlayacak kadar keskin bir zekâyâ sahiptir. Hatta “*Annemden emdiğim sütün tadını bile bilirim*” dediği nakledilir. Daha küçük yaşlardan itibaren ruhi bir olgunluğa sahip birisi olduğu, gözden uzak yerlerde sürekli ağladığı ifade edilir.⁵¹ Anne ve babasından ayrı olmadığı halde o yaştaki bir çocuğun sürekli ağlıyor olması daha küçük yaşlardan itibaren ruhunun ne kadar ince olduğunun ve kişiliğinin ne kadar zarif bir yapıya sahip olduğunun işareti olsa gerektir. Kimseyle tartışmayan, kötü arkadaşlarla ilişki içerisinde olmayan, arkadaşlarıyla oyun oynarken bile düzenli ve tertipli olmayı ihmal etmeyen bir karaktere sahiptir.⁵² Yediyaşındayken mahallenin yakınlarında bulunan “Devekayası” denilen bir kayadan düşerek ayağını kırmış vebu olayabir şiirinde şöyle değinmiştir;

*Tıfil iken cezbe buldum,
Musîbetle ibtila oldum,
Şükür olsun sabır kıldım,
Hamdimiz Mevlâ'ya olsun.*

*Cesedim kayadan düştü,
Ciğerim yandı tutuştu,
Mürşidim geldi yetişti,
Hamdimiz Mevlâ'ya olsun.*

*Sâbi idim sabreyledim,
Her daim şükreyledim,
Allah'tan hediye bildim,
Hamdimiz Mevlâ'ya olsun.*⁵³

Daha on ve on iki yaşlarından itibaren annesi, onun yanında rastgele konuşmaktan çekinmeye başlamıştır.⁵⁴ Bu durumu annesinin Hacı Hasan Efendi'ye verdiği değer bir gösrergesi olarak görebiliriz.

Hacı Hasan Efendi'nin çocukluğu, sohbet ve zikir halkalarına pek izin verilmediği dönemlere rastlamaktadır. Bunun için babası Mustafa Hulûsî Efendi müntesipleriyle beraber sohbet ve zikir yapabilmek için dağlara ve ıssız yerlere

60; Yusuf Yasiroğlu, “Velayet Burcunda Bir Mürşid-i Kâmil” *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 9, S. 101, Mart 2002, s. 32.

⁵¹ Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015; Dinç, *Gönül Âleminden*, s.12.

⁵² Komisyon, *Hakikat Önderi* s. 84; Demirci, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, s. 286; Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s.15; Vakkasoğlu, *a.g.e.*, 190; Ferhat Koca, “Yahyalılı Hasan Efendi”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 1997, c. XVI, s. 318-319.

⁵³ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s.85; Vakkasoğlu, *İz Bırakanlar*, s. 191.

⁵⁴ Vakkasoğlu, *İz Bırakanlar*, s. 191.

gitmek zorunda kalmışlardır. Yine böyle bir zamanda çocuk yaşta olan Hacı Hasan Efendi sohbet dinleyip zikretmek için babasıyla beraber gitmek ister. Maddi imkânsızlıktan dolayı ayağında ayakkabısı olmadığı için ayaklarına dikenlerin batabileceği gerekçesiyle Hacı Hasan Efendi'yi babası götürmek istemez. Bunun üzerine Hasan Efendi içindeki sohbet ve zikre olan iştiağın dışı yansıması olarak şöyle söyler: “*Batarsa on diken batır onu da anam çıkarır.*”⁵⁵ Bu cevabı alan babası duygulanıp Hacı Hasan Efendi'yi beraberinde götürür.

Hacı Hasan Efendi'de namaz hassasiyeti çok küçük yaşlardan itibaren başlamıştır. Bu durumu şu hatırasında daha iyi anlamamız mümkündür: “*Dört, beş yaşında iken namazları ihmal etmezdim. Akşam yemeğinde uyku geldiğinde babacığım; ‘Haydi Hasan’ım senin yatsın oldu farzı kıl, yat.’ derdi. Farzı kılar yatarım. Ekseri babamlayatarım... Bir gece yarısı yatsı namazını kılmadım diye sıçrayıp kalkmışım. Namazı eda ettikten sonra yatsı namazını kılıp yattığımı hatırladım.*”⁵⁶ Çocukları namaza alıştırmak ve çocukların namazla irtibatlarını kesmemeleri için Mustafa Efendi'nin Hacı Hasan Efendi'ye uyguladığı bu uygulama günümüzde babalara güzel bir örnek olsa gerektir.

3. Evliliği

Hacı Hasan Efendi evlilik çağına geldiğinde, babasının medreseden arkadaşı olan Adanalı Ali Koca (ö.1397/1977) isimli bir hocaefendi, Mustafa Hulusi Efendi ile akrabalık bağı kurabilmek için Mustafa Efendi'nin kitabının arasına; “*Kızımı, oğlun Hasan'a vermek istiyorum*” metninin olduğu yazılı bir kâğıt bırakmıştır. Konu aile meclisinde konuşulmuş ve Hasan Efendi'nin Meryem Hanımla evlilik yapması uygun görülmüştür. Birkaç aylık nişanlılık devresinden sonra düğün gerçekleşmiştir. Meryem Hanımın çeyiz eşyası; yorgan, yastık, halı, heybe ve birkaç kap kaçaktan oluşmuştur.⁵⁷ Oğlunun mürüvvetini görmeyi arzulayan annesi Ayşe Hanım, düğünden yaklaşık altı ay önce vefat etmiştir.⁵⁸

⁵⁵ Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015.

⁵⁶ Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015; Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar*1, s. 179.

⁵⁷ Ali Ramazan Dinç, “Allah'ın Güzel Velisi: Hacı Hasan Efendi,” *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 8, S.87, Ocak 2001, s. 8.

⁵⁸ Komisyon, *Hakikat Önderi*, 87; Demirci, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, s. 286; Vakkasoğlu, *İz Bırakanlar*, s. 191.

Hacı Hasan Efendi'nin 1935 yılında yaptığı bu evlilikten Mustafa, Tayfur ve Ali Ramazan isiminde üç erkek çocuğu; Ayşe, Fatıma, Hatice, Kâmile isimli dört kız çocuğu dünyaya gelmiştir.⁵⁹

4. Askerliği

Hacı Hasan Efendi, 1939 yılında askerlik vazifesini yerine getirmek içino dönem Adana'ya bağlı olan Dörtyol ilçesine gitmiştir. Askerlik yaparken bile irşat faaliyetlerini yerine getirmeye çalışmış, zaman zaman komutanlarından izin alınarak camilerde vaaza götürülmüştür.⁶⁰ Daha sonra dağıtım olarak o dönem İstanbul'a bağlı olan Yalova'ya giden Hacı Hasan Efendi, silah arkadaşlarıyla her zaman iyi geçinmiş, onlara örnek olmayı başarmış bir kişiliktir. Üç buçuk yıl süren askerliği boyunca Hacı Hasan Efendi'nin izin kullanmadan terhis olduğu söylenmektedir.⁶¹ Kendisiyle yaptığımız mülakatta Ali Ramazan Dinç, babasından dinlediği askerlik hatırasını şöyle anlatmaktadır:

“Askerde Mevlüt isimli bir subay babama; ‘Evladım neden namaz kıılıyorsun askerlik yapıyoruz ya?’ deyince babam; ‘Askerlik bana zorla namaz kıldırıyor kumandanım.’ cevabını vermiş.’ Bunun üzerine komutanın; ‘Oğlum seni kim zorluyor?’ sorusuna babam şöyle mukabelede bulunmuş: ‘Bir onbaşı yat dese çalı demeden çamur demeden yatıyoruz. Allah’ımız(cc.)Kur’ân’da seksenden fazla yerde namaz kılınız diye emrediyor, neden bu emre itaat etmeyelim?’ demesi üzerine komutan ağlamaya başlamış ve ‘Biz ne anamızdan nede babamızdan böyle bir şey duymadık’ diye ilave etmiş.”⁶²

Hacı Hasan Efendi askerdeyken alay komutanı Albay Hasan Erten Bey rüyasında Hz. Peygamberi (sav) görür. Hz. Peygamber (sav), Hasan Erten'e: *“Maiyetinizde Develi'nin Yahyalı bucağından Mustafa oğlu Hasan Efendi var, onu gözet”* buyurduğu nakledilmektedir.⁶³ Askerlik süresince komutan ve arkadaşlarının kalbini kazanan Hacı Hasan Efendi, özellikle komutanı Hasan

⁵⁹ Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015.

⁶⁰ Komisyon, *Hakikat Önderi*, 87; Vakkasoğlu, *İz Birakanlar*, s. 192.

⁶¹ Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015; Komisyon, *Hakikat Önderi*, 87; Vakkasoğlu, *İz Birakanlar*, s. 192.

⁶² Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015.

⁶³ Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015.

Erten'le farklı bir muhabbet bağı kurmuş olacak ki, terhis olduğu zaman komutanı Hasan Erten'e karşı sevgisini şu şiirinde dile getirir:

*Kumandanım efradını seviyor candan,
Yüksekliğini söyleyim, sorunuz benden,
Her ictimâsında arz eder dinden,
Muhterem kumandanım affedin bizi,
Ömrümün nihayetine kadar unutmam sizi.*

*İki bin efrâdın, emrinde döner,
Birin in parmağına taş değse vicdanen yanar,
Şu Mehmetçikler sizi atamız sanar,
Kıymetli kumandanım affedin bizi,
Ömrümün nihayetine kadar unutmam sizi.*

*Her cihetten memnunuz zât-ı âlinden,
Ata kelimeleri duyduk tatlı dilinden,
Cümleten öperiz nazik elinden,
Şefkatli kumandanım affedin bizi,
Ömrümün nihayetine kadar unutmam sizi.*

*Subaylarımızın da bizde emeği dolu,
Bir ağabey gibi onlara bağladık beli,
Sizlere söylüyorum ordunun gülü,
Sayın subaylarım affedin bizi,
Ömrümün nihayetine kadar unutmam sizi.*

*Süngünüzden titrer yer ile gökler,
Her düvelde size fedâyi derler,
Hakkınızı helâl edin kahraman erler,
Sevgili vatandaşlarımız affedin bizi,
Ömrümün nihayetine kadar unutmam sizi.*

*Askerlik şerefine söyledi lisan,
Bu yolda can verdi binlerce insan,
Vatan sevgisini unutma Hasan,
Şerefli askerlik affedin bizi,
Ömrümün nihayetine kadar unutmam sizi.⁶⁴*

5. Çalışma Hayatı

Askerlik dönüşü geçimini sağlamak maksadıyla levha ve panolar üzerine;Allah (cc.), Muhammed (sav), Besmele, Kelime-i Tevhid, Hulefâ-i

⁶⁴ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar1*, s. 255.

Raşidîn, Aşere-i Mübeşşere ve Ashab-ı Kehfin isimlerini hat sanatıyla yazmış ve onları satmıştır.⁶⁵ Bir şiirinde;

*Bu arada levha yazdım doldurdum,
Mu'terizin sözlerini kaldırdım.*

*Hak, rızkımı bu sebeple taşırdı,
Rahatlığı başımızdan aşırdı.*⁶⁶

buna işaret etmektedir. Aynı zamanda bağ ve bahçe işlerinden ve ortak olduğu dükkânlardan temin ettiği gelirlerle hem ailesini geçindirmiş hem de fakir ve yoksullara yardımda bulunmayı ihmal etmemiştir.⁶⁷ Hz. Peygamberin (sav) “İnsan elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir.”⁶⁸ hadisi şerifini kendisine düstur edinen Hacı Hasan Efendi, sadaka ve bağış kabul etmemiş, kendi elinin emeğiyle maişetini kazanmayı tercih etmiştir.⁶⁹

6. Hac Seyahati

Kara ve deniz yoluyla toplamda doksan üç gün süren hac yolculuğuna, halasıyla beraber çıkmış ve ilk hac görevini 1947 yılında yerine getirmiştir.⁷⁰ Birçok kez hac ve umre yapan Hacı Hasan Efendi'ye kaç kez kutsal yolculuğa çıktığı sorulunca; “*Saatim bozuluyor, saatçiye gidiyorum, yaptırıyorum, tekrar kullanıyorum, yine bozuluyor. Ben tekrar gidiyorum...*” cevabını vermiştir.⁷¹ Buyolculukları fırsat bilmiş ve irşat görevi için uygun bir ortam olarak değerlendirmiştir. 1963 yılında hac için tüm hazırlıkları yapmış, ancak sağlık

⁶⁵ Alemdar, “Güzelin Vasfı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S.123, Ocak 2004, s.34; Vakkasoğlu, *İz Bırakanlar*, s. 192. (Örnek levhalar için bkz.: Ek: 19A, 19B, 19C.)

⁶⁶ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 25.

⁶⁷ Alemdar, “Güzelin Vasfı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S.123, Ocak 2004, s.34.

⁶⁸ Buhari, *Büyu*, 15.

⁶⁹ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 190.

⁷⁰ Alemdar, “Vefatının Yedinci Yılında Hacı Hasan Efendi” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 1, S. 4, Ocak 1994, s. 60; Vakkasoğlu, *İz Bırakanlar*, s. 192. Hacı Hasan Efendi'nin hacca ilk gidiş tarihini Vakkasoğlu, 1946; İslâmoğlu, 1948 olarak ifade etmektedir. Ancak Hacı Hasan Efendi bir sohbetinde hacca ilk gidiş tarihinin 1947 olduğunu söylemektedir. (Bkz. Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 95.) Türkiye Cumhuriyeti'nde uzun bir aradan sonra hac yolculuğuna 1947'de izin verildiğine göre doğrusu 1947'dir.

⁷¹ İlker Şatana, “Ali Ramazan Dinç ile Röportaj”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 5, S. 54, Nisan 1998, s. 18; Ayrıca bkz. Ali Ramazan Dinç, *Kemâlât*, Mavi Yay., İstanbul 2011, s. 269.

raporu alamadığı için hac seferine çıkamamıştır.⁷² Bundan dolayı çok üzülen Hacı Hasan Efendi hüznünü dile getirmek için şu şiirleri kaleme almıştır:

*“Rızâ-yı Hakk idi, maksudum kastım,
Olup pervâne gürleyip estim,
Gidin selâmetle, ihvanım dostum,
Fahr-i Kâinat'a selâm götürün!*

*Çok müteessir oldu kalb-i vîrânım,
Gidiyorlar mahzun kardeş erenim,
Durunca huzura bütün yâranım,
Fahr-i Kâinat'a selâm götürün.*

*Huzur-ı Rasül'de gözyaşı akıt,
Kubbe-yi âlî'yi gördüğün vakit,
Harem-i Şerîf'e girdiğin vakit,
Fahr-i Kâinat'a selâm götürün.*

*Âcizdir vasfından, yazıyor kalem,
Ayrılmak katardan, dert ile elem,
Okurken huzurda salât-u selâm,
Şefîu'l-usata selâm götürün.*

*Kisve-i isyanı attığınızda,
Feyz-i Rahman'a battığınızda,
Şebeke-i Rasülü tuttuğunuzda,
Şefîu'l-usata selâm götürün.*

*Ey Mahbûb-ı Hüdâ, canımın cânı,
İsyanım yüzünden çekmedin beni,
Mevlâ'yı severseniz ziyaret günü,
Şefîu'l-usata selâm götürün.*

*Bu günleri Rabbimiz'den dilerken,
Sızlayarak günahları silerken,
Cennet bahçesinde namaz kılarken,
Şefîu'l-usata selâm götürün.*

*Her yerde refiki Siddık-ı Âzam,
Haddimin kârı mı vasfını yazam,
Elem ile hasret bağrımı ezen,
Yar-ı ğâr-ı Rasül'e selâm götürün.*

⁷² Mahmut Bıyıklı, “Veysel Kafalı ile Röportaj”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S. 159, Ocak 2007, s. 48.

*İftihâr-ı İslâm Ömer, adâlet,
Hayâda Osman, Ali fetânet,
Firkatin mahvetti bizi nihayet,
Yârân-ı Habîb'e selâm götürün.*

*Âmine annesi, Fatıma kızı,
Beyt-i Şerifte hatırlan bizi,
Allah'a emanet eyledik sizi,
Ehl-i Rasül'e selâm götürün.*

*Hasan'la Hüseyin, Hazreti Hamza,
Düşman-ı bî-din ettiler ezâ,
İnşaallah şefaât ederler bize,
Ervâh-ı şehide selâm götürün.*

*Makam-ı İbrahim'le zezem kuyusu,
Cem oldu orada nâsın iyisi,
Teselliye medâr buldum Veyis'i,
Veli ervâhına selâm götürün.*

*Hacerü'l-Esved, Rûkn-i Yemânî,
Affolun orada, etmen gümanı,
Âcizin başından çıktı dumanı,
Meclis-i Hazret'e selâm götürün.*

*Ol Beyt-i Şerifin siyah perdesi,
Baktıkça kalbinden silecek pası,
Yükselirken "lebbeyk" Rahman sadâsı,
Feyz-i Deyyân'a selâm götürün.*

*Yeşil taş içinde etrâf-ı Hatim,
Yanıyor ciğerim, bitmez ebyâtım,
Gözlerim ağlıyor, bitti tâkâtım,
Hacer'le oğluna, selâm götürün.*

*Cebel-i Kubey's, Merve'yle Safâ
Davet etmiş sizi Nûr-i Mustafa (sav)
Hüccâcdan ayrılık canıma cefâ
Boynu büküklerden selâm götürün.*

*Minâ, Müzdelife, Arafat Dağı,
Dağımın üstüne vurdu bin dağı,
Kaplara afv-ı ilâhi sol ile sağı,
Vakfe edenlere selâm götürün.*

*Kurbanı kesin, şeytanı taşlan,
Yaramaz ahlâkı orada boşlan,
Mekke'ye dönünce tavafa başlan,
O insan seline selâm götürün.*

*Harem-i Şerîfe lebaleb dolan,
Dört köşe, yedi iklimden gelen,
İslâm'ın bugünkü hâlini bilen,
Etsinler duâyı, selâm götürün.*

*Altınoluk, Bâb-ı Kâbe arası,
Varsa basiretin görürsün Arş'ı,
Hacerü'l-Esved'in bulunmaz eşi,
Kaydetsin ismimi, selâm götürün.*

*Sorarlarsa umreyi, Mekke gerisi,
Ğâr-ı şerifler bunun yarısı,
Defter, divan almaz, binde birisi,
Bütün zerrâta selâm götürün.*

*Koydu Kalemdâr'ı yüzüm karası,
Unutman duâdan sohbet arası,
Hâtemü'l-Enbiya, Âdem arası,
Cem-i Peygambere selâm götürün.⁷³*

Hz Peygamberi (sav) ziyarete gidemeyişi onu derinden üzmüş olacak ki, “Selam Verin” isimli şiiri kaleme almıştır. Şiirde Medine’ye ve Hz Peygamberin (sav) kabri olan Ravza’ya duyduğu muhabbeti dile getirirken, Medine’yi, Rahmân’ın kapısı olarak değerlendirmiştir:

*“Girince Şehr-i Rasûl’e,
Selâm verin Muhammed’e (sav),
Erince Bâb-ı Rahmân’a,
Selâm söylen Muhammed’e (sav).*

Hz. Peygamberin (sav) huzurunda takınılması gerekli olan edepten bahseden Hacı Hasan Efendi, mütevâzı bir şekilde, gözlerden yaşlar akıtarak Hz Peygambere (sav) karşı muhabbeti izhar edilmesini ve onu bu şekilde selamlamayı öğütlemiştir. Bunu yaparken tevhidî çizginin dışına çıkılmayıp bir olan Allah’ın zikredilmesi gerektiğinin de altını çizmiş ve şunları ifade etmiştir:

⁷³ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s.89.

*Dizler çöküp boyun bükün,
Hazin hazin gözden dökün,
Feryat edip ciğer sökün,
Selâm verin Muhammed'e (sav).*

*Koklayın gezdiği yeri,
Zikredin daim Bir'i,
Delil edin Gavs-ı Pîr'i,
Selâm söylen Muhammed'e (sav).*

Hz. Peygamber'in ravzasını ziyaretten elde edilen huzuru daim kılınmasını ve Harem-i Şerifte ibret nazarlarıyla fazlaca zaman geçirilmesini tavsiye eden Hacı Hasan Efendi, bu lezzeti, ancak tadanların bilebileceğini vurgulamaktadır. Günahına tövbe edip manevî arınma içerisine girememiş kişilerin bu lezzetten mahrum kalacağını vurgusunu yaparken, kendisi gibi ziyaretten mahrum kalanların boyun büküklüğünü şu dizelerde dile getirmektedir:

*O halde huzurla yürün,
İbretle bak neler görün,
Haremde fazlaca durun,
Selâm verin Muhammed'e (sav).*

*Lezzet almaz bilmeyenler,
Günahını silmeyenler,
Boyun büktü gelmeyenler,
Selam söylen Muhammed'e (sav).*

Hacı Hasan Efendi bu şiirinin son kıtasında Hz. Peygamberi ziyaretine engel olan şeyin kendi kusurları olduğu îmâsında bulunur ve bunu dert olarak görür. Bu derdin devâsını ise yine Hz. Peygambere muhabbetinin nişânesi olan salavat-ı şerife okumak şeklinde algılamaktadır. Hz. Peygamberin huzurunda kendisinin de anılmasını ihvânından talep eden Hacı Hasan Efendi, selâmlarını arz etmelerini bir kez daha yineleyerek şiirini bitirir:

*Kusurlarım oldu perde,
Salavâtın şifa derde,
Kalemdâr'ı anın orda,
Selam söylen Muhammed'e (sav),
Kurban olun Can Ahmed'e(sav).⁷⁴*

1973 yılında bir kez daha hacca giden Hacı Hasan Efendi, bu yolculuktaki gözlemlerini “Şâm-ı Şerîf”, “Mekke-i Mükerrerme” ve “Medine-i Tâhire”⁷⁵ isimli şiirlerinde ayrı ayrı anlatmıştır.

7. Tahsil Hayatı ve İlmî Kişiliği

Hacı Hasan Efendi yaşadığı dönemin dini tahsile elvermeyen kısıtlı imkânları içinde eğitim almaya devam etmiştir. Buna rağmen çok küçük yaşlardan itibaren ilimle hemhâl olduğunu görmekteyiz. Bu husûsa bir şiirinde şöyle değinmektedir:

*Beş altı yaşında vardım hocaya,
Elifi bitirdim, geçtim heceye,
Okudum Kur'ân'ı yedi yaşımda,
Var idi bir sevdâ dahi başımda.⁷⁶*

Hacı Hasan Efendi eğitiminin büyük bir kısmını medrese mezunubabası Mustafa Hulûsî Efendi'den almıştır.⁷⁷ Dolayısıyla onun zahirî ilimlerin tahsilinde vetasavvuf yolunun inceliklerini öğrenmesinde en önemli hocasının babası olduğunu söyleyebiliriz. Hâl böyleyken babası yine de oğlu Hasan Efendi'yi hakkıyla okutamadığından yakınırken, Hacı Hasan Efendi'nin annesi Ayşe Hanım; “Üzülmeyin Efendim! Ben Hasan'ı rüyamda Peygamberimizin dizinin dibinde kitabını koymuş okurken gördüm.” demiştir.⁷⁸ Yine Hasan Efendi'nin ilim tahsiliyle alâkalı, 1952-1956 yılları arasında Adana'da müftülük yapmış olan Abdullah Develioğlu'nun şunları söylediği nakledilir⁷⁹: “Ben ‘Hasan Efendi’yi

⁷⁴ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s.93.

⁷⁵ Bu şiirler için bkz.: Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, ss. 102-110.

⁷⁶ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s.23.

⁷⁷ Hacı Hasan Efendi, *a.g.e.*, s.12.

⁷⁸ Ali Ramazan Dinç, *Kemale Dair Sohbetler*, Mavi Yay. İstanbul 2011, s. 85; Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 88; Vakkasoğlu, *İz Birakanlar*, s. 191.

⁷⁹ Kayseri'nin Develi İlçesinin Cami-i Kebir Mahallesinde 1892 yılında doğdu. Babası ulemâdan Develi müftüsü Hacı Mahmut Efendi'dir. İlk tahsilini Develi'de yaptı. Rüştüyeyi 13 yaşındayken 1908 yılında bitirerek Kayseri'ye geldi. Orada Hamurculu Osman Efendi'den nahiv, mantık,

okutmayacakmısınız Mustafa Efendi?’ diye pederlerine sorduğumda; ‘O, mânen okutuluyor’ demişlerdi. Binlerce insanın irşadını görünce hakikati anladım.”⁸⁰ Develioğlu’nun böyle bir kanaate varmasında Hacı Hasan Efendi’nin 1955 yılında Adana’da Şeyhoğlu Camii’nde yaptığı bir vaazın etkili olduğu söylenmektedir. Vaazda zinânın haram olduğu konusu ele alındığı sırada, hayat kadınlarının tesadüfen caminin önünden geçtikleri, kadınların gayr-i ihtiyari vaaza kulak verdikleri, vaazdan etkilenen kadınların müftü Develioğlu’nun makamında ağlayarak tövbe ettikleri nakledilir. Bu duruma memnun olan Develioğlu, Hasan Efendi’nin ilmî ve etkili vaazlarına karşı takdirlerini dile getirdiği aktarılmaktadır.⁸¹

Hacı Hasan Efendi’nin zahir ilimlerdeki seviyesini anlamak için, onun sohbet ve vaazlarına bakmak yeterlidir. Âyet ve hadislerin orijinallerini çoğu zaman ezbere okuması ve bunları Türkçe’ye tercüme ederken halkın anlayacağı sadelikte aktarması,⁸² anlattığı konularla doğrudan alâkalı olan âyet ve hadisleri kullanması İslâm’ın iki temel kaynağı Kur’ân ve sünnete olan vukûfiyetinin bir göstergesi sayılabilir. Tahsil hayatı boyunca istifade ettiği kaynak ve yardımcı

belâğat ve ilm-i beyan okudu. 1912 yılında Hamurculu Osman Efendinin vefat etmesiyle 3 sene Miyaszâde Nuh Naci Efendi’nin derslerine devam ederek icâzetnâme aldı. Daha sonra âdâb, kelâm, fıkıh, ferâiz, tefsir, arûz, elgâz ve muammâ dersleri okuyan Develioğlu, 1914’te I. Dünya Savaşının başlamasıyla 10 yıl tahsiline ara verdi. Harb-i Umumide askere alınarak dört yıl Ankara’da vatani görevini yaptı. Kayseri’de 1919’da evlendi. 1920’de Kayseri Dârü’l-Hilâfe Medresesi Muallimliğine tayin edildi. Dört yıl bu görevden sonra Kız Orta Mektebi din dersi öğretmenliğine, daha sonra cezaevi öğretmenliğine, bir yıl sonra da Develi İlkokul öğretmenliğine tayin edildi. Bu vazifedeyken ek görev olarak Develi vaizliği verildi. 1933’de öğretmenlikten ayrılarak vaizlik yaparken 1941’de Kayseri Müftü Müsevvidi olarak görevlendirildi. 1943’de aynı yerde müftü vekilliğine getirildi. 1945’te Kayseri Müftülüğüne asil olarak atandı. 1950’de Kayseri Merkez olmak üzere Yozgat ve Sivas İlleri gezici vaizliğine atanarak iki yıl bu görevde kaldı. 1952’de Adana müftülüğüne atanan Develioğlu, beş yıl kadar görev yapmış olup ayrıca dışardan Adana İmam-Hatip Lisesi meslek dersleri öğretmenliği yaptı ve 1956 yılında da Adana müftülüğünden emekli oldu. 1964’te İstanbul’a yerleşen Develioğlu, 28.5.1984 Pazartesi günü 93 yaşında Hakk’ın rahmetine kavuştu. Evli olup iyi derecede Arapça ve Farsça bilmektedir. Aynı zamanda şairliğiyle de tanınan merhumun eserlerini şöyle sıralamak mümkündür: *Oğluma Öğütlerim, Oğlumun Dini Bilgileri, Dini ve Tarihi Bilgiler, Cuma günü ve Namazı, Hz. Ali ve Evlâtları, Pençname (Yukarıdaki beş eser bir arada), Fulki’l-Ebhar fî Serh-i Lüccet-ü-l-Esrar, Gülizar-ı Sofiye(Eski ve yeni hallerde);* (Bkz. <http://www.adanamuftulugu.gov.tr/?pnum=33&pt=Abdullah%20DEVEL%20C4%B00%20C4%9ELU> Erişim Tarihi: 31.03.2016).

⁸⁰ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 90; Alemdar, “Vekâlet” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S. 17, Şubat 1995, s. 50.

⁸¹ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 90; Alemdar, “Vekâlet” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S. 17, Şubat 1995, s. 50; Hamit Bulut “Oldu Kalemâr-ı Serçeşme-i Hakikat Bizlere” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S. 219, Ocak 2012, s. 30.

⁸² Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015.

eserler arasında; *Kur'ân-ı Kerim, Buharî ve Müslim başta olmak üzere Kütüb-i Sitte'nin tamamı, Keşfu'l-Hafâ, Risâle-i Kuşeyrî, İhyâ-u ulûm'id-din, Camiu's-sağir, Râmuz el-ehâdîs, Kenzü'l-İrfân, Tefsir-i Kebîr, Tefsir-i Tıbyân, Tefsir-i Hâzin, Tefsir-i Beydavî, Ruhü'l-Beyân, Hulasatu'l-Beyan, Taberânî, Elmalılı'nın Hak Dini ve Kur'ân Dili Tefsiri, Risâle-i Hâliyye, Mevâhibü'l-Ledünniyye, Reşahât-u Ayni'l-hayât, Zübdetü'l-Hakâyık, Müzekki'n-Nüfûs, Tâcü'l-Arûs ve Bursevî'nin Muhammediyye Şerhi* sayılmaktadır.⁸³ Birtakım ilmî mevzularda âlimlerle istişâre ettiği gibi dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen ile ilmî konularda mektuplaştığı söylenmektedir.⁸⁴ Muhatabının seviyesine göre konuşmayı iyi bilen Hacı Hasan Efendi, âlimler topluluğuna hitabında ilmî seviyeyi korurken, halka hitabında ise onların anlayabileceği bir yalınlıkta olmasına özen göstermiştir. İlerleyen yaşlarında bile ilmî seviyesini daha da ileri düzeye çıkarmak için sürekli kitap okuduğu, önemli gördüğü yerlerin altını çizdiği ve zaman zaman da özetler çıkardığı ifade edilmektedir.⁸⁵

Kendisine; “*Bu kadar ilmi nereden aldınız?*” diye soranlara Hacı Hasan Efendi; “*Biz fişimizi Resûlüllah'ın (sav) kalb-i saadetlerindeki prizine takıyoruz. Kaynak Fahr-i Kâinattır (sav).*”⁸⁶ cevabını vermiştir. Hacı Hasan Efendi ilminden bahsederken, kendisinde hem maddî hem de manevî ilmin var olduğunu söyler, ilim ve edebinin “*allemeni ebi*” (عَلَّمَنِي أَبِي)’den ziyade “*eddebeni Rabbî*” (أَدَّبَنِي رَبِّي) olduğunu ifade eder. Yani babasının kendisine öğrettiklerinden daha fazlası Allah'ın (cc.) bir lütfu olduğundan bahsetmektedir. Bu, bize, Hz. Peygamber'in (sav); “*Beni Rabbim terbiye etti ve terbiyemi ne güzel yaptı*”⁸⁷ hadis-i şerifini hatırlatmaktadır.⁸⁸

⁸³ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 100; Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015.

⁸⁴ A. Muhsin Ata, “Bir Mürşid-i Kâmilin Portresi”, *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S. 111, Ocak 2003, s. 17.

⁸⁵ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 101.

⁸⁶ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s.14.

⁸⁷ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, Mektebetü'l-İlmi'l-hadis, Dimeşk 2001, c.1, s. 84 (H.no 164).

⁸⁸ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar I*, s. 170.

İlme ve ilim adamlarına gösterdiği saygı hemen her sohbetinde fark edilir bir düzeydedir. İlim ehline; “*Kitaplarınızın tozlarını silkeleyin*” diyerek ilmî toplantılar tertip etmiştir.⁸⁹ İlim sahibi kişiler, ilmin kıymetinin en iyi anlaşıldığı meclislerden birisinin de Hacı Hasan Efendi’nin bulunduğu meclisler olduğunu ifade etmişlerdir. Bulunduğu toplulukta bir ilim ehli yada hâfız varsa hemen yanına çağırıp onları yukarılara oturtmaya özen göstermiştir. Zaman zaman da kendisi sohbet etmeyip, yanındaki ilim ehline bir hürmet göstergesi olarak sohbeti ona yaptırdığı anlatılmaktadır.⁹⁰ Bütün bunlar Hacı Hasan Efendi’nin ilme ve ilim adamına ne kadar değer verdiğinin göstergesi olması açısından kayda değerdir. Yine bir başka gösterge olarak Kayseri Develi âlimlerinden “Kara Müftü” namıyla meşhur, Numan Feyzi Cebeci’nin⁹¹ vefatından duyduğu üzüntüyü ifade etmek amacıyla 15.04.1959 tarihinde kaleme aldığı mersiyeyi burada zikrederek bu konuyu nihayetlendiriyoruz:

*Acı bir haber isneyn gecesi,
Bütün ülemânın sinde yücesi,
Asrın iftiharı Müftü Hocası,
Camide kürsünün bülbülü gitti.*

⁸⁹ Alemdar, “Güzelin Vasfı” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S. 123, Ocak 2004, s. 34.

⁹⁰ Kocabaş, Dr. Mehmet Sürmeli ile “*Hacı Hasan Efendi’nin İlmî Kişiliği*” konulu mülakat, Ankara, 5 Nisan 2016.

⁹¹ Numan Feyzi Cebeci 1873 yılında Develi’nin Çöten Köyü’nde dünyaya geldi. Öğrenim çağına geldiğinde dedesi Murat Ağa tarafından tahsil görmesi amacıyla Develi Rüştüyesine (ilkokul) kaydettirildi. Rüştüye tahsilinden sonra Kayseri’deki Gözübüyük Medresesi’ne kaydoldu. Burada müderris Hamurculu Osman Efendi’nin derslerini takip etti. Bu medresedeki öğrenimini bitirip diploma aldıktan sonra Develi’ye döndü. İki ay sonra Everek’teki Halasiye Medresesi’ne atandı. Burada Develi Kazası İdare Meclisi Üyeliğine getirildi. Aynı zamanda Emlâk ve Eytam Müdürlüğünde de görevlendirildi. Develi Müftülüğü boşalınca müftülük için yapılan seçimde ikinci derecede oy almasına rağmen lehindeki tercih sonucu müftülük makamına atandı (1914). Develi’de müftülüğe başladığı yıllar, I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu’nun işgal edildiği yıllardır. Bu dönemde başlayan Millî Mücadele hareketini destekledi. Fransız ve Ermeni işgaline karşı Kayseri’de Cemiyet-i İslâmiyenin kuruluşunda bölgenin ünlü âlimlerinden Hazım Bey (Ulusoy) ile birlikte önemli rol oynadı. Develi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşuna katıldı. Cumhuriyet kurulduktan sonra da Develi’de müftülük görevine devam etti. Bir şikâyet üzerine inkılaplara karşı gelmek suçundan hapsedildi ve Kayseri Ağır Ceza Mahkemesinde yargılandı. Berat ettikten sonra Develi’den Kalecik’e daha sonra da isteği üzerine Haymana’ya tayin edildi. Haymana Müftülüğünden emekli oldu. Menemen Olayı meydana gelince Haymana müftüsüyken Nakşbendiyye Şeyhi Esad Efendi’yi ziyaret ettiği için bu olayla irtibatlandırılarak tutuklandı ve İstiklal Mahkemesi’nde yargılandı (1930). Bir müddet sonra serbest bırakıldı. Serbest kaldıktan sonra Develi’ye döndü ve ölünceye kadar hayır işleriyle meşgul oldu. Yörede “Kara Müftü” namıyla tanındı. 12 Nisan 1959 yılında Develi’de vefat etti. Bkz.: <http://www.kayseri.bel.tr/web2/uploads/eDergiler/kayseri-ansiklopedisi-cilt1/files/assets/basic-html/page306.html> Erişim Tarihi: 25.05.2016.

*İlm ü irfan ile dolmuştu döşü,
Havf-i İlâhiden titrerdi başı,
Kaybettik seni ey âlem güneşi,
Hakikat bahçesinin gülü gitti.*

*Rihlet-i üstâdla yandı özümüz,
Nasıl kan dökmesin iki gözümüz,
Medhin olacaktır gayrı sözümüz,
İlm-i Arabînin has dili gitti.*

*Ne güzel eserler bıraktın bize,
Cami, minareler çarpıyor göze,
Tüm Develililer minnettâr size,
Müessese-i hayrın hoş gülü gitti.*

*Evlâdın, ahfâdın, taleben ağlar,
Kesret-i cemaat ciğerin dağlar
Haberin işitti sol ile sağlar,
Âlem-i ırmağın bol seli gitti.*

*Dini sevenlerin yandı yüreği,
Müteessir eyledin yakın ırağı,
Firdevs cenneti olsun son durağı,
Muhammed Mustafa 'nın sağ kolu gitti.*

*Bir âlim ölürse ölürmüş âlem,
Vasfını yazamaz binlerce kalem,
Üç İhlâs bir Fatiha, salıyorum selâm,
Dünyadan ahirete nur yolu gitti.*

*Âlem-i dünyada görgüler gördü,
Safâ-yı derûnda seksene erdi,
Sen değil kabre tefsirler girdi,
Bütün müfessirlerin serdârı gitti,*

*Kalplerde devreden, kayıpsın gözden,
Cümlemiz şefaât bekleriz sizden,
Kalemdâr evladın yanıyor özden,
Allah'ımızın sevgili kulu gitti.”⁹²*

8. Tarikata İntisabı

Hacı Hasan Efendi'nin tarikata başlayıp seyr ü sülûkünü tamamlaması ve müşid olarak yetişmesi hususunda üzerinde büyük emekleri olan iki önemli şahsiyetin olduğunu söylememiz gerekmektedir. Bunlardan ilki kronolojik bağlamda ilk tarikat dersini aldığı babası Mustafa Hulûsi Efendi, diğeri ise seyr ü sülûkünü tamamlatıp müşidlik görevi veren Mahmud Sami Ramazanoğlu Efendi'dir. Bu açıdan Hacı Hasan Efendinin intisap sürecini bu iki isim üzerinden ele almamız daha uygun olacaktır.

8.1. Babası Mustafa Hulûsî Efendi'den Feyz Alması

Hacı Hasan Efendi'nin Sami Efendi'yle bağı babası aracılığıyla olmuştur. O ilk tarikat dersini on dört yaşında, yani 1928 yılında babası Şeyh Mustafa Hulusi Efendi'den almıştır. “*On dörtte vurdular manevî aş / Durmadan akardı gözümün yaşı*”⁹³ dizelerinde de buna işaret etmektedir. Babası Mustafa Hulusi Efendi, Es'ad Erbilî'nin (ks.) halifesidir. Bu açıdan Hacı Hasan Efendi, 1928-1931 yılları arasında babasının ve Es'ad Efendi'nin manevî potasında olgunlaştığını söylemek mümkündür. Bilindiği üzere 1931 yılında Es'ad Efendi'nin vefat etmesiyle Mahmud Sami Ramazanoğlu Efendi görevi devralmıştır. Dolayısıyla 1931 yılından Sami Efendi'nin vefat yılı olan 1984 yılına kadar Hacı Hasan Efendi, Sami Efendi ile çok yakın ilişki içerisinde olmuştur. Her ne kadar ilk tarikat dersini babasından almış olsa da, Hacı Hasan Efendi seyr u sülûkünü Mahmud Sami Ramazanoğlu Efendi'de tamamlamıştır.

⁹² Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar2*, s. 42.

⁹³ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s.24.

Bütün bunlarla beraber şunu da ifade edelim ki Hacı Hasan Efendi'nin; “*On üç dedim manevîyat açıldı/Gönül âlemine ferah saçıldı*”⁹⁴ dizelerinden keşfinin on üç yaşında açılmış olabileceğini de anlamamız mümkündür.

8.2. Mürşidi Mahmut Sami Ramazanoğlu

Mahmut Sami Ramazanoğlu (ks.), 1892 yılında Adana'da dünyaya gelmiştir. Babası “Ramazanoğulları” diye bilinen aileden Mücteba Bey, annesi de Ümmügülsüm Hanımdır. Büyükbabası Abdülhâdî Bey'in tespitine göre, Ramazanoğulları Türklerin Oğuz boyunun Üçoklar kolundandır. Bunlar da Halid b. Velid nesliyle münasebetlidir.

Mahmut Sami Efendi (ks.) ilk, orta ve lise tahsilini Adana'da tamamladıktan sonra hukuk tahsili için İstanbul'a gelir. Hukuk Fakültesini birincilikle bitirdikten sonra askerliğini astsubay olarak İstanbul'da yapar. Zamanının âlimlerinden İslâmî ilimler üzerine ilim tahsilini tamamlayan Sami Efendi'nin, gönlü içten içe tasavvufa yönelmiş, Gümüşhanevî Dergâhına giderek ve orada riyâzete çekilmiştir. Daha sonra bir dostunun yönlendirmesiyle Kelâmî Dergâhına intisap etmiştir. Kelâmî Dergâhında istifade ettiği mürşidi Erbilli Muhammed Es'ad Efendi'dir (ö.1349/1931). Es'ad Efendi'nin irşadıyla seyr u sülûkünü tamamlayan Sami Efendi'ye Halidiyye-yi Nakşibendiyye hilafeti verilmiştir.⁹⁵ Esad Erbilî'den sonra bu görevi Mahmud Sami Efendi devam ettirmiştir.

1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine Adana'ya gelen Sami Efendi, Adana Ulu Camii'nde irşat görevini yerine getirmeye çalışmıştır. 1951 yılında İstanbul'a gelmiş, iki yıl sonra tekrar gitmiş olduğu hac dönüşünde Şam'a yerleşmiştir. Şam'da dokuz ay kaldıktan sonra yeniden İstanbul'a dönen Sami Efendi, Erenköy Zihni Paşa Camii'nde vaaz ve hususi sohbetleriyle irşat hizmetlerini yürütmeye çalışmıştır. Tahtakale'de bir ticarethanenin muhasebesini tutarak geçimini sağlamıştır. 1979 yılına kadar İstanbul'da kalan Sami Efendi'nin bu süre zarfında birçok seveni ve bağlısı olmuştur. Gönlünde hep Medine'ye yerleşip orada son nefesini vermek ve Cennetü'l-Bakî kabristanlığına defnedilmek

⁹⁴ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s.24.

⁹⁵ Söz konusu icâzet, Erbilî'nin ilk baskısı 1922'de yapılan Mektûbât isimli eserinin içinde yer alan 134. mektuptur.

amacı olmuştur. Bu düşüncesini gerçekleştirmek üzere 1979 yılında Medine'ye göçmüştür. İstanbul'dayken yakalanmış olduğu hastalığı Medine'de devam etmiştir. 10 Cemaziyülevvel 1404/12 Şubat 1984 tarihinde Pazar günü sabah 04.30 sıralarında vefat etmiş, Cennetü'l-Bakî kabristanlığına defnedilmiştir. Yahyalılı Hacı Hasan Efendi gibi birçok seven ve bağlısını arkasında bırakan Sami Efendi, uzuna yakın orta boylu, hafif bedenli, buğday tenli, seyrek sakallı, kıvrırcık saçlı, elâ gözlü mücessem bir kimseydi.

Mahmut Sami Ramazanoğlu (ks.) kendini Allah'a ve insanlara hizmet etmeye adanmış bir sūfî olarak anlatılmaktadır. O, huzûr-ı ilâhîde bulunduğu düşüncesiyle sürekli abdestli bulunmaya gayret etmiş ve her nefesinin son nefesi olabileceği endişesini daima taşımıştır. İnsanları irşâd ederken kimsenin kusurlarını yüzüne vurmamış, anlattığı hakikatleri öncelikle kendi hayatında sergilemeye özen göstermiştir. Kapısına gelenleri geri çevirmemiş, onlara izzet ve ikramda bulunmuştur. Az yemeye, az uyumaya ve az konuşmaya gayret etmiş, müridânına yaptığı sohbetlerde onlara da bunu tavsiye etmiştir. Sohbetlerinde bazısûrelerin tefsirlerine, belli başlı peygamberlerin kıssalarına, Peygamberimizin ve ashabının örnek yaşantılarına yer vermiş ayrıca, edep, tevazu, gönül eğitimi, farz namazlara hassasiyet gibi konuları ele alırken teheccüd ve evvâbîn namazları gibi muvzular üzerinde durmaya gayret etmiştir. Sami Efendi'nin, *Mükerrer İnsan*, Hz. İbrâhim (as.), Hz. Yûsuf (a.s), *Yûnus ve Hûd Sûreleri Tefsîri*, *Bedir Gazvesi ve Enfâl Sûresi Tefsîri*, *Uhud Gazvesi*, *Tebûk Seferi*, Hz. Ömer'ul-Fâruk (ra.), Hz. Ali'yyül-Murtezâ (ra.), Hz. Hâlid bin Velid (as.), *Ashâb-ı Kirâm Menâkıbı I-II*, *Musâhabe I-VI*, Hz. Ebû Bekir Sıddîk (ra.), *Bakara Sûresi Tefsîri*, *Fâtîha Sûresi Tefsîri*, *Duâlar ve Zikirler*, Hz. Osman Zinnûreyn (ra.), *Bayram Sohbetleri*, isimli eserleri de bulunmaktadır.⁹⁶

⁹⁶Muhammed b. Abdullah el-Hani "*el-Behcetü's-seniyye*" çev: Mehmet Talha Odabaşı "*Sûfiyye Âdâbı*" Mavi Yay., İstanbul 2014, ss. 407-413; Necdet Tosun, "Ramazanoğlu Mahmut Sami", *D.İ.A.*, T.D.V Yay. İst.2007, c.34, s.442; Hasan Kamil Yılmaz, "Ramazanoğlu Mahmut Sami ve Cihadı" *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 3, S. 30, Mart 1996, s. 34; Mehmet Demirci, "Sami Efendi", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S. 136, Şubat 2005, s. 28; "Mahmut Sami Ramazanoğlu", *Cihad Önderleri 1*, İslâm Mecmuası Yay. İst. 1987.

8.3. Mahmut Sami Efendi'ye İntisabı

Mahmut Sami Ramazanoğlu (ks.), Hacı Hasan Efendi için bambaşka bir konumdadır. Hemen her sohbetinde Sami Efendi'den bahsetmiş, sevgi, saygı ve bağlılığını defalarca dile getirmiştir. Bir sohbetinde Sami Efendi için şunları söylemiştir:

“Sami Efendimiz'den (ks.) için bazıları ‘O da insan, biz de insanız.’ diyorlar. Evet, o da insan biz de insanız, ancak aramızda büyük farklar var. Arada, yer ile gökten daha fazla fark var. İnsan var insancağız var. Hafız var hafızcağız var, doktor var doktorcağız var. Herkesin bir ‘cağızı’ var. Onun için Mevlâ bizlere onların büyüklüğünü görebilmeyi nasip buyursun. Allah aşkına üstadımızı incitmeyelim, ne emrettiyse tatalım. Bunu rica ediyorum sizden.”⁹⁷

Hacı Hasan Efendi mürşidi Sami Efendi'yi tanımlarken; *“Şunu bilirsiniz ki bizim sultanımız Bayezid-i Bestâmî ve Cüneyd-i Bağdâdî denginde bir efendidir”⁹⁸* değerlendirmesinde bulunmuştur. Hacı Hasan Efendi, bu sözleriyle Sami Efendi'den bahsedenlerin sıradan bir kişi gibi bahsetmelerine pek razı olmadığını söylemektedir. Yine Hacı Hasan Efendi'nin, Sami Efendi'ye karşı hissettiği sevginin boyutunu ve Sami Efendi'de fenâ bulmuş hâlini şu sözlerinde görmemiz mümkündür: *“Beni bir trenin arkasına bağlayıp sürükleseler, vücudum paramparça olsa, bedenimin her parçasından ‘Üstadım Hz Mahmut Sami’ sesini duyarlardı.”⁹⁹* Aynı zamanda bu sözleriyle müridin şeyhinden istifade edebilmesi için şeyhine ne denli muhabbet duyması gerektiğinin mesajını da vermiştir.

Hacı Hasan Efendi, şeyhi Mahmud Sami Efendi'ye olan sevgini ve bağlılığını şiirlerinde de yoğun bir şekilde işlemiştir. İşte bu şiirlerinden bir örnek şöyledir:

⁹⁷ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 109,110.

⁹⁸ Mahmut Bıyıklı, “Hamdi Boydak ile Mahmut Sami Ramazanoğlu Hatıraları Konulu Röportaj” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S. 162, Nisan 2007, s. 48.

⁹⁹ Yusuf Yasiroğlu, “Velayet Burcunda Bir Mürşid-i Kamil”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 9, S. 101, Mart 2002, s. 42.

*Evvelâ besmele yazar,
Sâlikine eder nazar,
Ol ser'i semada gezer,
Başına kurban olduğum.*

*Cümleden fazla hayâsı,
Durmaz irşâd eder nâsı,
Alnında güneş ziyâsı,
Kaşına kurban olduğum.*

*Mevlâsına yanmış özü,
Kalbi irşâd ede sözü,
Dürr-ü mercân döker gözü,
Yaşına kurban olduğum.*

*Sâlikîne pek hoş bakar,
Kemendi beline takar,
Feminden bir rayha çıkar,
Dişine kurban olduğum.*

*Allah'ın indinde kadri,
Zannettik semânın bedri,
Arş-ı a'zam olmuş sadrı,
Döşüne kurban olduğum.*

*Kalbinden feyiz alınır,
Çâr-i Yâr ile salınır,
Rasulullah'la bulunur,
Eşine kurban olduğum.*

*Mekke Medine'de bazı,
Bir hatvedir hem yeryüzü,
İçi güneşin has yüzü,
Dışına kurban olduğum.*

*Nefsin binaların yıkar,
Kılıçla demini döker,
Mahşerde evlâdın çeker,
Peşine kurban olduğum.*

*Kalemdâr'ım âciz gedâ,
Himmatinden gelsin gıdâ,
Ömriin uzun etsin Hüdâ,
Yaşına kurban olduğum.”¹⁰⁰*

Hacı Hasan Efendi birçok yer gezdiğini, birçok kişiyi dinleyip manevî potansiyellerini keşfedebildiğini ve bununla beraber kendisine Sami Efendi'nin sohbetinin daha kıymetli geldiğine şöyle dile getirir;

*Takdir-i Hak çok yer gezdim,
Hem dinledim, hem yazdım,
Çoğunun sırrını sezdim,
Efendimin sözü başka.*

Kutsal mekânlarda büyük zatlar ve pek nurlu yüzlerle muhatap olsa da Hacı Hasan Efendi için Sami Efendi'nin siması daha başkadır;

*İklim-i Hicâz'a vardık,
Gayet büyük zâtlar sorduk,
Pek nûranî yüzler gördük,
Efendimin yüzü başka.*

Hacı Hasan Efendi için etrafına çok sayıda insan toplamanın pek önemi yoktur. Onun için önem arz eden şeyin Sami Efendi'de olduğu gibi feyzi teveccühle verebilmek ve baktığı zaman Rahman'ın Arşını görebilen göze sahip olabilmektir ki bu göz, ona göre Sami Efendi'de mevcuttur;

*Çok, başına ihvan deren,
Teveccühle feyiz veren,
Arşu'r-Rahman'ı gören,
Efendimin gözü başka.*

¹⁰⁰ Hacı Hasan Efendi, “Kurban Olduğum” *Gönül Âleminden*, s.44; Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar1*, s. 137.

Mürşidinin iç dünyasının berraklığından, bâtinî hakikatlerini ve sırrını dile getirirken insanlara verdiği manevî ferahlıktan da bahseder;

*Verir ferah nâsa, saçı,
Kalmamış, affolmuş suçu,
Güneş gibi parlar içi,
Efendimin özü başka.*

Hacı Hasan Efendi, Sami Efendi'yi naz makamında görür. Ayrıca Hakk Teâlâ ile olan ünsiyetini ve Allah'a (cc.) olan kurbietini de ortaya koymak ister. Mürşidinin, katılmış ve günahlarla kirlenmiş kalplere füyûzât akıtarak temizlediğine ve gönülleri işler hale getirdiğine işaretle şöyle der;

*Kapalı kalpleri açar,
Gönlüne füyûzât saçar,
Mevla'sına nazı geçer,
Efendimin sözü başka.*

Sami Efendi'nin takvâ ve verâ hassasiyetine vurgu yapan Hacı Hasan Efendi, Sami Efendi'yi nurlu bir yolun öncüsü olarak kabul etmiş, bu yolda bıraktığı izlere bile farklı bakabilmiştir;

*Bütün şüphelerden kaçmış,
İnan âb-ı hayat içmiş,
Çok münevver bir yol açmış,
Efendimin izi başka.*

Sami Efendi'nin sohbetlerinde ilm-i ledün sırrını sezip bunun neşvesine kapılan Hacı Hasan Efendi, mürşidinin baş gözü kapalı bile olsa gönül gözüyle görebildiğini söyler;

*Gözü yumlu, gönlü gören,
Kelâm-ı ledünnî deren,
Sohbetlerde neşe veren,
Efendimin tuzu başka.*

Hacı Hasan Efendi bu şiirin son kıtasında Allah Teâlâ'dan affını talep ederken Sami Efendi'ye duyduğu derin hayranlığını ve hasretini de dile getirir. Sami Efendi'nin ayaklarına yüzünü sürebileceğini ifade ederken, âdeta ona karşı biatini perçinlemektedir.

*Ey Allah 'ım affet bizi,
Kalemdar 'ın sızlar özü,
Kademine sürsem yüzü,
Efendimin tozu başka.¹⁰¹*

Hacı Hasan Efendi'nin, Sami Efendi'ye sevgi ve bağlılığını dile getirdiği şiirleri yukarıdakilerle sınırlı değildir. Sami Efendi'yi gönüller tabibi olarak gören Hacı Hasan Efendi'nin “Tedaviye Alırm'ola” şiiri de bu anlamda önem arz etmektedir. Bu şiirde, bedeni hastalıklarda tedavi olmak maksadıyla alanında uzman doktorlara müracaat edildiği gibi, Hacı Hasan Efendide Sami Efendi'yi manevî hastalıkların uzman doktoru (hâzık doktor) olarak görmüş, tedavi talebini Sami Efendi'ye şöyle dile getirmiştir;

*“Cemî cesetlerim hasta,
Bizi seven, bütüin yasta,
Yalvarıyorum hâzık dostu,
Tedaviye alırm'ola?”*

Şeyhini, Allah'ın izniyle dertlerinin dermanı, hastalıklarının lokmanı olarak görür ve der ki;

*Hesabı yok, dertlerim çoktur,
Sihhatli yerim hiç yoktur,
Lokman'uma bir tek baktır,
Bir çaresi bulurm'ola?”*

Manevî hastalıkların gözlerden yaş akıtmaya engel olabileceğine dikkat çekerek şeyhinden manevî ilaç isteğini şöyle dile getirir;

*Otuz beşe vardı yaşım,
Göz ağlamaz, sanki taşım,
Mikrop olmuş, içim dışım,
İlaç versen ölürm'ola?”*

Hastanın tabibine teslim oluşu gibi mürşidine teslimiyetini ifade eden Hacı Hasan Efendi, Sami Efendi'yetarikat dersinin başlangıç seviyesinde olan küçük tarif ile değil daha ileri düzey seyr u sülûk eğitimine talip olduğunu dile getirir ve der ki;

¹⁰¹ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s.68.

*Boyun büktüm tabibime,
Küçük tarif ile koma,
Basiretim tamam âmâ,
Bu dert böyle kalırm'ola?*

Hastalık ve dertlerinin bilincinde olan Hacı Hasan Efendi, şeyhininmanevî tedavi metodu olan irşadiyla hastalıklarının tedavi olmasına ne denli muhtaç olduğunu dile getirir;

*Sıhhatli semtine komaz,
Midem bozuk, tatlı yemez,
Lisan yara, tevhid demez,
Doktor acep delerm'ola?*

Şeyhine ancak gönül dolusu bir muhabbetle gidebileceğinin farkında olan Hacı Hasan Efendi, bu muhabbetin tesiriyle canı mesabesinde kabul ettiği şeyhinin kapısında köle olmayı dertlerine deva olarak görür ve şöyle der;

*Muhabbet harçlığı alsam,
O Can'ın dairesin bulsam,
Kapısında köle olsam,
Bu dertleri delerm'ola?*

Kalbî hastalıklarınaçare bulabilmesine mürşidinin vesile olabileceğine inancının tam olduğunu haykıran Hacı Hasan Efendi, acılarını teskin edecek ilacında şeyhinde olduğuna şöyle işaret eder;

*Sebepli doktorun eli,
İnandım, bağladım beli,
Kalbim içi emrâz dolu,
Versem haplar silerm'ola?*

Mürşidinin seyr u sülûk metodunu, irşat hususiyetini, evrâd ve ezkâr telkinini yerine getirmenin neticesinde dertlerinden kurtulduğunu ve taburcu olma seviyesinde sıhate kavuştuğunu şöyle ifade eder;

*Reçeteyle gözden geçirdi,
İlâc-ı istiğfâr içirdi,
Dertlerimi bir bir uçurdu,
Taburcu eder, salarm'ola?*

Hastasını tedavi edip taburcu eden doktorun, hastasına son uyarılarda bulunması gibi şeyhinde kendisine telkinlerini dile getiren Hacı Hasan Efendi, şeyhinin riyâzet uygulamasını, mücâhede eğitimini, tekke terbiyesini bir ömür devam ettirebilmesi neticesinde gerçek mutluluğa erebileceğini belirterek şiirini şöyle tamamlar;

*Dedi, perhizini yeme,
İç ilâcını hiç koma
Kullanırsan, düşme gama,
Kalemdâr'ım gülerm'ola?*¹⁰²

Hacı Hasan Efendi'nin Sami Efendi'ye duyduğu bu muhabbet hiç şüphesiz karşılıksız değildir. Sami Efendi'nin de Hacı Hasan Efendi'ye karşı çok derin bir muhabbete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sami Efendi, Hacı Hasan Efendi'nin gerek yüzüne karşı gerekse arkasından birçok iltifatlarda bulunduğu söylenmektedir. “*Hasan Efendi büyük bir velidir, edebinden kendini gizliyor. Hasan Efendi seni gören beni görmüş gibi olur. Senin kabulün benim kabulüm, senin reddin benim reddimdir.*” sözlerinin Sami Efendi'ye ait olduğu söylenir.¹⁰³ Hacı Hasan Efendi'nin nasıl bir kimse olduğu sorulması üzerine, Sami Efendi; “*Hasan Efendi doğuştan evliyâdır.*” demiştir.¹⁰⁴

Sami Efendi'nin, damadı Ömer Kirazoğlu'na (ö.1409/1989) Medine'de Hacı Hasan Efendi'ye gönderilmek üzere yazdırdığı mektupta Sami Efendi'nin Hacı Hasan Efendi'ye olan muhabbet ve itimatlarını görmekteyiz. Mevzu bahis mektup şöyledir:¹⁰⁵

¹⁰² Hacı Hasan Efendi, “Tedaviye alırm'ola?” *a.g.e.*, s. 64.

¹⁰³ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s.116; Mahmut Bıyıklı, “Hamdi Boydak ile Mahmut Sami Ramazanoğlu Hatıraları Konulu Röportaj” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S. 162, Nisan 2007, s. 48.

¹⁰⁴ Dinç, *Kemale Dair Sohbetler*, s. 41; Alemdar, “Vefatının 8. Yıl dönümünde Hacı Hasan Efendi'yi Anarken”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S.16, Ocak 1995, s.44; Hamdi Boydak, “Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin Nakşi Silsilesindeki Yeri”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S.16, Ocak 1995, s.47; Mustafa Ethem Köse, “Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 5, S.52, Ocak 1998, s.11; Ömer Çakkal, “Bir Bilge'nin İzinde”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S.130, Ağustos 2004, s.42; Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 107.

¹⁰⁵ Orijinalinin tıpkıbasımı için bkz.: Ek: 21B.

“Bismillahirrahmanirrahim. Çok Muhterem Hacı Hasan Efendi abimiz! Esselamu aleyküm ve rahmetullahi ve berakatuhu. Hamd ü sena Rabbimize, salât-ü selâm Nebimize. Salâh, felâh ve sıhhât ihvân-ı dinimize. Bugün ramazan-ı şerifin ikinci günü: Peder Efendi (Mahmut Sami Ramazanoğlu) Üstâzımızın iftar vakti yanlarında bulunuyorum. Birden sizden bahis buyurdular. Yahyalı nerde, Medine-i Münevvere nerde... Oradan buraya hayırlı haberler geliyor, buradan oraya hayırlı haberler gidiyor elhamdülillah. Kendi isimlerinden ve sizin isminizden bahsederek ruhların mülakatını beyan buyurdular.

Fakirde yıllar evvel ‘Şeyh Mustafa Efendi (ks.) evinde Fazlı Hafız, Kılavuz Hafız ve sair ihvân-ı kirâmın bulunduğu ve sizin sohbet buyurduğunuz sırada Cudduh ismindeki ricâl-ı gayb halifeside gelip hayran hayran sohbetinizi dinlemiş olduğu söylenir’ dedim. ‘Evet’, buyurdular: ‘Bunlar kaydedilmelidir. Cenab-ı Hakk’ın hayırlı tecellileridir elhamdülillah. Bunları yaz da onlar da memnun olsunlar. Selâm, duâ ve tebriklerimi de bildir. Gördükleri ihvanımıza da duyursunlar.’ buyurdular. Aynen arz ediyorum. Baki sıhhat ve afiyet ile ellerinizi öperim.”¹⁰⁶

Hacı Hasan Efendi’nin, Sami Efendi ile aşağı yukarı elli yıllık bir irtibatı bulunmaktadır.¹⁰⁷ Bu süre zarfında her ikisinin birbirlerine karşı derin sevgi ve saygı içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Tasavvuf literatüründeki şeyh ve mürid ilişkisinin nasıl olması gerektiğinin son dönem örnekleri arasında bu ikili gösterilmiş olsa kanaatimizce abartılmış olmaz. Hacı Hasan Efendi’nin Sami Efendi’ye olan bu muhabbeti, kendisinin manevî anlamda olgunluğa ermesinde, Sami Efendi’nin manevî birikimlerinden istifade etmesinde ve Sami Efendi’yle aynîleşmesinde önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁰⁶ Komisyon, *Hakikat Önderi* Mavi Yay. İstanbul 2004, Ekler, IV (Osmanlıca); Transkript için bkz. *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 16, S. 183, Ocak 2009, s. 32 ve Yıl: 20, S. 231, Ocak 2013, s. 19.

¹⁰⁷ Es’ad Erbili’nin (ks.) vefatından (1931) hemen sonra Mahmut Sami Ramazanoğlu’nun şeyhlik vazifesine başladığı göz önünde bulundurulursa 1931 den Sami Efendi’nin vefat tarihi olan 1984 yılına kadar toplamda 53 yıl vardır. Hacı Hasan Efendi ise 1930’ lu yıllardan itibaren Sami Efendi ile irtibatlıdır. Buda bize gösterir ki Hacı Hasan Efendi en az 50 yıl Sami Efendi ile irtibatlı olmuştur.

9. Tarikatı, Silsilesi ve Halifeliği

Hacı Hasan Efendi, Nakşibendiyyenin Halidiyye koluna mensuptur. Son devirde bu kolun temsilciliğini de üstlenen Hacı Hasan Efendi'nin silsilesini burada zikretmemiz yerinde olacaktır. Söz konusu silsileyi şu şekilde gösterebiliriz:

- Hz. Muhammed (sav) (ö.10/632)*
Hz. Ebûbekir (ra.) (ö.13/634)
Selmân-ı Fârisî(ra.) (ö.35/655)
İmam Cafer-i Sâ'dık (ra.) (ö.148/765)
Bayezid-i Bistâmî (ks.) (ö.261/875)
Ebû'l Hasan el-Harekânî (ks.) (ö.419/1029)
Yusuf-ı Hemedânî (ks.) (ö.535/1140)
Abdülhâlık-ı Gücdiuvânî (ks.) (ö.617/1220)
Hâce Ârif-i Rivgerî (ks.) (ö.649/1251)
Muhammed İncir-i Fağnevî (ks.) (ö.670/1271)
Ali-yi Râmiteni (ks.) (ö.705/1315)
Muhammed Baba es-Semmâsî (ks.) (ö.740/1339)
Seyyid Emir Külâl (ks.) (ö.777/1375)
Bahâeddin Nakşbend (ks.) (ö.791/1389)
Muhammed Alâeddin-i Attar (ks.) (ö.802/1399)
Mevlâna Ya'kub-ı Çerhî (ks.) (ö.847/1443)
Ubeydullah Ahrar(ks.) (ö.895/1490)
Muhammed Parsa (ks.) (ö.922/1517)
Derviş Muhammed (ks.) (ö.970/1562)
Hâcegî Emkenegî (ks.) (ö.1008/1599)
Muhammed Bâkî billâh (ks.) (ö.1014/1605)
İmam-ı Rabbânî (ks.) (ö.1034/1625)
Muhammed Ma'sum (ks.) (ö.1098/1687)
M. Seyfeddin Fârukî (ks.) (ö.110/1689)
Muhammed Bedvânî (ks.) (ö.1135/1723)
Şemseddin Habîbullah (ks.) (ö.1195/1781)
Abdullah Dihlevî (ks.) (ö.1240/1824)
Mevlâna Hâlid-i Bağdadî (ks.) (ö.1242/1826)

Taha'l-Hakkarî (ks.) (ö. 1269/1853)

Tâha'l-Harîrî (ks.) (ö.1292/1875)

Muhammed Es'ad Erbîlî (ks.) (ö.1338/1931)

Mahmut Sami Ramazanoğlu (ks.) (ö.1404/1984)

Hacı Hasan Dinç (ks.) (ö.1407/1987)

Görüldüğü üzere Hacı Hasan Efendi silsilede emaneti Mahmut Sami Ramzanoğlu'ndan (ks.) almıştır. Sami Efendi, Hacı Hasan Efendi'ye 'Nakşibendî/Hâlidî' icazetiyle beraber, "Kâdiriyye" icazetini de vermiştir.¹⁰⁸

Hacı Hasan Efendi'ye manevî emanetlerin tevdi edilme sürecini iki aşama olarak ele almamız gerekir. Bunlardan ilki Hacı Hasan Efendi'nin yirmili yaşlarda Sami Efendi adınatarikat dersi verebilme, ihvanın dersleri ile ilgilenebilme gibi vazifeler için Sami Efendi tarafından "vekil/temsilci" tayin edilmesidir. İkicisi ise daha sonraki yıllarda(1978,1980) yine Sami Efendi tarafından kendisine "hilafet-i tâtme"¹⁰⁹ verilmesidir. Bu iki aşamayı ele alarak çalışmamıza devam edelim.

Sami Efendi, Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesindeki şifalı suların faydalanmak maksadıyla ve devrin baskıcı politikalarından uzak bir şekilde irşat faaliyetlerini yürütebilmek için zaman zaman Yeşilhisar'daki içmecerelere gelmiştir. Yine böyle bir zamanda Sami Efendi'yi ziyaret etmek için Yahyalı'dan Hacı Hasan Efendi, babası Mustafa Hulûsi Efendi (ö.1355/1936), kayınpederi Ali Koca (ö.1397/1977) ve Kılavuz Hafız namıyla tanınan İbrahim Gözbaşı (ö.1361/1942) beraberce Yeşilhisar'a gelirler. Yolculuk esnasında Mustafa Hulûsî Efendi yanındakilerinin tarikat ders durumları hakkında bilgi almak ister. Ali Koca ile Kılavuz Hafız ders durumlarını Mustafa Efendi'ye anlatırlar. Sıra Hacı

¹⁰⁸Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 42-43; Komisyon, *Hakikat Önderi* s. 88-89; Ali Ramazan Dinç, *Kemale Dair Sohbetler*, s. 35-36; Alemdar, "Vekalet" *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S. 17, Şubat 1995, s. 50; Mustafa Demirci, Erol Erdoğan, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yayınları, İstanbul 1996, s. 285; Muhammed b. Abdullah el-Hani "el-Behcetü's-seniyye" çev: Mehmet Talha Odabaşı "Sûfiyye Âdâbı" Mavi Yay., İstanbul 2014, s. 418; Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yay., İstanbul 2013, s. 380; Vakkasoğlu, *İz Birakanlar*, s. 192,193; Hasan Hüseyin Varol, *Yaşadıklarım ve Gördüklerim*, Hayra Hizmet Vakfı Yay., Konya 2015, s. 475; Yusuf Turan Günaydın, 'Dinç Hacı Hasan (Yahyalı Hacı Hasan Efendi)' Kayseri Ansiklopedisi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Ankara 2010, c. 2, s. 484-485; Ferhat Koca, "Hasan Efendi Yahyalı", *DİA*, TDV Yay., Ankara 1997, c. XVI, s. 318-319; Abdullah İnce, "Cumhuriyet Sonrası Dini Grupların İnsan Yetiştirme Modeli –Yahyalı'lı Hacı Hasan Efendi Örneği" *International Journal of Science Culture and Sport* (Uluslararası Bilim, Kültür ve Spor Dergisi), Yıl: 2015, S. 11 ss.535-546.

¹⁰⁹ Hilafet-i tâtme: Müritlerden şeyh olabilecek durumda olanlara verilen hilafet. Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara 2014, s. 190.

Hasan Efendi'ye gelince: “*Ben hâlimi Üstadımıza arz ederim*” der. Ziyaret esnasında, yolda geçen bu hadise Sami Efendi'ye anlatılınca, Sami Efendi, Hacı Hasan Efendi ile özel bir görüşme gerçekleştirir. Özel görüşme sonrası Sami Efendi, Mustafa Hulûsî Efendi'ye dönerek; “*Mustafa Efendi! Hasan Efendi'ye icâzet veriyorum. Bundan sonra ihvanın derslerini sormaya, vazife vermeye kendilerini tayin ediyorum*” der.¹¹⁰ Bu olaya Hacı Hasan Efendi şöyle değinir:

“*Babamla birlikte Yeşilhisar içmecesinde Üstadımız Sami Efendi'yi ziyarete gittik. Ziyaretten dönerken bir yerde konakladık. Bu esnada babam, Üstâd-ı Ekremimiz'in Fakir'e yazdığı icâzetnâme'yi verince, beni bir ağlama tuttu. Babam hayretle; 'Oğlum sevineceğin yerde niçin ağlıyorsun?' deyince; 'Baba! Bana ilhamla sizin, dâr-ı bakâ'ya irtihaliniz işaret ediliyor,' dedim. Ayrılık ateşi içime düşmüştü. Eve geldik. Babam vasiyetini yaptı. Bu hadiseden on üç gün sonra, bir Cumartesi günü, Fecr Sûresi'nin 27-30. âyet-i velîleri'ni okuyarak; 'Ey huzur içinde olan nefis! O senden, sen O'ndan razı olarak Râbbine dön! İyi kullarımın arasına gir. Cennetime gir!' rûh ı pûr fütûhları a'lâ-yı illiyyîne uçarak irtihâl ettiler. Vefatlarında 52 yaşlarında idiler.’”¹¹¹*

Burada yeri gelmişken kaynaklarda yerleşmiş bir hatayı da düzeltmemiz gerekmektedir. Çeşitli kaynaklarda Hacı Hasan Efendi'ye Hâlidîyye icâzetinin 1939 yılında verildiği bilgisi yer almaktadır.¹¹² Oysaki Hacı Hasan Efendi Hâlidîyye icâzetnâmesini 1936 yılında almıştır. Yukarıda kaydettiğimiz gibi Hacı Hasan Efendi Kayseri/Yeşilhisar'da icâzetnâmesini aldıktan 13 gün sonra babası Mustafa Hulûsî Efendi vefat etmiştir. Dolayısıyla Mustafa Efendi'nin vefat tarihi 15 Ağustos 1936 olduğuna göre,¹¹³ Hacı Hasan Efendi'nin Hâlidîyye icâzetini aldığı tarih de 1936 olmalıdır.

¹¹⁰ Komisyon, *Hakikat Önderi* s. 88-89; Odabaşı, *Sûfiyye Âdâbı*, 418; Vakkasoğlu, *İz Bırakanlar*, 192; Kocabaş, Mustafa Dinç ile “*Hacı Hasan Efendi'nin İcâzeti*” konulu mülakat Yahyalı/Kayseri, 17 Temmuz 2016.

¹¹¹ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 83; Akkaya, *Hulûsî Divanı*, s. 29; Vakkasoğlu, *İz Bırakanlar*, s. 192.

¹¹² Bkz. Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 89; Ferhat Koca, “*Hasan Efendi Yahyalı*”, *DİA*, TDV Yay., Ankara 1997, c. XVI, s. 318-319; Odabaşı, *Sûfiyye Âdâbı*, s. 418; *KaraMetinlerle günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 380.

¹¹³ Bkz. Akkaya, *Hulûsî Divanı*, s. 29. Ayrıca Hacı Hasan Efendi'nin büyük oğlu Mustafa Dinç ile 17.06.2016 tarihinde yaptığımız mülakatta kendisi doğmadan 3-4 ay önce dedesi Mustafa

Hacı Hasan Efendi'nin 1936 yılında aldığı bu icâzetnâme, maalesef günümüze kadar ulaşamamıştır. Hacı Hasan Efendi'nin babası Es'ad Erbilî'nin halifelerinden olduğu için tarihe “Menemen Olayı” diye geçen hadiseden dolayı Mustafa Efendi ve dolayısıyla Hacı Hasan Efendi devrin yönetimi tarafından yakın takibe alınmışlardır. Zaman zaman Hacı Hasan Efendi'nin evine baskınlar düzenlenmiş, Menemen olayı ile bağlantı kurulabilecek bilgi ve belgeler aranmıştır. Bu denetimler 1960'lı ve daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu süreçte aleyhte delil teşkil etmemesi için Es'ad Efendi'nin diğer halifesi Sami Efendi'nin kendi kaleminden Osmanlıca yazdığı icâzetnâme dip köşe saklanmaya çalışılmış ve bu saklamalar neticesinde icâzetnâme kaybolmuştur.¹¹⁴ Bu icâzetnâmenin kaybolmasında, Hacı Hasan Efendi'nin mahviyyet ehli olması, kendisini bu işe layık görmemesi ve icâzetnâmeye gerekli iltifatı göstermemesinin de etkili olması olası bir durumdur.

Hacı Hasan Efendi'nin ‘Hâlidîyye’ icazetinin dışında bir de ‘Kâdirîyye’ icazeti de bulunmaktadır.¹¹⁵ Bu icazeti de 1965 yılında yine Kayseri/Yeşilhisar ilçesindeki içmecelerde alan Hacı Hasan Efendi, olayı şöyle anlatmaktadır:

“Efendimiz (Sami Efendi) bizi çadırlarına aldılar. ‘Hasan Efendi! Abdulkadir Geylani'nin (ks.) emriyle yazılan Kadiriyye icâzetnâmemiz¹¹⁶ budur, sizi de bu hususta vekil tayin ediyorum. Kadınlar 500, erkekler 1000 tevhid okusunlar. Her yüz tevhidde bir defa da ‘Muhammedu’r-Resûlullah’ desinler.’ şeklinde ifade ettiler.”¹¹⁷

Efendi'nin vefat etmiş olduğunu annesi Meryem Dinç'ten işittiğini söyledi. Mustafa Dinç, her ne kadar nüfus kayıtlarında 1938 doğumlu olsa da asıl doğumunun 1937 yılının Ocak ayı içerisinde olduğunu yine annesinden rivayetle bizimle paylaşmıştır.

¹¹⁴Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015.

¹¹⁵ Bkz. Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 42-43; Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 88-89; Ferhat Koca, “*Hasan Efendi Yahyalılı*”, *DİA*, TDV Yay, Ankara 1997, c. XVI, s. 318-319; Dinç, *Kemal Dair Sohbetler*, s. 35-36; Alemdar, “*Vekalet*” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S. 17, Şubat 1995, s. 50; Demirci, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, s. 285. Odabaşı, *Sûfiyye Âdâbı*. 418; Varol, *Yaşadıklarım ve Gördüklerim*, s. 475; Yusuf Turan Günaydın, *Dinç Hacı Hasan (Yahyalılı Hacı Hasan Efendi)* Kayseri Ansiklopedisi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Ankara 2010, c. 2, s. 484-485.

¹¹⁶ Burada Sami Efendi'nin Hacı Hasan Efendi'ye gösterdiği icâzetnâme Abdulkadir Geylani'den (ks.) müteselsilen Es'ad Efendi'ye, Es'ad Efendi'den de Sami Efendi'ye geçen icazettir. Hacı Hasan Efendi'nin Abdulkâdir Geylânî'yi (ks.) doğrudan zikretmiş olması Kâdirîyye tarikatının kurucusunun Abdulkâdir Geylânî (ks.) olması hasebiyledir.

¹¹⁷ Hacı Hasan Efendi *Sohbetler III*, s.43; Komisyon, *Hakikat Önderi* s. 88-89; Demirci, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, s. 285; Odabaşı, *Sûfiyye Adabı*, s. 418.

Hacı Hasan Efendi bu olaydan bahsederken: “Efendimize inanmıyor muydık ki Kâdirî, icazetlerini gösterdiler? Böyle bir emir geldi deseler, bizyine inanırdık. Acaba teslimiyetimizde mi bir eksiklikvar?” şeklinde üzüntülerini de dile getirmiştir.¹¹⁸

Hacı Hasan Efendi, Sami Ramazanoğlu’ndan (ks.) aldığı manevî emanetin ikinci aşaması 1978 yılında İstanbul Erenköy’de, 1980 yılında Medine’de Sami Efendi’nin Hacı Hasan Efendi’yi ‘halife’ tayin etmesidir.¹¹⁹ Bu olay şöyle nakledilmektedir:

“Sami Ramazanoğlu (ks.), Hacı Hasan Efendi’ye, 1978 yılında, mümtaz bir topluluğun huzurunda üç defa, ‘vekilimsin’ derler. Medine-i Münevvere’ye hicretlerinde de yakınlarına, ‘Hasan Efendi’yi her beldeden grup grup ziyaret etsinler. O bir beldeye gelirse sohbetine iştirak etsinler.’ buyururlar. 1980 yılında Hacı Hasan Efendi umreye giderler. O günlerde Sami Ramazanoğlu’nu(ks.) ziyaret etmek için pek çok kişi müracaat eder ancak kimse izin alamaz. Hacı Hasan Efendi ziyaret arzusunu söyleyince kabul buyrulur. Hacı Hasan Efendi’ye pek çok ikramlar yapılır. Ayrılacakları zaman üç defa müsafaha ederler. Her defasında Hacı Hasan Efendi geriye doğru çekilirken Sami Ramazanoğlu (ks.), Hasan Efendi tekrar musafaha edelim, buyurur. Her bir defasında ‘vekilimsin’ derler. Damatları Ömer Kirazoğlu; ‘Bu iltifat hiç kimseye yapılmadı, siz sevinmiyor musunuz?’ deyince, ‘Ömer Bey! Kusurlarım gözlerimin önüne geliyor.’ buyururlar.”¹²⁰

¹¹⁸ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 88-89; Demirci, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, s. 285; Odabaşı, *Sûfiyye Âdâbi*. 418.

¹¹⁹ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 92; Dinç, *Kemale Dair Sohbetler*, s. 38; Demirci, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, s. 285; Alemdar, “Vekalet” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S. 17, s. 50; Koca, “Hasan Efendi Yahyalılı”, *DİA*, TDV Yay, Ankara 1997, c. XVI, s. 318-319 s. 318; Mahmut Bıyıklı, “Hamdi Boydak ile Söyleşi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S. 162, Nisan 2007, s. 48; Kocabaş, Mehmet Sürmeli ile “Hacı Hasan Efendi’nin Halifeliği” konulu mülakat, Ankara, 5 Nisan 2016; Kocabaş, Ahmet Kazankaya ile “Hacı Hasan Efendi’nin Halifeliği” konulu mülakat, İstanbul/Arnavutköy, 10 Eylül 2016.

¹²⁰ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 92; Dinç, *Kemale Dair Sohbetler*, s. 38; Alemdar “Vekâlet” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S. 17, s. 50; Mahmut Bıyıklı, Hamdi Boydak ile Söyleşi, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S. 159, Ocak 2007, s. 48.

Sami Ramazanoğlu'nun(ks.) Hacı Hasan Efendi'ye halifelik verdiği ifade ettiği cümlelere, bizzat şahit olduğunu yemin ederek söyleyen Ahmet Kazankaya, yaptığımız mülakatta bize şunları anlattı:¹²¹

“1957 yılında İstanbul'a mal almaya gelmiştim. Sami Efendi o zamanlar Tahtakale'de Mustafa Alemdar'ın ticarethanesinin muhasebesini tutuyordu. Sami Efendi'nin ziyaretine gittim. Sami Efendi; ‘Oğlum nereden geliyorsun, dersini kimden aldın’ diye sordu. Ben de ‘Efendim Develiliyim, dersimi de Yahyalı Hacı Hasan Efendi'den aldım.’ dedim. Sami Efendi ise; ‘Hacı Hasan Efendi bizim vekilimizdir, iyi talebe yetiştirir Allah razı olsun. Dersini bir Hasan Efendi bilecek birde ben bileceğim, başka kimse bilmeyecek’ dedi.

1978 yılında Hacı Hasan Efendi, Lütfü Kocakor ile İstanbul'a gelmişti. Hacı Hasan Efendi, Lütfü Kocakor ve ben Sami Efendi'yi Erenköy'deki evinde ziyarete gittik. Sami Efendi evinin kapısında bizi karşıladılar ve içeri aldılar. Evin üst katına çıktık. Sami Efendi, Hacı Hasan Efendi'ye sarıldı ve tam üç kez ‘Oğlum Hasan vekilimsin, Oğlum Hasan vekilimsin, Oğlum Hasan vekilimsin’ dedi. Ben ilk etapta ‘vekilimsin’ sözünü Yahyalı ve çevresindeki ihvanların derslerinin organize edicisi olarak anlamıştım, fakat durumu daha dikkatli bir şekilde analiz ettiğimde Sami Efendi, Hacı Hasan Efendi'yi kendinden sonrası için bir halef tayin ettiğini anladım. Sami Efendi'nin yanından ayrıldıktan sonra Hacı Hasan Efendi bize dönerek ‘Allahuallem Sami Efendimizi İstanbul'da son görüşümüz.’ dedi. Hakikaten de Sami Efendimizi İstanbul'da son görüşümüz oldu, ertesi yıl Medine'ye göçmüştü. İllaki kâğıt olması şart mıdır? Kâğıdın görevi kişinin görevli olduğuna delilse işte ben şahidim canlı olarak birdelilim ve size naklediyorum.”¹²²

¹²¹ Kayseri/Develili, 1932 doğumlu.

¹²²Kocabaş, Ahmet Kazankaya ile “Hacı Hasan Efendi'nin Halifeliği”konulu mülakat, İstanbul/Arnavutköy 10 Eylül 2016.

Ali Ramazan Dinç, bu olayın diğeri şahidi Lütfü Kocakor ile daha sonraki yıllarda görüştüğünü, yukarıda Kazankaya'nın anlattığı olayı anlatırıp sesli ve görüntülü kayıt yaptığını ifade etmiştir.¹²³

Hem İstanbul'da hem de Medine'de Sami Ramazanoğlu'nun, Hacı Hasan Efendi'ye halifelik verdiğine şahit olan Ömer Kirazoğlu'nun Yahyalı'ya gerçekleştirdiği ziyarette hazır bulunan Mehmet Sürmeli, şahit olduğu olayı kendisiyle yaptığımız mülakatta şöyle anlattı:¹²⁴

“Saniyorum vefatından bir yıl kadar önceydi. Ömer Kirazoğlu Yahyalı'ya gelecek dediler. Sami Efendi'nin damadı olması hasebiyle Hacı Hasan Efendi 40-50 civarında aracı Yeşilhisar İlçesine karşılamaya gönderdi. Hacı Hasan Efendi, Ömer Kirazoğlu için biri umumi diğeri de yaklaşık on kişinin katılacağı iki program hazırlattı. Ben de bu on kişiden birisiydim. Olaylara konuşmalara bizzat şahit oldum. Ömer Kirazoğlu geldi ve ona bir jest olması için Hacı Hasan Efendi bir gence, Kirazoğlu'nun yazdığı şiirlerinden okuttu. Umuma yapılacak olan sohbet gerçekleştirildi ve kalabalığa yol verildi. İçeride on kişi kaldı ve ben on kişiden birisiydim. O zamanlar yirmi sekiz yaşında genç bir öğretmendir. Yani olayı çok iyi hatırlıyorum. Sonra Hacı Hasan Efendi tüm vakar ve heybetiyle, Ömer Kirazoğlu'na yönelerek söze başladı: ‘Evet Ömer Efendi şimdi gelelim bizim işimize. Siz bütün Türkiye’deiçin Sami Efendimizin yerine vekil oldu diye çalışma yaptınız. Bunları yaparken hiç mi Allah’tan korkmadınız? Bak açık söylüyorum bunu bilin. İstanbul Erenköy’de senin de bulunduğun bir ortamda Sami Efendimiz; ‘Evladım, oğlum! Ben vefat ettikten sonra Vekilim Hasan, Vekilim Hasan, Vekilim Hasan’ diye üç defa dedi mi demedi mi?’” Ömer Kirazoğlu boynunu

¹²³ İdris Kocabaş, Ali Ramazan Dinçile “Hacı Hasan Efendi'nin Halifeliği” konulu mülakat, Elif Efendi Dergahi/İstanbul, 4 Şubat 2017.

¹²⁴Dr. Mehmet Sürmeli; ilköğrenimini Kayseri'nin Yahyalı İlçesinde, ortaöğrenimini Kayseri’de yaptı. 1979 yılında Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü’nü bitirdi. Yüksek lisansını Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “Kur’ân-ı Kerim’de Velayet Kavramı” adlı çalışmasıyla tamamladı. 2003 yılında da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı’nda “Sahabenin Kur’ân-ı Kerim Anlayışı” teziyle doktorasını bitirdi. Yayınlanmış eserleri ve makaleleri bulunmaktadır. Öğretmen olarak görev yapmış olup, halen MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı’nda Kurul Üyesi olarak görev yapmaktadır. Bkz.:http://ttkb.meb.gov.tr/www/dr-mehmet-surmeli/idari_personel/24 Erişim Tarihi: 30. 01. 2017.

bükmüş bir vaziyette 'Evet Efendim dedi' diye cevap verdi. Yine Hacı Hasan Efendi; 'Medine-i münevvere'de Sami Efendimin evinde aynı şekilde toplanıp bir araya geldiğimizde Sami Efendimiz elimden tutup; 'İyi bilin benden sonra Vekilim Hasan Efendi, Vekilim Hasan Efendi, Vekilim Hasan Efendi' diye üç kez dedi mi demedi mi?' Kirazoğlu; 'Evet Efendim dedi' cevabını verdi. Hacı Hasan Efendi hem soruyor hem de Kirazoğlu'na tasdikletiyordu. Bu sözlerin arkasından Hacı Hasan Efendi celalli bir şekilde Kirazoğlu'na; 'Bunları duyduğunuz halde neden gizliyorsunuz' dedi.

Ben bunları kendi kulağımla duydum ve şahidim. Bunu zaman zaman konferanslarımda da anlattım. Burada yapılan yanlış propagandaya karşı Hacı Hasan Efendi'nin bir hukuk ilâmı var. Bir şeyin doğrusunu ortaya koyma çabası var. Yapılan bu hukuk ihlaline bağlı olarak Hacı Hasan Efendi'de bir celallenme ve yüzünün renginde bir değişme meydana gelmişti. Tabi bunun sonucu olarak Ömer Kirazoğlu'nda ve onunla beraber gelenlerde bir mahcubiyet meydana geldi. Hacı Hasan Efendi gönül insanı olduğu için onların bu mahcupluk hallerini görünce tekrar sevgi ve kardeşlik üzerine sohbet yaparak onları o meclisten mahcup olmuş bir şekilde ayrılmalarının önüne geçti.”¹²⁵

Yaptığımız araştırmada Sürmeli'nin yukarıda bahsettiği on kişilik grubun içerisinde yer alan şahıslardan birisinin Mustafa Dinç olduğunu tespit ettik.¹²⁶ Mustafa Dinç ile yaptığımız mülakatta yukarıda kaydettiğimiz olayı sorduk ve Mustafa Dinç'ten de benzer ifadeleri dinledik.¹²⁷ Bu olay esnasında mecliste bulunamamış olan Ali Ramazan Dinç'e bu konuyu sordüğümüzde bize şöyle dedi:

“Ömer Kirazoğlu'nun Yahyalı'ya geldiğinde umumi olan sohbete katılmıştım. Misafirlerle ilgilendiğim için hususi yapılan görüşmede bulunamadım. Ancak bu özel görüşmede neler konuşulduğunu, Ömer Kirazoğlu'na neler sorup nasıl cevap aldığını babam Hacı Hasan Efendi

¹²⁵ Kocabaş, Mehmet Sürmeli ile “Hacı Hasan Efendi'nin Halifeliği” konulu mülakat, Ankara, 5 Nisan 2016.

¹²⁶ 1937 doğumlu, Hacı Hasan Efendi'nin büyük oğlu Emekli İmam-Hatip.

¹²⁷ Kocabaş, Mustafa Dinç ile mülakat, 17 Temmuz 2016.

daha sonra bana anlatmıştı. Hacı Hasan Efendi'nin bana anlattıkları ile Mehmet Sürmeli'nin size anlattıkları birbiriyle uyuşmaktadır.”¹²⁸

Hacı Hasan Efendi'nin yakın çevresinde olduğu gibi Sami Efendi'nin müritleri arasında da Hacı Hasan Efendi için 'Sami Efendi'nin bir halifesidir' anlayışının öteden beri varlığından söz etmemiz mümkündür. Bu hususa örnek olması bakımından Mehmet Birkandan ile yaptığımız mülakattaki anlattıklarını ifade etmek isteriz:

“1970'li yıllarda Hacı Hasan Efendi İstanbul'a geldiğinde Sami Efendi'nin hizmetinde bulunan ve yakın müritlerinden olan babam Süleyman Vahdettin Birkandan anneme; 'Sami Efendimin Halifesi Hasan Efendi geldi.' diye haber vermiştir. Babamla Sami Efendinin yakınlığını ortaya koyabilmem için şunu da ekleyebilirim ki; Sami Efendi, Musa Tobbaş Efendi'ye yazdığı icâzetnâmeyi babam vasıtasıyla ulaştırmıştır.”¹²⁹

Hacı Hasan Efendi'nin halifeliği konusunda Abdullah Büyük ile yaptığımız mülakatta o da şunları ifade etti:

“Hacı Hasan Efendi, Sami Ramazanoğlu Efendi tarafından görevlendirilmiş bir kimsedir. Hacı Hasan Efendi'nin görevli oluşunun en büyük kanıtı olarak hizmet kimliğinde ne yapmış oraya bakmak yeterlidir. Hacı Hasan Efendi vefat edene kadar yüzlerce binlerce insanın ıslahına vesile olmamış mıdır? Takvâ tezgâhında birçok insan yetiştirmiştir. O konuda üstadı Mahmut Sami Efendi'dir. Her şeyden öte Hacı Hasan Efendi, son nefesine kadar önüne kim gelmişse takvâ tezgâhında Kur'ân ve sünnetin ölçülerine göre yetiştirme, ümmet-i Muhammed'e faydalı bir insan kıvamına sokma mücadelesi vermiş bir kişidir.”¹³⁰

Hacı Hasan Efendi'nin halifeliği konusunda yukarıda verdiğimiz bütün bu bilgilerle beraber, Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun(ks.) icazet verdiği tek kişi

¹²⁸Kocabaş, Ali Ramazan Dinçile mülakat, 4 Şubat 2017.

¹²⁹Kocabaş, Mehmet Birkandan ile “Hacı Hasan Efendi'nin Halifeliği” konulu mülakat. İstanbul, 7 Eylül 2016.

¹³⁰Kocabaş, Abdullah Büyük ile “Hacı Hasan Efendi'nin Halifeliği” konulu mülakat. Konya, 6 Nisan 2016.

Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'dir, şeklinde bir iddiamız söz konusu değildir. Sami Efendi'nin icazet verdiği daha başka kişiler de mevcuttur.¹³¹ Hacı Hasan Efendi kendisi gibi icazet alan diğer kişilerden bahsetmekten ve onlara duyduğu derin saygıyı ifade etmekten hiçbir zaman çekinmemiştir. Yani sadece kendisini ileri sürerek diğerlerini yok saymamıştır. Sami Efendi'nin(ks.) icâzet verdiği diğer kişiler başka bir akademik çalışmanın konusu olabileceğinden burada o konuya girmiyoruz. Ancak şunu ifade edebiliriz ki; SamiEfendi'den(ks.)icâzet aldığına dair ismi geçen hemen herkesten Hacı Hasan Efendi hem yaşça daha büyüktür hem de Sami Efendi ile olan irtibatı daha eskidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hacı Hasan Efendi'nin Sami Efendi(ks.) ile elli yıldan daha fazla bir birlikteliği sözkonusudur. Bu süre zarfında Hacı Hasan Efendi, Sami Efendi'den (ks.) -tabiri caizse- iliklerine kadar istifade etmiştir.Hacı Hasan Efendi'nin icazetleri ve halifeliği hususunda olumsuz açıklamalarda bulunan bazı kimselerin ön yargıyla hareket ettikleri kanaatindeyiz. Hayatında Hacı Hasan Efendi'yi hiç görmemiş, sohbetlerinde bulunmamış ve onu yakından tanımamış kişilerin Hacı Hasan Efendi'nin icâzetlerinin sahte olduğunu iddia etmeleripek hoş bir şey değildir. Bahsi geçen icâzetlerin verildiği esnada olaya tanıklık eden kişilerden hiç birisinin icâzetler konusunda olumsuz birbeyanda bulduklarına dair herhangi bir bilgiyeulaşılammıştır. Eleştirilen nokta icâzet verildiğini beyan eden yazılı kâğıdın (icâzetnâme) mevcut olmadığı noktasındansa şunu ifade edelim ki, burada aslolan icâzetin yani irşat izninin verilmesidir. Hâlbuki tarihte yaşamış pek çok sûfînin/şeyhin icâzetnâmeleri yazılı olarak elimizde mevcut değildir.Buna rağmen bu sûfilerin saygınlıkları, tasavvuf yolundaki yetkinlikleri ve bu yolda elde etmiş oldukları tecrübeleri görgü tanıkları vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Dolayısıyla Hacı Hasan Efendi bağlamında bu iznin/icâzetin Sami Efendi tarafından verildiğine şahit olan kişilerden ve olayın serüveninden yukarıda bahsetmiştik. Kaldı ki 1936 yılında icazetin yazılı olarak kendisine takdim edildiğini Hacı Hasan Efendi birçok sohbetinde değ inmektedir.

Öte taraftan Hacı Hasan Efendi'nin hizmet kimliğine baktığımızda onun vasıtasıyla hidayete eren birçok kişinin olduğunu tespit edebiliriz. Kendisini seven vekanaat önderi olarak kabul eden binlerce insandan bahsedebiliriz. Bütün

¹³¹ Bkz. Varol, *Yaşadıklarım ve Gördüklerim*. s. 471.

bunlarla beraber Hacı Hasan Efendi'den Kur'ân ve sünnete aykırı bir davranışın veya bir yönlendirmenin olduğuna dair her hangi bir şey rivayet edilmemektedir. Sadece bu perspektiften bakıldığında bile Hacı Hasan Efendi'nin yurt içinde ve yurt dışında insanlığa müspet anlamda çok şey kattığından bahsetmek mümkündür. Hacı Hasan Efendi ile bir şekilde bir araya gelmiş, sohbetinde bulunmuş veya mektubuna muhatap olmuş nice insanlarda anlamlı değişim ve dönüşümlerden bahsedilmektedir.¹³²Böyle bir etkiyi sıradan ve belli bir karizmaya sahip olmayan kişilerin başarabilmesinin pek mümkün olamayacağı kanaatindeyiz.

10. Tasavvufi Şahsiyeti

Hacı Hasan Efendi, tasavvufi kişiliğini/şahsiyetini iman, ibadet ve güzel ahlâk ilkeleri üzerine bina etmiştir. O, bu ilkeleri ihlâs/samimiyet ile destekleyip istikamet üzere olmayı sisteminin en temel şartı olarak görmüştür. Doğduğu ev zaten bir dergâh mesabesindeydi. Babası Mustafa Hulûsî Efendi ilk zamanlarda Kâdiriyye halifesi olması münasebetiyle Hacı Hasan Efendi çok küçük yaşlardan itibaren tasavvufla içli dışlı olmuştur. Çok titiz bir şekilde tasavvufi terbiye altında yetiştirilmiş bir şahsiyettir.

Hacı Hasan Efendi, tasavvufun kişiye fayda sağlayabilmesinin yolunu, zahiri hükümlere hassasiyetle uymak olarak gördüğü için kendi hayatında şer'i hükümlere titizlik göstermiştir. Şeriatın inceliklerini her fırsatta dile getirerek, tarikatın şeriatın ayrılmasının mümkün olamayacağını ifade etmiş ve şöyle demiştir: “Şeriatı uymayan tarikat batıldır. Tarikat ve hakikat şeriatın hizmetçileridir. Allah'ımızın (cc.) emirlerinedaha güzel yaşamamızave imanda kemâle ermimize vesiledir.”¹³³ Tarikatın Hak olabilmesi için şeriatı uygunluk göstermesi ve şer'î ahkâma muhalefette bulunmaması gerekmektedir. Tarikatın imanı, iman-ı kâmile, insanı da insan-ı kâmile ulaştırabilmesi için zahirî hükümlere aykırı bir tutum içerisinde olmaması elzemdir. Hacı Hasan Efendi'nin bu görüşündenEbu Sâid Harrâz'la (ks.) (ö. 277/890) aynı düşünceyi paylaştığını

¹³² Mehmet Emin Ay, “Yâd-ı Cemîl” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S. 171, Ocak 2008, s. 7.

¹³³ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s.78.

anlamaktayız. Çünkü Harrâz (ks.): “Zahiri ilme ters düşen bütün bâtinî hâller bâtıldır.”¹³⁴ demektedir.

Yine Hacı Hasan Efendi; “Şeriattan bir santim ayrılan, tarikattan kilometrelerce uzaklaşır. Tarikat, şeriat temeli üzerine bina edilir. Binanın temeli çimento ve demirlerle sağlam yapılmayınca üstüne yedi sekiz kat atılır mı?”¹³⁵ ifadesiyle şeriatsız tarikatın olamayacağı hakikatinin altını çizmiştir. Bir şiirinde ise:

*Şeriatsız işi yapmak,
Fenâlık ardına kopmak,
İğne kadar Haktan sapsamak,
Zararını bilmek lâzım.*

*Şeriatsız tarîk olmaz,
Cahil sofu dinin bilmez,
Belki camiye de gelmez,
Bu kavimden kaçmak lâzım.*¹³⁶

ihâtârında bulunmaktadır.

Geçmişte ve günümüzde var olan tasavvufi sapmaların temelinde şeriat ölçülerine riayetsizliğin yattığını göz önünde bulunduracak olursak, Hacı Hasan Efendi şer’î ahkâma sıkı sıkıya bağlanmakla hem kendi tasavvufî şahsiyetini hem de tasavvuf sistemini sağlam temeller üzerine bina etmeye çalıştığını görürüz.

Hacı Hasan Efendi, ibadet ve taatte aşırılığı sevmeyen bir kişiliğe sahiptir. Hiç uyumayıp sürekli namaz ve oruçla meşgul olmak isteyen çevresindeki kişilere, ihlâsla yapılan az ibadetin ihlâssız yapılan çok ibadetten üstün olduğu uyarısında bulunmuştur. Kendisi ibadet ve taatte çok hassas davranmış, yatsı namazını eda eder etmez seher vaktini uyanık geçirmek için yatmayı tercih etmiştir. Her gece teheccüd namazına kalkıp, evrâd ve ezkârını seher vaktinde yerine getirmeye özen göstermiştir. Kur’ân-ı Kerîm’den her gün bir cüz okumayı

¹³⁴ Abdulkerim Kuşeyri, *er-Risale*, çev. Dilaver Selvi, *Kuşeyri Risalesi*, Semerkand Yay. İstanbul 2013, s. 131.

¹³⁵ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 99; Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 99.

¹³⁶ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 36.

âdet hâline getirmiş, sabah namazlarına camiye gitmiş, namazı cemaatle edâ edip güneş doğana kadar camide ibadetle meşgul olmayı tercih etmiştir. Kahvaltısını sabah namazlarından sonra yapmış, üzerinde Arapça olarak ‘Âşığa Bağdat yakındır’ cümlesi bulunan fincanla süt içerken şöyle demiştir: “*Oğlum ‘Âşığa Bağdat yakındır’ sözünden ben, Allah’ın (cc.) kuluna yakınlığını düşünüyorum.*”¹³⁷ Mübah olan davranışlarda bile tefekkürü elden bırakmayarak her anını ibadete çevirmeye gayret etmiştir. Bütün kulluk vazifelerini ifrât ve tefrîttan uzak, belli bir ölçü içerisinde yerine getirmiş, ağır hastalıklarında dahi yatağından inerek, namaz, evrâd, ezkâr ve duâlarını yerine getirme gayreti içerisinde olmuştur.¹³⁸

Hacı Hasan Efendi tasavvuf sisteminde, güzel ahlâkın gerçekleşmesini hedeflemiş ve kötü ahlâkı; “barut çuvalına” benzetmiştir. Ona göre; barut çuvalı üzerine bina edilecek herhangi bir yapı, bir kıvılcım sebebiyle barutun patlayıp, üzerindeki nasıl yerle bir edebileceyse, işte kötü ahlâk üzerine biriktirilmeye çalışılan salih amellerin durumu da böyledir. Bunun için sâlih amellerin faydalarını yok edecek olan kötü ahlâktan arınmak gerekmektedir.¹³⁹ Sohbetlerine baktığımız zaman, onu tasavvufun kâmil manada gerçekleşmesinin yolunun güzel ahlâktan geçtiğini ifade ederken görürüz.¹⁴⁰ Sâlikin gönül dünyasını temizleyecek olan füyûzât-ı ilahiyyenin meydana gelebilmesine vesile olacak olan da yine güzel ahlâktır.¹⁴¹

Özetle; tasavvufu, şahsiyetinde yansıtabilmeyi başaran Hacı Hasan Efendi, üstlenmiş olduğu misyonu yerine getirebilme ve tasavvufun engin birikimini tabilerine aktarabilmenin çabası içerisinde olmuştur. “Kâl” ilminden ziyade “hâl” ilmi olan tasavvufu, sözden öte özde yaşayıp yaşatabilme çabasını ortaya koymuştur. Tasavvufun hedeflemiş olduğu insan-ı kâmil olabilme yolunda Kur’ân ve sünnet çerçevesinde kötü ahlâktan arınıp üsve-i hasene olan Hz. Peygamberin

¹³⁷ Mahmut Bıyıklı, “Ali Ramazan Dinç ile Röportaj” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S. 159, Ocak 2007, s. 42.

¹³⁸ Ali Ramazan Dinç, *Hakkı Seven Aşıklar*, Mavi Yay., İstanbul 2011, s. 48; Alemdar, “Allah’ın Kubbeleri Altında Saklı Bir Veli” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S. 111, Ocak 2003, s. 14.

¹³⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 51.

¹⁴⁰ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler II*, Mavi Yay., İstanbul 2013, s. 49.

¹⁴¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler II*, s. 49.

(sav) örnekliliğini kendi hayatında sergileme çabasıyla müridânına önderlik yapmıştır.

Özetlemeye çalıştığımız tasavvufî kişiliğinden hareketle, Hacı Hasan Efendi'nin sūfî gelenekte kendisinden önce gelip geçmiş sūfîlerle benzer yönlerinin olduğunu söylememiz mümkündür. Tasavvufî görüşleriyle birçok kişinin manevî dünyasında önemli tesirler bırakabilmiştir. Çevresindeki insanlar tarafından çok sevilmiş ve örnek alınabilecek kişilik olarak kabul görmüştür. Kendisini ilk defa gören kişilerde bile anlamlı değişimlerin meydana gelmesi Hacı Hasan Efendi'nin tasavvufu sözde değil özde yaşadığının göstergelerindedir.

11. Edebî Şahsiyeti

Sūfî gelenekte dini ve tasavvufî görüşleri ifade etme aracı olarak şiiri kullanmak yaygın bir davranıştır. Tarihte pek çok sūfî şiir vasıtasıyla tasavvufî görüşlerini ortaya koymuştur. Sūfî olmanın yanında şairlik yönü de bulunan Hacı Hasan Efendi dinî ve tasavvufî konularda hece vezni ve sâde bir Türkçe ile şiirler yazmıştır.¹⁴²Hacı Hasan Efendi bu yönüyle Mevlânâ Hâlid Bağdâdî, Es'ad Erbilî ve Mustafa Hulûsî Efendi'de de var olan şiir geleneğini devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Daha çok uyarı ve irşada yönelik dörtlükler söylemesi, okurlarına “insan-ı kâmil” olabilmenin yollarını yalın fakat etkili bir şekilde ifade ediyor olması onun şiirlerinin en önemli yönünü yansıtmaktadır. Şiirler, bir bütün olarak ele alınacak olursa hece vezninin başarılı bir şekilde kullanıldığı görülebilmektedir. Bol redifli, yarım kafiyeli halk şiiri geleneğini sürdüren Hacı Hasan Efendi, çoğunlukla 8'li (4+4) ve 11'li (6+5) hece ölçülerini kullanmıştır.¹⁴³ Her ne kadar şiirler kolay söylenebilir hissi verse de aslında şiirlerin birer sehl-i mümtenî olduğunu söylememiz gerekir.¹⁴⁴Babası Mustafa Efendi tarafından verilen “Kalem dâr” mahlasını kullandığı şiirlerinde, herhangi bir sanat kaygısı gütmemiş, doğrudan okuyucularına dinî ve tasavvufî öğütler vermeyi amaçlamıştır. Bu açıdan şiirlerinde onun tasavvufî düşüncesini tespit edebileceğimiz gibi edebî şahsiyetini de görmemiz mümkündür.

¹⁴²Ferhat Koca, “Hasan Efendi Yahyalılı”, *DİA*, Ankara 1997, c. XVI, ss. 318-319.

¹⁴³ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 208.

¹⁴⁴ Sezai Zarifoğlu, “Hacı Hasan Efendi'nin Şiir Dünyası” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S. 171, Ocak 2008, s. 26.

12. Hizmet ve Faaliyetleri

Hacı Hasan Efendi'nin hizmet anlayışında 'yaratılana hizmet, Yaratana hizmettir' düşüncesini görmekteyiz. Yaratılmışların en üstününün (eşref-i mahlûkât) insan olması hasebiyle, insan-ı kâmil yetiştirmeyi en büyük hizmet olarak değerlendirmiştir. Bu açıdan Hacı Hasan Efendi gerek bulunduğu yerde gerekse yurdun çeşitli yerlerine seyahatler yaparak,İslâm'ı ihsân mertebesinde yaşayabilen bireylerin yetişmesine vesile olabilmek için elinden gelen gayreti ortaya koymuştur.¹⁴⁵Müntesiplerine, nasihatlerinde hizmet etmenin önemini vurgulamış, himmete vesile olan şeyin hizmet olduğunu sürekli hatırlatmıştır.¹⁴⁶ Öte taraftan müminlerin derdiyle dertlenmeyi hizmetin temel şartı olarak görmüş, evi olmayanlara bizzat ustalar tutarak ev yaptırmış, yetimleri, öksüzleri ve dulları yakın takibe alıp, her türlü ihtiyaçlarına yardımcı olmaya çalışmıştır.1957-58 yıllarında oğlu Tayfur Dinç'e "*Evimizden un çuvalını al, altı çocuğu ile açlıktan kıvranan fakire yetiştir*" talimatını vermiş olması, bunun en güzel örneklerindendir.¹⁴⁷ Evlenemeyen kız ve erkeklerin durumları onun uyularını kaçırmış, huzurlu ve mutlu yuva kurabilmeleri için hem dua etmiş hem de çaba sarf etmiştir.¹⁴⁸

Hacı Hasan Efendi, başta Yahyalı'da olmak üzere cami, Kur'ân Kursu ve okul yapımında kimisine öncü olmuş, kimisine de maddi imkânı ölçüsünde yardımlarda bulunmuştur.¹⁴⁹ Maddi durumunun çok zayıf olduğu dönemlerde para bulamadığında bile sırf destek ve teşvik olsun diye üzerinde oturduğu 'Yahyalı Halısını' vermekten imtina etmemiştir. Yahyalı'ya İmam Hatip Lisesi'nin yapılmasında azami çaba sarf etmiş,¹⁵⁰ Kayseri/Develi'de İmam Hatip Lisesi'nin temeline ilk harcı Hacı Hasan Efendi atmıştır.¹⁵¹ Öğrencilere burslar temin etmiş,

¹⁴⁵Kocabaş, Ali Ramazan Dinçile mülakat, 4 Şubat 2017.

¹⁴⁶Mehmet Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2016,s. 60.

¹⁴⁷ Tayfur Dinç ile Röportaj, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 9, S. 99, Ocak 2002, s. 13; Dinç, *Kemalât*, s. 140.

¹⁴⁸ Sürmeli, *a.g.e.*,s. 59; Mehmet Sürmeli, "Tasavvufî Düşüncede Hacı Hasan Efendi", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 20, S. 231, Ocak 2013, s. 12;Yılmaz, *Hatıralar ve MülâhazalarII*, s. 161.

¹⁴⁹Koca, "Hasan Efendi Yahyalılı", *DİA*, Ankara 1997, C.XVI, ss. 318-319.

¹⁵⁰ Kocabaş, Ali Ramazan Dinçile mülakat, 4 Şubat 2017.

¹⁵¹ Yılmaz, *Hatıralar ve MülâhazalarII*, s. 177.

1980 ihtilalinde cezaevine düşen bazı kimselerin dışarıdaki ailelerine gelir tahsis ederek onlara bir nevi velilik yapmıştır.¹⁵²

Hacı Hasan Efendi'nin en önemli faaliyetlerinden birisi de -aynı zamanda kendi oturduğu mahalle olan- Yahyalı'nın Kavacık Mahallesi'ne yaptırdığı Kalender Camii'dir. 1986 yılı Mart ayında yapımına başlattığı cami, 1986 Ekim ayında, sekiz ay gibi kısa bir zamanda tamamlanmıştır. Cami inşaatının her aşamasında yakından ilgilenmiş, çalışanları motive etmek için sık sık inşaatı ziyaret etmiştir. Camiye olan hürmetinden dolayı da inşaat halinde olmasına rağmen "burası ibadethanedir, burada tövbe edilecek" deyip ayakkabılarını çıkarıp çorapla girmeyi tercih etmiştir.¹⁵³ Cami 200 m² üzerine yapılmış olup, 180 m² iç alana sahip kubbeli bir yapıdır. İçerisine hat sanatıyla âyet-i kerîmeler yazılmış ve kubbenin içine süslemeler yapılmıştır. Mihrap ve minberi ise çini süslemelerle kaplanmıştır. Cami'de 1990 yılında genişletme faaliyeti çerçevesinde her bir katı 300 m² olan, biri bodrum kat olmak üzere toplam dört kat daha ilave edilmiştir.¹⁵⁴

Kalender Camii'nin 21 Ekim 1986 günündeki açılışının çok özel bir program eşliğinde yapıldığı anlatılmaktadır.¹⁵⁵ Şehir içinden ve dışından müftü, vaiz, bürokrat ve akademik çevrelerinkatılımlıyla gerçekleştirilen bu program, Kur'ân-ı Kerim, mevlid-i şerif ve ilahilerle zenginleştirilmiştir. Caminin açılışına katılanlardan birisi olan Ali Akpınar, izlenimlerini şöyle paylaşmaktadır:

"Kalender camiinin açılışında bende vardım ve açılış gerçekten muhteşemdi. Şahit olduğum bir olayı size aktarayım. Ben aslında müspet ilim taraftarı olan birisi olarak olaylara rasyonel yaklaşmayı severim. Ancak olaya bizzat şahit olduğum için rahatlıkla ifade edebilirim. Hatta aynı ortamda Abdullah Büyük ve Mehmet Emin Ay da varlardı. Cami açılışında bariz hissedilen bir manevî atmosferi fark etmemek mümkün değildi. İçeride bu manevî havayı teneffüs ederken bir yandan da Hacı

¹⁵² Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 59.

¹⁵³ Mahmut Bıyıklı, Ali Ramazan Dinç ile Röportaj, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S. 171, Ocak 2008, s. 11.

¹⁵⁴ Kalender Camii ile ilgili teknik bilgiler camii İmam-Hatib'i Mehmet İğde'den alınmıştır.

¹⁵⁵ Bu tarih bilgisi Hacı Hasan Efendi'nin yeğeni Mehmet Dinç'ten alınmıştır. Mehmet Dinç, babası Abdullah Dinç'in vefatının 31 Ekim 1986 olduğunu ve caminin açılışının da bu vefattan tam on gün önce olduğunu belirtmiştir.

Hasan Efendi ile beraber okunan mevlidi dinliyorduk. Tam o sıralar Hacı Hasan Efendi aniden o yaşlı ve hasta haline aldirmeden, ‘Hoş geldin Ya Rasulallah’ diye yüksek sesle oturduğu yerden şöyle bir hareketlendi. O ortamı teneffüs eden biri olmasam, olaya rasyonel yaklaşır, böyle bir şeyin olamayacağını iddia edebilirdim. Ancak cami içerisindeki manevî hava gerçekten başkaydı. Bu esnada Mehmet Emin Ay mevlit okuyordu. Hacı Hasan Efendi’nin Mehmet Emin Ay’a dönerek; ‘Oku kuzum’ dediğini hatırlıyorum.”¹⁵⁶

Kalender Camii, açıldığı günden berihizmet vermeye devam etmektedir.

13. Hacı Hasan Efendi Hakkında İlim ve İrfan Sahibi Kişilerin Kanaatleri

Hacı Hasan Efendi’nin tasavvufî şahsiyetini ve tesir halkasının daha net anlaşılabilmesi için, kendi döneminde yaşamış ilim ve irfan erbabının kanaatlerine de bakmak gerekir. Anadolu’nun kuytu bir köşesinde yaşamış ama geniş bir etki alanı oluşturmuş olan Hacı Hasan Efendi, tasavvufu, şahsiyetiyle yansıtabilmiş ve bu yönüyle çağdaşı birçok âlim ve sūfînin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bunlardan ilki hiç şüphesiz şeyhi Mahmut Sami Ramazanoğlu (ks.) Efendidir. Sami Efendi’nin Hacı Hasan Efendi hakkındaki kanaat ve sözlerine yukarıda değindiğimiz için burada detaya girmiyoruz.

Kara Müftü namıyla meşhur olmuş Numan Feyzi Cebeci (ö.1378/1959) Hacı Hasan Efendi’ye derin saygı duyan âlimlerden birisi olarak burada zikredebiliriz. Hacı Hasan Efendi Kayseri/Develi’nin Çarşı Camisine namaza gittiği zaman genellikle caminin üst katında namaz kıldığı, Cebeci’nin mihraptan caminin üst katına doğru “*Hacı Hasan Efendiii, dua istiyoruz!*” diye seslendiği nakledilir.¹⁵⁷

¹⁵⁶Kocabaş, Prof. Dr. Ali Akpınar ile “Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri” konulu mülakat, Konya, 6 Nisan 2016.

¹⁵⁷ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar*1, s. 142.

Çağdaş ilim ehli kişilerden birisi olan İbrahim Eken'in (ö.1431/2010)¹⁵⁸ Hacı Hasan Efendi'ye olan muhabbetini tespit edebileceğimiz bir hatırası şöyledir:

“Bir hac döneminde Kebe-i Muazzama’da, Altınoluğun karşısında akşam namazını bekliyordum. Bir baktım Hacı Hasan Efendi yanıma geldi, oturdu. Kendisine bir nokta sordum, bir ahdimiz vardı onunla. Dedim ki; ‘Hacı Efendi!’, buyur dedi. ‘Allah (cc.) için çok seviyorum seni, hiç kimsenin sevemeyeceği kadar çok seviyorum. Fakat yarın hesap gününde olur ya beraber olursak sen güzel amellerinle cennet-i âlâya sevk edilirken ben sû-i halimle azaba müstahak olmuş zebanilerle cehenneme sevk edilsem bu ayrılığa nasıl dayanırım diye korkuyorum.’ Böyle deyince; ‘Bu iş aksi olursa ne olur’ dedi. Dedim ki şu beytin sahibine yemin ederim ki eğer ben rahmet-i ilahiye mazhar olursam, senide olması mümkün olmayan zebanilerin elinde göreceğim olursam, bu beytin sahibine yemin ederim ki, ‘Ya Rabbi ben cennete gidemem, ya onu da al yoksa beni de onunla sevk et, derim.’ dedim. ‘Ben de öyle derim’ dedi. Birbirimize sarıldık ağlaştık.”¹⁵⁹

¹⁵⁸ 1927 Kayseri doğumlu olan İbrahim Eken, Camgöz Hoca olarak anılan Yusuf Eken'in oğludur. İlk, orta ve lise tahsilini Kayseri’de tamamladı. İlahiyat eğitimi hedefiyle liseyi bitirdiği zamanlarda Türkiye’de ilahiyat eğitimi yoktu. Babasına; Mısır’a gidip orada dinî ilimlerde yükseköğrenim yapmak istediğini söyledi. Babasının “Sen teknik ilimlerde tahsil yapacaksın, onun için teknik alanda bir üniversiteye gireceksin” talimatı üzerine İstanbul Teknik Üniversitesi imtihanlarına girerek üniversiteye kaydoldu. 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açıldığında, ailenin bütün muhalefetine rağmen Ankara İlahiyat Fakültesine müracaat etti. İkinci bir üniversiteye geçmek için askerliği yapmak şartı koşuluyordu. 31. Dönem yedek subay olarak Mayıs 1950 tarihinde yedek subay asteğmen olarak kıtaya katıldı. Ardından İlahiyat Fakültesine girdi (1950–1951). İlahiyat Fakültesinin ikinci sınıfındayken Diyanet İşleri Başkanlığının açtığı vaiz ve müftüler imtihanını kazanarak 1952 yılında Ankara Merkez Vaizi olarak memuriyete başladı. İlahiyat Fakültesini bitirdi (1953–1954). Bu dönem içinde Kayseri’de devrin ilim adamlarından ve Ankara’da Hasan Hüsnü Erdem, Ahmet Hamdi Akseki, Hasan Fehmi Başoğlu, Ali Himmet Berki gibi güzide zevatın özel derslerini (bilhassa usul) aldı. İlahiyat Fakültesinden mezun olduktan sonra Türk-İrak Kültür Anlaşması ile ihtisas yapmak üzere Bağdat’a gitti. İki yıl ihtisastan sonra yurda dönen Eken, Diyanet İşleri Başkanlığının Vaizlik, Teftiş Heyeti Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeliği gibi muhtelif kademelerinde 25 yıl vazife yaptıktan sonra emekli oldu (1977). *Din Psikolojisi* (1958), *Kader Risalesi* (1963), *Cennet Bahçeleri* (1963), *Kulluk* (1977) gibi eserleri bulunmaktadır. 16 Temmuz 2010 tarihinde vefat etti. (Kaynak: Kayseri Ansiklopedisi, Kayseri BŞB. Kültür Yay. İstanbul 2010, cilt: 2 s.116.)

¹⁵⁹ Mahmut Bıyıklı, “İbrahim Eken ile Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Konulu Röportaj” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S. 171, Nisan 2008, s. 21.

Ahmed İslâmoğlu (ö.1438/2016), Bandırmalı Ali (Öztaylan) Efendi (ö. 1429/2008) ile bir görüşmesinde iyi hatırladığını belirterek, Ali Efendi'nin şunları söylediğini nakleder: “*Cenab-ı Hakk’a varan binlerce kapı var. Her kapının önünde Hacı Hasan Efendi’nin sûreti görünür. Fakat O’nun hakikati Cenab-ı Hakk’ın huzurunda –son kapıda- Yahyalı ne bilecek Hacı Hasan Efendi’yi.*”¹⁶⁰ Yine İslâmoğlu’nun naklettiğine göre; Bandırmalı Ali Efendi’nin şeyhi, Ahıskalı Ali Haydar Efendi’nin (ö.1380/1960) vefatı üzerine Sami Ramazanoğlu Efendi, Hacı Hasan Efendi’yle Ömer Kirazoğlu’nu (ö.1409/1989) Ali Efendi’ye göndermiştir. Bu ziyaretin amacı Ali Efendi’nin Sami Efendi’ye intisabını sağlamaktır. O sıralar Ali Efendi’nin manevî bir müşkülünün olduğu, Hacı Hasan Efendi’nin o müşkülü keşfen hallettiği ve Ali Efendi’nin Hacı Hasan Efendi’nin eline kapandığı bu vesileyle Sami Efendi’ye intisap ettiği nakledilir.¹⁶¹ “*Allah Teâlâ Hazretleri o zatın (Hacı Hasan Efendi’nin) tevazu ve muhabbet dolu sözlerine sanki bir haşyet ve hürmet gizlemişti... Cennet ehlinin simasını görmek isteyenler Hacı Hasan Efendi’nin simasına baksınlar.*” cümlelerinin de Bandırmalı Ali Öztaylan’a ait olduğu kaydedilmektedir.¹⁶²

Bir hac seferinde Ali Ulvi Kurucu’nun (ö.1422/2002) evinde yirmi gün kalan Hacı Hasan Efendi, kaldığı sürenin ücretini ödemek maksadıyla Kurucu’ya bir miktar para gönderir. Bu harekete karşılık Kurucu’nun verdiği cevap Hacı Hasan Efendi’ye duyduğu derin saygının bir tezahürü niteliğindedir: “*Ben nasıl ondan para alırım. Hanemiz onunla şeref ve saadet buldu. Hanemiz, hayırlı insanlarla dolup taşı. Katiyen para almam.*”¹⁶³

Tahir Büyükkörükçü (ö.1432/2011) yakından tanıdığı Hacı Hasan Efendi için; “*Dünyayı ayakta tutan belli başlı kimselerden birisidir*” diyerek Hacı Hasan Efendi’nin ricalü’l-gayb hiyerarşisinde evtaddan birisi olduğunu îmâ etmiştir.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar2*, s. 103.

¹⁶¹ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar2*, s. 105.

¹⁶² Mehmet Emin Ay, “Yâd-ı Cemil”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S. 171, Ocak 2008, s. 8; Alemdar, “Hazâ Velî”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 9, S. 99, Ocak 2002, s. 6.

¹⁶³ İlker Şatana, Ali Ramazan Dinç ile röportaj, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 5, S. 54, Nisan 1998, s. 18; Ayrıca bkz. Dinç, *Kemalât*, s. 271.

¹⁶⁴ Alemdar, “Zarif Bir Evliya”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S. 135, Ocak 2005, s. 33.

Büyükörükçü'nün Hacı Hasan Efendi'ye derin saygı ve muhabbetlerini ortaya koyan bir anısı da şöyledir:

“Hacı Hasan Efendi kardeşim bir defasında Konya'ya geldiler. Bizde misafir oldular. Gerekli görüşmelerden, sohbetlerden sonra istirahat vakti geldi. Yatacakları odayı hazırlattım. Sonra da ışığı söndürüp, ‘Hayırlı geceler Efendim!’ diyerek kapıyı açıp, kapadım. Fakat dışarı çıkmadım. Bu can dostuma hürmeten, sabaha kadar kapının yanında sessizce ayakta durmak istiyordum. Aradan bir iki dakika geçince birden seslendiler:

- Tahir Efendi!

Mecburen cevap vermek zorunda kaldım.

- Buyurun Efendim!

Işık yakıldı ve benim orada beklediğim ortaya çıktı.

- Tahir Efendi, dışarı çıkıyor gibi yapsan da sanki kalbimin üstünde duruyorsun kardeşim!”¹⁶⁵

Tahir Büyükörükçü'nün Hacı Hasan Efendi'ye olan muhabbetinin bir başka göstergesi niteliğinde Durmuş Arslan'ın¹⁶⁶ anlattığı şu hâtıra önemlidir:

“1986 yılının Haziran, Temmuz aylarıydı. Ben o dönem Konya Kapu Camii'nde İmam-Hatip olarak görev yapmaktaydım. Tahir Hocamız da kutsal yolculuktan yeni dönmüş ve bir Cuma günü Cuma vaazı için Kapu Camii'ndeydi. Cuma namazını birlikte eda ettikten sonra bir misafir Tahir Hocaya yaklaşıp elini öpmek istedi. Tahir Hoca da gelen kişiye; ‘Hoş geldiniz! Nerelisiniz, nereden geliyorsunuz?’ diye sordu. Misafir; ‘Ben Kayseri'nin Yahyalı ilçesindenim, buraya Yahyalı'dan geliyorum ve tekrar Yahyalı'ya döneceğim. Bana bir emriniz var mı?’ dedi. Tahir Hoca; ‘Yahyalı'da Hacı Hasan Efendi var bilir misiniz?’ diye sorunca misafir; ‘bilirim’ yanıtını verdi. Sonra Hocaefendi; ‘O zaman Hacı Hasan

¹⁶⁵ Tahir Büyükörükçü, “Kalbimin Üstünde Duruyorsun” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 16, S. 183, Ocak 2009, s. 32; Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 286; Kocabaş, Abdurrahman Büyükörükçü ile “Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri” konulu mülakat, Konya, 7 Nisan 2016.

¹⁶⁶ Yrd. Doç. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Efendi'ye uğrayacaksın, Tahir Hocanın selamı var, ellerinizden öpüyor diyeceksin' dedi. Ben Tahir Hocadan ilk defa böyle bir şey işittim. Yani daha önce birisine selam gönderirken saygı ile 'ellerinden öperim' mesajını gönderdiğine hiç şahit olmadım, Tahir Hocanın o andaki tavrından, jest ve mimiklerinden ve ellerinden öperim demesinden anladım ki Tahir Hocanın Hacı Hasan Efendi'ye ayrı bir saygı ve sevgisi vardı. Ben bu olayla buna şahit oldum."¹⁶⁷

Kendisinden tarikat dersi almak için müracaatta bulunanlara Lâdikli Ahmet Ağa'nın (ö. 1388/1969); "Bu işin ehli Hacı Hasan Efendi'dir." diyerek Hacı Hasan Efendi'ye yönlendirdiği kaydedilmektedir.¹⁶⁸

Esad Erbili'nin (ks.) (ö.1349/1931) müritlerinden 'Eğisteli Sarı Emmi' ismiyle bilinen Mehmet Büyükalkan Efendi (ö.1405/1985)¹⁶⁹, Hacı Hasan Efendi hakkında "Hasan Efendi'nin sır âleminde size zerre kadar bahsetsem akıllarınız durur" ifadelerini kullanmıştır.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Kocabaş, Durmuş Arslan ile mülakat, Sivas, 20 Kasım 2017.

¹⁶⁸ Alemdar, "Zarif Bir Evliya, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S. 135, Ocak 2005, s. 33.

¹⁶⁹ 1317/1901 yılında Hadim'in Eğiste köyünde doğdu. Babası Mehmet Efendi'nin askerde şehit düşmesiyle on üç yaşında iken dört oğlan kardeşin büyüğü olarak yetim kaldı. Ayşe Ana ile birlikte yetimlerini kıt kanaat büyüttüler. Emine Hanım'la yaptığı evlilikten, tek evladı Mehmet Efendi doğdu. 1930'da eşiyle birlikte Esad Erbilî Efendi'ye intisap ile gönül yolcularının irfan mektebinde has öğrencisi oldu. Sarı Emmi'nin kendine mahsus üslubuyla çok esrarlı ve doyurucu sohbetleri olurdu. Sevenleri arasındaki değeri de buradan gelirdi. Sarı Emmi, Erbilli Esad Efendi'den sonra Ramazanoğlu Mahmut Sami Efendi'ye intisap eder. O zamanlarda bir kimse sülûkunun derecesine göre Sami Efendi ile görüşür, kimi zaman on, en fazla da yirmi dakika veya yarım saat... Yarım saat görüşen kişinin sülûku büyük olarak kabul edilir. Sarı Emmi, Sami Efendi ile dört saate yakın görüşme yapar. Konya'nın yanı sıra İstanbul'da da bu kişinin kim olduğunu merak ederler. Mahmut Sami Efendi paltosunu Sarı Emmi'ye hediye etmiş. Sarı Emmi, sariyâ yakın açık kahverengi bu paltoyu giyerken kimi zaman da ağlamaklı bir halde 'babam beni giydirdi' derdi. Ahlâk-ı hamide sahibi bir insan olan Sarı Emmi, mütevazı fakat gıpta edilecek bir hayat yaşadı. Nezaketi, zarafeti ve örnek hayatı ile her kesimden pek çok seveni vardı. Prostat rahatsızlığının iyice nüksetmesi üzerine ameliyat oldu. Başarılı geçen ameliyatın ardından ilerleyen günlerde durumu değişti ve bu rahatsızlık onun dünyasını değiştirmesine sebep oldu. 1985 yılında 83 yaşında Hakk'ın rahmetine kavuşan Sarı Emmi, Hacı Fettah Mezarlığındaki toprağa verildi. Kabir taşı kitabesi şöyledir: *Nakşibendi yolunun Halidiye kolunun Hakikat bahçesinin Solmayan gülü Sarı EMMİ Ruhuna Fatihâ. D:1317 Ö: 24-01-1985, Bkz. <http://konyanalinimvehocalari.konyacami.com/egisteli-sari-emmi/>; ayrıca bkz. <http://www.dunyabizim.com/portre/12346/sari-emmi-unsuzdu-ama-ozel-biriydi> Erişim tarihi: 02.11.2016.*

¹⁷⁰ Alemdar, "Zarif Bir Evliya, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S. 135, Ocak 2005, s. 33.

Adanalı Hacı Hasan Akbaşgil Efendi'ye (ö.1388/1969) Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin nasıl bir kişi olduğu sorulunca; *"Ana evliya, baba evliya. Veliler beşiğinde yetişen bir Hak dostu."* cevabını vermiştir.¹⁷¹

Ahmed İslâmoğlu ise Hacı Hasan Efendi'yi ilk gördüğü zaman neler hissettiğini şu sözlerle ifade eder:

"Yasaklı dönem bittikten sonra gidilen ilk hac idi. İlk Hicaz dönüşünden sonra gördüğüm Hacı Hasan Efendimize vurulmuş, âşık olmuştum. Minberin sağ tarafında namaz kılıyordu. Nurunun Çarşı Camii'ni doldurduğunu, mübarek yüzünden caminin karşı duvarının gözüktüğünü müşahede eyledim. Mübarek yüzü o kadar nurani ve parlak geldi. Kendi de serapa nur idi. İsmi önceden hiç duymamıştım. Çocukluk safiyeti. Ben mest oldum. 'Vuruldum' derler ya aşkına, vuruldum hakikaten. Kendi kendime; 'Ahir zaman nebisi Hz. Muhammed Mustafa (sav) Efendimiz Develi'ye teşrif buyurdu' zan ve halet-i ruhiyesi içine girdim. Rasulullah Efendimizden (sav) sonra peygamber gelmeyeceğine göre acaba Peygamberimiz dirildi mi? diye düşünüyordum. O anda, cemaatten birine 'Bu zat kimdir?' diye sordum. 'Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'dir' deyince ilk defa bu ismi, mübarek cemali ile beraber Develi Çarşı Camii'nde duyup gördüm. Mübarek cemalini fevt etmemek için camiden çıkarken arka arka, mübarek yüzünü seyrede seyrede çıktım."¹⁷²

Hacı Hasan Efendi'ye hayranlığını dile getiren bir başka isim de Abdullah Büyük'tür.¹⁷³ Yaptığımız mülakatta Büyük şunlardan bahsetti:

¹⁷¹ Alemdar, *a.g.m.*, s. 33.

¹⁷² Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar I*, s. 137.

¹⁷³ Sivas'ın Zara İlçesinin Tuzlagözü köyünde 1948 yılında doğmuştur. İlkokulunu köyde, orta ve liseyi Sivas ve Erzurum İ.H. Lisesinde okumuştur. 1974 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nden mezun olmuştur. Konya'da imam-hatip, vaizlik ve müftü yardımcılığı görevlerini ifâ etmiş, 1980 Askeri İhtilali ile Diyanet Teşkilatından ayrılmıştır. Askeri cezaevinden çıktıktan sonra 1982-2002 yılları arasında değişik alanlarda hizmetlerde bulunmuştur. Ribat camiası olarak, insana yönelik hizmet yatırımlarını öne almış, "Önce insan sonra müessese" prensibine sadık kalmıştır. Buna örnek olarak Ribat Eğitim Vakfı, Ribat Aşevi, Ribat FM, Ribat Mecmuası, Çağdaş Aile Derneği, Anadolu Aile Derneği, Özel Lale Eğitim Kurumları, Vahdet Vakfı gibi hizmetlerde proje ve oluşum safhalarında aktif rol almıştır. Bu arada mahalli gazeteler, Akit ve şimdiki ismi Vakit olan gazetede haftalık makaleler dışında şu eserleri de okuyucuların hizmetine sunmuştur: *Müslümana Mesajlar, Namaz, O Diyarın Sakinleri, Allah'tan Vahiy Kullardan İbadet, Dedi Dedim, İslâm Davetçisine Notlar I – II, Murabıta Notlar, Gerçekleri Güzellikle Söylemek,*

“Hacı Hasan Efendi’yle beni Dr. Mehmet Hulûsi Baybal abi tanıştırdı. Yahyalı’ya gitmeden önce bana; ‘Seni güzel bir insanla buluşturmak istiyorum.’ dedi. Onun güzel ahlâkından, cömertliğinden, sevimli bir insan olduğundan, toplumun sevip kabullendiği insanlardan olduğundan bahsetti.Yahyalılı Hacı Hasan Efendi deyince Konya’da kalburüstü diyebileceğimiz manevî rütbesi yüksek olan herkes ona koşardı.İlk ziyaretine girdiğimde güzel simasıyla, insana tesir eden bakışlarıyla, kırk yıllık dost gibi edasıyla, kucaklayıcı tavırlarıyla karşılaştım. Hacı Hasan Efendi’yi tahlil yaptığımda merhametin, sevginin, aşkın ve muhabbetin tezahür etmiş olduğunu gördüm.”¹⁷⁴

Hacı Hasan Efendi kendi döneminde yaşayan ve toplumda isimleri duyulmuş birçok mutasavvıf ve cemaat liderleriyle ya yüz yüze görüşerek sevgi ve saygısını iletmiş ya da sohbetlerinde isimlerini anarak hürmetlerini göndermiştir. Ziyaretinde bulunduğu kişilere örnek olarak; bir bayram günü Mahmut Sami Ramazanoğlu’nun (ks.)“*Hasan Efendi biz gidemeyeceğiz ama siz Süleyman Efendi’ye gidip, bizim yerimize bayramını tebrik edersiniz*” talimatıyla Süleyman Hilmi Tunahan’ı (ö. 1379/1959) ziyarete gider. Hacı Hasan Efendi,Süleyman Hilmi Tunahan’a, Sami Efendi’nin selam ve tebriklerini iletir. Süleyman Efendi etrafındaki talebelerine;“*Hacı Sami Efendi bizi üç defa ziyaret ettiler ama biz onu bir defa bile ziyaret edemedik. Bizim size anlattığımız ilmi malumatları Sami Efendi de ihvanlarına anlatıyor. Mesela hazır bizi ziyarete gelen şu ihvanına birkaç soru soralım.*”der. Hasan Efendi’ye birkaç soru sorar, karşılığında doyurucu cevaplar alınca Süleyman Efendi: “*Maşaallah! Demek ki onun (Sami Efendi’nin) ilim ve irfanı herkesçe müsellemler ama talebeleri de boş değilmiş.*” diye takdir ve taltiflerini bildirir.¹⁷⁵

Hacı Hasan Efendi’nin ziyaretinde bulunduğu bir başka kişi de Ahıskalı Ali Haydar Efendi’dir (ö.1380/1960). 1947 yılında Ali Haydar Efendi ile hacda tanıştığından bahseden Hacı Hasan Efendi, yıllar sonra İstanbul’da tekrar ziyaret

Selman’ın Hayatı, Tüm Yönleriyle Aile, Aile Mektebi. Bkz.:<http://www.abdullahbuyuk.org/hayati>
Erişim tarihi: 02.02.2017.

¹⁷⁴Kocabaş, Abdullah Büyük ile “Hacı Hasan Efendi’nin Tasavvufî Şahsiyeti” konulu mülakat. Konya, 6 Nisan 2016.

¹⁷⁵Hamdi Boydak, “Üstamızın Mübarek Günlere ve Gecelere Dair Hayatı”, *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S. 226, Ağustos 2012, s. 30.

edip elini öptüğünü, hayır duasını aldığını anlatmaktadır.¹⁷⁶ Said Nursi (ö.1379/1960) ile hiç görüşmemiş ancak sohbetlerinde Risale-i Nur'dan alıntılar yaparak bahsetmiştir. Kendisine selamlar gönderen Muhammed Raşid Erol Efendi'ye (ö.1414/1993) muhabbetlerini arz etmiş, o da selamlar göndermiştir.¹⁷⁷ Herhangi bir tarikat ya da cemaatten bahsedilince, "*O da bizdendir.*" diyerek farklılıkları bir zenginlik olarak görmüş, tefrikaya kapı aralamamıştır.¹⁷⁸

Hacı Hasan Efendi'nin, Necmettin Erbakan'la (ö.1432/2011) olan irtibatı herkes tarafından bilinmektedir. Erbakan'ın, pek çok konuda Hacı Hasan Efendi ile istişarelerde bulunmak için birçok kez Yahyalı'ya geldiği kaydedilmektedir.¹⁷⁹ Hacı Hasan Efendi'nin Erbakan'a ve siyasi arkadaşlarına açıktan destek verdiği ve çevresindekilere; '*Beni nasıl bilerseniz, Erbakan Hocamızı da öyle biliniz*' dediği dile getirilmektedir. Yakınlarının, Lütfi Doğan'dan dinledikleri şu hatıra Hacı Hasan Efendi ile Erbakan'ın birbirleriyle olan münasebetlerini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir:

"12 Eylül darbesinden sonra içerde bizi bir müddet misafir ettiler. Bir süre sonra bizi serbest bıraktılar. 1981 Ramazanında bir duruşma yapıldı. Duruşma sonunda Erbakan Hocamız ve diğer arkadaşlarımızı da serbest bırakırlar ümidini taşıyorduk. Ama öyle olmadı. Sonuçtan hepimizde müteessir olmuştuk. Merhum Hacı Hasan Efendi de gelmişti o duruşmaya. Kendisi hemen her mahkemeye gelirlerdi. O da çok müteessir olmuştu. Çok hassas ruhlu bir insandı. Bir müslümanın en küçük üzüntüsü onu daha fazla üzerti. Cenab-ı Hak kendisine böyle rikkatli bir kalp ihsan etmişti. Çok üzülmüş, duruşmaya kadar Yahyalı'ya gitmemiş, Cenab-ı Hakk'a iltica etmişti. 15 gün sonraki mahkeme bir cuma günü idi. Artık ümit taşımıyorduk. Bizimkileri bırakmayacaklardı. Merhum Hacı Hasan Efendi erkenden gelip ön tarafta bir yere oturmuş, Tahir Büyükkörükçü Hocamıza; 'Bugün sizi almadan gitmeyeceğim. Rüyamda Peygamberimizi gördüm, müjdeyi O'ndan aldım. Haberiniz olsun bugün tahliye

¹⁷⁶ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 95.

¹⁷⁷ İdris Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile "*Hacı Hasan Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*" konulu mülakat, Yahyalı/ Kayseri, 24 Ekim 2015.

¹⁷⁸ Dinç, *Kemale Dair Sohbetler*, s. 85.

¹⁷⁹ Şevket Kazan, "*Hacı Hasan Efendi Duasıyla Destek Olurdu*", *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 18, S. 210, Nisan 2011, s. 38.

olacaksınız.’ demiş. Gerçekten mahkeme bitiminde kimsenin tahmin ve hayal etmediği bir zamanda Erbakan Hocamız ve diğer arkadaşlarımız topluca tahliye olmuşlardı.”

Bu olayı Şevket Kazan ise şöyle anlatmaktadır:

“1980 sonrası cezaevinde bulunduğumuz günlerde arkamızdan duâ edenlerimizin başında Hacı Hasan Efendi geliyordu. Ancak o sadece duâ etmekle yetinmiyor, davalarımıza da gelmek suretiyle bi’l-fül manevî destek oluyordu. O tarihlerde arkadaşlarımızın yirmi tanesi tahliye olmuştu. Geriye 7-8 kişi kalmıştı. Bunların arasında Erbakan Hoca ve ben de vardım. Biz de tahliye umudundaydık. Mahkemelere gidip geliyorduk. Hasan Efendi Hazretleri de önceki duruşmaya gelmişti. Biz tahliye olmayınca Yahyalı’ya dönmemiş, Ankara’ya yakın bir yerde tasavvuf erbabının diliyle ‘naza’ çekilmişti. İşte o gün sabahleyin hep beraber arkadaşlarımızla duruşmaya gittik. Mahkeme salonuna girdiğimizde, dinleyici kısmında bir tek Hasan Efendi Hazretleri vardı. Başka kimse içeriye alınmamıştı. O sıralarda gözleri de biraz az görüyordu. Hasan Efendi, Tahir Hocamızla da çok muhabbet ederlerdi. Tahir hoca salona girince hemen kendisine doğru gitti, arkasından bende o tarafa yöneldim. Tahir hocaya hitaben dedi ki; ‘Müjdemi isterim müjdemi!’ Hasan Efendimizin hoş bir aksanı vardı. O güzel aksanıyla bunları söyledi: ‘Sana üç tane gül verdim, sana üç tane gül verdim.’ Tabii Hoca Efendi, ‘Üç tane gül verdim’ deyince bize bu söz, herhalde üç tane tahliye var şeklinde geldi. ‘Hocam!’ dedim, ‘Bize niye üç tane gül veriyorsunuz, biz yedi kişiyiz.’ Bunun üzerine tebessüm etti. Ben de ‘Ama bu sözde başka hikmet daha var. Arapça’da üç cemîdir. Üç tane gül verdiği göre, inşallah biz hepimiz tahliye olacağız’ dedim. O gün duruşmalar, ikindi vaktine kadar sürdü. İkinci vakti geldiğinde, heyet hepimize tahliye kararı verdi.”¹⁸⁰

İlim ve irfan sahibi kişilerin Hacı Hasan Efendi hakkındaki kanaatleri bize onun saygınlığının ne boyutta olduğunu ipuçlarını da vermektedir. Sûfî gelenekte çoğu sûfide olduğu gibi Hacı Hasan Efendi de çevresindekilere karşı saygı ve

¹⁸⁰ Şevket Kazan, “Hacı Hasan Efendi Duasıyla Destek Olurdu”, *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 18, S. 210, Nisan 2011, s. 38.

sevgisini gösterdiği gibi, çevresindekiler tarafından da sevilip saygı duyulmayı başarabilmiştir.

14. Hastalıkları ve Vefatı

Bir yandan imanlı mı imansız mı öleceği korkusunu yaşarken, diğer yandan ölümün kendisine kavurma kokusu gibi hoş geldiğini ifade eden Hacı Hasan Efendi¹⁸¹, 72 yıllık ömrünün sonlarına doğru önemli sağlık sorunları yaşamıştır. 1976 yılında ciddi bir şekilde diyabet (şeker) hastalığına yakalanmış, on beş gün Ankara Numune Hastanesi'nde tedavi görmüştür. 1982 yılında yine Ankara'da gözlerinden katarakt ameliyatı olmuş, 1984 yılından itibaren de sık sık kalp ve diyabetten tedavi görmüştür. Halk arasında 'kulunç hastalığı' diye bilinen miyofasiyal ağrı sendromu da Hacı Hasan Efendi'de görülen bir başka rahatsızlıktır.¹⁸² Ömrünün özellikle son on yılında ağır hastalıklara maruz kalan Hacı Hasan Efendi, 1987 yılında vefatına bir hafta kala kalp rahatsızlığı sebebiyle Kayseri Tıp Fakültesi Hastanesi'ne yatırılmıştır.¹⁸³ Kaldığı bir haftalık süre içerisinde doktorları, hasta bakıcıları ve ziyaretine gelenleri irşat etmekten geri durmamıştır. Hastane sürecinde yaşanan bir hadiseyi Hamdi Boydak şöyle nakletmektedir:

“Hastanedeki doktorlardan biri uzun zamandır hastalığı sebebiyle dışarı çıkamayan yaşlı babasını (Hacı Hasan Efendi'yi) ziyarete getirir. Yaşlı zat o hasta ve bitkin haliyle sırf Allah Dostlarını sevdiği için bu teklifi yapan oğlunun isteğine evet der. Efendi Hazretlerini görür görmez bir hoş olur. Gayri ihtiyari ağlar Hacı Hasan Efendi'nin eline koluna sarılır ve doyasıya öper. Çok duygulanır ve heyecanlanır. Bambaşka bir sahne yaşanır. Nedenini ise ihtiyar amcadan dinleyelim: “Ben ailemle birlikte özel arabamla Hacca gitmiştim. Dönüşümüzde Medine'den Türkiye'ye doğru yol alırken içime bir gariplik ve hasretlik çöktü. Arabayı ben kullanıyordum ve vakit gece yarısı idi. Gözlerimin yaşına sahip olamadığım gibi bir ara da direksiyon hâkimiyetim kayboldu. Ben yoluma

¹⁸¹ Ali Ramazan Dinç, “Allah'ın Güzel Velisi Hacı Hasan Efendi” *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 8, S. 87, Ocak 2001, s. 8; Komisyon, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁸² Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015.

¹⁸³ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 94-95; Demirci, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, s. 290-291.

hiçbir şey olmamış gibi devam ettim. Yoldan çıktım ve bir kum yığınına girdim. Aile efradım uyuyorlardı. Hiçbir şeyin farkında olmadıklarını anladım. Direksiyon başında kendi kendime şöyle dedim: ‘Ben şimdi ne yapacağım?’ Tam bu sırada nurani bir zat belirdi. Arabamı şarampolden alıp yola koydu. Sonra kayboldu. Ben yoluma hiçbir şey olmamış gibi devam ettim. Yillardır o zatı arıyordum ve kim için Allah Dostu derlerse onun ziyaretine gidiyordum. Bakıyordum ki o zat değil. Oğlum bunu bildiği için beni bu halimle memnun etmek için buraya getirdi. Meğer o zat bu zatmış. Görür görmez tanıdım. Keşke daha önceleri tanışabilseydik.”¹⁸⁴

Hacı Hasan Efendi'nin durumu tüm müdahalelere rağmen düzelme göstermediği gibi iyice ağırlaşmaya başlamıştır. Vefat ettiği günün sabahı kendine gelmiş ve ısrarla hastaneden taburcu olmayı istemiştir. Sebebini soranlara da “Bugün sağ tarafımdan Peygamberimiz (sav), sol tarafımdan da Sami Efendimiz tuttu, hiç hastalığım kalmadı” cevabını vermiştir. O gün hastaneden çıkarılmış ve Kayseri’de, bir müntesibi olan Nami Şahin’in evine getirilmiştir.²⁶ Cemaziyelevvel 1407 / 26 Ocak 1987 Pazartesi’yi, 27 Cemaziyelevvel 1407/27 Ocak 1987 Salı’ya bağlayan akşam saat 22.40 civarında aynı evde vefat etmiştir.¹⁸⁵ Cenazesi o gece Yahyalı’ya taşınmış ve uzak yerlerden gelenlerin cenazeye yetişebilmeleri için Yahyalı’da kendi evinde naaşı vasiyeti üzerine bir buçuk gün bekletilmiştir. Cenazesini İpek Hoca olarak tanınan Hasan Türkmenoğlu (ö. 1423/2002), Hacı Hasan Efendi’nin oğulları Mustafa Dinç ve Tayfur Dinç başta olmak üzere yakınlarından müteşekkil bir grup yıkamıştır. Cenaze namazı, aralarında Necmettin Erbakan(ö.1432/2011) ve Lütfi Doğan gibi isimlerinde bulunduğu çok sayıda kişinin katılımıyla 28 Ocak 1987 Çarşamba günü Yahyalı Ulu Camii’nde öğle namazından sonrakılınmıştır. Hasan Türkmenoğlu tarafındankıldırılan cenaze namazının ardından defnedilmek üzere, kendisinin yaptırdığı Kalender Camii’ne omuzlar üstünde yaya olarak taşınmıştır.Cenazenin arkasında yürüyen Erbakan’ın elbisesi çamur olmuş ve temizlemek isteyenlere müsaade etmeyip: “Ben bu çamurlu elbiseyi hiç

¹⁸⁴ Hamdi Boydak, “Canlar Canımı Buldum Bu Canım Yağma Olsun”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S. 111, Ocak 2003, s. 22.

¹⁸⁵ Boydak, *a.g.m*, s. 22; İdris Kocabaş, Mustafa Dinç ile mülakat, 17 Temmuz 2016.

yıkatmayıp böylece saklayacağım.” dediği anlatılmaktadır.¹⁸⁶ Bu bize Şeyhülislâm İbn-i Kemal Paşazâde’nin (ö. 942/1536) atından Yavuz Sultan Selim’in (ö. 926/1520) kaftanına çamur sıçraması ve bu çamurlu kaftanın vefatında sonra kabri üzerine serilmesini vasiyet etmesi olayını hatırlatmaktadır.¹⁸⁷

Hacı Hasan Efendi kendisine kabir yeri olarak, önce babası Mustafa Hulûsi Efendi’nin Kavacık mahallesinde bulunan kabrinin yanını düşünmüştür. Ancak daha sonra aldığı manevî bir işaretle Kalender Camii yapılmadan önce şu anki kabrinin bulunduğu yerin ücretini ödeyerek, kabir yeri olarak satın almış ve usulüne uygun olarak kabri hazırlatmıştır.¹⁸⁸ Kalender Camii’nin yerini arsa sahibi cami için bağışta bulunmuş, cami ilk yapıldığında kabir cami dışında kalmıştır. Daha sonraki yıllarda caminin genişletilmesi sonucu kabir de caminin son cemaat mahallinde kalmıştır. İşte Hacı Hasan Efendi’nin defni, Lütfi Doğan’ın nezaretindebu kabre yapılmıştır. Lütfi Doğan’ın bizzat kabre inip, kabrin içindeki toprağıelediği anlatılmaktadır.¹⁸⁹ Bir zaman sonra kabrin üzerine sanduka konulmuş, 3,5x3,5 m²’lik bir alan camekânla çevrilip türbe haline getirilmiştir.¹⁹⁰ İlerleyen yıllarda kuzey yöne doğru caminin genişletme faaliyetleri çerçevesinde ilave katlarla beraber bodrum katı da yapılmış, ancak kabrin bulunduğu alanın altında her hangi bir boşaltma işlemi yapılmamıştır. Dolayısıyla Hacı Hasan Efendi’nin kabri, caminin içerisinde kalmıştır. Kalender Camii’ni ilk defa ziyarette bulunanlar bodrum katının olması nedeniyle Hacı Hasan Efendi’nin türbesinin yukarıda sembolik olarak bulunduğu yanılgısına kapılabilmektedirler. Oysaki Hacı Hasan Efendi, bedeni ile birlikte türbenin içindeki sandukanın altında, 1x2x1 m³’lük kabrin içerisinde dir.¹⁹¹

¹⁸⁶ İdris Kocabaş, Mahmut Sarginile “*Hacı Hasan Efendi’nin Vefatı*” konulu mülakat, Yahyalı/Kayseri, 15 Kasım 2015; İdris Kocabaş, Mustafa Dinç ile mülakat, 17 Temmuz 2016.

¹⁸⁷ Mustafa Armağan, *Yavuz Sultan Selim Han*, Timaş Yay., İst. 2015, s. 200.

¹⁸⁸ Hacı Hasan Efendi Kalender Camii’ni de Hz. Peygamberden aldığı manevî bir işaretle yaptırmıştır.

¹⁸⁹ İdris Kocabaş, Sami Kozan, “*Hacı Hasan Efendi’nin Vefatı*” konulu mülakat, Konya, 6 Nisan 2016.

¹⁹⁰ İdris Kocabaş, Mustafa Dinç ile “*Hacı Hasan Efendi’nin Vefatı*” Yahyalı/Kayseri, 17 Temmuz 2016.

¹⁹¹ İdris Kocabaş, Sami Kozan, “*Hacı Hasan Efendi’nin Vefatı*” konulu mülakat, Konya, 6 Nisan 2016.

Hacı Hasan Efendi'nin vefatı, sevenlerini çok üzmüştür. Bu sebeple cenaze merasiminde birçok kişinin gözyaşlarınınahâkim olamadığı anlatılmaktadır. Hacı Hasan Efendi'nin cenazesine iştirak etmiş olan Abdurrahman Büyükkörükçü¹⁹² izlenimlerini şu şekilde aktarır:

*“Hacı Hasan Efendi vefat ettiğinde babam Tahir Büyükkörükçü umredeydi. Babama vekâleten cenazeye ben katılmışım. Namazı kılınmak üzere Hacı Hasan Efendi omuzlarda giderken sağda solda evlerin damlarında 4-5 yaşlarındaki çocukların dövüne dövüne ağladığını gördüm. Sanki kendi öz babaları vefat etmiş gibiydi. Yahyalı'da herkes ağlıyordu. İnsan insanı ne kadar sevebilir ben cenazede gördüm.”*¹⁹³

Hacı Hasan Efendi son zamanlarda umuma yaptığı tüm vaazlarının sonunda helallik dilemeyi bir adet haline getirmiştir. Hatta sırf helalleşmek için yolculuklara bile çıkmıştır. Bu yolculuklara değinen İslâmoğlu şöyle anlatır:

*“Vefatlarına yakın bir zaman Develi'ye geldikleri o sohbette Hacı Hasan Efendimiz; ‘Helalleşmeye geldik’ buyurdular. Allah Allah! Mürşit, müridi ile neyi helalleşecek, bir ömrünü vakfetmiş... Ondan sonrada on üç gün yaşadılar. Meğer bütün ihvanını dolaşmışlar köy köy, ev ev, en son Develi'yi bırakmışlar. Develi'de sohbet başkanı olan dokuz kişi (var). ‘Helalleşmeye geldik.’ buyurdular. Neş'e (li idi.) Meğer Rabbine kavuşmanın müjdesini almış...”*¹⁹⁴

Hasan Hüseyin Varol ise şunları nakleder: *“Hasan Efendi'nin sohbetine katıldık. Namazlar kılındı, yemekler yenildi ve biz ayrılmak üzere izin istedik. Vedalaşırken kulağıma: ‘Kardeşim hakkını helal et. Ben üç ay içerisinde ahirete göçeceğim. İnşallah cennette buluşuruz.’ dedi. Üç ay henüz dolmamıştı ki, Hasan*

¹⁹² Dr., Konya İl Müftülüğü Başvaizi.

¹⁹³Kocabaş, Abdurrahman Büyükkörükçü ile “Yahyalı Hacı Hasan Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri” konulu mülakat, Konya, 7 Nisan 2016.

¹⁹⁴ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar I*, s. 283; Hacı Hasan Efendi'nin Develi'ye bu ziyaretinin bir başka önemli sebebi daha vardır ki Ahmet İslâmoğlu bunu ifade etmemiş. İçlerinde H. Ahmet Yalçın'ında hazır bulunduğu Develi eşrafını toplayan Hacı Hasan Efendi, bu ziyaretinin asıl maksadının Ali Ramazan Dinç'i kendi yerine halife olarak bıraktığını ilan etmek olduğu söylenmektedir.

Efendi'nin rahmet-i Rahman'a kavuştuğu haberi geldi. Cenab-ı Hakk rahmet eylesin. Âmin... ”¹⁹⁵

Ömer Kirazoğlu, Hacı Hasan Efendi'nin vefatından dolayı duyduğu hüznü dile getirmek anlamında “*Bir Nur Uçtu Semaya*” başlıklı şu mersiyeyle kaleme almıştır:

*El kaldırıp duaya,
Bir nur uçtu semaya,
Kalıp burada amma,
Rûh'u fevka'l-ulâya.*

*Tâ küçük yaştan beri,
Azmi kavî eyledi,
Ömrünü dine verdi,
Yahyalılı Hasan Efendi.*

*Misli görülmemiş er,
Kabına eren, erer,
Sukût-u mahzı feyz,
Sözleri dürr-ü güher.*

*Gidenler ol bakâya,
O menzil-i ulâya,
Vardılar kavuştular,
Muhammed Mustafa'ya (sav).*

*Yahyalı'nın tek gülü,
Hak bahçesi bülbülü,
Altmış senedir el-Hakk,
Allah zikri der dili.*

¹⁹⁵ Varol, *Yaşadıklarım ve Gördüklerim*, s.479.

*Kabiliyet dâdı Hak,
Feyz-i cârîdir muhakkak,
Rızâ -yı Bârî için çalışırdı,
Çalışırdı muhakkak.*

*Hasep nesepe tastamam,
Senâsın anlatamam,
Bu ne tecelli Yâ Rab,
Bu ne güzel bir hitam.*

*Durma Hak zikrini et,
Onların yolunda git,
Rasulullah buyurdu,
Velîler ölmez elbet.¹⁹⁶*

Ahmed İslâmoğlu'nun "Efendim" başlıklı mersiyesi de şöyledir:

*Bıraktın bizi yetim, mahzun oldu kalbimiz.
Sen Rahman'a ulaştın, öksüz kaldık hepimiz.
Doğru yoldan ayırma Rahmet eyle Rabbimiz.
Hizmette kusur ettik sağlığında Efendim!*

*Vâris-i Nebî idin, hudutsuz ilimlerde,
Allâme, muhakkıkdın her nevî bilimlerde,
Yardım esirgemezdin kim düşerdiyse derde,
Bilmedik kıymetini cânım sultan Efendim!*

*Yahyalı ağlasana, bak gidiyor İmam'ın,
Senin her şeyin oydu; vaiz, mürşid, sultânın.
Nurlarla dolup taşsın, o mübârek merkadın.
Ukbâda beraberiz inşallah Efendim!*

¹⁹⁶ Yılmaz, *Hatıralar ve MülâhazalarI*, s. 285-286.

*Takvâ penceresinden aksederdi ışığın,
Hüzün olmaz gönlünde Hakk'a giden âşışın.
Resulüne kavuşmak arzusudur mâşuşun,
Maksuduna eriştin benim canım Efendim!”¹⁹⁷*

Hacı Hasan Efendi'nin ardında bıraktığı mürîdânına nasihatlerini içeren vasiyetnâmesini buraya kaydediyoruz:

“Din kardeşlerime, oğullarıma, ehl-i beytime, akraba-i taallukatıma, bu âcizin nasihatinden istifade edenlere! Hakkım helal olsun sizlere, sizler de bizlere hakkınızı helal edin. Bu dünyanın vefasını sürdüm diyen varsa parmağını kaldırsın. Sefasını sürdüğüm gün, bir günü geçmedi. Allah'ın emrine itaatten çok faydalandım, ferahım da bu oldu. Nefsânî arzularımdan dünyevî çok zahmet çektim. Ahirete de düşünceyle gidiyorum. Ğaffarü'z-zünûb affetsin. Settariü'l-uyûb setretsin (âmin).

Cümledenize tekrar tekrar vasiyetim; Allah'ımızın emrine ittiba, nehyettiklerinden ictinab etmenizi istirham ederim. Elbette bizi toprak bekliyor. Bu yazılarımı okurken derin derin düşünün. Biraz evvel sizin içinizdeyken bu yazıları kendim yazıyordum. Şimdi ise ne elim kaldı ne de dilim. Halik'ı Zülcelal'in huzuruna yüzü kara gidiyorum. Adaletine değil, lütfuna iltica ediyorum.

Aziz okuyanlarım! Geçen gün içinizde gezerken şimdi en çok şu okunan yazılarım kaldı. Sizleri Allah'ımıza ısmarladık. Gözlerimin nuru okuyanlarım; aynen biz de sizler gibi ölenlerin vasiyetlerini okuduk, dinledik. Lakin gaflet perdesini yırtamadık. İbret alıp uyanamadık. Ah! Ah! Şimdi işi anladık. İş, yuvadan uçtu, tedarik ve telafi imkânı kalmadı. Gözlerinizi açın ölüm var.

Canlarım, ciğerlerim, mümin müminatlar! Şu nasihatime dikkat buyurun: Cenab-ı Allah'tan daima korkun. Allah'ın emanetini, kulların emanetini yerine getirin. Her işte hıyaneti terk edin. Emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker yapın. Yani iyilikle emredin, kötülükten nehyedin. Cem'i ahlâk-ı hamîdenin anne ve babası tevazu, hilm ve sahâvertir. Bütün

¹⁹⁷ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar*I, s. 287.

ahlâk-ı zemimenin anne babası da dünya muhabbeti ve şehvât-ı nefsâniyyedir. Kûslerle barışın, zulmedenleri affedin. Vermeyenlere verin. Kötülük edenlere iyilik edin. Sabırlı olun. Kanaatli olun. Benim gibi çok yemeyin. Çok uyumayın. Çok söz söylemeyin. Salihlerle konuşun, fâsıklardan kaçın. Yoldaşlarım, kardeşlerim! Sizlere hakkıyla hizmet, hakkıyla kölelik edemedim. Sizin insanlığınız çok, pek çok üstündü. Hakkınızı helal edin. Arkamdan Yasinler, hatm-i şerifler gönderin. Sizleri Aziz ve Celil olan Allah'a emanet ediyorum.”¹⁹⁸

Hacı Hasan Efendi'nin vasiyetini manzum olarak ortaya koyan şu şiirine de burada yer vermek isabetli olacaktır:

*Defterlere vasiyetim yazılsın,
Pederin yanına kabrim kazılsın,
İhvanım etrafıma düzölsün,
Kardeşler duadan unutman bizi.*

*Ruh çıkınca kefenimiz biçilir,
Sevenlerin gözyaşları saçılır,
Kara yerden bize bir ev açılır,
Kazanlar duadan unutman bizi.*

*Şu vücudum gayet temiz yuyulsun,
İmanla cansız ata binilsin,
Hafızlarla hatm-i şerif inilsin,
Huffazlar duadan unutman bizi.*

*Devir yapıp, iskatımız verilsin,
Uzak yakın ihvanlarım derilsin,
Cenazeden sonra ahvalimiz sorulsun,
Cemaat duadan unutman bizi.*

¹⁹⁸ Alemdar, “Vefatının Sekizinci Yıldönümünde Hacı Hasan Efendimizi Anarken”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S. 16, Ocak 1995, s. 45.

*Cesedimi tutup ele alanlar,
Helal etsin ahret hakkın duranlar,
Kabrimin başında hazır olanlar,
Cümmeniz duadan unutman bizi.*

*İmanla bir kavuşsam yârime,
Veda ettim ihvanıma, evladıma, karıma,
Ali Ramazan'ı koydum kendi yerime,
İhvanlar duadan unutman bizi.*

*Ömrünü Kalemdâr boşa geçirdin,
Fırsat kuşlarını elden uçurdun,
Geldi ölüm şerbetini içirdin,
Eşden duadan unutman bizi.¹⁹⁹*

Şiir diliyle onun veda eden sözlerin şu şiirinde açıkça görmekteyiz:

*Ben dünyadan göçüyorum,
Hakkınızı helal edin,
Ecel camın içiyorum,
Helal edin hakkınızı.*

*Âhir yastığında başım,
Gözlerimden akar yaşım,
Dostlarım, eşim, yoldaşım,
Edin helal hakkınızı.*

*Süzülürken elâ gözüm,
Duyulmaz olunca sözüm,
Evlatlarım, oğlum, kızım,
Helal edin hakkınızı.*

¹⁹⁹ “Hakikat Önderi” isimli eserin 1996 baskısı “Ekler” bölümü s. 226.

*Ölümüm elin nesine,
Sözüm dostların hasına,
Hafızlar başlasın Yâsin'e,
Edin helal hakkınızı.*

*Öleceğimi bilenler,
Başıma gelip dolanlar,
Âcizden dersin alanlar,
Edin helal hakkınızı.*

*Pişmanım son yaşımda,
Son soluk çıkar döşümde,
Hazretim otur başımda,
Edin helal hakkınızı.*

*İbret alan bana baksın,
Dostlarım ciğerin yaksın,
Canım iman ile çıksın,
Edin helal hakkınızı.*

*Hocalar yuysun tenimi,
Gayet hafif al canımı,
Allah'a döndüm yönümü,
Edin helal hakkınızı.*

*Ortaya ten açılır,
Kefenim hemen biçilir,
Elbet dünyadan göçülür,
Edin helal hakkınızı.*

*Ölüm büke belimizi,
Kıpratmaya dilimizi,
Gördünüz ya halimizi,
Edin helal hakkınızı.*

*Her yerde salâ verilsin,
Bizi sevenler dirilsin,
Iskat, vasiyet verilsin,
Helal edin hakkınızı.*

*Salacama sarılanlar,
Uzak yakın derilenler,
Hizmetinde yorulanlar,
Helal edin hakkınızı.²⁰⁰*

Son olarak, Hacı Hasan Efendi'nin şiir şeklinde kaleme aldığı iki farklı otobiyografisiyle bu bölümü nihayetlendiriyoruz:

Tercüme-i Hâl

*“Besmele, hamdele başladım söze,
Mevlâ fütuhat lütfetsin bize.*

*Muhammed Mustafa'ya salavât olsun,
Âl ve ashab'ı bizleri bulsun.*

*Geçirdim gözden devr-i âlemi,
Bi-izni Hüdü çektim kalemi.*

*Yakın elliye, sorman yaşımdan
Geçti çok şeyler dahi başımdan.*

*Beş altı yaşında vardım hocaya,
Elifi bitirdim geçtim heceye.*

*Okudum Kur'ân'ı yedi yaşımda,
Var idi bir sevda dahi başımda.*

²⁰⁰ Hacı Hasan Efendi, “Edin Helal Hakkınızı” *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S. 16, Ocak 1995, s. 45.

*Gayet sever idim zikir çekmeyi,
O güzel mecliste boyun bükmeyi.*

*Kâdirî'yle Nakşî'den halife peder,
Bu âciz oğluna teveccüh eder.*

*Sekiz ile dokuz, on'u bitirdim,
İlm-i hâlimi çok şükür yetirdim*

*On bir, on ikide sohbet aradım,
Pederimden müşküllerim sorardım.*

*On üç dedim mâneviyat açıldı,
Gönül âlemine ferah saçıldı.*

*On dörtte vurdular manevî aşı,
Durmadan akardı gözümün yaşı.*

*Kötü akrandan daim kaçardım,
Rabıtan fuyûzâtlar içerdim.*

*On beş ile yirminin arası,
Nefs-i emmârenin çoktur yarası.*

*Basınca kardeşim yirmi bire
Muayene oldum, o hâzık pîre*

*Ramazanoğlu'dur tabibin adı,
Gönüllerde yaşar bu zâtın tadı*

*Hastahanesine girenler bilir,
Emretse bu fakir uğrunda ölür.*

Âyet'le hadisten reçete yazdı,

Evrâd u ezkârdan ilaçlar dizdi.

*Yirmiden otuzuna varınca,
Herkes imrenirdi bizi görünce.*

*Bu arada askerliğı bitirdim,
Bilirim ya tecrübemi artırdım.*

*Halam ile düştük Hicaz yoluna,
Çok şükür kavuştuk Cihan Gülü'ne.*

*Evimizi yaptırdım bu arada,
Fışkırırdı sevgiler bu sırada.*

*Otuzdan kırka vardık on sene,
Vaaz verip hizmet ettim bu dine.*

*Otuz sene kürsülerde konuştum,
Sebepl oldu, çok insanla tanıştım.*

*Bu arada levha yazdım, doldurdum,
Muterizin sözlerini kaldırdım.*

*Hak, rızkımı bu sebeple taşırdı,
Rahatlığı başımdan aşırırdı.*

*Sayısızca şükür olsun yaradan,
Esirgesin hıkıd, ucub, riyâdan,*

*Lakin ahret derdi düştü içime,
Tövbe olsun yaptıklarım suçuma.*

*Düşüncem hele imanla ölmek,
Hâlık-ı Barî'nin rızâsın bulmak.*

*Ziyaretci üst üstüne gelirdi,
Sohbetlerde feyz-i Rahmân alırdı.*

*Fırsat yoktu dışariyâ çıkmaya,
Kardeşlerim lâıyk idi bakmaya.*

*Ayrı ayrı derslerini sorardım,
Tomur tomur güllerini dererdim.*

*Hafta geçmez tekrar gelip görüşür,
Edep ile letâifin danışır.*

*Cümlesinden râzı olsun Yaradan,
Dünya ahret seçme bizi aradan.*

*Yalvarırım, iman ile ölelim,
Mevlâ'mızın rızâsını bulalım.*

*Kırkı bitirdik, yaklaştı elli,
Devr-i mezâlim olduğu belli.*

*Kurtulur haksız, haklı dövülür,
Âlim yobazdır(!), cahil övülür.*

*Genç nesil bozuldu, etmez itaat,
Şimdi mübah oldu menhiyyat.*

*Çıkamaz kahveden, evi orası,
Şeytan ile gayet iyi arası.*

*Korkmaz Allah'tan içki içiyor,
Duyunca ezanı, nasıl kaçıyor.*

*Hâlik'imız ıslah eylesin sizi,
Mümkün değil ise kurtarsın bizi.*

*Bu sene Hicaz'dan nasip açıldı,
Gönül âlemine ferah saçıldı.*

*Salih refiklerle beraber gittik,
Ederken tavaf, üstada yettik.*

*Kayseri vilayet, Yahyalı kazam,
Bin üç yüz otuz tevellüt yazam.*

*Kavacık mahallem, doğdum burada,
Mevlâmız halk etmiş böyle sırada.”²⁰¹*

Tercüme-i Hâl (2)²⁰²

*“Tercüme-i hâlim söylerim size,
Vicdanlar var ise acıyın bize.
Gafletin tesiri aksetti yüze,
Büyükler yanına varamaz oldum.*

*Tıfl iken sohbetlere oturdum,
O güzel hâlleri şimdi yitirdim.
Sermâyem kalmadı bütün batırdım,
Kimseye bir akçe veremez oldum.*

*Üstâd teşrif etti, derse başlattı,
Madenler gösterdi, çok yer işletti,
Zâlim nefis hepsini boşlattı,
Nefsimin başını vuramaz oldum.*

*Müracaat ettim, o büyük zâtâ,
Emretti, başlayın eski gayrete,
Topla ihvanları, başla sohbe,
Gayretli bir sâlik göremez oldum.*

*Almış emrâz bütün dışı, içimi,
Allah'ım el-amân, affet suçumu,
Ahrete imanla gönder göçümü,
İman korkusundan duramaz oldum.*

²⁰¹ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminde* “Tercüme-i Hâl” s. 23.

²⁰² Hacı Hasan Efendi'nin melâmet neşvesiyle kaleme aldığı bu şiirinde onun ne denli mahviyyet sahibi bir sûfî olduğunu görebilmekteyiz.

*Eski hallerimden kalmadı biri,
Kesret-i kelâmla incittim Pîr'i,
Bütûn arkadaştan kaldım ben geri,
Ebrâr içine giremez oldum.*

*Ele vaaz verip tutmadım kendim,
Târûmâr olmuş, mânevî bendim,
Bu dertler elinde, Allah'ım yandım,
Hâlimi kimseden soramaz oldum.*

*Tevâzudan değil ciddidir sözüm,
Dışım belli etmez sızlıyor özüm,
Kalemdâr'ım yoktur, bir yerde yüzüm
Hiçbir şeye yâhu yaramaz oldum”²⁰³*

15. Hacı Hasan Efendi'nin Eserleri

İnsana yatırımın en büyük eser olacağı düşüncesinde olan Hacı Hasan Efendi, daha çokkâmil insan yetiştirebilme gayreti içerisinde olmuştur. Hacı Hasan Efendi'nin kendi hayatındayazıp yayımladığı her hangi bir eseri bulunmamaktadır. Ancak Hacı Hasan Efendi'nin sesli sohbetlerinin çözümlenerek yazıya aktarılmasından, yazdığı şiirlerden, vaaz ve sohbetleri için hazırladığı şukkalardan²⁰⁴ oluşmuş ve Hacı Hasan Efendi imzasıyla yayımlanmış eserler bulunmaktadır. Sohbetler (I, II, III, IV),Gönül Âleminden veKalemdar'ın Not Defteri isimli eserler, başta oğlu Ali Ramazan Dinç olmak üzere talebeleri tarafından hazırlanarak okurların istifadesine sunulmuştur. Şimdi sırasıyla bu eserleri inceleyelim.

15.1. Sohbetler (I, II, III, IV)

Hacı Hasan Efendi'nin hayatı boyunca çeşitli cami ve evlerde yaptığı vaaz ve sohbetlerden bazıları, imkânlar ölçüsünde kasete kaydedilmiştir. Bu kayıtlar daha sonra çözümlenerek “Kalemdâr” mahlasıyla Yenidünya Dergisi'nin 3. sayısından (Aralık 1993) itibaren yayımlanmaya başlamıştır. İlerleyen zamanlarda

²⁰³ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 28.

²⁰⁴ Hacı Hasan Efendi'nin şukka ismini verdiği, vaaz notlarıdır.

ise bu çözümler, Mavi Yayıncılık tarafından ilk defa 1997 yılında “*Yahyalı Hacı Hasan Efendi Sohbetler*” ismiyle kitap haline getirilip okuyucuya sunulmuştur. Hem Hacı Hasan Efendi’nin sohbetlerinde hangi konulara değinmiş olduğunu görmemiz açısından hem de bahsi geçen eserlerin ana ve alt başlıklarının nelerden ibaret olduğunu ortaya koymamız açısından Hacı Hasan Efendi’nin “Sohbetler” kitap serisinin içeriğinden bahsedelim.

“Sohbetler I” kitabı içerisinde yer alan başlıkları şöyle sıralayabiliriz: “*Hacı Hasan Efendi’nin Hayatı, Önsöz, Allah için Sevgi, Allah İçin Kardeşlik, Muhabbet-i Rasulillah, Muhabbetten Cennete, İmanın Lezzetini Tadanlar, Kalb-i Selim, Hâlid-i Bağdadî, Salih İnsan Olmanın Şartları, Sahâvet-Cömertlik, Kötü Huyuları Terk Etmek, Dünya Hırsı, Takvâ ve Allah Yolunda Çalışmak, Rızâ-yı İlâhîye Götüren Dört Şey, Cennete Götüren Altı Şey, Müminin Dört Düşmanı, Şüpheli Şeylerden Kaçınmak, İnfak, Nefis Terbiyesi, Rabita, Sadaka, Evrad-Ezkâr ve Âdâbı, Zikir ve Şükür, Allah’ı Çokça Anmak, Mürşid-i Kâmilin Lüzumu, Feyzin Kaynağı ve Ehlullah’a Muhabbet, Mürşid-i Kâmile Görüşme Âdâbı, Velilerde Kerâmet, Kocanın Zevcesi Üzerindeki Hakları, Kadının Kocasını Üzerindeki Hakları, Âlimlerin Fazileti, Oruç ve Kadir Gecesi, Cennete Girecek Hayvanlar, Nefis Kuşu, Lokman’dan (a.s) Öğütler, Abdulhalik Gücdüvani’nin Vasiyetleri, İbrahim Ethem’den Hz. Vasiyetler, Rabiatü’l-Adeviyye, Mahmud Sami Ramazanoğlu (ks.), Dipnotlar.*”²⁰⁵

Üç bölümden oluşan “Sohbetler II” kitabının “*İnsanlığın Efendileri*” ana başlıklı ilk bölümde yer alan alt başlıklar şöyledir: “*İnsanlığın Atası Hz. Âdem (a.s), İlimin Kapısı Ebu’l-Haseneyn Hz. Ali (r.a), Müezzinlerin Pîri Bilal-i Habeşi (r.a), Hz. Seyfullah Halid b. Velid (r.a), Yemen İllerinde Veysel Karani (ks.), Fahrettin Razi ve Necmettin-i Kübra, Hatıralarla Sami Efendi.*” “*Güzel Ahlâk ve Esasları*” üst başlıklı ikinci bölümün alt başlıkları ise şunlardır. “*Güzel Ahlâk, Güzellerin En Güzeli, Ariflere Göre Güzel Ahlâk, Ahlâkı Güzel Olanlar, Sadaka, Ana-Baba Hakkı, Komşu Hakkı, Kardeşlik ve İyilik, Gıybet*” “*Tasavvuf Esasları*” üst başlıklı üçüncü bölümde yer alan alt başlıklar şu şekildedir: “*Manevî Taharetin Anahtarı: Maddî Taharet, Allah’ın Zikrinden Gafil Olanlar, Günah*

²⁰⁵ Bkz. Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, Mavi Yay. İstanbul 2010.

Hastalığının Devası, Teslimiyet, Hak Rızası, Gayemiz; Allah'ın Cemâli ve Rızası, Ölmeden Önce Ölmek, İrşad, Namaz ve Huşû, Ey Rabbimiz! Bizi Bağışla, Kararmış Gönüller, Şeytanın Düşmanları”²⁰⁶

Dört bölümden müteşekkil “*Sohbetler III*” kitabının ilk bölüm başlığı “*Varlığın Kalbi*”dir. Alt başlıklar ise şunlardır: “*İnsanlık Âleminin Mürşidi Hz. Muhammed (sav), Varlığın Kalbi Hz. Muhammed (sav), Şefaatçimiz Hz. Muhammed (sav), Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed (sav), Peygamberlerin Seyyidi Hz. Muhammed (sav), Mevcudatın Sultanı Hz. Muhammed (sav)*” “*Kalbin Zikri*” olan ikinci bölümün başlıkları şunlardır: “*Zikredenleri Arayan Melekler, Zikrin Hayırlısı Gizli Olandır, Hakk'ı Zikir ve Ölüm Tefekkürü, Her Nefeste Hakk'ı Zikretmek, Zikirle Geceleri İhya Eden Kalp, Zikrullah İle İman Kuvvetlenir*”. Üçüncü bölümde “*Âdâb-ı Muaşeret*” ana başlığı altında yer alan alt başlıklar şunlardır: “*Dervişlik Adabı, Konuşma ve Yemek Yeme Âdâbı, Bayram Âdâbı, Aile İçi Huzurun Şartı, Cemiyette Huzurun Şartı*”²⁰⁷

Sohbetler serisinin sonuncusu olan “*Sohbetler IV*” kitabı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümün ana başlığı “*Şeriat ve Tarikatın Hususiyetleri*” iken alt başlıklar şöyledir: “*İki Cihad, İki ilim, Şeriat ve Tarikat, Önce Şeriata Riâyet, Kurtuluşun Anahtarı: Tarikat-ı Âliye, Tarikata Niçin Girilir, Tarikat-ı Âliye ve Mürşid-i Kâmiller, Mürşid-i Kâmile Teslimiyet, Sohbet Meclisleri, Zikir Âdâbı, Rabita-ı Şerîfe ve İhlas, Manevî Hal*.” Ana başlığı “*İhvana Tavsiyeler*” olan ikinci bölümün alt başlıkları ise şöyledir: “*Ezâ ve Cefâya Tahammül, Belâ ve Musibetlere Sabır, Allah Düşmanlarının Sonu, Azimetle Amel, Takvâ ve Vesile, en Büyük Vesile: Secde, Salavât-ı Şerîfe, Samimiyet ve Rıza, Allah'a Sevgili Olan Kul, Ana-Baba Hakkı ve Ölüm Tefekkürü, Tefrika, Allah dostlarından Tavsiyeler*.”²⁰⁸

15.2. Gönül Âleminden

Bu eser, Hacı Hasan Efendi'nin “*Kalemdâr*” mahlasıyla yazdığı şiirlerinden müteşekkil bir divançedir. İlk olarak 1989 yılında “*Dergâhtan Dür Dâneleri*” ismiyle derlenen bu kitapta, Mustafa Hulûsî Efendi'nin de şiirleri

²⁰⁶ Bkz. Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler II*, Mavi Yay. İstanbul 2013.

²⁰⁷ Bkz. Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, Mavi Yay. İstanbul 2013.

²⁰⁸ Bkz. Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, Mavi Yay. İstanbul 2013.

bulunmaktadır. Daha sonra 1993 yılında “Gönül Âleminden” ismiyle yayımlanmış ve sadece Hacı Hasan Efendi’nin şiirlerine yer verilmiştir.

Eser, Ali Ramazan Dinç’in önsözünden sonra, hamdele ve salveyle mukabil gelen şu dörtlülle başlar:

*“Allah’a hamd ü sena, Muhammed’e selâm olsun,
Âli’nin, ashâbının ravzasına rahmet dolsun,
Bütün mümin, müminât daim rızânı bulsun,
İfade-i merâm için bu âcize lütuflar gelsin.”²⁰⁹*

Divançede yukarıdaki dörtlülle beraber toplamda 33 adet²¹⁰ manzume bulunmaktadır. Kulağa ve gönle hitap eden şiirlerin muhtevasının, aslında âyet ve hadislerde beyan edilen hakikatlerle veciz bir şekilde örtüştüğü görülmektedir. İman ve amele dair konular, İslâm’ın emir ve yasakları, nefis ile mücadele yöntemleri ustalıklı şiirlerde işlenmiştir. Sâlikin gündeminde sürekli canlı kalması istenen mevzular, akıcı bir üslupla bir araya getirilmiştir. İnsan-ı kâmil olma yolunda vaz geçilmez üçlü olarak değerlendirilebileceğimiz ilim, amel ve ihlâs konularının veciz bir şekilde bir araya getirdiği dörtlüğü ise Hacı Hasan Efendi’nin en çok bilinen dörtlüklerindedir:

*“Evvela ilim olmalı
Amel nehrinden dolmalı
İhlas bahrine dalmalı
Bu işe ihtimam lazım”²¹¹*

Divançe, birincisi 45 beyit, ikincisi 8 dörtlük olarak tertip edilen “Tercüme-i Hal” ile başlayıp, baskın özelliği nasihat-nâme niteliğinde olan şiirlerle devam etmektedir. “Şifa Tarifesi” isimli şiiri divançedeki nasihat ve ikaz temalı şiirlerin en güzel örneklerden birisi olarak sayabiliriz. Bu şiir, aynı zamanda 33 kıta olmasıyla da divançenin en uzun şiiridir ve ilk kıtası şöyledir:

²⁰⁹ Hacı Hasan Efendi *Gönül Âleminden*, s. 21.

²¹⁰ Burada Hacı Hasan Efendi’nin, *Gönül Âleminden* kitabının 2005 baskısı esas alınmıştır.

²¹¹ Hacı Hasan Efendi *Gönül Âleminden*, s. 34.

*“Besmele geçsin başına,
Gelsin müminler hoşuna,
Geçirme ömrün boşuna,
Kur’ân’ına devam lâzım”*²¹²

Hacı Hasan Efendi, müntesiplerine nasihat ederken, kendi nefsinin yermesi de ayrıca dikkat çekicidir.²¹³

*“Kalemdâr ahlâkın fenâ,
Bu fülle gitme sîne,
Tutar bunu, akıl dâne,
Ahlâk güzel olmak gerek.”*²¹⁴

*“Ele söyler kendi bilmez,
Nefsi serkeş yola gelmez,
Kalemdâr bu böyle olamaz,
Başkaya açma raz’ını.”*²¹⁵

Divançede tazarrû-nâme niteliğinde iki adet şiir bulunmaktadır. Hacı Hasan Efendi bu münacatlarda sadece kendine ve müntesiplerine değil tüm ümmet-i Muhammed’e dua etmiştir.

*“Mümin, müminâtı imanla öldür,
Cümlesinin kabrini nur ile doldur,
Rahman ismin ile azabı kaldır,
Cennet bahçesine döndür ya Rabbi!”*²¹⁶

*“Seherde açılan güller hürmetine,
Zikrinle dönen diller hürmetine,
Rükuya bükülen beller hürmetine,
Hacâlet narına yakma ya Rabbi!*

²¹² Hacı Hasan Efendi *Gönül Âleminden*, s. 33.

²¹³ Mahmut Bıyıklı, “Bir Yürek Efendisinin Gönül Âlemi” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S. 123, Ocak 2004, s. 38; Mustafa Özçelik, “Bir Gönül Sultanının Şiirleri” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S. 219, Ocak 2012, s. 42.

²¹⁴ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 41.

²¹⁵ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 43.

²¹⁶ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 79.

*Secdeye kapanan başlar hürmetine,
Aşkınla sızlayan döşler hürmetine,
Gecelerde dökülen yaşlar hürmetine,
Gazabınla bize bakma ya Rabbi!”²¹⁷*

Hacı Hasan Efendi'nin şiirleriyle Yunus Emre'nin şiirleri arasında hem üslup hem de muhteva bakımından benzerliğin olduğunu fark etmek mümkündür. Yunus Emre'nin;

*“Düşmanlar eydür bana
Söz demek kanden sana
Bana söz demek kanden?
Benim üstadım vardır”²¹⁸*

dizeleriyle Hacı Hasan Efendi'nin:

*“İhvan zararın gözdedir
Kalemdâr bildi özdedir
Ordan gelir söz bizdedir
Arada tercümandır bu”²¹⁹*

dizelerinde, sanki muhtevanın kendilerine ilham edildiği imaları anlaşılmaktadır. Esasen bu üslupta vahdet-i vücud anlayışını da sezmeğe mümkündür.²²⁰ Kendisini, Hak'tan gelen manaya bir tercüman olarak gören Hacı Hasan Efendi, kendisinde herhangi bir varlık görmediği gibi, hakiki varlıkta yok olmayı yeğlemektedir.

Hacı Hasan Efendi'nin bu eserdeki şiirlerinin başlıklarını sıralayarak bu kısmı nihayetlendiriyoruz: *“Tercüme-i Hal (beyit şeklinde), Tercüme-i Hal (dörtlük), Tercüme-i Hal (Mustafa Hulûsi Efendi İçin), Şifa Tarifesi, Sakınmak Gerek, Ziyaret Âdâbı, Kurban Olduğum, Vasiyet, Neden?, Yahu Nerdesin?, Nefis Muhasebesi, Genç Var ki, Biraz da İhvandan Bahsedeceğim, Tedaviye Alırm'ola?, Tavsiye, Efendimin Sözü Başka, Sami Efendim, Özüm Ağlar, Kalemdâr, Alemdar, Dua, Yarabbi!, HamdimizMevla'ya Olsun, Safa Geldiniz,*

²¹⁷ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminde*, s. 81.

²¹⁸ Mustafa Tatcı, *Dîvân-ı Yûnus Emre*, trs. s. 42.

²¹⁹ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminde*, s. 50.

²²⁰ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 205.

Teselli Name, Bizden Selam Götürün, Selam Verin, Bizlere Selamı Var mı?, Membaı Başka, Şâm-ı Şerif, Mekke-i Mükerrerme, Medine-i Tâhire.”²²¹

15.3. Kalemîdâr’ın Not Defteri

Hacı Hasan Efendi’nin bu eseri, sohbetlerinde dinleyenlerine hitap ederken kullanmak amacıyla, başta Hz. Peygamber (sav) ve hülâfâ-i râşidîn olmak üzere geçmiş dönemde yaşamış birçok sûfnin hikmetli sözlerini not aldığı özel defterinden oluşmaktadır. Bu eser Mavi Yayıncılık tarafından 11,5x15,5 ölçüsünde cep boy olarak 2005 yılında okuyucuyla buluşturulmuştur.

Hacı Hasan Efendi bu eserine Hz. Peygamber’in (sav), bilginlerle oturmanın ve hikmet ehlinin sözünü dinlemenin önemini vurgulayan hadis-i şerifi ve Arş’ın gölgesinde gölgelenecek yedi sınıf insanı sıralayan hadis-i şerifini kaydetmekle başlar, Mahmut Sami Ramazanoğlu’ndan iktibasla tarikatın dayandığı üç esası sıralayarak bitirir. Bu eserde toplamda 65 isimden alıntı sözler mevcuttur. Eserde başta Peygamberimiz olmak üzere kendisinden iktibasta bulunulan sahabe, tabiîn ve sûfîlerin isimleri ve sırası şöyledir: “*Hz Muhammed (sav)(ö.10/632), Hz. Ebu Bekir (ra.) (ö.13/634), Hz. Ömer (ra.) (ö.23/644), Hz. Osman (ra.) (ö.35/656), Hz. Ali (ra.) (ö. 40/661), Câfer-i Sâdık (ks.)(ö.148/765), Veysel Karanî (ks.) (ö. 37/657), Hasan-ı Basrî(ks.) (ö.110/728), Malik b. Dinar (ks.) (ö.131/748), İbrahim b. Edhem (ks.) (ö.161/778), Bişr-i Hafî (ks.) (ö.227/841), Zünnün-i Mısrî (ks.) (ö.245/859), Beyazidi-i Bistamî (ks.) (ö.234/848), Abdullah b. Mübarek (ks.) (ö.181/797), Süfyân-ı Sevrî (ks.) (161/778), Şakik-i Belhî(ks.) (ö.194/819), Ahmad b. Hanbel (ks.) (ö.241/855), Haris el-Muhasibî (ks.) (ö.243/857), Ebu Süleyman ed-Dârânî(ks.) (ö.215/830), Muhammed b. Semmâk (ks.) (ö.183/799), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, (ks.) (ö.283/896), Maruf-ı Kerhî (ks.) (ö.200/815), Seriy-yi Sakatî(ks.) (ö.251/865), Feth el-Mevsûlî (ks.) (ö.170/786), Ahmet el-Havarî (ks.) (ö.230/845), Ahmet b. Hadraveyh (ks.) (ö.240/854), Ebû Turab en-Nahşebî (ks.) (ö.245/859), Yahya b. Muâz (ks.) (ö.258/872), Şah Şucâ-yı Kirmanî (ks.) (ö.276/889), Yusuf b. Hüseyin (ks.) (ö.804/916), Abdullah b. Hübeyk (ks.) (ö.?), Cüneyd-i Bağdadî (ks.) (ö.298/910), Amr b. Osman el-Mekkî (ks.)(ö.291/904), Ebû Said el-Harraz (ks.)*

²²¹ Bkz. Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, 2005.

(ö.277/890), *Ebu Hüseyin en-Nurî (ks.)* (ö.295/908), *Ebu Osman el-Hirî (ks.)* (ö.298/910), *Ebu Muhammed er-Ruveym (ks.)* (ö.303/915), *İbn Ata (ks.)* (ö.309/922), *İbrahim b. Davud Rakkî (ks.)* (ö.326/938), *Yusuf b. Esbat (ks.)* (ö.192/807), *Ebu İshak en-Nehrecûrî (ks.)* (ö.?), *Semnûn-ı Âşık (ks.)* (ö.320/932), *Ebu Muhammed el-Murtaîş (ks.)* (ö.328/940), *Ebu Abdullah Muhammed Fadl (ks.)* (ö.319/931), *Ebu Hasan el-Büşenci (ks.)* (ö.348/959), *Hakimet-Tirmîzî (ks.)* (ö.320/932), *Ebu Bekir el-Verrak (ks.)* (ö.280/893), *Abdullah b. Münazil (ks.)* (ö.330/941), *Ali b. Sehl İsfehânî (ks.)* (ö.307/919), *Ebu Hamza Horasânî (ks.)* (ö.290/903), *Ahmet b. Mesruk (ks.)* (ö.298/910), *Ebu Ali el-Cüzcanî (ks.)* (ö.?), *Ebu Bekir el-Kettanî (ks.)* (ö.322/934), *Ebu Abdullah Muhammed b. Hafîf (ks.)* (ö.371/982), *Hüseyin b. Mansur el-Hallac (ks.)* (ö.309/922), *Habib-i Acemî (ks.)* (ö.130/747), *Ebu Hazım el-Medenî (ks.)* (ö.140/758), *Utbe el-Ğulam (ks.)* (ö.?), *Rabiatü'l-Adeviyye (ks.)* (ö.185/801), *Abdulkadir Geylanî (ks.)* (ö.561/1166), *Şah-ı Nakşibend (ks.)* (ö.791/1389), *Abdülhâlik-ı Gücdüvânî (ks.)* (ö.595/1199), *Mevlânâ Halid-i Bağdadi (ks.)* (ö.1242/1826), *El-Hâc Esad Erbilî (ks.)* (ö.1348/1931), *El-Hâc Sami Ramazanoğlu (ks.)* (ö.1404/1984),”²²²Bu eserin Google Play dijital mağazasında ücretsiz uygulama versiyonu da bulunmaktadır.²²³

16. Halifesi

Hacı Hasan Efendi'nin geriye bıraktığı tek halifesi oğlu Ali Ramazan Dinç'tir. Bunu, yukarıda tamamına yer verdiğimiz vasiyeti vesilesiyle kaleme aldığı şiirindeki “*Ali Ramazan'ı koydum kendi yerime / İhvanlar duadan unutman bizi*” dizesinde de ifade etmiştir.

Nüfus kayıtlarına göre Ali Ramazan Dinç, 01.04.1957 yılında Kayseri'nin Yahyalı ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Yahyalı'da, orta ve lise öğrenimini Kayseri İmam-Hatip Lisesi'nde, lisans öğrenimini ise Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde (İslâm Enstitüsü) tamamlamıştır. Öğrencilik yıllarında özel hocalardan Arapça derslerinin yanı sıra fıkıh, hadis, tefsir dersleri de almış olan Dinç, küçük yaşlardan itibaren Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun

²²² Bkz. Hacı Hasan Efendi, *Kalemdâr'ın Not Defteri*, 2013.

²²³ Bkz. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.mavi.kalemdarinnnotdefteri&hl=tr>
Erişim tarih: 04.03.2017.

(ks.) özel ilgi ve alâkasına muhatap olmuştur. Kısa bir süre Van Erciş'te Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde vaizlik yapmıştır. Yurt içinde ve yurt dışında birçok konferanslar vermiş, inceleme ve araştırma maksadıyla Avrupa ve Afrika ülkeleriyle beraber Türk Cumhuriyetlerine gitmiştir.²²⁴Dinç'in, *Manevî Yolun Esasları, Kemâlât, Kemâle Dair Sohbetler, Manevî Yolculuk Seyr u Sülûk, Yansımalar, Gönül Beytullahtır, Hakkı Seven Âşıklar, Gönül Neşvesi, Gönül Gözüyle Hac ve Umre* isimlerinde basılmış kitapları ve Yenidünya Dergisi'nde üç yüze yakın yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.

1988 yılında Ankara'da Safa Vakfı'nın kuruluşuna öncülük yapan Dinç, 1993 yılında Yenidünya Dergisi'ni, 1995 yılında Mavi Yayıncılığı, 2007 yılında Verenel Derneği ve Seyr Fm radyosunu kurmuştur. 2010 yılından itibaren İstanbul Elif Efendi Dergâhında tasavvufun, Kur'ân ve sünnet bağlamında anlaşılabilmesi için faaliyetler yürütürken, bir yandan da Dini İlimler ve Değerler Araştırma Merkezi (DİDAR), Ehl-i Sünnet Âlimler Birliği (ESAM), Genç Ortam, Yediülya Web Sitesi, Özel Safa Okulları, Özel Safa Kelebek Anaokulu ve Kreşleri, Cahit Zarifoğlu Bilgi ve Hikmet Evi, Seyr Tv gibi kuruluşlara öncülük etmeye devam etmektedir.²²⁵

Hacı Hasan Efendi, Ali Ramazan Dinç'in yetişmesinde çok titiz davranmış, onun arkadaş çevresinden, ahlâkî gelişimine kadar sürekli takip altında bulundurmıştır. Küçük yaşlardan itibaren beraberinde sohbetlere götürmüş, hitabeti gelişmesi için kısa kısa konuşmalar yaptırmıştır. Zaman zaman aile efradına ve yakın çevresine Ali Ramazan Dinç'i göstererek "Bu sizin mürşidiniz olacak" demiştir.²²⁶

Hacı Hasan Efendi, Ali Ramazan Dinç'i kendisinden sonrası için halife tayin ettiğini çeşitli toplantılar vesilesiyle de insanlara duyurmuştur. Bunlardan birisine şahit olan Sami Kozan şöyle anlatmaktadır:

"Bir grup kardeşlerimizle birlikte Hacı Hasan Efendimizi ziyaretimiz esnasında sohbeti devam ederken bir anda ayağa kalktılar. Kendilerinin istirahat ettiği odaya geçtiler. Beni yanlarına çağırdılar. İki

²²⁴ Dinç, *Kemâlât*, s.1.

²²⁵ Bu bilgiler Yenidünya Dergisi Yazı İşleri Müdürü Hasan Hafif'ten alınmıştır.

²²⁶ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 118.

kişi Develi'den, iki kişi Yahyalı'dan, iki kişi de Dereköy'den bulunduğu odaya çağırmanı istediler. Başımızda Kürdoğlu Mehmet (Yapıcı) Hafız diye bilinen bir büyüğümüz de o gün oradaydı. Çağırdığım altı kişiyisıraıyla karşısına oturtular ve: “Benden sonra sizin itaat edeceğiniz müşhidiniz Ali Ramazan'dır. Bunu tüm ihvana yayın. Sizlere vasiyet ediyorum. Her gittiğiniz yerde anlatın. Yoksa yarın mahşerde yakanıza yapışırım” buyurdular.”²²⁷

Konuyla alâkalı Mahmut Akay'la yaptığımız mülakatta şunları söyledi:

“Hacı Hasan Efendi'nin vefatından az bir zaman önce Yahyalı'ya ziyaretine gitmiştim. Beni yanına çağırdı, kâğıt kalem çıkartmamı istedi ve bana şunları yazdırdı: ‘Ali Ramazan bizim vekilimizdir. Ali Ramazan'a, Abdullah Aydoğan ve Veysel Kafalı yardımcı olsunlar.’ dedi ve bu yazdıklarını git Abdullah Aydoğan'ın evinde kaç kişi varsa onların huzurunda oku dedi. Hacı Hasan Efendi, Ali Ramazan Efendi'yi yerine bırakmış olmasını ihvanlardan kimsenin kafasında şüphe kalmayacak şekilde duyurdu. Onun için kimse Ali Ramazan Efendi'ye, Hacı Hasan Efendi'nin vekili değildir diyemez. Derse tarihi bir hakikati inkâr etmiş olur.”²²⁸

Bir umrede Ali Ramazan Dinç ile beraber olduğunu söyleyen Mehmet Birkandan, Medine'de Ömer Kirazoğlu'nun (ö.1409/1989) Ali Ramazan Dinç'i göstererek: “Mehmet oğlum bu ocak hakiki bir ocak, bunu sakın bırakma” dediğini anlatmaktadır.²²⁹

Mehmet Sürmeli, Ali Ramazan Dinç'e irşat müsaadesinin Sami Ramazanoğlu tarafından verildiğini ifade ederek şunları söyler:

“Ali Ramazan Efendi İlahiyat Fakültesini bitirdikten sonra vaizlik imtihanını kazanmış ve Erciş vaizi olmuştur. Bu arada kendisine bu bölgeyi irşat etme görevi merhum Mahmut Sami Ramazanoğlu (ks.)

²²⁷ Kocabaş, Sami Kozan, “Hacı Hasan Efendi'nin Halifeleri” konulu mülakat, Konya, 6 Nisan 2016.

²²⁸ Kocabaş, Mahmut Akay ile “Hacı Hasan Efendi'nin Halifeleri” konulu mülakat, İstanbul, 10 Eylül 2016.

²²⁹ Kocabaş, Mehmet Birkandan ile “Hacı Hasan Efendi'nin Halifeleri” konulu mülakat. İstanbul, 7 Eylül 2016.

tarafından verilmiştir. Bu hususun iyi bilinip kavranmasını istiyoruz. Bölgede çok verimli çalışmalar yapan Ali Ramazan Efendi, 1984 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Daha sonra emaneti Sami Efendi'den devralan Hacı Hasan Efendi (ks.), Ali Ramazan Efendi'yi yanına çağırıştır. Hem yetiştirmiş hem de pişirmiştir. 1984-1986 yıllarını merhum Hacı Hasan Efendi'nin (ks.) yanında âdeta zaman içinde zaman yaşayarak geçiren Ali Ramazan Efendi, daha Hacı Hasan Efendi'nin sağlığında onun refakatinde müminlerin ruhi terakkileriyle ilgilenmiş, ehliyet kesbetmiş ve liyakatini ispat etmiştir. Merhum Hacı Hasan Efendi'nin manevî görevini böyle bir zata tevdi etmesi de ferasetinin kemali değil midir?"²³⁰

Sürmeli'nin bu ifadelerini destekler nitelikte Hacı Hasan Efendi'den şöyle bir nakil söz konusudur: "*Sami Ramazanoğlu (ks.), yavrumuzu derslerle ilgilenmesi için görevlendirdi*"²³¹

Ali Ramazan Dinç'in, Hacı Hasan Efendi'den aldığı icazetlerin yanı sıra Prof. Dr. Muhammed Fadıl Geylânî'den biri "Kâdiriyye İcazeti" diğeri de "İlmiyye İcazeti" olmak üzere iki adet icazetnamesi daha bulunmaktadır. Makalelerinde Hacı Hasan Efendi tarafından verilen ve "sancaktar" anlamına gelen, "Alemdâr" mahlasını kullanan Dinç, faaliyetlerine hem Yahyalı'da hem de İstanbul'da devam etmektedir.

²³⁰ Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 93.

²³¹ Ahmet Turan Koçtürk, Ali Ramazan Dinç ile Röportaj, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 13, S. 147, Ocak 2006, s. 11.

İKİNCİ BÖLÜM

HACI HASAN EFENDİ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Tasavvufu diğer İslâmî ilimlerden ayırıcı en temelyön, onun kitabi bir ilim olmaktan ziyade, tecrübî bir ilim olmasıdır. Bu ifade tasavvufun kitabî ilimlerden kopuk ve bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir. İslâm'ın en temel iki kaynağı olan Kur'ân ve sünnete uymayan tüm tutum ve davranışlar en başta sûfiler tarafından reddedilmiştir. Kat edilen manevî hâl ve makamlar, her ne kadar yazıya dökülüp anlatılmak istenmişse de, sûfiler, bunların ancak yaşanıp tecrübeyle elde edilebilecek hakikatler olduğu kanısındadırlar. Bu açıdan tasavvuf, zahirle birlikte bâtını algılama ve anlamlandırma ilmidir. Tasavvuf, elle tutulup gözle görülen maddi âlemin ötesinde, yani perde arkasında olup biteni algılamayı konu edinmiştir. Sûfiler, görünmeyene erişebilmeyi ancak kesafetten letafete doğru bir seyr ü seferle başarılabilceğine inanmaktadırlar. Bu durum nefsanî hazlardan sıyrılıp, ruhta var olan yetenekleri kullanmak veya yeni yetiler kazanmakla yakından alâkalıdır. İşte bunu bilen sûfiler kendilerine, nefislerinden başka düşman tanımamış, nefislerini emmâreden kâmile mertebesine çıkartabilmenin mücadelesini vermişlerdir. Sûfiler, işte bu mücadelenin yöntemini, safhalarını ve duraklarını ifade edebilmek için var olan birçok kavrama yeni anlamlar yükledikleri gibi daha önce hiç kullanılmamış ve ilk defa kendileri tarafından ortaya atılan yeni kavramlar türetmişlerdir. Böylelikle tasavvuf düşüncelerini ifade edebilmek adına yeni bir literatür oluşturmuşlardır. Tasavvufî görüşlerini ortaya koymaya çalıştığımız Hacı Hasan Efendi de gerek içinde yetişmiş olduğu çevreden ve aileden gelen derin tasavvuf birikiminin mirasçısı olarak, gerekse kendi yetenek ve kabiliyetleri doğrultusunda tasavvuf anlayışını ortaya koyacak sohbetler yapıp, şiirler kaleme almıştır. Bu bağlamda tasavvuf düşüncesine has seyr ü sülûk, tahalluk ve tahakkuka dair kavramlara ilişkin görüşlerini ortaya koymuştur. Biz de Hacı Hasan Efendi'nin tasavvuf düşüncesine ilişkin bu görüşlerini mümkün mertebe ele almak istiyoruz.

1. Seyr ü Sülûk Kavramları İle İlgili Yaklaşımları

Sûfîler, Allah'a ulaşma eğitimine seyr ü sülûk demişlerdir. Seyr ü sülûk, kitabî bir eğitim olmaktan ziyade, daha çok gönül eğitimine dayanır. Bu terim sâlikin çıkmış olduğu manevî yolculuğu ifade etmektedir.²³²

Sözlükte seyr; gezmek, seyr etmek ve yürümek anlamına gelmektedir. Sülûk ise başlamak, yola girmek ve gitmek manalarındadır. Tasavvuf literatüründe seyr, cehaletten ilme, kötü ahlâktan güzel ahlâka, kulun fânîvarlıktan Hakk'ın baki varlığına yönelmesi demektir.²³³ Süleyman Uludağ seyr ü sülûku şöyle tanımlamaktadır: *“Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevî ve ruhî yolculuk. Sair ve sâlik (ehl-i sülûk) denilen yolcu (müsâfir), nefsindeki kötü huylardan arındığı ve iyi huylar edindiği ölçüde bu yolculukta mesafe alır. Seyr ü sülûkün gayesi sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip tam anlamıyla kendisini ilahi iradenin hâkimiyeti altına sokması, bu suretle diğer insanlara rehberlik yapmasına imkân veren kâmil insan mertebesine yükselmesidir. Bir müridin seyr ve sülûkünü tamamlaması bu ehliyeti kazanması anlamına gelir.”*²³⁴ Sâlikin bu yolculuğu “fitâm”²³⁵ gerçekleşene kadar devam eder.

Seyr u sülûkla alâkalı bu kısa bilgiyi verdikten sonra, Hacı Hasan Efendi'nin tasavvuf düşüncesindeki seyr ü sülûk ile ilgili yaklaşımlarına geçebiliriz. Bu başlık altında Hacı Hasan Efendi'nin seyr u sülûkla ilgili kavramlar hakkındaki tanımlamaları, görüşlerini ve tecrübelerini tespit etmeye çalışacağız. Birer seyr ü sülûk kavramları olan; mürşid-i kâmil, mürid, intisap, zikir, rabita, âdâb ve erkân, kerâmet ve sohbet başlıkları altında önceki sûfîlerin kavramlara yüklediği anlamlarla, Hacı Hasan Efendi'nin sesli/yazılı sohbetlerinde ve şiirlerinde bu kavramlara verdiği manaları değerlendirmeye tabi tutacağız.

²³² Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yay. Ankara 2008, s. 13.

²³³ Özköse, *a.g.e.*, s.13.

²³⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, Kabcacı Yay. İst. 2012, s. 263; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 316.

²³⁵ Sütten kesme, süt emmekten kesilme. Tasavvufta ise; bir müridin veya halifenin sülûkünü tamamlaması, bağımsız olarak hareket etmesi; ihtiyaç duyduğu bilgileri feyz ve fetih yoluyla Allah'tan alma mertebesine ulaşması. Vaktinden evvel çocuğu sütten kesme ne kadar zararlıysa, sülûkünü tamamlamamış bir müride hilafet ve icâzet vermek de o kadar zararlıdır. Şeyhten feyz almaya süt emmek (redâ), sütten kesilmeye *fitâm* denir. Bkz. Uludağ, *TTS*, s. 139.

1.1. Mürşid-i Kâmil

Sözlükte, rehber, delil, kılavuz, yol gösteren, uyarıcı, irşad eden, insanları delâletten tarîk-ı müstekîme götüren yüce zât anlamlarına gelen mürşid, tasavvuf literatüründe daha çok tarikat lideri ve şeyh anlamlarına gelmektedir.²³⁶ Gerçek mürşid (bi'l-asâle) Hz Muhammed (a.s) olmakla beraber diğer mürşidler (bi'l vekâle) O'nun (sav) manevî mirasını elde etmiş kişiler olarak tanımlanmaktadır.²³⁷ Bir kimsenin mürşid olabilmesi için en azından fenâ makamına kadar yükselmiş olması gerekmektedir. Her mürşidin kâmil olamayacağı ifade edilirken en makbul mürşid hem kâmil (kendisi olgunlaşmış) hem de mükemmil yani başkalarını olgunlaştırabilecek durumda olanıdır.²³⁸ Mürşid-i kâmilin merdiven gibi olduğu ve diğer insanların ona basa basa yükseldiği de tanımlar arasında yer almaktadır.²³⁹

Seyr u sülûkta mürşid-i kâmil yerine daha çok 'şeyh' kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Şeyhin, kitap ve sünneti iyi bilen bir âlim olması gerekmektedir. Şeyh olacak kimsenin evvela kendisinin kemal sıfatlarla mücehhez olması, dünya, makam ve baş olma sevdasından vaz geçmiş olması son derece önemlidir. Şeyh, az yiyen, az uyuyan ve az konuşan kişiliğiyle ön plana çıkmalıdır. Burada az yemekten maksat çok oruç tutması; az uyumaktan maksat gece ibadetine önem vermesi; az konuşmaktan maksatsa zikirle fazlaca meşgul olması demektir. Riyâzât, zikir, namaz ve nafil ibadetlerle nefsini tezkiye etmiş, Allah ve Resulünün ahlâkıyla ahlâklanmış birisi olarak, kendisine bağlanmış müritlere güzel örnek olabilmelidir.²⁴⁰

Seyr u sülûk aşamasında mürşid-i kâmil çok önemli bir yere sahiptir. Medresede müderris ne ise tekkede de şeyh odur. Ancak müderris nakli, akla tatbik eder ve akla hitap eden metinlerin açıklamasını yapar. Bunu yaparken müderris, ilmî seviyesince açıklamalarda bulunmaya gayret eder. Talebesinin aklını ilimle donanmasına yardımcı olurken gönül eğitimini hususunda gerekli

²³⁶ Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rifât*, trc. Abdulaziz Mecdi Tolun, Litera Yay., İst. 2014, s. 89; Uludağ, *TTS*, s. 263; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 351.

²³⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİFVY, İstanbul 2012, s.119; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 350.

²³⁸ Cebecioğlu, *TTDS*, s. 351.

²³⁹ Uludağ, *TTS*, s. 263.

²⁴⁰ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.184.

çalışmayı yapamayabilir. Ancak, şeyh/mürşid-i kâmil akıl eğitiminin yanı sıra gönül eğitimine de eğilmektedir. Çünkü mürşid, ruh ile meşgul olup, sâlikin Kur'ân ve sünnet çerçevesinde nefsanî hazlardan arınıp belli bir olgunluğa erebilmesi için kılavuzluk etmektedir. Kendisine intisap eden müridinin manevî durum ve kabiliyetlerini göz önünde bulundurarak her birinin potansiyeline göre ayrı ayrı yol gösterir. Müridin karakterindeki sertliğin yumuşamasına, fena ahlâkın güzel ahlâka dönüşmesine yardımcı olur. Ancak mürşidin, mürid üzerinde başarılı olabilmesi, müridin, mürşidine teslimiyetiyle yakından alâkalıdır.²⁴¹

Müridin, mürşid-i kâmilden terbiye görmesinin gerekli olduğunu söyleyen Abdükerim Kuşeyrî (ö. 465/1072), eğer mürşidi yoksa müridin kurtuluşa eremeyeceğini ifade etmektedir. Bunu açıklarken Ebu Ali Dekkak'ın (ks.) (ö. 405/1015) şu sözünü nakletmektedir: *“Bir ağaç, diken ve bakan biri olmadan kendi başına büyürse yaprak açar, fakat meyve vermez (verse de tadıyla yenmez). Aynı şekilde bir müridin de her zaman kendisinden terbiye ve feyz alacağı bir üstadı yoksa o, nefsinin kötü arzularına kulluk eder; tek başına ondan bir kurtuluş yolu bulamaz.”*²⁴² Sühreverdî (ö. 632/1234), mürşidlik rütbesinin, sûfler yolunda rütbelerin en yükseği ve Allah'a (cc.) davette peygamber varisliği olarak görmektedir. Mürşidi, kulları Allah'a sevdiren ve Allah'ı kullara sevdiren kişi olduğundan dem vuran Sühreverdî bu iki durumu şöyle ortaya koymaktadır: *“Hiç şüphesiz, mürşid-i kâmil müridi, Resûlullah Efendimizin (sav) yoluna uymaya sevk etmektedir. Kim Hz. Peygambere (sav) güzel bir şekilde uyarsa, Allah Teâlâ onu sever. Çünkü O(cc.), şöyle buyurmuştur: “(Resûlüm onlara) de ki: Eğer siz gerçekten, Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah'ta sizi sevsin.”*²⁴³ *Mürşidin Allah'ı kullarına sevdirmesi de şöyle olmaktadır: Mürşid, müridi, manevî kötülük ve kirlerden temizleme yoluna sevk edip terbiye etmektedir. Nefis, çirkin sıfat ve huylardan temizlenince; kalp aynası parlar, içinde ilahî azamet nurları ışık verir ve tevhidin güzelliği ortaya çıkar. Basiret gözü (kadîm) celal nurlarını gözetlemeye ve ezeli kemâli seyretmeye çekilir; ilahî huzura can atar. Bu durumda kul, Rabb'ini sever. İşte bu, nefsi tezkiye ve terbiyenin bir neticesidir. Buna işaret*

²⁴¹ Mahir İz, *Tasavvuf*, (Haz. Ertuğrul Düzdağ), Kitabevi Yay, İstanbul 2014, s.153.

²⁴² Abdülkerim Kuşeyri, *er-Risale*, çev. Dilaver Selvi, *Kuşeyri Risalesi*, Semerkand Yay. İstanbul 2013, s. 728.

²⁴³ Âl-i İmrân, 3/31.

olarak, Allah Teâlâ şöyle buyurur: ‘Şüphesiz nefsinı temizleyen kurtuldu’ (Şems, 91/9)”,²⁴⁴

Tasavvufta önemli bir yere sahip olan mürşid-i kâmillik görevi, ancak ehil kişiler tarafından yerine getirilirse maksat hâsıl olabilir. Bu işin ehli olmayanlar bu kurumu tarih boyunca ve günümüzde istismar edebilmişlerdir. Hal böyle olunca önüne gelen her bir kimse kendisinin mürşid olduğu iddiasında bulunabilir. Gerçek bir mürşidle, sahtesini birbirinden ayırabilmek için tasavvuf eserlerinde yer alan, kâmil bir mürşidde bulunması gereken özellikleri burada zikretmemizin yerinde olacağı kanaatindeyiz:

1. *Mürşid-i kâmil, güzel ahlâk sahibidir. Makam ve mevki hırsından uzaktır.*
2. *Müridlerini miskinliğe ve tembelliğe sevk etmez.*
3. *Müridinde bulunan her türlü elem ve kederi teselli etmek için her an hazırdır.*
4. *Her haliyle itidali, ölçülü olmayı tercih ve tavsiye eder.*
5. *Faydasız ve boş şeylerle asla vakit geçirmez. Bütün zamanını insanların güzel ahlâk sahibi olmalarını temin etmeye sarf eder.*
6. *Yüzü nuranî, sözü rabbanidir. Sohbeti, dinleyenleri adeta büyüler.*
7. *Bulunduğu mahalde; aşk, tevhit, sevgi ve kardeşlik hüküm sürer.*
8. *Şüpheli olan şeylere yaklaşmadığı gibi takvânın bütün özelliklerine sahiptir.*
9. *Düşmanlık, kin, garaz vs. kötü huylardan temizlenmiştir.*
10. *Zarif ve latiftir, insanların ayıplarını yüzlerine vurmaz.*²⁴⁵

Hacı Hasan Efendi’ye göre mürşid-i kâmil, hâzık (uzman) bir doktordur.²⁴⁶ “Yalvarırım hazık dosta /Tedaviye alırım’ola?”²⁴⁷ dizelerinde kendi mürşidine de uzman doktor diye seslenmiştir. Ona göre;bedeni hastalıklardan kurtulmaya uzman bir doktorun muayenesi, teşhisi ve tedavi için verdiği ilaçlar nasıl etkili ise, mürşid-i kâmil de manevî hastalıklar üzerine uzmanlaşmış bir kişi olarak,Kur’ân ve sünnetten çıkardığı manevî reçetelerle manevî hastalıkları tedavi

²⁴⁴ Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, çev. Dilaver Selvi, *Gerçek Tasavvuf*, Semerkand Yay. İstanbul 2014, s. 119, 120.

²⁴⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 118-119.

²⁴⁶ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 99.

²⁴⁷ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminde*, s. 64.

etmektedir.²⁴⁸ Hacı Hasan Efendi'ye göre kişi manevî hastalıklardan kendi kendine kurtulamaz. Nefsin içine düştüğü, hırs, tamah, cimrilik, adâvet (düşmanlık), kin, gayz (öfke), riyâ, sum'a, kibir vb. hastalıklar, ancak bir mürşid-i kâmilvasıtasıyla tedavi edilebileceğini ifade etmektedir. Bunu söylerken: “*Kendi kendine apandisini alamazsın, onu doktor alır*” sözüyle konunun daha anlaşılır bir hale gelmesini sağlamıştır.²⁴⁹ Yine mürşid-i kâmilin önemini anlatması bakımından onun şu sözü de önemlidir: “*Yabani ağaçlar aşılansadan nasıl güzel meyve veremezlerse, insanlarda bir mürşidin, bir terbiyecinin eline düşmeden olgunlaşamazlar.*”²⁵⁰

Nefis ve şeytana karşı mücadelede mürşid-i kâmilden istimdat dilemenin gerektiğini söyleyen Hacı Hasan Efendi, nefis ve şeytan gibi iki düşmana karşı koymak, herkesin kolay yapabileceği bir şey olmadığını dile getirmektedir. Ona gören basit konularda bile insan bir öğreticiye muhtaç olur da seyr u sülûk gibi önemli bir konuda mürşitsiz nasıl gidebilir?²⁵¹ O, azgın nefsi terbiye için mürşid-i kâmile teslimiyetin önemine vurgu yaparken, mürşidin, nefsi ıslah için tabi tuttuğu her türlü imtihana katlanılması gerektiğini söylemektedir.²⁵² Ona göre mürşid, Allah yolunda bir kılavuz ve bir vesiledir.²⁵³ Hacı Hasan Efendi, mürşid-i kâmilin dışının ehl-i zahir için, içinin ise ehl-i bâtin için olduğunu beyan etmektedir.²⁵⁴

Sonuç olarak; zahir ilimlerin mütehasısı âlimler/bilimadamları olduğu gibi, insanı gönül eğitimine tabi tutup, manen olgunlaşmasına vesile olan kişiler de mürşid-i kâmillerdir. İnsanı, insan-ı kâmil safiyetine erişebilmesi için Kur'ân ve sünnet temelli yol ve yöntemlerle, kişileri Allah'a ulaştırmaya çalışırlar. Ancak burada mürşidin bir araç olduğunu unutmamak gerekmektedir. Rızası kazanılması gereken varlığın mürşid değil Allah olduğu hakikatini asla gözden kaçırmamak gerekmektedir. Hakiki bir mürşid, müridini Kur'ân ve sünnetin tasvip etmediği herhangi bir yola sevk etmemelidir. Bu hakikati göz önünde bulunduran Hacı

²⁴⁸ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 99; *Sohbetler IV*, s. 30.

²⁴⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 72.

²⁵⁰ Mehmet Emin Ay, “İncelikle İrşad Eden Bir Veli: Yahyalılı Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S. 159, Ocak 2007, s. 39.

²⁵¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 110.

²⁵² Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 97.

²⁵³ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 110.

²⁵⁴ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 119, 120.

Hasan Efendi, mürşidin kendiliğinden müridine hiçbir şey veremeyeceğini, sadece Allah'tan aldığı feyzi verebileceğini ifade etmiştir. Yani ona göre, feyzin kaynağı şeyh değil bizzat Allah Teâlâ'dır.²⁵⁵

1.2. Mürîd

Sözlükte; irade ve talep eden, isteyen ve arzu eden anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf ıstılahında ise; iradesi olmayan, iradesinden soyutlanan, iradesini kullanmayan, iradesini terkeden, tarikata giren ve şeyhe bağlanan, derviş, bende demektir.²⁵⁶ Mutasavvıfların çoğu iradeyi “âdetleri, alışkanlıkları terketmek” diye tarif etmişlerdir.²⁵⁷ Müridin bir başka tanımı ise şöyledir: “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir şeyhe (veya mürşide) bağlanan (öğrenci olarak kaydını yaptıran, bey'at eden) kişiye denir.”²⁵⁸ Mürid kavramı karşılığı olarak bazen, Arapça “fakir”, Farsça “derviş” kavramları ve sâlik kavramı kullanılmaktadır.²⁵⁹

Mürîd, gerçek iradesi olmayan, muradı da sadece Allah olan kişi olarak tanımlanmaktadır.²⁶⁰ Müridin mutlak manada iradesinin olmadığından bahsetmemiz mümkün değildir. Ancak mürid iradesini, Hakk'ın iradesine aykırı kullanmama yönünde tercihte bulunmaktadır. Mürid, Hakk'ın rızasını kazanmak maksadıyla çıktığı manevî yolculukta/seyr ü sülûkte kendisine rehberlik edecek olan şeyhine karşı da iradesinden bilinçli olarak soyutlanır. Bu bağlamda mürid, şeyhinden tam manasıyla istifade edebilmesi için “yıkayıcısının elindeki ölü gibi” olması gerektiği söylenmektedir.²⁶¹ Yani bu yolda benlikten sıyrılıp, bilmişlik taslamaktan uzak, tecrübesizliğinin beraberinde getirebileceği hatalardan berî olabilmesi için şeyhine teslim olmalıdır. Çünkü şeyh, daha önce müridin geçmiş olduğu yollardan geçmiş, şeytanın ve nefsin kuracağı tuzaklar hakkında tecrübe sahibi olmuş kişidir.

²⁵⁵ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 110.

²⁵⁶ Cürcanî, *Ta'rifât*, s.88; Uludağ, *TTS*, s. 263.

²⁵⁷ Süleyman Uludağ, “Mürîd”, *D.İ.A.*, T.D.V. Yay. İst. 2006, c. 32, s. 47.

²⁵⁸ Cebecioğlu, *TTDS*, s.350.

²⁵⁹ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.185.

²⁶⁰ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.185.

²⁶¹ Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Damla Yayınevi, İst. 2004, s. 45.

Şeyhe teslimiyet ve itaat, şeyhin müridini, Hakk'ın rızasına aykırı yollara sevk ettirmemesiyle sınırlıdır. Allah'a isyana sevk edecek herhangi bir durumda şeyhe itaat caiz görülmemiştir. Çünkü hadis-i şerifte; *“Allah'a isyan olan yerde (kula) itaat yoktur. İtaat ancak meşru olanda gerekir”*²⁶² buyrulmuştur. Müridin şeyhine teslim olması konusu bazı çevrelerce eleştirilmiştir. Bununla alâkalı Uludağ şunları kaydetmektedir: *“Müridin şeyh karşısındaki teslimiyetçi tavrı, her dediğini ve yaptığını doğru sayması, darda kaldığında şeyhinin manevîyatından istimdadda bulunması, şeyh ona bende nazarıyla bakarken onun şeyhini efendisi bilmesi, şeyhinin kulu ve kölesi olmakla gurur duyması eleştirilmiş, böyle körü körüne bağlılığın İslâm'a uymadığı, müridlerin kişiliklerine zarar verdiği ileri sürülmüştür. Müridlerin, öldükten sonra da şeyhlerine aynı şekilde bağlılıklarını devam ettirmeleri ve ruhlarını Allah katında şefaatçi saymaları bazı âlimler ve mezhep mensuplarınca şirk ve küfür sayılmış, bunun kişileri kutsallaştırmak anlamına geldiği ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin doğruluğunu gösteren birçok örnek bulunmakla birlikte Hâris el-Muhâsibî, Hakîm et-Tirmizî, Gazâlî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Dâvûd-i Kayserî, Yûnus Emre gibi büyük fikir adamları, din âlimleri ve şairlerin bir müridlik dönemi geçirdikten sonra bu seviyeye ulaştıkları gerçeği hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir.”*²⁶³

İlk sûfî müellifler, mürid kavramından çok, irade kavramı üzerindedirler, iradenin, mürid ve muradterimleriyle ilişkisini göstermeye çalışmışlardır.²⁶⁴ Kuşeyrî iradeyi; Hakk yoluna giren sâliklerin ilk adımı, Hakk'a yönelen kişinin ilk durağı şeklinde tanımlamaktadır.²⁶⁵ Mürid kavramını ise; kelimenin türetildiği köke göre kazandığı mananın tam tersi bir anlam kazandığını ifade ederek; müridin, kendisinde hiçbir iradenin bulunmadığı kimse olduğundan ve bütün iradesinden sıyrılmayan kişinin gerçek mürid olamayacağından bahsetmektedir.²⁶⁶

²⁶² Buhârî, Âhâd 1; Müslim, İmâre 39-40; Ebû Davud, Cihad 87; Nesâî, Bey'at 34; İbn Mace, Cihad 40.

²⁶³ Uludağ, “Mürid”, *D.İ.A.*, T.D.V. Yay. İst. 2006, c. 32, s. 49.

²⁶⁴ Uludağ, “Mürid”, *D.İ.A.*, T.D.V. Yay. İst. 2006, c. 32, s. 47.

²⁶⁵ Kuşeyrî, *er-Risale*, s.404.

²⁶⁶ Kuşeyrî, *er-Risale*, s.404.

Serrâc (ö. 378/988) el-Lüma' isimli eserinde Yusuf b. Hüseyin'in "müridliğin alameti nedir?" sorusuna şöyle cevap verdiğini nakletmektedir: "Muradı kendi muradı gibi olmayan arkadaşlardan ayrılmak, dostuna da düşmanına da zararlı olmamak. Müridin alameti murad ettiği her şeyi Kur'ân'da bulması, bildiği şeyi kullanması, bilmediğini öğrenmesi, mâlâyânîye dalmaması, ilahi vaatten ümidvâr olmakla birlikte ilahi vайдen/tehditten ciddi bir biçimde kurtulma arzusunda bulunması ve nefsiyle uğraşmasının başkalarıyla uğraşmaya engel olmasıdır."²⁶⁷

Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*'inde mürid hususunda şunu kaydetmektedir: "Mürid; solunda günahları yazan melek yirmi sene kendisine yazacak bir şey bulamayacağı kadar temiz ve istikamet halinde olmadıkça gerçek mürid olamaz."²⁶⁸ Mustafa Hulûsî Efendi (ö. 1355/1936) ise müridliği/dervişliği tanımlarken geniş bir perspektiften bakar ve şunları söyler: "Derviş; kapı eşiği demektir. Üzerine basıp geçenlere seslenmez, şikâyet etmez. Fakat buna riyâ karışabilir, "bu ne iyi adam, hiç seslenmiyor" desinler diye yapabilir. Derviş; yığılmış toprak üzerine hafif su dökülmüş halidir. Üzerine basılınca yayılır ama bunda da riyâ olabilir. "İyi insan" desinler diye itiraz etmeyebilir. Derviş; ensesine vuranla, ağzına helva vereni bir tutandır. Fakat buna da riyâ girebilir. Asıl derviş şu kimsedir ki; bir an olsun Allah'tan (cc.) gafil olmayan, Allah'ı (cc.) bir an olsun hatırından çıkarmayan, huzur-u daim olan kimsedir."²⁶⁹

Hacı Hasan Efendi'ye göre mürid, manen hasta kişidir. O, müridin ameliyat masasındaki hasta gibi mürşidine teslim olması gerektiğini beyan etmektedir. Kendi kendine hiçbir şey yapamayacak durumdadır. Nasıl ki hasta, iyileşip taburcu olana kadar doktorun talimatlarına uyması gerekiyorsa, mürid de aynı şekilde tedavi olana kadar mürşidinin emirlerine riayet etmek zorundadır. Zamanı gelince hazık (uzman) doktor olan mürşid, müridini serbest bırakacaktır.²⁷⁰ Hacı Hasan Efendi bununla, fena fi'ş-şeyh mertebesinde fena fi'r-rasül mertebesine yükselen müridi kastettiği aşikârdır.

²⁶⁷ Ebu Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu*, Erkam Yay., İst.2012, s.238.

²⁶⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s.607.

²⁶⁹ Mustafa Hulûsî Efendi, *Hulûsî Divanı*, haz. Veysel Akkaya, Mavi Yay. İst. 2005, s. 33.

²⁷⁰ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 38.

Hacı Hasan Efendi, Hakk'a vasıl olmanın yolunun, mürid olup murada ermekten geçtiğini söylemektedir. Vâsıl-ı ilallah olmak için müridin tevazuuyla benliğinden sıyrılarak, gerçek varlıkta yok olması gerektiğini öğütlemektedir. Çünkü ona göre var olabilmek için yok olmak gerekmektedir.²⁷¹

Hacı Hasan Efendi'nin nazarında hakiki bir müridde dünya sevgisi ve gafilleri dost edinmek asla olmamalıdır. Müridin kalbine yaramaz düşünceler (mâsivâ) girerse kalbinin fesada uğrayacağından söz eder. Kalbin fesada uğramaması için şeriata uymanın önemini vurgulamakta ve şeriata aykırı her bir davranışı bir geminin altındaki çatlaklara benzetmektedir. Dolayısıyla vahdet denizinde yüzmek isteyen bir müridin gemisinde çatlağın bulunmaması gerektiğinin altını çizmektedir.²⁷²

Hacı Hasan Efendi, derviş kavramını Farsça“der”:alt,“viş”: eşik yani “alt eşik”²⁷³ anlamına geldiğini ifade emekte ve buna bir şiirinde şöyle değinmektedir;

*“Dervişi bil, “eşik” demek
Basınca razı olman, neden?”²⁷⁴*

Burada dervişin/müridin nefsanî hallerinden sıyrılıp, belli bir olgunluğa erişmesi gerektiğine bir işaret vardır. Eşik kavramından hareketle müridde tevazuun ne denli hâkim haslet olması gerektiğinin işaretini vermiştir.

Hacı Hasan Efendi müridin, mürşidinden tam anlamıyla istifade edebilmesi için müridin mürşidine karşı edebe çok dikkat etmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu düşünce hiç şüphesiz sadece Hacı Hasan Efendi'ye ait değildir. Ondan önce gelip geçmiş birçok sûfî de müridin mürşidine karşı edebî elden bırakmaması kanaatinde idirler. Kuşeyrî *er- Risâle*'sinde bu edepi mevzubahis yaptığı gibi; Sühreverdî, *Avârif'te* müstakil bir başlık altında konuya eğilmiştir.²⁷⁵ Ancak biz burada Hacı Hasan Efendi'nin bu konudaki görüşünü ortaya koyabilmek için müridin, mürşidini ziyareti esnasında takınması gereken

²⁷¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 94,95.

²⁷² Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 39.

²⁷³ Bu ifadeler Hacı Hasan Efendi'nin arşivimizde kayıtlı çözümlenmemiş tarihi ve mekânı belli olmayan bir sohbetinde tespit edilmiştir.

²⁷⁴ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 53.

²⁷⁵ Bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s.510.

edepleri nazım şekilde ifade ettiği “Ziyaret Âdâbı” isimli şiirine yer verip bu başlığı nihayetlendiriyoruz;

*Huzura abdestli varın,
Gayet hafif selâm verin,
Yedine varınca erin,
Yüksek söyleme sözünü.²⁷⁶*

Mürid, mürşidinin huzurunda kendisine gösterilen yere otururken kendi benliğinden sıyrılması, kalbine zararlı düşünceleri getirmemesi ve mürşid olarak teslim olduğu zattan başkasına bir yönelişte bulunmamasını ise şöyle dile getirmiştir;

*Gösterdiği yere otur
Nefsini önüne yatır
Kalbin bir araya getir
Her yere eğme özünü*

Hacı Hasan Efendi mürid, mürşidinin yanındayken bir başka kişinin gıybetini yapmaması ve aleyhinde konuşmaması gerektiğini ifade eder. Gelişi güzel konuşmaların mürşidi rahatsız edeceğini şu şekilde dillendirir;

*Kardeş gölgesine basma,
Huzurda kimseyi kesme,
Zahmet etme o nûr cisme,
Dağıtma orda ağzını.*

Mürid için nasihatlerine devam eden Hacı Hasan Efendi, şeyh kalktığında yerine oturmayı edepsizlik olarak görmektedir. Şeyhine üzüntü verecek sözleri iletmemeyi, yüzüne karşı sürekli bir bakış içerisinde olmamayı öğütlemektedir. Müridin şeyhinin huzurunda başka kişilerle ilgilenip şeyhine olan yönelişine zarar

²⁷⁶ Mürşid-i kâmilin huzuruna giderken abdestli olunması, yanına girildiği esnada selâmı gayet kısık bir sesle verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü tasavvufta mürşid-i kâmil Hz. Peygamberin (sav) varisidir. Hz. Peygamberin (sav) huzurunda yerine getirilen edepler, varis-i peygamber olan mürşid-i kâmilin huzurunda da yerine getirilmesi gerektiğine inanılır. Zira ayet-i kerimede: “Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber’e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.” (Hücûrat, 49/2.) buyrulmuştur. Bunun için mürşid-i kâmilin huzurunda da yüksek sesle konuşmak, bağırmak-çağırmak tasavvufta hoş karşılanmadığı için Hacı Hasan Efendi burada bunu vurgulamıştır.

verebilecek her türlü tavır ve davranışları hoş görmediğini şöyle dile getirmektedir;

*Kalksa yerine oturma,
Gam verecek söz götürme,
Çok bakıp edep yitirme,
Daima dikme gözünü.*

*İncitecek işi yapma,
Öyle bir kutuptan şaşma,
Huzurda başka el öpme,
Döndürme sakın yüzünü.*

Mürşidin huzurunda müridin fazlaca kalmasını doğru bulmayan Hacı Hasan Efendi, gereğinden fazla konuşmayı da hoş görmemektedir. Şeyhinin yanından ayrılacağı zaman izin alması gerektiğini söylerken izin almadan giden müridin manevî bir zarar içinde olacağına işaret etmektedir;

*İzin almadan gidene,
Ne deyim zahmet edene,
Kılıçlar vurur bedene,
Yarama atma tuzunu.*

Mürşidi ziyaretten feyiz alınabilmesi için az konuşulması gerektiği uyarısında bulunan Hacı Hasan Efendi, maddi meşgalelerden sıyrılmalı ve sağlam temeller üzerine kurulmuş bir müritliği tavsiye ederken şunları söyler;

*Aman az olsun kelâmın,
Feyz almaksa emelin,
Muhkem kurulsun temelın,
Kurban et oğlun, kızını.*

Mürşid-i kâmilî pek fazla meşgul etmenin uygun olmayacağını, huzurundan ayrılmak için acele edilmesini ve bütün bunları mürşid-i kâmilî ziyaret etmenin edep ölçüleri olarak görür ve şöyle söyler;

*Kalkmak için ta'cil eyle,
Müşkilin var ise söyle,
Mürşidine edep böyle,
Uzak, yakın çök dizini.*²⁷⁷

1.3. İntisâb

Sözlükte “kendisini nispet etmek, ait göstermek” anlamına gelen intisap, ıstılahta, bir tarikata girmeyi, bir şeyhe biat etmeyi, şeyhe sadık ve bağlı kalmayı, şeyhin dostunu dost, düşmanını düşman olarak bilmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.²⁷⁸ Tasavvufta intisap yerine; biat, inâbe, hırka giyme, el alma, el verme, tarikata girme, tövbe etme, mubayaa, ahz-ı tarik, ahid, intima, telkin-i zikir ve ikrar vermek kelimeleri de kullanılmaktadır.²⁷⁹ Buna göre intisabı; “Allah yoluna giren bir müridin/sâlikin, mürşidine sadık ve bağlı kalacağına, Allah için Allah yolunda kendisine kayıtsız ve şartsız teslim olacağına, haramlardan uzaklaşacağına, helal ve hayırlara sarılacağına, günahlardan tövbe edeceğine ve bir daha yapmayacağına, söz vermesine, buna Allah’ı ve Resulü ile mürşidini şahit tutmasıdır” şeklinde tanımlamamız mümkündür.²⁸⁰

Aralarında küçük farklar bulunmakla birlikte, bütün tarikatlarda biatin/intisabın, amacı ve yapılaş şekilleri aşağı yukarı aynıdır. İntisâb merasiminin nasıl yapıldığını Mehmet Demirci şöyle anlatmaktadır: “*Tarikata girmek isteyen kişi (talip) önce kendi mizaç ve meşrebine uygun bir mürşid arar, gönlünün yattığı, her bakımdan benimseyebileceği bir şeyh bulunca ona başvurur. Şeyh, bu kimsenin yaradılışı, içyapısı ve psikolojisi bakımından tarikata girmeye elverişli olup olmadığını araştırır (veya istihare yaptırır). Sonuç olumlu çıkarsa intisap gerçekleşir. Talip abdest alır, şeyhinin huzuruna varır, diz çöker. Şeyh önce bütün geçmiş günahlarından tövbe etmesini söyler. Üzerinde kul hakkı varsa, bunların ödenmesini öğütler. Talip bunları dikkatle dinler, bunlara uyacağına Allah adına söz verir. ‘Allah’ı Rab, Hz. Muhammedi peygamber,*

²⁷⁷ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminde*, s. 42-43.

²⁷⁸ Uludağ, *TTS*, s. 75; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 241, (bkz. inâbe almak); Mehmet Canbulat “İntisap” *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yay. Ankara 2015, s. 317.

²⁷⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 134; Osman Türker, “Biat” *D.İ.A., T.D.V.* Yay. Ankara. 1992, c. 6, s. 124; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.186.

²⁸⁰ Dilaver Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, Semerkand Yay. İst. 2011, s. 321.

Kur'ân'ı rehber ve şeyhini mürşid saydığını' belirtir."²⁸¹ Böylelikle şeyh ile mürid arasında bir ahit gerçekleşmiş olur. Talip olan kişi bununla beraber artık sâlik yani tarikata girmiş, seyr ü sülûka adım atmış olur.

Sâlik bu muahede ile yalan söylemeyeceğine, gıybet etmeyeceğine, iftirada bulunmayacağına, kimsenin ayıp ve kusurlarını araştırmayacağına, namazı vaktinde eda edeceğine, vaktinde eda edemediği namaz ve oruçlarını kaza edeceğine, boş ve abes sohbetlerden vazgeçeceğine, az yiyeceğine, az uyuyacağına, az konuşacağına, riyâzete riayet edeceğine, nefs-i emarenin hilafına hareket edeceğine, kendisinde hiçbir varlık görmeyeceğine söz vermiş olacağı kaydedilir.²⁸²

İntisap, teslimiyet ve bağlılık ifade ettiğinden, onu bozmak, beraberinde sorumluluk ve vebal getireceği söylenmektedir. Kadınlar intisap ederken şeyhle el ele tutuşmalarının caiz olmayacağından, onların intisapları ya perde arkasından sözlü olarak ya da yazılı olarak gerçekleştirilir.²⁸³

Tasavvufta asıl maksadın kişinin nefsânî arzularından kurtulup, ahlâkî olgunluğa erişmesidir. İntisap bu maksadı gerçekleştirmek üzere atılmış ilk adımdır. Böylece bu yolda bir bilinç ve farkındalık süreci başlatılmış olur. Buna bağlı olarak Allah'a daha iyi bir kul, Hz. Peygambere daha iyi bir ümmet olabilme duyarlılığının devreye girmesi beklenir. İntisabın manevî kurtuluşa vesile olan tarafı bu sürecin başlatılmış olmasına bağlıdır. Bunun aksine, insanı ilim ve amelde alıkoyacak, kişiyi tembelleğe sevk edecek, başkalarına üstünlük taslama aracı olabilecek bir intisap anlayışının yanlış olduğunu ortaya koymamız gerekir.²⁸⁴

Sühreverdî, bu konuyu "Biat-Hırka ve İrşad" başlığı altında ele almakta ve mürid adayı olan talibin hırka giyerek mürşidine bağlandığını söylemektedir. Ona göre hırka giymek, mürşid ile mürid arasında bir bağlantı olup, müridin, nefsi ile kendisi arasında mürşidinin hakemliğini kabul etmesidir.²⁸⁵ Sühreverdî, mürşide intisap eden müridin, mürşidden hal transferinin nasıl olacağını şöyle

²⁸¹ Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 47.

²⁸² Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi Yay. İst. 2000, s. 249; Mahir İz, *Tasavvuf*, s.171.

²⁸³ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.187.

²⁸⁴ Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 48.

²⁸⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 134.

anlatmaktadır: “Sadık ve samimi olan bir mürid, mürşidinin irade ve hükmü altına girip (intisap edip) sohbetiyle şereflenerek, onun edebiyatı ile edeplenirse; lambanın kandilinden ışık aldığı gibi, mürşidin bâtınından müride, manevî bir hal ve feyiz geçer. Mürşidin sözleri müridin batınına sirayet edip yerleşir ve müridin batınında emanet edilmiş en güzel hallerden biri olur. Böylece mürşidin hali, müridin onunla sohbeti ve sözlerini can kulağı ile dinlemesi sebebiyle müride intikal eder. Buda ancak nefsinin mürşidinin emrine râm etmiş, kendi iradesinden sıyrılmış, ihtiyarını terk ederek mürşidinde fani olmuş bir mürid için meydana gelir.”²⁸⁶

Hacı Hasan Efendi, Allah’ın sâlih kullarından olmak niyetiyle tarikata girilmesi gerektiği ifade etmektedir.²⁸⁷ Ona göre, intisapla birlikte mürşid, müridin kalbine manevî bir aşu yapmaktadır. Gönlüne bir tohum atmış, bir fidan dikmiş olmaktadır. Mürid samimi bir şekilde ahde vefa gösterip, aldığı manevî vazifesini seher vaktinde yerine getirirse, kalbine mürşidi tarafından ekilen tohumun yeşereceğini dile getirir.²⁸⁸ Hacı Hasan Efendi müridin aldığı tarikat dersini hakkıyla yerine getirmesi gerektiğinin altını çizerek ve intisabın bir ahitleşme olduğu üzerinde durur. Ahde riayet etmemenin ise bir münafıklık alameti olduğunu hatırlatır. Sünnete sıkı sıkıya sarılan kişinin manevî dersini kolayca yerine getirebileceğini söyleyerek, adeta müride, ahdini yerine getirebilmesinin kolay yolunu işaret etmektedir.²⁸⁹ Şeyhin kendisine intisap etmiş müridine karşı şefkatli olduğunu, kendiliğinden müridi, müritlikten atmayacağını, ancak müridin inkâr ve inatlık yoluna sapmakla, kendi ismini şeyhinin defterinden kendisinin sildirebileceğini şöyle dile getirir;

*İnkâr eden felah bulmaz,
İnat eden yola gelmez,
Şefkatli üstadlar, silmez,
Kendi ismin silendir bu.*²⁹⁰

²⁸⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 136.

²⁸⁷ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 43.

²⁸⁸ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 106.

²⁸⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 49.

²⁹⁰ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 49.

Birçok tehlikeden kurtulabilmenin mürşid-i kâmile intisap etmekle mümkün olabileceğini dile getiren Hacı Hasan Efendi, mürşid-i kâmilî trenin baş tarafındaki lokomotifle benzetir ve durumu şöyle izah eder: “*Tren vagonları kancasını lokomotifle takarsa, o onları alır götürür. Takmayanlar istasyon da kalırlar. Bir hak tarikata giren insan, ekmeğinin arasına bal koymuş gibi olur. Sohbetlerden ve ibadetlerden ayrı bir zevk almaya başlar. Ama şeriata uymayan tarikat bâtıldır.*”²⁹¹

Hacı Hasan Efendi intisapta sayısal çoğunluk oluşturma amacı gütmekten ziyade kaliteye önem vermekte, nitelikli yani tarikata yatkın olabilecek kişilerin tercih edilmesinden yana olmaktadır. Bu açıdan önüne her gelene ders vermemiştir. Hatta bir mukaddime/başlangıç dersi alabilmek için üç yıl Hacı Hasan Efendi'nin kapısına gidip gelenler bile olmuştur.²⁹² Âlimlerin, akademisyenlerin ve öğretmenlerin intisapetmelerinin zor olduğunu, ancak manevî terakkilerininkolay ve hızlı olabileceğini ifade etmektedir. Onların manevî terakkilerinin kolay ve hızlı olmasına vesile olan şey ise onların şer-i şerife göre yaşıyor olmalarıyla izah etmektedir. Ayrıca o, intisabı bir mektebin başlangıcı olarak görür, mektebe kaydolmayanların ilmen, amelen ve ahlâken eksik kalabilecekleri hususunda dikkatleri çekmek istemiştir.²⁹³

Hacı Hasan Efendi birisine tarikat dersini verirken, dikkat ettiği bir başka husus ise talibin geldiği yörede başka bir şeyh varsa o şeyhe hürmeten gelen kişiye kendi dersini vermemiştir. Örnek olması bakımından Adıyaman ve çevresinden gelenleri Muhammed Raşid Erol Efendi'ye (ö.1414/1993) yönlendirmiştir. Derse talip olan kişi erkekse askerliğini sormuş, askere gitmemiş ise ona sadece üç yüz istiğfar okuma vazifesi vermiştir.²⁹⁴ Kadınlara dersi doğrudan kendisi vermemiş, eşi Meryem Hanım veya kızı Ayşe Hanım vasıtasıyla vermiştir. Kadınların çocuk büyütme, ev işlerinin yoğunluğu gibi

²⁹¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 78.

²⁹² Kocabaş, Mehmet Sürmeli ile mülakat, 5 Nisan 2016.

²⁹³ Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 52,53.

²⁹⁴ Kocabaş, Ali Ramazan Dinçile mülakat, 4 Şubat 2017.

meşguliyetlerinin fazla olabileceğini göz önünde bulundurmuş, onların viridlerini sayıca az vermeye özen göstermiştir.²⁹⁵

Burada Hacı Hasan Efendi'ye intisâb eden taliplilere verdiği Hâlidiyye ve Kâdiriyye derslerinin içeriğinden ve dersleri tarif ettiği metottanbahsetmemiz gerekir. Hacı Hasan Efendi'nin talibe ilk etapta tarif ettiği derse '*mukaddime dersi*' denilmektedir. O bu derslerin nasıl yapılacağını anlatan küçük kâğıtlar yazdırmış dersi alan kişilere vermiştir. Hatta bu yazdırma işini kendisine de yaptırıldığını söyleyen Ali Akpınar şunları ifade eder: "*Benim hattım güzel olduğundan Hacı Hasan Efendi ders kâğıtlarından bana da yazdırdığını hatırlıyorum.*"²⁹⁶ Mukaddime dersi alan kişi öncelikle '*Silsile-i Şerif*'i okuyarak viridine başlamaktadır. Silsile-i Şerif ise şöyledir:

"Hâlk-ı arz-u semâya eyleriz hamd-ü senâ,

Ahmed-i Muhtâr'ı kıldı âleme nûr-i Hüdâ.

Hazreti Sıddîk-u, Selman, Kâsım-u Cafer gibi,

Eylemiş neşr-i hakikat Bayezid-i reh-nümâ.

Bü'l Hasen zât-i mükerrem, Bû Ali kân-ı kerem,

Yûsuf-u vâlâşiyem sâlâr-ı ceş-i asfiyâ.

Hâce Abdülhâlik oldu Ârif-ü, Mahmûd'a pîr,

Şeyh Ali, Baba, Külal etti cihânı rûşenâ.

Varis-i taht-ı tarikat, şâh-ı âlem Nakşibend,

Eyledi Hâce Alaeddîn'i halka pîşuvâ.

Oldu Yâkub'a, Ubeydullah-i Ahrarı halef,

Hazreti Zâhid'le geldi âleme zevk-u safâ.

Nûr-i çeşm-i marifet Derviş Muhammed, Hâcegî,

Feyz-i Bâkî'le cihan mânevî buldu bakâ.

Hazreti Ahmed Müceddid, Urvetü'l Vüska olup,

²⁹⁵ Mehmet Emin Ay, "İncelikle İrşad Eden Bir Veli: Yahyalılı Hacı Hasan Efendi" *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S. 159, Ocak 2007, s. 38.

²⁹⁶ Kocabaş, Ali Akpınar ile mülakat, 6 Nisan 2016.

Şeyh Seyfeddin ve Seyyid Nûr'a nûr-i i'tilâ.
Şâh-ı Mazhar, Şâh-ı Abdullah-i Pîr-i Dehlevî,
Hazreti Halid'le oldu kalb-i sâlik pür ziyâ.
Seyyid-i Âl-i neseb Taha'l Hakkari'den sonra,
Pîrimiz Taha'l Hariri oldu kutb-u evliyâ.
Eyleriz Arz-ı dehâlet dergeh-i sâdâta biz,
Es'ad-u ihvan-ı dîn'e mağfîret kıl ey Hüdâ.
Hamdederiz zü'l-Celâl'e halk eyledi şems-i rûh,
Rabt-ı kalb yaptıkça verir feyzi ol Sâmi ûlâ.
Oldu Kalemdâr ser-çeşme-i hakikat bizlere,
Buldu feyz ihvân-ı bâ safâ anınla dâimâ.
Ve Sallallahu alâ seyyidinâ Muhammedi'n-nûra-n'nûr,
Sübhanе'l-Meliki'l-Azîzi'l-Kadiri'l-Ğafûr.
Ya Rabb! Salli alâ Nûri'l-Hüdâ Şemsi'd-Duhâ Hayri'l-Verâ,
Ve alâ âlihi ve sahibihî limen-bi-iktidâ."²⁹⁷

Silsile-i Şerifi okuyan sâlik mukaddime dersine şöyle devam eder:

33 veya 111 İstiğfar

1 Seyyidü'l- İstiğfar Duası

33 veya 111 Tevhid

33 veya 111 Salavât-ı Şerîfe

3 İhlas Suresi

1 Felak Suresi

1 Nas Suresi

1 Salavât-ı Şerîfe

1 Fatiha Suresi

²⁹⁷Ali Ramazan Dinç, *Manevî Yolculuk Seyr u Sülûk*, Mavi Yay., İstanbul 2013, s.177.

Bu aşamada hâsıl olan sevap Peygamber Efendimizin (sav), âlinin, ashabının ve pîrân-ı izâmın ruhlarına hediye edilir. 500 Lafza-i Celal (Allah) okuyarak mukaddime dersi tamamlanır.²⁹⁸

Hacı Hasan Efendi mukaddime dersi verdiği kişinin en az altı ay süreyle bu derste kalmasını istemiş, teslimiyet ve sadakat yönünden sâlikte herhangi bir probleminin olup olmadığını gözlemlemiştir. Varsa kaza namazlarını kılmalarını tembih etmiştir. Mukaddime dersinde altı ay kalan sâlike üç veya yedi gün istihare yaptırmış, istiharelerinin hayırlı çıkması neticesinde “asıl dersi” vermiştir.²⁹⁹

Asıl ders ise şöyledir:

Silsile-i Şerif

111 İstiğfar

1 Seyyidü'l- İstiğfar Duası

111 Tevhid

111 Salavât-ı Şerîfe

1 Fatıha Suresi

1 Âyetü'l-Kürsî

1 İnşirâh Suresi

1 Kevser Suresi

1 Nasr Suresi

3 İhlâs Suresi

1 Felak Suresi

1 Nas Suresi

1 Salavât-ı Şerîfe

1 Fatıha Suresi (Hâsıl olan sevap Peygamber Efendimizin (sav), âlinin, ashabının ve pîrân-ı izâmın ruhlarına hediye edilir.)

²⁹⁸ Dinç, *Seyr u Sü'lûk*, s.103.

²⁹⁹Kocabaş, Ali Ramazan Dinçile mülakat, 4 Şubat 2017.

Ölüm Tefekkürü

Rabıta-1 Şerif

500 Lafza-1 Celâl (Dıştan, yani dil hareket ettirilerek)

500 Lafza-1 Celâl (İçten, yani dil damağa yapıştırılır)³⁰⁰

Hacı Hasan Efendi'nin müridanına tarif ettiği dersler sadece mukaddime ve asıl dersten ibaret değildir. Onun manevî terbiyesine giren sâlikin kat etmesi gereken ve seyr u sülûkünü tamamlamaya götüren birtakım ileri düzey vazifeler daha vardır. Bu vazifeler Asıl Derste başarı sağlamış, rabıtasıyla mürşidinden hakkıyla istifade etmiş, yeteneğini ortaya koymuş ve manevî yolda ilerlemeye müsait bir ruh dünyasına sahip olan sâlik için verilen vazifelerdir. Bu vazifeler; letâif, zikr-i kül, zikr-i sultanî, nefy ü isbat ve murakabât dersleridir.³⁰¹Hacı Hasan Efendi,bu derslerin önemine ve içeriğine “Şifa Tarifesi” isimli uzunca şiirinde veciz bir şekilde değinmiştir. Bu şiirdeki ilgili kıtaları şöyle gösterebiliriz:

*Letâif dersini alan,
Mahzun olma, geri kalan,
Riyâkârlar bela bulan,
Yokluğa atılmak lâzım.*

*Kalbin zikri soldan başlar,
Ruh'un dahi, sağdan işler,
Sır çalışır, olur üçler,
Tarifeyi tutmak lâzım.*

*Hafî, sağ memenin üstü,
Ahfa'nın, Muhammed dostu,
İhvanın tez geçmek kasdı,
Lâkin burda durmak lâzım.*

³⁰⁰ Dinç, *Sevr u Sülûk*, s.104-105.

³⁰¹ Bu üç dersin detaylı anlatımı için bkz. Dinç, *Sevr u Sülûk*, s. 126-143.

*Beşini bir eyle burda,
Daima kalbinden kur da,
Çok durdukça şifa derde,
Temel muhkem olmak lâzım.*

*Yazmakla bu iş bilinmez,
Sadr'a yazılır silinmez,
Bu ders herkeste bulunmaz,
Lakin tarif etmek lazım.*

*Gir murakabe içine,
Katıl ebrarlar göçüne,
Bunlar gelmesin hiçine,
Hedefin gözetmek lazım.*

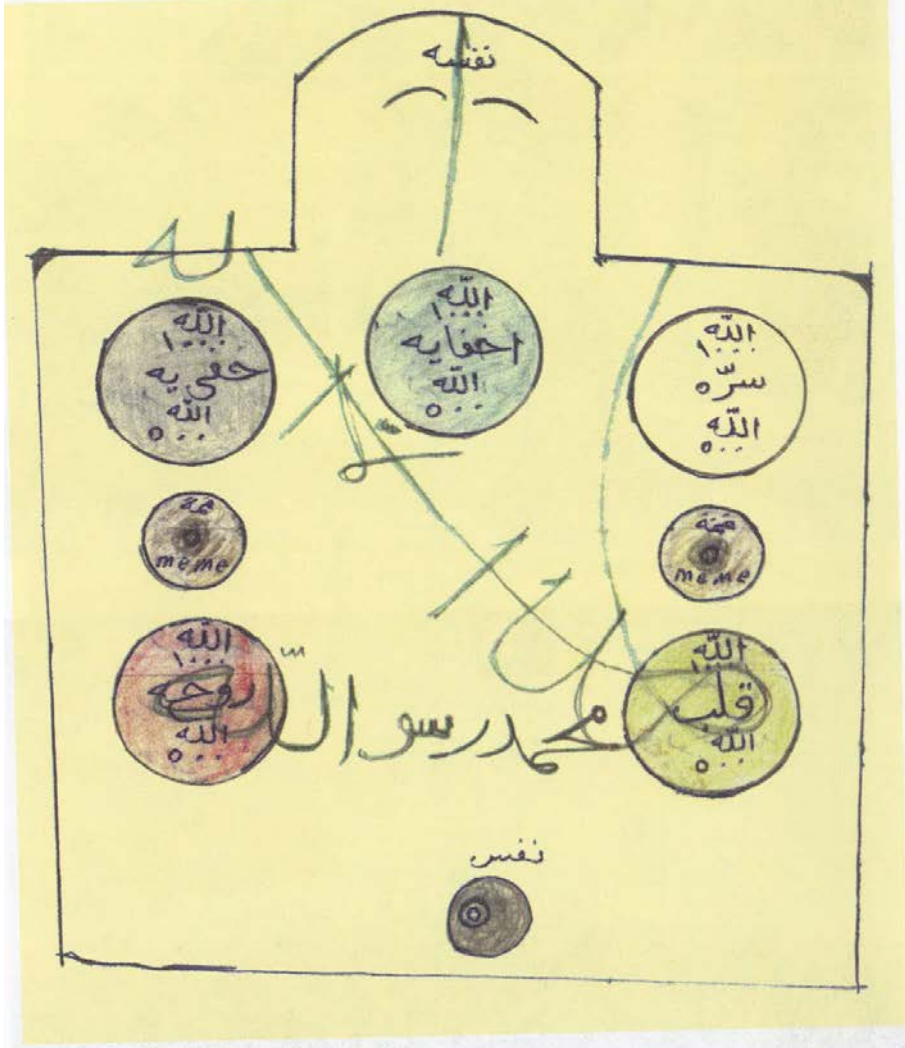
*Bundan sonra zikr-i kül'e,
Bir sızı çökmeli bele,
Zikir hiç gelemes dile,
Cemi âzâ demek lazım.*

*Zikr-i sultaniye dönen,
Mâ, hevâ, nâr, turab binan,
Bütüün vücud bir dil sanan,
Yaranlarla sohbet lazım.*

*Bundan sonra nefy ü isbat,
Gelir tevhid, gider zulmet,
Lakin çok istermiş gayret,
Fikren buna devam lazım.³⁰²*

Hacı Hasan Efendi'nin letâif ve nefyü ısbat derslerini müridanına anlatırken kolaylık olsun diye kendisinin şematik olarak çizdiği görseli buraya kaydetmezsek kanaatimizce çalışmamızın bu kısmı eksik kalacaktır.

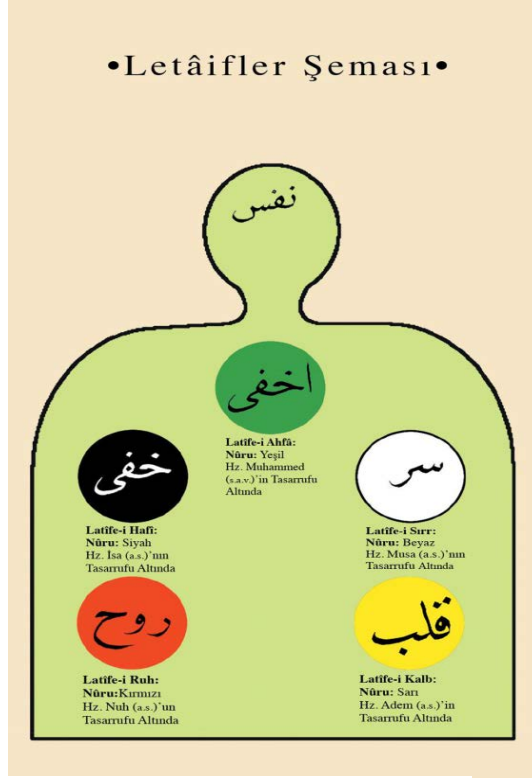
³⁰² Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 37, 38.

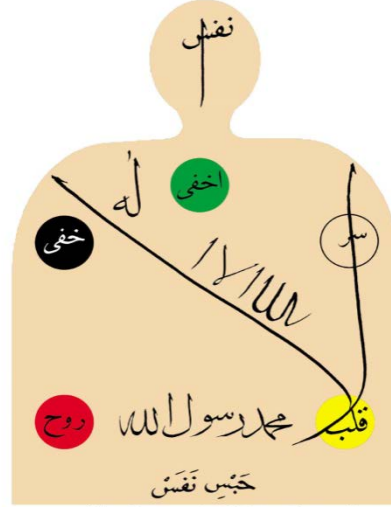
B1. Hacı Hasan Efendi (k.s.)'nin, insanın yaratılışında âlem-i emirden olan le-taifleri (kalb-ruh-sır-hafî-ahfâ-nefs) ve manevî seyirde nefy-i ispat mertebesini gösteren kendi elleriyle çizdikleri şema.

Bu görsel “Hakikat Önderi” kitabının 1996 yılındaki baskısının “Ekler” kısmından alınmıştır.

•Letâifler Şeması•

•Nefy ü İsbat Şeması•

• İki nefes arasında Allah (c.c.)'tan gafil kalmamak için aşağıdaki dua tekrar edilir •

اَللّٰهُمَّ اَنْتَ مَقْصُوْدِي
وَرِضَاكَ مَطْلُوْبِي

Şekiller için bkz: Dinç, *Seyr u Sülûk*, s. 131,135.

Hacı Hasan Efendi'nin Nakşi/Hâlidî ders tariflerine değindikten sonra Kâdirî ders tarifiyle konuyu nihayetlendiriyoruz. Hacı Hasan Efendi'nin Kâdirî ders tarifi ise şöyledir: Üç İhlas bir Fatiha okunur ve hâsıl olan sevap Peygamber Efendimizin (sav), Âli'nin, Ashabının ve Abdulkâdir Geylanî'nin (ks.) ruhlarına hediye edilir. Bunun akabinde 500 veya 1000 tevhid okunur. Her 100. tevhid ise “*La ilahe illallahu'l-Melikü'l-Hakk'ul-Mubîn Muhammedü'r-Rasûlullah es-Sâdiku'l- Va'dü'l-Emîn*” şeklinde okunur.³⁰³

Hacı Hasan Efendi Kâdirî Dersi tarif ederken şunları söyler:

*“Bu ders gözü açık okunur. İşine giderken, iş yaparken, otururken okunabilir. Bizde okumazsan olmaz gibi sözler söylenmez. Biz müjdeciyiz. Bahaddin Nakşibendî(ks.) birelimizden, Abdülkâdir Geylânî (ks.) de bir elimizden tutsun. Gücü yetmeyen beş yüz, gücü yeten bin okusun inşallah.”*³⁰⁴

Sonuç olarak; Hacı Hasan Efendi, mürşid-i kâmile intisabı gerekli görmektedir. Ancak yapmacık bir intisaba karşı çıkar, kişilerin tasavvuf yoluna samimiyetle bağlanmalarını istemektedir. Müridin şeyhinden aldığı tarikat derslerini aksatmadan ihlâsla yerine getirmesinin önemini vurgulamaktadır. Ona göre samimi bir intisabın neticesi Kur'ân ve sünnet ahlâkıyla ahlâklanıp, davranışlarda Hz. Peygamber'e (sav) benzeyebilmektir.

1.4. Zikir

Zikir sözlükte; “*anmak, hatırlamak, yâd etmek*” anlamına gelmektedir. İstilahta, “*Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş,*” anlamında kullanılır. Zikir dil veya kalp ya da her ikisiyle beraber yapılır; bu ise ya unutulmuş bir şeyi hatırlama ya da hatırdaki olanı muhafaza etme şeklinde olmaktadır.³⁰⁵ Tarikat ehli, belli kelime ve ibareleri, belli zamanlarda, belli sayıda, belli bir edep dâhilinde her gün düzenli olarak zikirle

³⁰³ Dinç, *Seyr u Sülûk*, s. 105.

³⁰⁴ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 43.

³⁰⁵ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İst. 2015, s. 248; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “Zikr Mad.”, Pınar Yay. İstanbul 2012, s. 575; Uludağ, *TTS*, s. 393; Cebecioğlu, *TTDS*, 546; Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2013, c. 44, s. 409; Komisyon, *DKS*, s.713.

meşgul olmaktadırlar. Bu amel,vird, hizip, zikrullah kavramları ile de ifade edilmektedir.³⁰⁶

Zikir için her hangi bir vakit belirlenmemiş olup her zaman yapılabilir. En önemli ibadet olan namaz bile kerahet vakitlerinde yerine getirilemezken, zikirde böyle bir vakit sınırlaması söz konusu değildir.³⁰⁷ Bu açıdan zikrin her an ve her şekilde yapılabilmesi mümkündür. Zira Allah Teâlâ: *“Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar”*³⁰⁸ buyurmaktadır.

Zikir, Kur’ân ve hadislerde de sıkça tavsiye edilmekte ve Allah’ın (cc.) çokça zikredilmesi istenmektedir.³⁰⁹ *“Öyleyse yalnız beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.”*³¹⁰ ayet-i kerimesinde kulların Allah’ı zikretmesine karşılık, Allah’ın da kullarını zikretmesi söz konusudur. Zikri; dilin, kalbin ve tüm organların zikri olmak üzere üç çeşit olarak sınıflandırmak mümkündür. Allah’ı tesbih ve tâ’zime, hamd ve şükre dair sözleri söylemek dilin zikri, Allah’a (cc.) inanmak, O’nun zât ve sıfatlarına delâlet eden delilleri, emir ve yasaklarının mâna ve hikmetlerini, yarattıklarının sınırlarını düşünmek/tefekkür etmek kalbin zikri, emredileni yerine getirip yasaklardan kaçınmak da organların zikri kabul edilmiştir.³¹¹ Zikreden kişi ile zikretmeyen kişinin arasındaki farkı Hz. Peygamber (sav): *“Zikreden kimse ile zikretmeyen kimse arasındaki fark, diri ile ölü arasındaki fark gibidir.”*³¹² hadis-i şerifiyle ortaya koymuştur.

Sûfilere göre zikirden maksat; Allah’ın zatı, sıfatları, isimleri, ihsanının bolluğu, takdirinin geçerliliği gibi hususlarda kalbin uyanıklığını sağlamak, Allah’ı kalpte hazır tutmak ve O’nu görüyormuş gibi murakabe etmektir.³¹³ Ebu Nasr es-Serrâc, zikrin üç türünden bahsetmektedir. Birincisi dille zikirdir ki, bunun on

³⁰⁶ Uludağ, *TTS*, s. 393.

³⁰⁷ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 436.

³⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/191.

³⁰⁹ Araf, 7/205; Ra’d, 13/28; Ahzab, 33/41.

³¹⁰ Bakara, 2/152.

³¹¹ Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2013, c. 44, s. 409; İdris Kocabaş, “Kalp Soğukluğuna Mânevî Reçete: Zikrullah”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 23, S. 267, Ocak 2016, s. 20.

³¹² Buhârî, *Deavât*, 67.

³¹³ Öngören, “Zikir”, *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2013, c. 44, s. 410.

sevabı vardır. İkincisi kalple zikirdir ve yedi yüz sevaba vesiledir. Üçüncüsü ise, sevabı ölçülüp tartılmayan bir zikir türüdür ki o da, Hakk'a yakınlık sebebiyle muhabbet ve hayâ ile dolmaktır.³¹⁴

Selh b. Abdullah et-Tüsterî'ye (ks.) (ö. 283/896) göre zikrin tarifi şöyledir: *"İlmin ortaya koyduğu Allah'ın seni müşâhede etmekte olduğu gerçeğini anlaman, senin de kalbinle O'nu kendine yakın olarak görüp, O'ndan hayâ etmen, sonra O'nu gerçek manada nefesine tercih etmendir."*³¹⁵

Zikir bir nurdur. Kalbi kapladığı ve hâkimiyeti altına aldığı zaman kalbi de kalb gözlerini de nurlandırır. Böylece daha önce görmesine engel olan karanlık yerlerde bile eşyayı bu kalp gözüyle görebilir. Nitekim ölüm döşeginde olan bir kimse de yanında hazır bulunan kimselerin göremediklerini görebilir. Bu konuda HakTeâlâ; *"İşte senden perdeyi kaldırdık. Bugün gözün ne kadar keskindir"*³¹⁶ buyurmuştur. Kul zikre devam edince Allah'ın (cc.) dostu, Allah (cc.) da onun dostu olur ve onu karanlıklardan nura çıkarır.³¹⁷

Zikrin zâkiri (zikredeni) şeytandan korumak gibi bir özelliğinin olduğu kaydedilmektedir. Bununla alâkalı İmam Kuşeyrî(ks.)şöyle bir nakilde bulunur: *"Denilir ki; zikir kalbe iyice yerleşince, şeytan kalbe yaklaştığında zikrin nurundan çarpılır. Aynen bazı insanların şeytana yaklaşırken şeytan tarafından çarpıldığı gibi. Diğer şeytanlar onun başına toplanıp, 'Buna ne oldu?' diye sorarlar; 'Onu insan çarptı' denir."*³¹⁸

Hacı Hasan Efendi zikri kalbin şifası olarak görmektedir. Zikrin kişi için faydasını açıklarken; enfeksiyon kapmış bir kişi gerekli ilaçlarla kandaki mikrobu nasıl temizlerse manevî hastalıkların tedavisinde de zikrullah olmazsa olmazdır.³¹⁹ Ona göre hastalık içten tedavi edilmelidir. Ciltte meydana gelmiş bir yaranın asıl sebebi içsel bir hastalık olabilir. Bu bağlamda dışarıdan fena gözüken ahlâk

³¹⁴ Serrâc, *el-Lüma'*, s. 253.

³¹⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, s. 253.

³¹⁶ Kaf, 50/22.

³¹⁷ Necmeddin Kübra, *Risâle İle'l-Hâim*, çev. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat*, Dergâh Yay., İstanbul 2013, s.83; Kocabaş, "Kalp Soğukluğuna Mânevî Reçete: Zikrullah", s. 21.

³¹⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 439.

³¹⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 83.

esasen içeriden yani kalpten tedavi edilmelidir. Ona göre bu tedavi ise zikrullah ile mümkün olabilmektedir.³²⁰

Hacı Hasan Efendi, kalbi zikretmeye başlayan bir kimsenin öldüğü zaman kabirde bedeninin çürümeyeceğini ifade etmektedir. Yunus Emre'nin "*Âşık öldü diye sala veririler / Ölen hayvan imiş âşıklar ölmez*"³²¹ beytini örnek göstererek Allah'ı hakkıyla zikreden kimsenin ölümsüzlük sırrına ereceğini de dile getirmektedir.³²² Hiç şüphesiz Allah'ın Zât'ından başka her şey ölümü tadacaktır.³²³ Ancak burada Hacı Hasan Efendi gibi pek çok sûfi ölümsüzlüğü Hakk'ın varlığında yok olmak olarak algıladıkları bir gerçektir.

Hacı Hasan Efendi sadece dilin ve kalbin zikretmesi değil tüm letâifin zikretmesinden yanadır. Zaten tasavvufta insan-ı kâmil olabilmek için bu gerekli görülmektedir. Âl-i İmran Suresi'ndeki "*Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar.*"³²⁴ âyetini yorumlarken kişinin bu ayetteki sırma mazhar olabilmesinin zikr-i külle ermesine bağlı olduğunu savunmaktadır. Yani kişinin kalbi, ruhu, sırrı, hafa ve ahfası topyekûn zikreder bir hale gelmelidir. Bunu Hacı Hasan Efendi şöyle anlatmaktadır: "*Eğer bir kimsenin letâifleri; kalbi, ruhu, sırrı, hafâsı, ahfâsı zikreder, vücudunun bu zikir merkezleri çalışır da zikr-i küll olursa, dükkânında ayakta dururken de bütün vücudu Allahımız'itesbih eder; otururken de, yatarken de. Dilin söylemez ancak bu hâle ulaşıncâ, vücudun bütün zerreleri O'nu zikreder. Bunu yaşayanlar bilir.*"³²⁵

Hacı Hasan Efendi'ye göre gaflet üzere icra edilen zikir kişiye fayda sağlamamaktadır. Gafletle on bin kez 'Allah' demenin tesirinin olmayacağını ifade etmektedir. Buradaki tesirin kişinin kötü ahlâktan güzel ahlâka doğru bir dönüşüm gerçekleştirebilme noktasında etkisinin az olacağı hususuyla alâkalı olmalıdır. Ona göre zikir huzurla yerine getirilmelidir. Dil 'Allah' derken kalbin de 'Allah' ile meşgul olması gerekmektedir. Zikirde gafleti ortadan kaldırma yolunu da gösteren Hacı Hasan Efendi şu tavsiyeyi vermektedir: "*Güzelce abdest*

³²⁰ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 84; *Sohbetler IV*, s. 51.

³²¹ Burhan Toprak, *Yunus Emre Dîvânı*, Odunpazarı Bel. Yay., İst. 2006, s. 148.

³²² Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 84; *Sohbetler III*, s. 51.

³²³ Bkz. Ankebut, 29/57; Rahman, 55/26,27.

³²⁴ Âl-i İmran, 3/191.

³²⁵ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 84.

alıp oturmalı. Gaflet gelirse gusül abdesti almalı. Yine gaflet gelirse çamaşırını değiştirmeli. Belki taharetinde bir eksiklik vardır. Sonra Silsile-i şerife'yi okuyup istiğfara başlamalı."³²⁶ Gafletten uzak bir şekilde zikir yapmanın neticesinde göğsün sol yanının atmaya başlayacağını belirten Hacı Hasan Efendi, süveydâyı derûn noktasının zâkire duyuracak şekilde zikretmeye başlayacağını ve bu zikrin tüm latâife sirayet edeceğini ifade etmektedir.³²⁷

Hacı Hasan Efendi'ye göre nefis-i mutmainne makamına ulaşmanın yolu da zikirten geçmektedir. Bunu ifade ederken "*Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı zikretmekle huzur bulur.*"³²⁸ âyetini delil gösterir ve "*Âyet-i celîlede kalbin mutmain olmasının ancak Allah (cc.) zikrinin kalbi ihâta etmesi ile hâsıl olacağı bildiriliyor.*" demektedir.³²⁹ Yine ona göre zikrin gizli olanı açık olanından daha hayırlıdır. Bu düşüncesini Hacı Hasan Efendi şu şekilde dillendirmektedir: "*Tevhîdi okurken, lafzatullahı tekrar ederken dudaklarımız hiç birbirine değmiyor. Çünkü tevhîdin içinde noktalı harf yok. Arapça'da birçok noktalı harf var, ancak tevhîdin harfleri içinde hiçbir noktalı harf yok. İçimizden söylediğimizde kimse Allah'ı (c.c.) zikrettiğimizi bilmez. Dudaklar yapışmaz. Efendimiz (s.a.v.) 'Zikrin hayırlısı gizli olanı, rızkın hayırlısı kıfayet edenidir.'*"³³⁰ buyurur."³³¹ Zikri dudak hareketleriyle bile olsun dışarıdan belirlenememesini önemsemiştir.

Hülasa; seyr ü sülûk sürecinde sâlikin zikirle hem hâl olması onun manevî yolculuğunda kısa sürede kemale ermesine vesile olmaktadır. Sâlikin kalbinde bulunması muhtemel tüm kötü ahlâktan sıyrılması da zikir vasıtasıyla olduğu âşikârdır. Geçmiş sûfîlerde olduğu gibi Hacı Hasan Efendi'de de zikrin önemi üst düzeydedir. Kişi kalben en çok kime meylederse dilinde meylettiği varlığın adının yer alacağı fehvasınca, kalbe konulan sevginin dilde zikir olarak tezahürü kaçınılmaz bir durumdur.

³²⁶ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 105; *Sohbetler III*, s. 49.

³²⁷ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 98.

³²⁸ Rad, 13/28.

³²⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler II*, s. 103.

³³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/76, no: 1477; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, c.II, s. 82, 731.

³³¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 41.

1.5. Rabıta

Rabıta sözlükte; iki şeyi birbirine bağlayan şey, bağ, münasebet, ilgi, alâka, bağıllık, mensup olma anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise; müridin zihnen ruhaniyetinden feyz alacağına inandığı kâmil şeyhinin suretini tasavvur etmesi ve şeyhinden ayrı olsa bile bir beraberlik halinde olması şeklinde tanımlanmaktadır.³³²

Araştırmalar bugünkü rabıta anlayışının ilk defa Muhammed Bahâuddin Nakşbend'e (ö.791/1388) dayandığını ortaya koymaktadır.³³³ Bunun için Nakşbendiyye tarikatında rabıta daha baskın bir şekilde icra edilmektedir. Rabıtayla mürid ilk etapta şeyhinde fani olmayı (fena fi'ş-şeyh) hedeflemektedir. Çünkü şeyhte fani olmak, Allah'ta fâni olmanın (fenâ fi'llah) bir mukaddimesi durumundadır. Sâlik rabıta vasıtasıyla önce şeyhiyle manevî bir bağ kurar ve daha sonra Allah ile bâtinî bir ilişki içerisinde olmaya başlar ki buna da murakabe denilmektedir.³³⁴

Rabıta konusunda müstakil bir eser kaleme alan Mevlana Halid-i Bağdadî (ö. 1242/1826) rabıtayı şöyle tanımlamaktadır: “Müridin fenâ fi'llah makamına ulaşmış olan şeyhinin suretini hayalinde saklamak suretiyle onun ruhaniyetinden feyz almak ve istimdat dilemekten ibarettir”³³⁵

Rabıta Kur'ân'da doğrudan geçmemekle birlikte, sûfiler rabıtanın öz itibariyle şu âyete dayandığını ileri sürmektedirler: “Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve sâdıklarınla beraber olun.”³³⁶ Sadıklarınla beraber olmayı sûfiler rabıtanın dayandığı delil olarak görmektedirler. Müridin şeyhiyle cismen her an her saniye beraber olması mümkün olamayacağı için Allah'ın sadık kulu olarak gördüğü şeyhiyle irtibatını devam ettirebilmesi için mürid, şeyhinin bulunmadığı mekânlarda rabıta aracılığıyla onunla gönül bağını devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda rabıtayı, müridin, mürşidiyle kalp, gönül, hayal,

³³² Uludağ, *TTS*, s. 289; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 391; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 135.

³³³ İrfan Gündüz, “Tasavvufi Kavram Olarak Rabıta” *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 8 (2007), S. 19, s. 30.

³³⁴ Uludağ, *TTS*, s. 289; Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, s. 83.

³³⁵ Mevlana Halid, *Risale fi hakki'r-rabıta* (Reşahat kenarı) İst. 1294, s. 238; Gündüz, *a.g.m.*, s. 28.

³³⁶ *Tevbe*, 9/119.

sevgi, fikir, fiil ve bedenle beraber olması şeklinde yorumlamamız mümkündür.³³⁷ Yine sūfîlerce rabıtaya delil teşkil eden Kur'ân'daki bir başka âyette şudur: “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, O'na yaklaştırmaya vesile arayın ve O'nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.*”³³⁸ Vesile kavramı üzerinde duran sūfîler, Allah'a yaklaşmanın yollarından birisi olarak rabıtayı görmektedirler. Çünkü rabitanın hedefi müridi fenâ fi'llah makamına yükseltmektir. Bu makam ise aynı zamanda ihsan mertebesi olup Allah Teâlâ'yı görüyormuş gibi O'na kulluk etmek makamıdır. Bu makama yükselen mürid için mürşid aradan çekilir ve rabıta artık yerini murakabeye bırakır. İşte bu mertebede kulu ile Allah arasına kimse girememektedir.³³⁹

Rabıta aslında psikolojik muhtevasıyla insanî, fitrî ve tabii bir olay olduğunu söylememiz mümkündür. Beşeri ilişkilerimizde rabitanın son derece yaygın olduğu âşikârdır.³⁴⁰ Kişinin anne babasına, eşine, çoluk çocuğuna, arabasına, işine vb. varlıklara duyduğu sevgiyi ve bunlardan ayrı kaldığı zaman hayalinde canlandırmasını bir rabıta olarak göreceğ olursak rabıtasız hiçbir insanın olmadığını söyleyebiliriz. Ne yazık ki rabıtayı bir disiplin olarak ortaya konulduğunda rabıtaya itiraz edilip, şirk olduğu öne sürülmektedir. Oysaki çırak ustasından iş öğrenirken, talebe hocasından ilim tahsil ederken eğitim ve öğretimin gerçekleşebilmesi için çırağın ve talebenin üstatlarıyla irtibatlı/rabıtalı olmaları kaçınılmaz bir durumdur. Zahirî iş ve eylemlerde kişinin olgunlaşması için tecrübeli bir rehberle irtibat ne denli önemliyse, sâlikin manevî yeteneklerini geliştirip kemâle erebilmesi için kâmil mürşidiyle sürekli irtibatlı/rabıtalı olması da o kadar önem arz etmektedir.

Tüm amellerde, amelin sâlih yada gayr-i sâlih olmasında niyetin önemli bir etkiye sahip olduğu gibi rabıtada da niyet önemlidir. İnsanların birbiriyle olan münasebetlerinin olumlu ya da olumsuz olması, kişilerin niyetleri çerçevesinde hissettiklerinin bir neticesidir. Kişi sevdiği insanla bağı güçlü olduğu için onunla hal transferi gerçekleştirebilir. Allah'ın rızasını kazanmayı niyetin temelinde bulundurulması rabıtada kastedilen sonuca vesile olacaktır. Aksi durumun söz

³³⁷ Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, s. 82.

³³⁸ Maide, 5/35.

³³⁹ Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, s. 83; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 138.

³⁴⁰ Eraydın, *a.g.e.*, s. 135.

konusu olması ise süreci tersyüz edebilmektedir. Rabıta insanın fiziki yapısını hedefleyen bir alâka olmaktan ziyâde, o fizikte hissedilene sahip olma teşebbüsüdür. Yani müridin rabıtası müşşidinin suretinden ziyade, müşşidin varlığında sergilenen İslâmî özelliklere olmalıdır.³⁴¹ İslâmî olmayan herhangi bir özelliğe ise rabıta yapılamayacağı ise açıktır.

Yukarıda kısaca değinilen bu bilgilerden sonra Hacı Hasan Efendi'nin rabıta hakkındaki yaklaşımlarına geçebiliriz. Öncelikle şunu ifade edelim ki; Hacı Hasan Efendi müridin kemale erebilmesinde, bir başka değişle seyr u sülûkünü tamamlayabilmesinde en önemli sâikin rabıta olduğunu beyan etmekte ve rabıta olmasaydı tarikatta sâikin bir adım dahi atamayacağını söylemektedir.³⁴² Bu düşüncesi ile Hacı Hasan Efendi, rabıtayı en kestirme yol olarak gören İmam Rabbanî (ö. 1033/1624) ile aynı çizgide olduğu anlaşılmaktadır.³⁴³ Hacı Hasan Efendi rabıtayı şu şekilde tanımlamaktadır: *"Rabıta; bir müşşid-i kâmilî sevmek, onu örnek almak, onun gibi olmaya çalışmak, onu hayal etmektir."*³⁴⁴ Rabıtanın kitap, sünnet, icmâ ve kıyas ile sabit olduğunu savunan Hacı Hasan Efendi, Kur'ân-ı Kerim'den delil olarak yukarıda kaydettiğimiz ayetlerle beraber Âl-i İmran Suresi'ndeki *"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin"*³⁴⁵ ayetinin de rabıtaya işaret ettiğini ifade etmektedir.³⁴⁶ Sünnetten delil olarak ise Hacı Hasan Efendi şunları söylemektedir: *"Hz. Ebubekir (ra.) bir gün halinden şöyle şikâyet ediyor Peygamberimize 'Ya Resûlallah, sizi o kadar çok seviyorum ki, def-i hâcet için gittiğim zaman bile hayalimden kaybolmuyorsunuz. Çokutaniyorum' diyor. Görüyoruz ki, müşşitle fiilen her an beraber olmak mümkün değildir, ama hayalen her zaman beraber olunabilir."*³⁴⁷

³⁴¹ Eraydın, *a.g.e.*, s. 138.

³⁴² Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 89.

³⁴³ Bkz. İmam Rabbanî, *Mektubât*, 187. Mektup. (İmam Rabbanî ilgili mektupta şöyle demektedir: *"Bilesin ki, bir zorlama ve yapmacık olmadan, şeyhin müride rabıtasının husulü, mürid ile müşşid arasındaki münasebetin tam olduğuna alamettir. İş bu rabıta, faydalanma ve faydalı olma sebebidir. Asla rabıta yolundan daha yakın bir yol da yoktur."* Bkz.: İmam Rabbanî, *Mektubât*, trc. Abdulkadir Akççek, Dergâh Ofset, İst. 1998, s. 426.)

³⁴⁴ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 89.

³⁴⁵ Âl-i İmran, 3/31.

³⁴⁶ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 89, 90.

³⁴⁷ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 90; ayrıca bkz. Mevlânâ Hâlid Bağdâdî, *Risale-i Halidyeye*, trc., İsmail Fakîrullah, Yasin Yay., İst. trs. s. 9.

Hacı Hasan Efendi'ye göre rabıta seyr-i ilallahı vesiledir. Bu duruma şu cümlelerle açıklık getirmektedir: *“Sen Allah ile ol! Eğer Allah ile olamıyorsan, Allah ile olan kutb-ı cihanlarla, müşid-i kâmillerle beraber ol ki, onlar seni maksudun olan Allah'a ulaştırırsın!”*³⁴⁸O, rabıtası kuvvetli olan müridin yanına şeytanın yaklaşamayacağı görüşündendir. Rabıtalı olan kişinin kalbinin daima zikir halinde olduğunu söylemektedir. Mürid müşidine sürekli rabıta halinde olursa letâif derslerini de çabuk çabuk geçebileceğini bildirmektedir. Mürid rabıtayı ihmal ederse şeytanın onun kalbine nüfuz edip küçük ve büyük günahlara kapı aralayabileceğine de dikkatleri çekmektedir. Rabıtanın müridi götüreceği yerin murakabe ve tefekkür olduğunu söyleyen Hacı Hasan Efendi, bu sayede kalpte hikmet pınarlarının çağlayacağını ifade etmektedir. Rabıtası ve murakabesi kuvvetli olan müridin eşyanın konuşmalarına muttali olabileceğini haber vermekle beraber, asıl marifetin kulluk olduğu hakikatinin de altını çizmektedir.³⁴⁹

Hacı Hasan Efendi, füyûzât-ı ilahiyye Allah'ın elinde olduğunu ve şeyhin kendiliğinden feyz veremeyeceğini ifade etmektedir. Feyz, Peygamberimizden (sav) başlayarak silsile halinde müşid-i kâmilin kalbine gelmektedir. Müşidin kalbinden müridin kalbine rabıta vasıtasıyla intikal etmektedir.³⁵⁰“Neden feyz doğrudan Allah'tan değil müşid aracılığıyla müridin kalbine iner?” sorusunu Hacı Hasan Efendi şu şekilde cevap vermektedir: *“Feysi doğrudan doğruya Allah'tan alsak olmaz mı? Vasıtaya lüzum var mı?”* diyenlere, deriz ki: *‘Üzüm çubuğunu toprağa dikmesen, bakmasan, budamasan, Allah'ım bana gökten üzüm ver, desen olur mu? Hayır, illa üzümün çubuğunu dikip yetiştireceksin. Üzümü veren Rabbimiz, onun çubuğunu vesile kılmış. Onu da verecek Allah, feysi de. Füyuzat-ı ilahiyye'nin vesilesi de Rabbimiz'in; ‘Şüphesiz biz Âdemoğlunu mükerrem kıldık’³⁵¹ vasfına nail olan müşid-i kâmillerdir. Ona iyi bakar, ona iyi râbıta edersen, feyzin şerbetini, füyuzat nurunu kutb-ı cihan'ın gönlünden içersin.*”³⁵²

³⁴⁸ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 89.

³⁴⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 49, 50.

³⁵⁰ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 111.

³⁵¹ İsrâ, 17/70.

³⁵² Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 89.

Hacı Hasan Efendi usulüne uygun rabıtayapan müridde, mürşidine karşı derin bir muhabbetin meydana geleceğini ifade etmektedir. Mürşide karşı muhabbetin fazla olması ise pek çok güzel hasleti mıknatıs gibi kendisine çekeceğini beyan etmektedir. Mürid nerede olursa olsun mürşidin ruhaniyetinin müridle irtibatlı olacağını söylemektedir. Aynı zamanda mürşid-i kâmilî şarktan doğan bir güneşe benzetir ve rabıta vesilesiyle müridin kalbi bu güneşten istifade eder. Ona göre; müridin rabıta-ı mürşidden hakkıyla istifade edebilmesi için kalbinden dünya muhabbetini söküp atması gerekmektedir.³⁵³ Müridin rabıtanın tam anlamıyla istifade ettiğinin üç belirtisinin olduğunu söyler ve bu üç maddeyi şöyle sıralar:

a- *Allah'a muhabbeti çoğalır.*

b- *Allah'tan çok korkar; haram kıldığı amelleri işleyemez, dili kötü söz söyleyemez.*

c- *İbadet kendisine kolay gelir.*³⁵⁴

Görüldüğü gibi Hacı Hasan Efendi'nin tasavvuf sisteminde rabıta şeyhe yapılsa bile asıl amaç Allah Teâlâ'nın rızasını kazanabilmektir.

Hacı Hasan Efendi rabıtanın nasıl yapılacağını ise şöyle anlatmaktadır: *"Râbitada mürşid-i kâmilin iki kaşının arasına bakılır. Feyz gelen yer orasıdır. Mürşid-i kâmilin kalbi arşu'r-Rahmândır. Mürşidin ruhaniyetini karşısında hayal eder, kalbini de onun kalbinin altına korsan füyûzât-ı ilahiyye akmaya başlar. Böyle devam ederken gayb hali olur."*³⁵⁵ Çokça rabıta yaparak nefsin kötü istek ve arzularını zincire vurulabileceğini beyanla Hacı Hasan Efendi şöyle der:

Beş'den sonra alna çıkan,

Adû nefse zincir takan,

Zikrin aleviyle yakan,

*Rabıta çok olmak lâzım.*³⁵⁶

Müridin rabıtanın ayrılmamasını ve rabıtaya bir hazırlık sadedinde olan ölüm tefekkürüne de yorulmadan devam etmesi gerektiğini şöyle dile getirir:

³⁵³ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 111.

³⁵⁴ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 91.

³⁵⁵ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 115.

³⁵⁶ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 36.

*Rabıtadan hiç ayrılma,
Ölüm fikrinden hiç yorulma,
Fenasın, iyi görünme,
Bal içinde zehirdir bu.³⁵⁷*

Kendisi de rabıtaya çok küçük yaşlarda başlamış ve rabıta vesilesiyle kötü arkadaşlar edinmekten sakındığını şöyle dile getirmektedir:

*Kötü arkadaştan daim kaçırdım,
Rabıtada füyûzatlar içerdim.³⁵⁸*

Hacı Hasan Efendi, Mahmut Sami Ramazanoğlu (ks.) gibi rabıtayı yıllarca kendisine yaptırmamıştır. Sami Efendi'nin, Es'ad Erbilî'den (ks.) sonra bir müddet rabıtayı Es'ad Efendi'ye yaptırmaya devam ettiği gibi Hacı Hasan Efendi de Sami Efendi vefat ettikten sonra mahviyetinden ötürü rabıtayı Sami Efendi'ye yaptırmaya devam etmiştir. Ancak İbrahim Eken gibi işin içinde olan bazı kimseler yıllarca rabıtalarını Hacı Hasan Efendi'ye yaptıklarını ifade etmişlerdir.³⁵⁹

Sonuç olarak; rabıta hal transferi için bir yöntemdir.Çoğu insanın bilerek ya da bilmeyerek etkisinde kaldığı, olumlu ya da olumsuz anlamda taklidini yaptığı ve derinden gönül bağı kurduğu pek çok yıldız kişisi vardır. Mürid için işte bu yıldız kişilik mürşididir. Müridin şeyhiyle her an fiziksel yakınlık kurabilmesi mümkün olmayacağından, şeyhinin bulunmadığı ortamlarda sanki şeyhi yanı başındaymış gibi müridin hal ve tavırlarında dikkati elden bırakmamasıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu süreç sâlikin murakabe ehli olabilmesi için bir ön hazırlık mahiyetindedir. Sâlikin murakabe ehli olmasıyla beraber artık rabıta yapmasının caiz olmayacağı da sûfiler tarafından dile getirilmektedir. Hacı Hasan Efendi rabıtanın önemini her fırsatta ortaya koymuş ve rabıta ile pek çok manevî hastalıkların tedavi edilebileceğini öngörmüştür.Bu açıdan tarikatın temeli olarak gördüğü rabıtayı,derslerini yerine getirirken müridlerine rabıtaya ayrılan sürenin kısa tutulmamasını öğütlediği de dikkatimizi çekmektedir.

³⁵⁷ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 49.

³⁵⁸ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 24.

³⁵⁹Kocabaş, Mehmet Sürmeli ile mülakat, 5 Nisan 2016.

*Tarikat temeli bunlar,
Rabitayla kalbi dinler,
Teslim olup işi anlar,
Meyyit gibi olmak lazım.*³⁶⁰

1.6. Âdâb ve Erkân

Edep kelimesinin çoğulu olan âdâb sözlükte; “uyulması gereken görgü kuralları, göz önünde tutulması gerekli olan esaslar, izlenmesi gereken yol yordam. En iyi hal ve hareketler, ölçülü davranışlar, kişiler arasında iyi ilişkileri düzenleyen esaslar.” şeklinde tanımlanmaktadır.³⁶¹ Terim olarak ise; *sâlikin, ifrat ve tefrit arasında orta bir yol tutmasıyla taşkınlık ve sıkıntı, yani ifrat ve tefrit arasındaki sınırın korunması*” anlamına gelmektedir.³⁶² Rükûn kelimesinin çoğulu olan erkân ise sözlükte; “*köşe, destek, dayanılan ve güvenilen temel öğeler*” şeklinde tanımlanırken ıstılahta; “*tarikât adabı, tasavvuf ehlinin uyması gereken kurallar.*” şeklinde açıklanmıştır.³⁶³

Her tarikatın kendine göre bir âdâb ve erkânı vardır. Yani tarikata giren sâlikin uyması gereken kurallar bulunmaktadır. Günlük hayatının her safhasında bu âdâb ve erkâna riayet etmesi son derece önemli görülmektedir. Şeyhinin huzuruna çıkarken, yemek yerken, yatarken, kalkarken, virdini çekerken, seyahat ederken vb. durumların tümünde uymakla yükümlü olduğu birçok kurallar bütününden bahsedebilmekteyiz. Müritlere âdâb ve erkân öğretmek maksatlı pek çok eser de kaleme alınmıştır. Bu eserlere “*Adâbu’l-Mürîdîn*”, “*Vesâyâ*”, “*Tarîkatnâme*”, “*Hurde-i Tarîkât*”, “*Mi’yâr-ı Tarîkât*” gibi isimler verilmiştir.³⁶⁴

Sûfîler âdâb ve erkânı çok önemsemişler, her hâlin ve her makamın kendi içinde âdâbının olduğunu dillendirmişlerdir. Ebu Hafs el- Haddad’a (ö. 265/878) göre tasavvuf baştan sona edepten ibarettir. Âdâba riayet etmek kişiyi seçkinler zümresine çıkartır. Âdâb ve erkânını yitiren kimse yaklaştığını sandığı bir sırada uzak düşmüş, makbul olduğuna kâni olduğu bir sırada merdud konumuna

³⁶⁰ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 34.

³⁶¹ Uludağ, *TTS*, s. 22.

³⁶² Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 46.

³⁶³ Uludağ, *TTS*, s. 125.

³⁶⁴ Ali Bolat, “Tarikatlarda Âdâb ve Erkânın Oluşumu” *Tasavvuf El Kitabı*, ed.:Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 249.

düŒer.³⁶⁵ HücvirîŒe edebi terkeden bir kimsenin hiçbir Œekilde veli olamayacağını ifade etmektedir.³⁶⁶ Serac'ın ve KuŒeyrî'nin eserlerinde yer verdiği Celâcîlî Basrî'nin Œu sözü edebe riayetin ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır: “*Tevhid, imanı gerekli kılar, imanı olmayanın tevhidini olmaz. İman da Œeriatı (dine uymayı) gerekli kılar, Œeriatı olmayanın gerçek bir imanı ve tevhid inancı yoktur. Œeriat/din ise edebi gerekli kılar. Edebi olmayanın gerçek manada bir dini, imanı ve tevhidini yoktur.*”³⁶⁷

Âdâb ve erkân hususunda Hacı Hasan Efendi'nin de hassas davrandığını görmekteyiz. O, müridanına her zaman âdâb ve erkân ölçüleri çerçevesinde hareket etmelerini telkin etmiŒtir. Tasavvufta feyz almanın yolunun edepli olmaktan geçtiğini savunmaktadır.³⁶⁸ Edepsiz bir kimsenin zararının sadece kendisiyle sınırlı kalmayacağını, kendisiyle beraber toplumunda zarar göreceğini ifade etmektedir.³⁶⁹ Diğer tarikat ve cemaatlerin kendilerine has alametlerinin olduğunu örnekler vererek açıklayan Hacı Hasan Efendi; “*Sami Efendimin evlatlarının alameti de edeptir.*” tespitinde bulunmuŒtur.³⁷⁰ Tarikata girmenin sebeplerinden birisinin edebini öğrenilmesi olarak görmüŒ ve Œunları söylemiŒtir: “*Tarîkat-ı aliyye, edebi tahsil yoludur. Bu yolda çocuğa muamelede bile edep terk edilmez. Aksi takdirde bu yola intisabın hiç bir faydası olmaz. Edebi muhafaza edebilmek içinse mürŒid-i kâmile rabitalı olmak Œarttır.*”³⁷¹ Bu ifadelerle aynı zamanda edeple rabitanın bağlantısını ortaya koymuŒtur.

Hacı Hasan Efendi âdâb ve erkânı baŒkalarına tavsiye ederken, kendisi de edep konusunda dikkatli davranmıŒtır. Ailesinden olmayanlara karŒı takınmıŒ olduğu edebi ailesiyle beraber olduğu zamanlarda da ihmal etmemiŒtir. Kızı AyŒe

³⁶⁵ Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, trc., Süleyman Uludağ, Semerkand Yay., İstanbul 2014, s. 497.

³⁶⁶ Ali b. Osman el-Hucvirî, *KeŒfü'l-mahcûb*, trc., Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2014, s. 397.

³⁶⁷ Serrâc Tûsî, *el-Lüma'* s. 164; KuŒeyrî, *er-Risâle*, s. 535.

³⁶⁸ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 151.

³⁶⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 67.

³⁷⁰ KocabaŒ, Dr. Mehmet Sürmeli ile mülakat, 5 Nisan 2016.

³⁷¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 25.

Dinç'in ifadesine göre Hacı Hasan Efendi burnunu temizleyeceği zaman bile en yakınlarından hayâ etmiş, yanında bulunan aile efradını dışarıya çıkartmıştır.³⁷²

Tasavvuf kaynaklarında müridin, mürşidinden hakkıyla istifade edebilmesi için mürşidine karşı edebe riayet etmesi gerektiği ifade edilmektedir.³⁷³ Bu açıdan Hacı Hasan Efendi de kendi tasavvuf sisteminin temel konularından olan müridin, mürşidine karşı edeplerine zaman zaman değinmiştir. O, mürşid-i kâmilin huzuruna girmeden ve huzuruna girdikten sonra müridin takınması gereken zahirî ve bâtinî edepleri sıralayarak, âdâb ve erkân konusunda görüşlerini de ortaya koymuştur. Mürşidin huzuruna varmadan olması gereken edepleri şöyle dile getirmiştir:

- 1- *Abdestli olmak.*
- 2- *Bütün günah ve kusurlarından, gafletinden, on beş veya yirmi beş defa istiğfar etmek.*
- 3- *Bir Fatiha üç İhlâs okuyup mürşidin ruhaniyetine hediye eylemek.*

Bunları sıraladıktan sonra “*Bir insan bunları yaparak Allah rızası için bir kardeşinin ziyaretine gitse feyz alır bi-iznillah*” demektedir. Mürid, ziyaretine gittiği mürşid-i kâmilin kalbine, ihlâs ve muhabbetle kendi kalbini rapteylese, büyük manevî kazanımlar elde edeceğini ifade etmektedir.³⁷⁴

Mürşid-i kâmilin huzurunda dikkat edilmesi gereken zahirî edepleri Hacı Hasan Efendi şöyle sıralamaktadır:

- 1- Mürid, mürşidinin yüzüne, -rahatsız edecek şekilde- gözünü dikip bakmamalıdır.
- 2- Müsaadesi olmadan oturmamalıdır.
- 3- Oturunca boynunu bükerek mütevazı bir şekilde durmalıdır.
- 4- Bir şey sorulmayınca lüzumsuz yere kendiliğinden konuşmamalıdır.

³⁷² Ayşe Dinç, “Evlerimiz Dâru'l-Erkam Olmalı” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 1, S. 10, Temmuz 1994, s. 66.

³⁷³ Bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 510; Abdulkadir Geylanî, *Gunyetü't-Talibîn*, çev. A. Faruk Meyan, *İlim ve Esrar Hazinesi*, Çelik Yay., İst. ts., s. 449; el-Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 89.

³⁷⁴ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 118.

- 5- Huzurda, başkalarıyla sohbet etmemeli. Âşık olan kişi, maşukunun dışındakilere nasıl ilgisiz kalırsa, mürid de mecliste mürşidinin dışındakilere iltifat etmemelidir.
- 6- Feyz almak için, sükût içinde, gözleri yumulu olarak oturmalı, kalbini açıp, teveccühe hazır tutmalıdır. Eğer sohbet ediyorsa gözlerini yummamalı, edeplince dinlemelidir.
- 7- Müridin, mürşide hürmeti Hâkk Teâlâ içindir. Allah'a kavuşmaya vesile olduğu içindir. Ona muhabbet ve hürmet hakikatte Bâri-i Teâlâ'yadır.
- 8- Mürşidini, Resûlullah Efendimizin (sav) naibi, vekili kabul etmelidir. Nitekim hadis-i şerifte: 'Âlimler, peygamberlerin vârisleridir'³⁷⁵ buyrulmuştur. Burada âlimlerden maksat, ilmin gerekleriyle amel eden ârif-i billahlar'dır. Kutb-ı cihanımız gibi zatlardır. Yoksa her âlimim diyen kişi değil. Zira ilmiyle amel etmeyen kimseler, Kur'ân-ı Kerîm'de, sırtında kitap taşıyan merkebe benzetilmiştir.³⁷⁶ Onun için, ilmiyle âmil, ârif-i billah olan âlimlerle, ilmiyle amel etmeyen âlimler arasındaki fark çok büyüktür. Hadis-i Şerif'te buyrulmuştur: "Azap yönünden insanların en şiddetlisi, ilmi kendisine fayda vermeyen âlimlerdir." (Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 1, h.no: 376)³⁷⁷

Hacı Hasan Efendi, mürşid-i kâmilin huzurundaki bâtinî âdâbdan da şöyle bahseder:

- 1- Mürid, mürşid huzuruna vardığında kalbi gafil olmamalıdır. Kalbinde havadır, imtihan, itiraz veya adem-i meyl, yani kalbini başka tarafa çevirme olmamalıdır. Her müridin, mürşidin kalbinde yeri vardır. Zira ehlullahın kalbi Arşullah'tır. Ve evliyanın kalbinden düşmek, semadan düşmek gibidir. Allah muhafaza buyursun.
- 2- Kalbini mürşidin kalbine rapteyleyip öylece huzurda beklemelidir. Hissetmese bile, ben feyz alıyorum diye itikat etmelidir. Kendisi bilmeseydi istifade eder. Zira bilmek vusul için şart değildir.

³⁷⁵ Buhari, İlim, 10; Ebû Davut, İlim, 1; Tirmizi, İlim, 19; İbn Mace, Mukaddime, 17.

³⁷⁶ Cuma, 62/5.

³⁷⁷ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 118.

Elmalar, armutlar, üzümler kendi kendine yetişip olgunlaşıyor; insan da öylece yetişir, mürşidin râbitasını yapa yapa.³⁷⁸

Tüm bu edelere riayet eden bir müridin, mürşidinden ziyadesiyle istifade edebileceğini belirten Hacı Hasan Efendi, müridin, mürşid-i kâminden istifade ettiğinin birtakım alâmetlerinin olduğunu söylemektedir. Bu alâmetleri üç madde olarak şöyle sıralamaktadır:

1. *Allah'a (cc.) muhabbeti çoğalır.*
2. *Haramlar hususunda Allah'tan (cc.) çok korkar.*
3. *İbadetini kolay yapar.*

Netice olarak; tarikatın temel taşlarından biri olan âdâb ve erkân, sâlik için bir ziyettir. Edep gerek tarikat ehli için gerekse tarikat ehli olmayan kişi için son derece önemli bir mevzuudur. Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini ifade eden Hz. Peygamber (sav), kendisini te'dib edenin bizzat Allah olduğunu beyanla, güzel ahlâkın kemale ermesinin de edeple mümkün olabileceği hakikatine işaret etmiştir. Tüm sûfler gibi Hacı Hasan Efendi de âdâb ve erkânın insan-ı kâmil olma sürecindeki önemini bilincindedir.

1.7. Kerâmet

Sözlükte; *azizlik, şeref, küp veya desti kapağı, itibar, kerim, cömertlik*³⁷⁹ anlamlarına gelen kerâmet kavramını Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413), şöyle tanımlamaktadır: “*Nübüvvet davası olmayan mümin bir kimseden hârikulâde bir şeyin zuhur etmesidir. İman ve salih amele sahip olmayan bir kimsede böyle bir şeyin zuhuru istidrâc, peygamberlerden zuhuru ise mucizedir.*”³⁸⁰

Kerâmet, Hakk'ın velisine bir ikramı olup, kevnî (sûrî) ve manevî (hakiki) olmak üzere ikiye ayrılır.³⁸¹ Kevnî kerâmetlere örnek olarak; uzun mesafeyi kısa zamanda almak (tayy-ımekân), az gıdayı çoğaltmak, su üzerinde yürümek, havada uçmak, kor ateşi avuçlayıp yanmamak gibi hallerdir ki bu kerâmet türü sûflerle makbul görülmeyip, mekr-i ilahi olma ihtimalini göz önünde bulundururlar. Bundan dolayı kevnî kerâmete hayz-ı rical demişlerdir. Asıl kerâmetin

³⁷⁸ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 119.

³⁷⁹ Cebecioğlu, *TTDS*, s. 281.

³⁸⁰ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 78.

³⁸¹ Cebecioğlu, *TTDS*, s. 281.

manevî/hakiki kerâmet olduğundan söz ederler ki bunun da istikamet olduğunu söylerler. Yani kerâmette aslolan istikamettir. Bu açıdan sûfiler en büyük kerâmet olarak kişinin kötü huyunu bırakıp iyi huylarla bezenmesi, Kur'ân ve sünnet istikametinde hayatına devam etmesi olarak değerlendirmektedir.³⁸²

Kerâmetin çokluğu bir velînin manevî makamının yüce olduğunu göstermemektedir. Hatta kemâl derecesi artan bir velîde kerâmete daha az rastlanacağı ifade edilmektedir. Her velinin fiilen kerâmet sahibi olması şart olmamakla beraber, birçok velinin kerâmet sahibi olduğu kabul edilir. Bu kerâmetlere derli toplu olarak velâyetnâmelerde ve tabakât türükitalarda rastlamak mümkündür.³⁸³

Sûfiler, kerâmetin Kur'ân ve sünnetten delillerinin olduğunu ifade ederler. Bunun için sûfilerce kerâmet caizdir. Kur'ân'dan delil olarak Hz. Süleyman'ın (as.), Sebe Melikesi Belkıs'ın tahtının bir anda getirilmesini istemesi üzerine Asaf b. Berhiya'nın göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir sürede Hz. Süleyman'ın (as.) önüne tahtı getirişini anlatan şu ayettir: *“Kitaptan bilgisi olan biri, ‘Ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm’ dedi. Süleyman, tahtı yanında yerleşmiş hâlde görünce şöyle dedi: ‘Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir.”*³⁸⁴ Asif b. Berhiya peygamber olmadığına göre yaptığı bu olağanüstü eylem bir kerâmettir. Yine Hz. Zekeriyya'nın (a.s), Hz Meryem'in önünde yazın kış meyveleri, kışın yaz meyvelerini görmesi hadisesinden bahseden ve Hz Meryem'inkuru hurma ağacını sallayıp taze hurmaların dökmesini anlatan ayetler, kerâmetin delillerinden sayılmaktadır: *“Zekeriyyâ, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. ‘Meryem! Bu sana nereden geldi?’ derdi. O da ‘Bu, Allah katından’ diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.”*³⁸⁵ *“Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.”*³⁸⁶ Hücvirî, kerâmete delil teşkil eden

³⁸² Uludağ, TTS, s. 211.

³⁸³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Kültüründe Keşif ve Kerâmet*, Sufi Kitap, İst. 2017, s. 64.

³⁸⁴ Neml, 27/40.

³⁸⁵ Al-i İmran, 3/37.

³⁸⁶ Meryem, 19/25.

yukarıdaki ayetleri zikreder ve Hz Meryem'in peygamber olmadığı hususunda ittifakın olduğunu ilave ederek, Hz Meryem'in kerâmet göstermiş olduğunu kaydeder.³⁸⁷ Sûfîlerin kerâmetin sünnetten delili olarak gösterdikleri hadislere örnek, mağara hadisini³⁸⁸ ve beşikteyken konuşan üç çocuğa dair rivayeti³⁸⁹ zikredebiliriz.³⁹⁰ İslâm âlimleri kerâmetin caiz olduğunu, bunun, velayet mertebesine ulaştığını iddia eden yalancıdan, gerçek olanı ayırmaya yarayacak bir kıstas sayılabileceğini kabul etmişlerdir. Kerâmet, mucizeden farklı olarak, mucizeye herkesin iman etmesi şarttır, ancak vuku bulan kerâmete herkesin iman etmesi şart değildir.³⁹¹

Hacı Hasan Efendi kerâmeti, Allah'ın (cc.) velilere bir lütfu olarak görmektedir. Kerâmete mazhar olmuş bir velinin huzuruna giren büyük küçük herkesin ona karşı bir hürmetduygusu içerisinde olacağını söylemektedir. Bu durumun sonucu olarak böyle bir velinin sohbetleriyle, insanın kalbine Allah sevgisinin filizleneceğini savunmaktadır. Bütün bunlarla beraber kerâmet, bir velinin manevî derecesinin ölçü birimi olamayacağını ifade eder ve şöyle der: *"Büyüğün büyüklüğü kerâmetle bilinmez. Onun sünnete uyması, takvâsı ve hâliyle bilinir"*³⁹² Görüldüğü üzere, Hacı Hasan Efendi için manevî büyüklüğün kıstası kerâmet değil, Hz. Peygamberin (sav) sünnetine ittiba etmek, İslâm'ı takvâ derecesinde yaşayabilmek ve gerçek bir hâl ehli olabilmektir.

Hacı Hasan Efendi irşat hayatı boyunca, sohbetlerinde sûfîlerin kerâmetlerini onların iç âlemlerinin büyüklüğünü, ruhaniyetlerinin tasarruflarını anlatmak babından dile getirmiştir. Kendisinde zuhur eden kerâmetleri asla kendi ismini vererek değil, başka velilerde meydana gelmiş gibi anlatmıştır. Ancak her seferinde asıl kerâmetin istikamet olduğu hakikatini tekrarlamıştır.³⁹³ Kendi nazarında kerâmete pek ilgi duymadığını söyleyen Hacı Hasan Efendi, bu

³⁸⁷ Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 291.

³⁸⁸ Bkz. Buhari, Edeb, 5; Müslim, Zikir, 100; Ebu Davud, Buyû', 28.

³⁸⁹ Bkz. Buhari, Enbiya, 48; Müslim, Birr, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/307, 308.

³⁹⁰ Kerâmetin delilleriyle alakalı daha ayrıntılı bilgi için bkz; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, Dergâh Yay., İstanbul 2013, s. 109; Serrac, *el-Lüma'*, s. 375; Kuşeyri, *er-Risale*, s. 649; Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 291.

³⁹¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 123.

³⁹² Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 121.

³⁹³ Alemdar, "Zarif Bir Evliya, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S. 135, Ocak 2005, s. 32.

ilgisizliğin temelinde üstadı Sami Efendi'nin bir uyarısının yattığını şöyle anlatır: “*Kardeşlerim, bizim kerâmete hiç meylimiz yok. Üstadımız (k.s.), bize bunu emretmedi. ‘Derslerinizi çekerken manevî olarak bazı hallere erişerseniz, gözlerinizi açın. Şayet açmazsanız, aldanır, yolda kalırsınız.’ buyurmuşlardı.*”³⁹⁴ Kerâmet elde etme düşüncesinin kişiyi aldatacağını söyler, buna karşı çıkar ve bir şiirinde konuya şu şekilde değinir:

*Böyle olur kerâmetten azan,
Şeriat, elde bir mizan,
Aldatır, “sende kerâmet kazan”,
Her şahsı bir tartmak lazım.*³⁹⁵

Seyr u sülûkta daha ileri evrelere geçebilmek için kerâmet basamağında takılıp kalınmaması gerektiği gerçeği de ortaya çıkmış olmaktadır.

Kendisini yakından tanıyanlar Hacı Hasan Efendi'nin pek çok kerâmetini anlatırlar. Bir müridi onun kerâmetine şahit olduğu zaman; “*Aman gizli kalsın! Bizim yolumuzda bunlara takılıp kalmak yoktur. Önemli olan Kur’ân ve sünnet istikametinde hareket edebilmektir*” uyarısını yaptığı nakledilir.³⁹⁶ Gerçek sûfiler gibi Hacı Hasan Efendi de kerâmete her ne kadar itibar etmemişse de biz, Hacı Hasan Efendi'nin bu yönünün anlaşılması adına, onu yakından tanıyanların şahit oldukları bazı kerâmetlerine teberrüken burada yer vermeyi uygun görmekteyiz.

Ali Ramazan Dinç anlatıyor: “*Bir gün akşam namazını kılmış, yatsı için yeniden abdest almayıp biraz sıkışık bir abdestle yatsıyı eda etmişim. Bundan birkaç gün sonra Yahyalı'ya gitmişim. Babamla beraber olduğum bir sırada bana dönüp ‘Oğlum! Neden sıkışık abdestle yatsı namazını kıldın? Abdestini tazeleyip kılsaydın, olmaz mıydı?’ dedi. Ben bir anda şaşırılmışım. Daha şaşkınlığım geçmemişti ki şöyle devam etti: ‘Evladım! Rabbimiz bize lütfuyla iğnenin ucunu bile bildiriyor.’*”³⁹⁷

Yine Ali Ramazan Dinç anlatıyor: “*Bir gün bir ders görüşmesi anında, Hacı Hasan Efendimize kolaylık olsun diye bir kardeşimize; ‘Sekiz sureyi*

³⁹⁴ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 53.

³⁹⁵ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 38.

³⁹⁶ Abdulmelik Hakseven, “Ateş-i Hasretin Gönülleri Yaktıkça Yakıyor Efendim” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S. 99, Ocak 2002, s. 11.

³⁹⁷ Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015.

okuyormusunuz?’³⁹⁸ diye sordum. Oda ‘evet’ dedi. Üstadımız şefkatle; ‘İzacâenasrullahi (Nasr) suresini okumuyorsunuz’ deyince kardeşimiz mahcup oldu. Üstadımız: ‘Oğlum! Bize Cenab-ı Hakk bildiriyor. Kimden, niye gizliyorsunuz’ buyurdu.”³⁹⁹

Seyit Mehmet Şen anlatıyor: “Erzurum Üniversitesi’nde görevli olduğumuz zamanlardı. Haftanın belirli gecelerinde, üniversiteli gençlerle gönül sohbetleri yapıyorduk. Sohbet sırasında kalbimizin katılığından, kalbimizin mânen çalışmamasından yakınarak, halkamızda bulunan Tıp Fakülteli gençlerden bu halimize bir çare bulmalarını istiyoruz, lâtîfe olsun diye. Üç beş gün sonra Yahyalı’ya, o gözlere bakan, o güzel insanı ziyarete gidiyoruz. Beklenen saat geliyor ve sohbet başlıyor. Salon her zaman olduğu gibi tıklım tıklım dolu. Sohbetin en hararetli bir anında bana dönüp; ‘Seyid’im! Doktorlar kalp hastalığının çaresini bilmezler.’ diyor. Ben gayr-ı ihtiyari havaya kaldırdığım elimi dizime vurmaktan son anda kurtuluyorum. Anlıyorum ki, gönül gözü açık olan güzel insanlar için mesafelerin bir önemi yoktur. Onlar gözlerine çekilen ilahi sürmenin bereketiyle, Allah’ın dilediği mesafeleri hemen önlerindeymiş gibi görebilmektedirler. Ben buna şahit oldum ve bunu hiç unutamiyorum.”⁴⁰⁰

Ahmed İslâmoğlu anlatıyor: “Bir grup toplandık Yahyalı’ya gittik. Gidenlerden birisi orada Hacı Hasan Efendimizi imtihan etmek istemiş. ‘Mürşid-i kâmilse, hakikaten veli ise elektrik arıza yapsın, bana kalk yap, desin’ diye gönlünden geçirmiş. Üzerinde de elektrik için kontrol kalemi de varmış. O gece orada kaldık, hakikaten de elektrik (ampül) sönüverdi. Bir de baktık Hacı Hasan Efendimiz celalli vaziyette kapıdan içeri girdiler. Biz, ne bilelim o kişinin içinde Efendiyi imtihan düşüncesi olduğunu... ‘Kalk elektriği tamir et’ buyurdular sertçe... O zat da kalktı ve elektriği tamir etti. Bunun üzerine Hacı Hasan Efendimiz: ‘Mümini imtihan doğru olmaz!’ buyurdular. Sonra da ‘Ya o elektrik yanmasaydı senin halin ne olacaktı?’ diye eklediler.”⁴⁰¹

³⁹⁸ Sekiz sure Hacı Hasan Efendinin verdiği dersin içerisinde yer alan Fatiha, Âyetü’l-Kürsî, İnşirâh, Kevser, Nasr, İhlâs, Felak, Nas Sureleridir.

³⁹⁹ Ali Ramazan Dinç, “Derkenar”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 8, S. 92, Haziran 2001, s. 14.

⁴⁰⁰ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 275; Seyit Mehmet Şen, “Gönül İkliminde Yahyalılı Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 20, S. 231, Ocak 2013, s. 29.

⁴⁰¹ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar*2, s. 156.

Yukarıda naklettiğimiz kerâmet örneklerinden Hacı Hasan Efendi'nin hayatında çokça rastlamak mümkündür. Hacı Hasan Efendi'nin daha başka kerâmetlerine tezimizin muhtelif yerlerinde konu bütünlüğünü sağlayabilmek için yer vermiştik. Dolayısıyla burada bu kadarıyla iktifa ediyoruz. Bu tarz kerâmetleri kendisi küçük kerâmet olarak değerlendirmektedir. Ona göre büyük kerâmet; İslâm'ın yeryüzüne hâkim olabilmesi için mücadele/cihad etmek ve Hz. Peygambere sünnetlerinin ayrıntılarında bile uyabilmektir. Bununla beraber kendi manevî pozisyonuna bir işaretle bulunurcasına müritlerinden bazılarına; “*Biz sizde o istidadı görsek bir anda Beyazid-i Bistâmi'nin mertebesine çıkarırız.*” demiştir.⁴⁰² Bu sözyle Hacı Hasan Efendi'ye bir tasarruf yetkisinin verilmiş olduğunu da anlamamız mümkündür.

1.8. Sohbet

Sözlükte,*söyleşi, hasbihal, arkadaşlık, yoldaş olma* gibi anlamlara gelen sohbet, tasavvufta, sûfîlerin tasavvufî bilgilerini ehil ve hevesli gördükleri muhiplerine anlatıp aktardığı bir metottur.⁴⁰³ İlk sûfîlerden bu tarafa sohbet, tasavvufta büyük bir öneme haizdir ve cehaletin giderilip ilmin yaygınlaşmasında bir araç olarak görülmektedir. Tasavvufta sohbet eden sûfîye “sohbet şeyhi”,sohbet dinleyene “sâhip” denilmektedir. Sohbet, aynı zamanda uzlet ve halvetin zıttı olarak görülmektedir. Çünkü uzlet ve halvette yalnız kalmak esastır. Ama sohbet bireysellikten ziyade topluca gerçekleştirilen eylemdir. Bu yönüyle sohbetin bütünleştirici ve birleştirici yönünün olduğundan bahsedebiliriz. Kimi tasavvufî ekollerde uzlet ve halvet ön plandayken, kimisindeyse sohbet önceliklidir. Sohbetin öncelikli olduğu, sohbeti tarikatmesası olarak gören tasavvuf ekolüne, Nakşbendiyye'yi örnek olarak gösterebiliriz.⁴⁰⁴

Hacı Hasan Efendi, Bahaddin Nakşibendî'nin(ks.) (ö.791/1389): “*Yolumuz sohbet yoludur*”⁴⁰⁵ sözüve Sami Efendi'nin;“*Hasan Efendi ders verir, sohbet eder, yetiştirir*”⁴⁰⁶ sözünden aldığı ilhamla, ömrü boyunca birçok yerde, sohbet ve

⁴⁰² Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar2*, s. 150.

⁴⁰³ Uludağ, *TTS*, s. 322.

⁴⁰⁴Uludağ, *TTS*, s. 322; Ayrıca bkz.: Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 550.

⁴⁰⁵ Molla Cami, *Nefahatü'l-Üns Min Hazarat'il-Kudüs*, Sad: Abdulkadir Akçiçek, *Evliya Menkıbeleri*, Huzur Yay., İstanbul 2014, s. 720; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.372.

⁴⁰⁶ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s.13.

vaazlarıyla insanları irşat etmeye gayret etmiştir. Kendi evinde günlük saat 09.00-10.00 arası hatta öğlen vaktine kadar süren düzenli ve hususi sohbetler yapmaya çalışmış,⁴⁰⁷ Cuma günleri ise mümkün mertebe Cuma vaazlarıyla camilerde umuma açık irşat faaliyetleri yürütmüştür. Camilerdeki vaazlarında herhangi bir bürokratik engelle karşılaşmamak için fahrî vaizlik belgesi almıştır.⁴⁰⁸ Sohbetlerde düzen ve tertibe çok önem vermiştir. Öyle ki özellikle ev sohbetlerinde, sohbe başladıktan sonra kimsenin içeri alınmaması talimatını vermiştir. Geç kalanları ise tatlı sert ikaz etmiş, sohbet bitmeden çay ve diğer ikramların dağıtılmamasını tembihlemiştir. Onun bu titiz davranışı sohbet dinleyenlerin dikkatlerinin dağılmaması ve konudan kopmaması için alınmış tedbir olarak görmemiz mümkündür. Hacı Hasan Efendi sohbetlerinde yerel halk dili kullanmış, sıcak sunumlarıyla konunun iyice anlaşılmasına özen göstermiştir. Konuşmalarında sadelik ön planda olmak kaydıyla, yeri geldiğinde duygusal anlatımlarla dinleyenlerini gözyaşlarına boğmuş, yeri geldiğinde ise nüktelerle yüzlerde tebessümler bırakabilmeyi başarmıştır. Bu vesile ile çevresindekilere Kur'ân ve sünnet bağlamında tasavvufun nasıl yaşanabileceğini göstermeye çalışmış, tek bir insanın hidayetine vesile olabilmeyi her şeyden daha hayırlı olarak görmüştür.⁴⁰⁹

Hacı Hasan Efendi, Sami Efendi'nin talimatı üzerine sohbetlerine üç ihlâs bir fatiha okutup, hâsıl olan sevabı bütün peygamberlerin, pîrân-ı izâmın ve tüm geçmişlerin ruhlarına hediye ederek başlamıştır. Sohbetlerinde tasavvufî konuların yanı sıra itikadî ve fikhî konulara da derinlemesine girdiğini görmekteyiz. Onun bu davranışında yaşadığı çevredeki insanların dini bilgilerinin çok temel düzeyde olmasının etkisi büyüktür. Ona göre, itikadî bir problemi olan kişinin her şeyden önce bu problemi halletmesi gerekmektedir. Taharet, namaz gibi hususlarda eksiği olanların tarikatta başarılı olabilmesi mümkün değildir. Bu açıdan muhatabını temelden alıp, üst düzey bilgiye ulaştırmaya çalışmıştır. Mehmet Sürmeli ile yaptığımız mülakatta konumuzla alakalı şunları söylemiştir:

⁴⁰⁷ Ayşe Dinç, Hacı Hasan Efendi, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S. 159, Ocak 2007, s. 47.

⁴⁰⁸ Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 135; Bkz.: Ek: 20.

⁴⁰⁹ Mehmet Emin Ay, "Yâd-ı Cemîl", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S. 171, Ocak 2008, s. 8.

“Hacı Hasan Efendi Yahyalı’ya itikadî anlamda titizliği, ahlâki anlamda arınmayı, beraberinde de temizliği/tahareti getirmiştir. Bende bir Yahyalılı olarak şunu söyleyebilirim ki, Yahyalı’da necaseti galîza ile alâkalı konular çok fazla bilinmezdi. Hacı Hasan Efendi’nin bu konulara defaatle değinmesi neticesinde Yahyalı’da birçok kimsenin tuvaletinden banyosuna kadar her şey değişmiştir. Bu küçük bir şeymiş gibi gözükebilir ama ibadetlerin temelini temizlik olduğuna bakarsak ne kadar büyük bir şey olduğu ortaya çıkar.”⁴¹⁰

Hacı Hasan Efendibunu yaparken konuları tasavvufî perspektiften ele almayı ihmal etmemiştir. Örnek olması bakımından abdest alan kişinin azalarını üçer kez yıkamasının hikmetini; ilk yıkama nefs-i emmâreyi temizlemek, ikinci yıkama nefs-i mülhimeyi temizlemek, üçüncü yıkama ise nefs-i mutmainneyi temizlemek içindir şeklinde açıklamıştır. *“Abdestinizi ne kadar feyizle alırsanız namazınız da o denli feyizli olur”* sözünü de ilave etmiştir.⁴¹¹

Hacı Hasan Efendi sohbet ve vaazlarına birçok kaynaktan istifade ederek hazırlanmış,⁴¹² yer yer sohbet veya vaaz esnasında, istifade ettiği kitabın adını ve sayfa numarasını belirtmiştir. Âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflerin Arapçalarını çoğu zaman ezbere okuması, Türkçeye tercüme ederken kısmen de olsa gramer kurallarına değinmiş olması onun Arapçaya ne denli hâkim olduğunun ipuçlarını vermektedir. Aynı şekilde sohbetlerinde Farsça beyitleri akıcı bir şekilde okuması, Farsça’ya olan aşinalığına delalet etmektedir.⁴¹³ Mehmet Emin Ay’a göre, Hacı Hasan Efendi, her ne kadar önündeki kitap ve notlarından sohbet ediyormuş gibi görünse de bu sohbetlerde, Ledünnî ilmin kokusunu iyiden iyiye hissettiren bir derinlik vardır.⁴¹⁴

⁴¹⁰ İdris Kocabaş, Mehmet Sürmeli ile *“Hacı Hasan Efendi’nin Sohbetleri”* konulu mülakat, Ankara, 5 Nisan 2016

⁴¹¹ İdris Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile *“Hacı Hasan Efendi’nin Sohbetlerinde İşlediği Konular”* konulu mülakat, Yahyalı/ Kayseri, 2 Nisan 2016; A. Muhsin Ata, *“Bir Mürşid-i Kâmilin Portresi”*, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S. 111, Ocak 2003, s. 19.

⁴¹² Hacı Hasan Efendinin yararlandığı kaynaklar için *“Tahsil Hayatı ve İlmi Kişiliği”* kısmına bakınız.

⁴¹³ Mahmut Bıyıklı, Prof. Dr. Mehmet Emin Ay ile Röportaj, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S. 159, Ocak 2007, s. 54.

⁴¹⁴ Aynı yer.

Hacı Hasan Efendi'nin sohbetlerine sadece yerel halk katılmamıştır. O'nun sohbetini dinlemek için yurt içinden ve yurt dışından gelenler olduğu gibi, akademisyenler, tıp doktorları, çeşitli ilim ve bilim adamları ve devlet erkânından kişiler de katılmıştır. 1959 yılında bir İngiliz'in Hacı Hasan Efendi'nin sohbetinden etkilenerek onun yanında Müslüman olduğu anlatılmaktadır.⁴¹⁵ Dini ilimlerle ilgilendiği kadar fenni ilimlere de merak duyan Hacı Hasan Efendi, alanında uzman kişilerle anlamlı sohbetler gerçekleştirmiştir. Sohbetine katılanlardan birisi olarak Diyanet İşleri Eski Başkanı Lütfi Doğan şunları söylemektedir: *“Hacı Hasan Efendi güler yüzlüydü. Sohbeti çok tatlı olurdu, yumuşak dilliydi, hassastı. Onunla sohbet edenin dertleri, tasaları, sıkıntıları dağılırdı. Dünyanın gamı, kederi sanki onun yanında unutulurdu. Belki saatlerce sohbet eder, ama insanlar bıkmazdı. Adeta bitmesini istemezlerdi.”*⁴¹⁶ Abdurrahman Büyükkörükçü ise şunları söyler: *“Ben, Hacı Hasan Efendi'nin sohbetlerinde bizzat bulundum. Gerçekten çok tatlı sohbetleri olurdu. Tam bir tarikat sohbeti olurdu. Hem ilim olurdu hem de irfan olurdu. Yani hem şeriattan anlatırdı hem de tasavvuftan anlatırdı.”*⁴¹⁷ Hacı Hasan Efendi'nin sohbetine bir kez katılanların bir daha terk etmesinin mümkün olmadığını ifade eden Seyit Mehmet Şen, şunları söylemektedir:

“Düşünebiliyor musunuz? Yüzlerce kilometre ve hatta bin kilometreyi aşkın uzaklıklardan, en fazla bir-iki saatlik bir sohbet veya beraberlik için gelmek ne demektir? Hem de kışın en çetin şartlarında gelmek. Mesela Erzurum'dan, Van'dan kalkmışsınız bir Renault otomobilde, beş de değil altı kişi. Yolda kalırsınız, lastiğiniz patlar ve şarampole yuvarlanma tehlikesi geçirirsiniz. Sizi hiçbir şey ziyaretten alıkoyamaz. Çünkü Allah (cc.) rızası için, başka hiçbir amacınız ve beklentiniz yok. Öyle ya en güzel amel değil mi, Allah (cc.) için sevmek ve Allah (cc.) için buğzetmek. Öylesine uzak mesafelerden gelen bu insanlar o sohbetlerden acaba ne alırlar? Aldıkları şey, katlandıkları zahmete değer mi? İşte günümüz insanının akıl edemediği, bir türlü akıl erdiremediği,

⁴¹⁵ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s.13; Hamdi Boydak, “Manevî Sofralarından Doymadan Kalkılırdı” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S. 225, Temmuz 2012, s. 48.

⁴¹⁶ Lütfi Doğan, “Makamı cennet Olsun”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 5, S. 52, Ocak 1998, s. 11.

⁴¹⁷ Kocabaş, Abdurrahman Büyükkörükçü ile mülakat, 7 Nisan 2016.

*anlayamadığı ve bu yüzden kayıtsız kaldığı husus budur. Bir dünya büyüğünü, belki de Allah (cc.) indinde bir sineğin kanadı kadar bile kıymeti olmayan şöhretli birini görebilmek, alkışlayabilmek, önünde eğilmek, hatta ve hatta omuzlarına alabilmek ve ayaklarına kapanabilmek için, kilometrelerce yol katetmenin doğruluğunu tartışmıyor, buna karşın bir Allah (cc.) dostunu, bir gönül adamını, kalplere şifa veren bir er kişiyi ziyaretin önemini anlayamıyorlar.*⁴¹⁸

Hacı Hasan Efendi'nin sohbet ve vaaz yapmaktan çok büyük bir haz duyduğu nakledilmektedir. O, duyduğu bu hazzı şu şekilde dile getirmektedir: *“Dünya sultanları bizim bu sohbetlerden aldığımız zevkibilselerdi, kılıçlarla boynumuzu vurdurarak bu zevki bizden almaya çalışırlardı.”*⁴¹⁹ Hacı Hasan Efendi, hasta olsa bile sohbet etmekten geri kalmamış, hatta sohbet yapmayı hastalığına şifa olarak görmüştür. 1997 yılı hac döneminde Ali Ulvi Kurucu'nun (ö.1422/2002) ziyaretine giden Ali Ramazan Dinç, Kurucu'nun kendisine anlattığı bir hâtirâ ile bu başlığı nihayetlendiriyoruz:

*“Hacı Hasan Efendimiz, Ali Ulvi Bey'in Medine-i Münevvere'deki hanelerinde 19-20 gün kalmışlar. Üstadımız rahatsızlanmış ve Doktor Ali Kemal Belviranlı Bey muayene etmiş. Doktor; 'biraz istirahat etmeniz, konuşmamanız gerekir' deyince Üstadımız; 'Doktor Bey! Benim için konuşmamak demek ölmek demek, ben kardeşlerime konuşunca diriliyorum, rahatlıyorum, huzur buluyorum.' dediğini Ali Ulvi Bey çok güzel bir üslupla anlatmışlardı.”*⁴²⁰

2. Tahalluk Kavramları İle İlgili Yaklaşımları

İslam ahlâkını öğrenmek olan tahalluk, tasavvufun insanda meydana getirmeyi amaçladığı hedeflerden birisidir. Tahalluk boyutu ile kalbin tasfiyesi, nefsin tezkiyesi, kötü sıfatların giderilmesi, övgüye değer vasıfların kazanılması, ziynetlenme, tecellî ve ahlâkın yüceltilmesi gerçekleştirilir. Bu konuda Kur'ân'ın üsve-i hasene⁴²¹ olarak gösterdiği Hz. Peygamber (sav), model olarak ele

⁴¹⁸ Seyit Mehmet Şen, “Sevenlerinin Dilinden” *Hakikat Önderi*, s. 274-275.

⁴¹⁹ Şen, *a.g.e.*, s. 271.

⁴²⁰ Dinç, *Kemâlât*, s. 271.

⁴²¹ Ahzab, 33/21.

alınmaktadır. İslâm'ın zâhirini ve bâtını Hz. Peygamber gibi yaşayabilmek, O'nun (sav) güzel ahlâkıyla ahlâklanabilmek, başta sûfiler olmak üzere tüm müslümanların amaçlamış olduğu bir hedeftir. İnsanın mükemmele ulaşmak için çıktığı bu seferde duraklar mesabesinde olan, hemen hemen tüm İslâmî ilimlerin kendi perspektiflerinden tanımladıkları birtakım kavramlar vardır. Bu bölümde ele alacağımız; peygamber tasavvuru, tövbe, tefekkür ve tezekkür, huşû, ihlâs, tevazuu, zühd, takvâ, sabır ve şükür, sahâvet ve îsar, tevekkül ve tefviz kavramları kastettiğimiz kavramlardır. Biz bu kavramları tasavvufî perspektiften değerlendirirken Hacı Hasan Efendi'nin bu kavramlara yüklediği anlamları veya kendi hayatında sergilediği numuneleri tespit etmeye çalışacağız. Bunu yaparken tasavvufî gelenekte diğer sûfilerin bu kavramlara yüklemiş olduğu anlamları Hacı Hasan Efendi'nin tanımlamalarıyla karşılaştırmaya tabi tutmaya çalışacağız.

2.1. Peygamber Tasavvuru

Beşeriyet içerisinde en üstün makam peygamberlik makamıdır. Derecesi ne kadar yüksek olursa olsun, insanlardan ne bir sıddık ne de bir veli, peygamberlere denk olamayacağı hususunda ittifak bulunmaktadır. Ebu Abbas b. Atâ (ö. 309/922) insanlar arası derece farkını şöyle ifade etmektedir: *“Resullerin en aşağı derecesi, nebilerin en yüksek derecesi; nebilerin en aşağı derecesi, sıddıkların en yüksek mertebesi; sıddıkların en aşağı derecesi, şehitlerin en yüksek derecesi; şehitlerin en aşağı derecesi, sâlihlerin en yüksek derecesi; sâlihlerin en aşağı derecesi, avamdan olan müminlerin en yüksek mertebesidir.”*⁴²²

Sûfiler, nübüvvet açısından bir peygamberi diğer peygamberden farklı görmezlerken, fazilet cihetiyle birinin diğerinden üstün olabileceği görüşündedirler. Buna da Kur'ân-ı Kerim'den; *“O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık.”*⁴²³ âyetini delil gösterirler. Hz. Peygamberin (sav) diğer peygamberlerden faziletçe üstün olduğunu ise; *“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.”*⁴²⁴ âyetini delil gösterirler. Bu âyette Hz. Peygamberin (sav) ümmeti, ümmetlerin en hayırlısı olduğu ifade edildiğine göre, bu ümmetin

⁴²² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 106.

⁴²³ Bakara, 2/253.

⁴²⁴ Âl-i İmran, 3/110.

peygamberi de en hayırlı peygamber olması gerekmektedir. Bununla beraber sûfiler, Hz Muhammed'in (sav) tüm insanların en üstünü olduğunu kabul etmeyi şart olarak görmektedir.⁴²⁵

Allah'ın, tüm insanlara bir şahit, bir müjdecî ve bir uyarıcı olarak gönderdiği⁴²⁶ Hz. Peygamber (sav), aynı zamanda da ümmetinin önündeki en büyük örnektir.⁴²⁷ Başta ashâb-ı kirâm olmak üzere müslümanlar, kemâlâtı, Hz. Peygambere (sav) benzemekte görmüşlerdir. Yani bir kimse yaşantısını Hz. Peygambere ne kadar çok benzetirse o kadar çok kemâl sahibi olduğu kabul edilmektedir. Sûfiler, Hz. Peygambere benzeyebilme hususunda onun sünnetini, sünnet-i hüda ve sünnet-i zevâid ayrımı yapmaksızın tamamını örnek almaya çalışmışlardır.

Kendinden önce gelip geçmiş tüm sûfilerde olduğu gibi Hacı Hasan Efendi'de de Hz. Peygamber'e ve diğer tüm peygamberlere karşı saygı ve sevgi hat safhadadır. Bunu "*Hâtemü'l-Enbiya, Âdem arası / Cemî peygambere selam götürün*"⁴²⁸ dizelerinden de sezmek mümkündür. Hacı Hasan Efendi'de Hz. Peygamber'in (sav) daha özel bir yeri olduğu muhakkaktır. Ona göre; Hz. Peygamber, Allah'ın (cc.) biricik sevgilisi ve nurudur. Çünkü Allah (cc.), ilk olarak Hz. Peygamberi (sav) kendi nurundan yaratmıştır. Ne kadar ilahî fazilet ve kudsîyet varsa hepsi Hz. Peygamber'de (sav) toplanmıştır. Kemâlde ve ilimde O'nun (sav) dengi yoktur. Allah (cc.) O'nun yüzü suyu hürmetine kullarına rahmet nazarıyla bakar ve insanlar onun şefaatiyle cennete girerler.⁴²⁹ Yine Hacı Hasan Efendi'ye göre cisimlerin babası Âdem (a.s), ruhların babası ise Hz. Muhammed (a.s)'dir.⁴³⁰

Hacı Hasan Efendi'nin, Hz. Peygamber'e (sav) olan sevgisi ve sünnetine olan ittibası çok belirgin bir şekildedir. Öyle ki O'nun (sav) sünnetine, ayrıntılarda bile uymayı şiar edinmiştir. Sünnete ittiba noktasındaki samimiyeti hayatını çepeçevre sarmış, yaşamının bir parçası haline gelmiştir.⁴³¹ Mükked sünnetlere

⁴²⁵ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 105.

⁴²⁶ Ahzab, 33/45; Fetih, 48/8.

⁴²⁷ Ahzab, 33/21.

⁴²⁸ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 92.

⁴²⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 9-11.

⁴³⁰ Hacı Hasan Efendi, *a.g.e.* s. 11.

⁴³¹ Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 90.

azami derecede dikkat ettiği gibi bazı hadis-i şeriflerde nakledilen müstehabları bile yerine getirmekte titizlik göstermiştir. Elbise ve ayakkabı giyerken sağdan başlaması, hasta bile olsa yemekten önce ve sonra ellerini yıkaması, yemeğe tuz ile başlayıp tuz ile bitirmesi, sofraya duası yapması gibi birtakım davranışları örnek olarak gösterebiliriz.⁴³² Bir defasında Hacı Hasan Efendi, hânelerinde huzurun temini için hâne halkına; “*Eve sol ayakla girilmiş herhalde. Evde bulunan herkes dışarı çıksın da eûzu-besmele çekip sağ ayakla tekrar içeri girelim.*” demiştir.⁴³³ Sünnet-i seniyyeye riâyetsizliği birtakım olumsuzlukların temelinde yatan sebep olarak görmüştür. Dar pantolonla ve kısa kollu gömlekle dolaşılmasını pek uygun görmemiş, kendisi yarı şalvar ve pardösü ile gezmıştır. Tesettürde yaş sınırının olmayacağı düşüncesinde olan Hacı Hasan Efendi, özellikle kız çocuklarının şortla gezdirilmesini hoş karşılamamıştır.⁴³⁴ Hastahane yatağından kalkarken refakatçisinin aceleyle terliğini önce sol ayağına giydirmeye çalışmasına karşı çıkarak, sağ ayağından başlayarak giydirmesi için ikazda bulunmuş, “*Bunca yıldır riayet ettiğimiz sünnet-i seniyyeyi şimdi mi terk ettireceksiniz?*” demiştir.⁴³⁵ Hacı Hasan Efendi’nin sünnete olan bu hassas duruşu müridlerine de vasiyet etmiş, sünnete uyulmamasının neticesi seyr u sülûk yapan sâlik için bir hastalık olacağından dem vurarak şöyle demiştir:

*Sünnete temessük edin,
Cami, cemaate gidin,
Emir tutman ‘ihvan’ adın
Sâliklere muzırdır bu.*⁴³⁶

Hız Peygamberin (sav) ortaya koyduğu güzel ahlâk numunelerini Hacı Hasan Efendi’de de görmemiz mümkündür. Çünkü onda, Hz. Peygamber’le bir aynîleşme çabası bariz bir şekilde fark edilmektedir. Kimseye karşı düşmanlık beslememesi, kin gütmemesi, gelmeyene gitmesi, dargın olanları barıştırmaması, nefsi için kimseye kızmaması, aleyhinde olanlara “*Ya Rabbi! Bize muhalif*

⁴³² Alemdar, “Allah’ın Kubbe Altında Saklı Bir Veli” *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S. 111, Ocak 2003, s. 15.

⁴³³ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar* 2, s. 262.

⁴³⁴ Alemdar, *a.g.m.*, s. 15.

⁴³⁵ Ali Ramazan Dinç, *Manevî Yolculuğun Esasları*, Mavi Yay., İstanbul 2002, s. 125; Abdülmelik Hakseven, “Ateş-i Hasretin Gönülleri Yaktıkça Yakıyor Efendim” *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S. 99, Ocak 2002, s. 11.

⁴³⁶ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 46.

olanları velayet mertebesine eriştirerek katına al”⁴³⁷ şeklinde hayır dualarda bulunması ahlâk-ı nebi ile ne kadar mücehhez olduğuna birer işarettir. Kardeři Abdullah Dinç’e (ö.1407/1986) “*Hacı Abdullah! Bize kim kırginsa, gel onu ziyaret edelim*”⁴³⁸ demesi nefsi için kimseyle kūs durmadığının göstergesidir. Hz Peygamber (sav) gibi ev işlerinde eşine yardım etmeyi ihmal etmemiş, “*Evlâdım! Zaman zaman annenizin salatasını ben yaparım.*”⁴³⁹ diyerek eşlerine karşi şefkatli ve yardımsever olmalarını müntesiplerine salık vermiştir. Bağında ve bahçesinde ücretle çalıştırdığı işçiler kendisini görüp utanıp yorulmasınlar diye yol güzergâhını değiştirmiştir. Kimsenin hatasını yüzüne vurmamış, illâ ikaz etmesi gerekiyorsa toplum içerisinde değil, özel olarak görüştüğü zaman ikaz etmiştir.⁴⁴⁰ Kiřilere mevki, makam ve zenginliklerinden dolayı itibar etmemiş, insanlara İslâmî kimlikleri çerçevesinde değer vermiştir. Nice iltifat etmediği zenginler, nice de bağrına bastığı fakirler olmuştur.⁴⁴¹ Yine de insanlarla “*incinmeme ve incitmeme*” felsefesi üzerinden ilişkilerini sürdürmüştür. Bu ilişkiden bahsederken de sık sık “*İncitmek eldedir, fakat incinmemek elde değildir. Kalbe gönle sahip olmak çok zordur*” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁴²

Hacı Hasan Efendi’nin peygamber tasavvurunu şiirlerinde de yoğun bir şekilde görebiliriz. Genç yaşlarda yaptığı kutsal yolculukların birinde kaleme aldığı “Medine-i Tahire” isimli şiirin ilk üç kıtasını örnek olarak burada zikredebiliriz.

Hacı Hasan Efendi Hz Peygamber’e (sav) duyduğu muhabbet vesilesiyle ve O’nu (sav) ümmetin manevî babası olarak görmesi hasebiyle olsa gerek, Medine’yi bir gurbet yeri değil bir anavatan, bir sıla olarak görmektedir. Hz. Peygambere olan aşkının ateşini yüreğinde hissetmekte ve bunun bir tezahürü olarak Mescid-i Nebî’ye bile ilân-ı aşk yapmaktadır kiâşık için maşukun her şeyi kıymetlidir;

⁴³⁷ Dinç, *Manevî Yolculuğun Esasları*, s. 62.

⁴³⁸ Alemdar, “Hakk’ın Âinesi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 13, S. 147, Ocak 2006, s. 34.

⁴³⁹ Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*.s. 74.

⁴⁴⁰ Dinç, *Manevî Yolculuğun Esasları*, s.125

⁴⁴¹ Komisyon, *Hakikat Önderi* s. 173.

⁴⁴² Komisyon, *Hakikat Önderi* s. 175.

*Şükür döndük Medine 'ye,
Bir ateş düştü sîneye,
Âşık oldum şu binaya,
Muhabbet-i Muhammed' dir (sav).*

Peygamberimizin kubbe-i hadrasına uzaktan bakan Hacı Hasan Efendi, kubbenin üzerine nurun indiğini müşahede eder. Aldığı manevî kokunun neşvesiyle, kokuyu reyhana benzetmektedir;

*Uzaktan kubbe görünür,
Üzerine nûr salınır,
Kokudan ciğer delinir,
Ki, reyhân-ı Muhammed' dir (sav).*

Hz. Peygamber'in harem-i şerîfi olan Mescid-i Nebî'ye girmeyi meramına nail olmak olarak görür ve hamd eder. Bu durumu çekmiş olduğu hasretin kendisinde açmış olduğu yaraya bir merhem olarak gören Hacı Hasan Efendi şöyle der:

*Dâhil olundu Haram'a,
Hamdolsun erdik merama,
Merhemler sürdü yarama,
O macun-u Muhammed' dir (sav).⁴⁴³*

Sonuç olarak; Hacı Hasan Efendi'nin peygamber tasavvurunu hem sohbetlerinde hem de şiirlerinde yoğun bir şekilde görebilmekteyiz. Sünnete ittiba konusunda hayatında herhangi bir boşluğa yer vermemiş, Hz. Peygamberle (sav) aynileşme mücadelesinden hiçbir zaman vaz geçmemiştir. Bakıldığı zaman sünnet-i seniyyeye göre yaşama gayreti onun en büyük zevkleri arasında olduğu tespit edilebilir. Son derece bağlılık gösterdiği Hz Peygamber'in sünnetine, çevresinde gerek müridi olsun gerekse müridi olmasın tüm müslümanların hassasiyetle bağlanmasını istemiştir. Gerçek kemâlâtın Hz. Peygamberin getirmiş olduğu ve hayatında sergilemiş olduğu her ne varsa aynen hayata aktarmakla mümkün olabileceğini savunmuştur.

⁴⁴³ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 107.

2.2. Tövbe

Sözlükte; pişmanlık, nedâmet ve dönmek anlamına gelen tövbe tasavvuf ıstılahında; kalpteki kötülükte ısrar düğümünü çözüp Hakk'a dönme ve Rabb'in hukukunu gözetme, kötü ve günah işlere pişman olup Hakk'a yönelme şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁴⁴Tövbe; sülûk ehlinin ilk menzili olup,⁴⁴⁵tasavvufî vahdet hayatının kapısıdır. Ruhun selameti için günahın zararlı olduğunu idrakten doğmuştur. Zira günah mümini gayesinden, yani Allah'ın rızasını kazanmaktan alıkoyar. Allah'la insan arasındaki örtülerin kalkmasına vesile olan ilk makam tövbedir.⁴⁴⁶

“Tövbe nedir?” sorusuna, Sehl b Abdullah el-Tüsterî (ö. 283/896), “*günahını unutmamandır*” cevabını verirken, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 298/910) “*günahını unutmandır*” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁴⁷ Birbirine zıt gibi görünen bu iki cevabı Ebu Nasr es-Serrâc şu şekilde açıklamaktadır: “*Selh b. Abdullah(ks.)bu tarifte, bu yola yeni başlamış müritlere ve bazen günaha düşüp bazen günahтан uzaklaşan kimselere işaret etmiştir. Cüneyd'in(ks.) tarifi ise, günahı hatırlamayan tahkik ehlinin tövbesidir. Çünkü azamet-i ilahiyye ve zikre devam hali, kalpler üzerine etki ettiğinden onlar günahlarını hatırlamazlar bile. Ruveym b. Ahmed'in tövbe konusundaki; 'Tövbe, tövbeden bile tövbedir.' sözü buna benzer.*”⁴⁴⁸

Kuşeyrî, tövbenin rüknünün pişmanlık olduğunu söyler ve “*Pişmanlık bir tövbedir*”⁴⁴⁹ hadis-i şerifini buna delil olarak sunar.⁴⁵⁰ Tövbenin sahih ve geçerli olması için ise şu üç şartı ifade etmektedir:

1. İşlenen günaha pişman olmak
2. Kusur ve günahı terk etmek
3. Yapmış olduğu günaha ve onun gibi bir kusura dönmemeye kesin karar vermek.⁴⁵¹

⁴⁴⁴ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 240; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 156; Uludağ, *TTS*, s. 356.

⁴⁴⁵ Serrac, *el-Lüma'*, s. 43; Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 240; Uludağ, *TTS*, s. 357.

⁴⁴⁶ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 156; Kadir Özköse, *Dervişin Günlüğü*, Ensar Yay., Konya 2008, s. 27; Yüksel Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar Haller ve Makamlar Kuşeyrî Örneği*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. Sivas 2012, s. 246.

⁴⁴⁷ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 143.

⁴⁴⁸ Serrac, *el-Lüma'*, s. 43; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 246.

⁴⁴⁹ Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensur*, 1/626.

⁴⁵⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 240.

Ebu Ali Dekkâk (ks.) (ö. 405/1015) tövbenin üç kısım olduğunu, ilkinin tövbe, ikincisinin inâbe ve üçüncüsününse evbe olduğunu söylemektedir. Ceza korkusuyla yapılan dönüşü “tövbe”, cennete girme ümidiyle yapılan tövbeye “inâbe”, sırf Allah için yapılan tövbeye ise “evbe” denilmektedir.⁴⁵² Tövbenin günahkârlar için, inâbenin veliler için, evbenin ise nebiler için olduğu söylenmektedir.⁴⁵³ İnâbe aynı zamanda bir şeyheintisap etmek anlamında da kullanılmaktadır.⁴⁵⁴ Müridin şeyhiyle yoldaşlığı, gerçek anlamda, ancak tarikata girme konusunda samimi ve kararlı olduğunu ispatladıktan sonra başlar. Müridin bu yolda kararlı olduğu da ancak onun ilk makam olan tövbe makamını aşmasıyla mümkündür.⁴⁵⁵

Hacı Hasan Efendi'ye göre tövbe makamı, sülûk ehlinin ilk menzili olup, zahir eğitim sisteminde sıbyan mektebine denk gelmektedir. Ona göre, sıbyan mektebi okunmadan medresenin ileri bölümleri tahsil edilemez.⁴⁵⁶ Yine ona göre tövbenin temelini pişmanlık oluşturmaktadır. Bir günaha pişman olmayan kişinin tövbesinin makbul olamayacağı ve bu nedenle Allah'ın affına mazhar olamayacağı görüşündedir. Tövbe edilmeyen günahların birikmek suretiyle kalbin tamamının kararmasına sebebiyet vereceğini ifade etmektedir.⁴⁵⁷ Günahı manevî kirlilik olarak gören Hacı Hasan Efendi, bu kirlerin tövbeyle temizlenmesi gerektiğinin altını çizer.⁴⁵⁸ Zahiren kirli bir elbise ile halk arasına çıkmak nasıl bir mahcupluk sebebiyse günahlarla kirlenmiş bir manevîyatla Allah'ın huzuruna çıkmak da büyük bir mahcubiyete sebeptir. Bunun en etkin çözümünün gözler kapanmış bir halde yine gözlerden akan yaşlar eşliğinde tövbe etmek olduğunu beyan etmektedir.⁴⁵⁹ Ona göre karın güneş altında erimesi gibi tövbeyle de günahlar erimektedir.⁴⁶⁰

⁴⁵¹ Kuşeyrî, *a.g.e.* s. 240.

⁴⁵² Kuşeyrî, *a.g.e.* s. 245; Ahmet Ziyauddin Gümüshanevî, *Camii'l-Usûl Fi'l-Evliya*, Daru'l-Kutubü'l-İlmiye, Beyrut 2010, s. 238; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 158; Uludağ, *TTS*, s.356.

⁴⁵³ Kuşeyrî, *a.g.e.* s. 245; Gümüshanevî, *Camii'l-Usûl*, s. 238.

⁴⁵⁴ Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar*, s. 248; Uludağ, *TTS*, s. 186.

⁴⁵⁵ Özköse, *Dervişin Günlüğü*, s. 27.

⁴⁵⁶ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 38.

⁴⁵⁷ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 11.

⁴⁵⁸ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 105.

⁴⁵⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 105.

⁴⁶⁰ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 139.

Kişinin tövbesinde sebat etmesini Hacı Hasan Efendi çok önemsemektedir. Günahına tövbe eden bir kimse tekrar o günaha asla dönmemelidir. Tövbesinde sebat eden bir mümin, şeytanın düşmanı Hakk'ın dostu olmuş demektir.⁴⁶¹ Tövbede sebat ve sadakat olduğu sürece büyük günahların bile affı mümkündür. Bu görüşünü, Hz Peygamberin (sav): “Benim şefaati, (günahına tövbe-i nasuh ile tövbe eden) büyük günahkârlardır.”⁴⁶² hadis-i şerifiyle desteklemektedir. Bununla beraber küçük günahlara “ne olacak canım kerahet bu” diye küçümsemede bulunulması durumunda küçük günahların birleşip büyüyebileceğini de ifade etmektedir.⁴⁶³ Tövbenin geciktirilmemesi, son nefeste imanı koruyabilmenin endişesi içinde olmayı ve tüm günahlara tövbe etmeyi tavsiye ederken şöyle der;

*İmanın korkusu, gelmez içine,
Neden tövbe etmen, bütün suçuna.*⁴⁶⁴

Hacı Hasan Efendi af ve bağışlanma temalarını şiirlerinde de yoğun bir şekilde işlemiştir. Tövbe etmenin nihai amacının bağışlanmak ve Allah'ın rızasını kazanmak olduğu göz önünde bulundurulursa Hacı Hasan Efendi, pek çok kutsalla tevessülde bulunarak af talebinde bulunmuştur. Özelde kendisinin ve müritlerinin genelde ise tüm ümmet-i Muhammed'in affını talep ettiği münâcât tarzı şiirler kaleme almıştır. Bunların en önemlilerinden birisi, hiç şüphesiz “Ya Rabbi!” isimli şiiridir. Bu şiirin ilk kıtasında Allah'ın huzurunda günahlardan ötürü utanmanın (hacil olmanın) vereceği elim bir azapla karşı karşıya kalmamak için bir yakarış söz konusudur. Bu yakarıшта sâlik için en kıymetli zaman dilimi olan seher vaktinimevzu bahis yapan Hacı Hasan Efendi, bu vakitte açılan güllerin hürmetine diye niyazda bulunur. ‘Açılan güller’ ifadesini gerçek anlamda anlamak mümkün olduğu gibi seher vaktini uykuyla geçirmeyip, Hakk için rahatlığından fedakârlıkta bulunup, o vakitte Allah'ın divanına duran, zikreden ve namaz kılan kullar olarak da değerlendirmemiz mümkündür. Takip eden mısralarda bizi böyle düşünmeye sevk eden ifadeleri görebilmekteyiz:

⁴⁶¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler II*, s. 127.

⁴⁶² Tirmizi, Kıyame 11; İbn Mace, Zühd, 37.

⁴⁶³ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 155.

⁴⁶⁴ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 67.

*Seherde açılan güller hürmetine,
Zikrinle dönen diller hürmetine,
Rükuya bükülen beller hürmetine,
Hacalet narına yakma ya Rabbi!*

Cehennem ateşinden muhafaza etmesini Allah'tan dileyen Hacı Hasan Efendi, Allah yolunda sebat eden kulları, Allah'ın rızasına götürülen yolları, dua için duanın kıblesi olan Arş'a doğru açılmış elleri vesile edinerek bağışlanma talebini Allah'a şöyle arz eder:

*Yolunda kaim kullara bağışla,
Rızana giden yollara bağışla,
Arşına açılan ellere bağışla,
Cahîm'in içine sokma ya Rabbi!*

Yüreği Allah'ın aşkıyla yanan kulların, geceleyin secdede gözlerinden döktüğü yaşların Hakk katındaki kıymetinin bilincinde olan Hacı Hasan Efendi, ilahîaşk ve secdeyle tevessül ederek, gazap nazarıyla bakmaması için Allah'a şöyle yakarır:

*Secdeye kapanan başlar hürmetine,
Aşkınla sızlayan döşler hürmetine,
Gecelerde dökülen yaşlar hürmetine,
Gazabınla bize bakma ya Rabbi!⁴⁶⁵*

Sonuç olarak tövbe, Allah'ın kullarına bahşetmiş olduğu bir nimettir. Yaratılış itibarıyla zayıf olan insan, nefis ve şeytanın kurduğu günah tuzaklarına düşmesi her daim söz konusudur. Ancak günaha bulaşmış kişi için her şey bitmiş değildir. Kişi günahta ısrar etmekten vaz geçmesi kaydıyla Allah'ın sınırsız merhametine sığınıp tövbeyle bir dönüş yapması her zaman mümkündür. Kulun, Allah'tan bağışlanma dilemesinde herhangi bir aracıya muhtaç olmamakla birlikte, tasavvuf kurumlarının, sâlikin hayatında tövbenin daha disiplinli bir şekilde varlığını devam ettirebilmesinin çalışmasını yaptıklarından da söz etmemiz mümkündür.

⁴⁶⁵ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 81.

2.3. Tefekkür

Sözlükte, düşünme, hatırlama ve teemmül anlamlarına gelen tefekkür; tasavvuf literatüründe, aradığını elde etmesi için şeylerin anlamları ve kavramları arasında kalbin faaliyette bulunması, muhakeme etmesi anlamına gelmektedir.⁴⁶⁶ Cürcânî (ks.) tefekkürü şöyle tanımlamaktadır: “*Kalbin, eşyanın matlup olan manalarını idrak edebilmek için ortaya koyduğu tasarrufu ve kendisiyle hayrı ve şerri, fayda ve zararı gördüğü kandildir. Kendisinde tefekkür bulunmayan kalp karanlıklar içinde yolunu kaybetmiş bir şekilde kalır.*”⁴⁶⁷

Tefekkür kelimesi Kur’ân’da fiil olarak on sekiz ayette geçmiş ve Allah Teâlâ kullarını düşünmeye davet etmiş ve düşünenleri övmüştür.⁴⁶⁸ “*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. ...Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler (tefekkür ederler). ‘Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru’ derler.*”⁴⁶⁹ âyet-i kerimeleri buna örnek olarak verilebilir. İnsan yaratılmışlara bakarak, yaratıcının azametini şahit olur. Direksiz ve pürüzsüz duran gökyüzü, başı bulutlara kadar yükselen dağlar, bin bir çeşit börtü böcek, ibretle/tefekkürle bakan akıl sahibi kimseler için hikmete râm olma vesilesidir. Hayatındaki her şeye tefekkür gözlüğüyle bakan kişi aynı zamanda taassup ehli olmaktan da kendini korumuş olur.⁴⁷⁰

Yaratılmışlardan hareketle Yaratan’ın azametini düşünmek tavsiye edilmiş, ancak Allah Teâlâ’nın zatı üzerine tefekkür yasaklanmıştır. Peygamberimiz (sav) bir hadis-i şerifinde: “*Allah’ın yarattıkları hakkında düşünün. Fakat O’nun zatını düşünmeyin. Allah’ın şahsı hakkında düşünmeye güç yetiremezsiniz*”⁴⁷¹ buyurmuştur. Yine Peygamberimiz (sav) bir saatlik tefekkürün faziletini şöyle ifade etmiştir: “*Bir saatlik tefekkür, bir senelik (nafile) ibadetten daha hayırlıdır.*”⁴⁷²

⁴⁶⁶ Uludağ, *TTS*, s. 348; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 484.

⁴⁶⁷ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 107.

⁴⁶⁸ İsmail Karagöz, *DKS*, s. 639.

⁴⁶⁹ Al-i İmran, 3/190-191.

⁴⁷⁰ İdris Kocabaş, “Aklın İbadeti: Tefekkür Etmek/Akletmek”, *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 22, S. 253, Kasım 2014, s. 33.

⁴⁷¹ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa*, c. I, s. 356, h.no: 1005.

⁴⁷² Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa*, c. I, s. 356, h.no: 1004.

Sûfiler tefekkür kavramına birbirinden değişik anlamlar yüklemişlerse de tüm tanımların nihai amaçları aynıdır. Hasan-ı Basrî (rh.a) (ö. 110/728); “*Tefekkür sana günahlarını gösteren bir aynadır*”⁴⁷³ derken; İbrahim b. Edhem (ks.) (ö. 161/778); “*Tefekkür aklın iliğidir*” demiştir.⁴⁷⁴ Gazâlî (ö. 505/1111) ise tefekkürü; “*Üçüncü bir marifeti meydana getirmesi için kalpte iki marifeti hazır bulundurmaktır*”⁴⁷⁵ şeklinde tanımlamıştır. Cürcânî, tefekküre dair yapılmış tanımların bir kaçını şöyle nakletmektedir: “*Tefekkür; faydalı şeylerin gelmesiyle kalbin tasfiye edilmesidir. Tefekkür; hakikatin ekilmiş tarlasıve şeriatı besleyen suyoludur. Tefekkür; hikmet kuşunu yakalamaya yarayan ağdır.*”⁴⁷⁶ Bütün bu tanımlardan anlaşılacağı üzere tefekkür, kalpte olması muhtemel tüm faydasız ve zararlı şeylerden kalbin temizlenmesine yardım etmektedir. Hakikate ulaşmak için şeriat istikametinde ilerlemeye ve hikmetin elde edilmesinde tefekkürün ne denli önemli rol üstlendiği ortadadır.

Hacı Hasan Efendi tefekkürü ele alırken ağırlıklı olarak ölüm tefekkürü üzerine eğilmektedir. Ona göre ölüm tefekkürü, pek çok kalbî hastalıkların şifasına vesiledir. Sâlikin manevî derecesinin yükselmesinde ölüm tefekkürü son derece etkilidir. Ölmeden önce ölme sırrına erdiren de yine ölüm tefekkürüdür.⁴⁷⁷

Hacı Hasan Efendi’ye göre, dünya muhabbetiyle hastalanan kalbin şifaya ermesi ölüm tefekkürüyle mümkündür. “*Kalpten dünya muhabbetini sökücü ölümü çokça zikredin*”⁴⁷⁸ hadis-i şerifini ifade eden Hacı Hasan Efendi, kalbin bir ev olduğunu Allah’ın muhabbetinin orada kalıcı olabilmesi için dünya muhabbetinin sökülüp atılması ve bu vesileyle kalp evinin temizlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bununsa ölüm tefekkürüyle mümkün olabileceğini düşünmektedir.⁴⁷⁹ Konuya açıklık getirmesi amacıyla Şems-i Sivasî’nin (ks.) (ö. 1006/1597) şu beytini çokça dile getirir:

⁴⁷³ İmam Gazali, *İhyau ulum’id-din*, trc. Ali Arslan, Merve Yay., İstanbul trs., c.4, s.901.

⁴⁷⁴ Gazali, *İhya*, c.4, s. 901.

⁴⁷⁵ Gazali, *İhya*, c.4, s. 903.

⁴⁷⁶ Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 107.

⁴⁷⁷ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 45.

⁴⁷⁸ Tirmizî, *Zühd*, 4, Kıyâmet, 26; Nesâî, *Cenâiz*, 3; İbni Mâce, *Zühd*, 31.

⁴⁷⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 37, 73, 103, 156; *Sohbetler IV*, s. 56, 99

*Sür çıkar ağyârı dilden, tâ tecelli ede Hakk,
Padişah konmaz saraya, hane ma'mur olmadan.*⁴⁸⁰

Hacı Hasan Efendi, ölüm tefekkürünü rabıtaya bir hazırlık olarak görmekte ve rabıtadan lezzet alınamamasının sebebinin ölüm tefekkürünün iyi yapılamamasından kaynaklı olduğunu belirtmektedir.⁴⁸¹ Kâmil bir ölüm tefekkürü, zikrin ve rabıtanın etkisinin kalpte daha iyi hissedilmesini sağlayacağını söylemektedir. Sâlikin hatırında “Allah” ile “ölüm”sürekli yer almıyorsa bu durum, sâlikin,mertebe-i nefsinin aşağılarda olduğunun göstergesi olarak kabul etmektedir.Nefs-i mutmainne mertebesine ulaşmış bir sâlikin tefekkür durumunu ise şöyle açıklamaktadır: “*Nefs-i mutmainneye erişince letâif-i hamse-i âlem-i emr (kalp, rûh, sır, hafî, ahfâ) biter, letâif-i hamse-i âlem-i halk (hava, su, toprak, ateş, nefis) biter, nefy ü isbat biter. Bu mânevî sırları elde ettikten sonra da ‘Allah’ı hatırımdan çıkarayım.’desen bile çıkmaz. Zirâ gönlün içine işlemiştir O’nun sevgisi.*”⁴⁸²

Hacı Hasan Efendi’nin tefekkür anlayışı sadece ölüm tefekküründen ibaret değildir. Kişinin yaratılışındaki maddeyi ve acizliğini tefekküre davet ederek kibre kapılmamasını öğütler nitelikte şöyle demektedir:

*Kokar sudan olduğunu
Rahimde çok kaldığını
Sekeratta solduğunu
Bunları fikretmen, neden?*⁴⁸³

Tefekkürle yenilen lokmaların nur olacağını, tefekkürsüz, yani nimeti vereni düşünmeden tüketilen lokmaların kişiye gaflet vereceğini ifade eden Hacı Hasan Efendi, bu durumun huzurlu bir ibadete engel teşkil edeceği görüşündedir.⁴⁸⁴ Ona göre, kalpte hikmet pınarlarının çağlamasına vesile olan amellerden birisi de tefekkürdür.⁴⁸⁵

⁴⁸⁰ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s.103, 156; *Sohbetler III*, s. 45.

⁴⁸¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 98; *Sohbetler III*, s. 47.

⁴⁸² Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler III*, s. 47.

⁴⁸³ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 52.

⁴⁸⁴ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 148.

⁴⁸⁵ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 50.

2.4. Huşû

Huşû sözlükte; *tevazu, tezellül, durgunluk, sakin ve saygılı duruş, derin bir hürmet hissiyle boyun eğerek el pençe durmak, çekinmek ve korku anlamlarına gelmektedir.* İstilahta ise; *dinin emirlerine itaat etmek, Allah'ın huzurunda boynu bükük durmak, ona teslim olmak, kullarına karşı saygılı ve alçak gönüllü olmak, Hakk'a saygıyla boyun eğmek* demektir.⁴⁸⁶ Huşû kavramı, hudu' ve tevazu kavramlarıyla aynı anlama gelmektedir.⁴⁸⁷ Dolayısıyla biz de burada bu kavramları eş anlamlı olarak ele alacağız.

“Huşû nedir?” sorusuna Cüneyd-i Bağdadî (ks.) şöyle demiştir: “*Kalplerin bütün gaybları bilen Allah'a karşı zillet içerisinde bulunmasıdır.*”⁴⁸⁸ Hasan-ı Basrî (rah.) huşûyu; “*Kalpten hiç ayrılmayan ilahi korku*”⁴⁸⁹ şeklinde tanımlarken; Kuşeyrî (ks.); “*Kalbin Hak Teâlâ'yı müşahede etmesinden dolayı iç âlemin edeple boyun eğmesi ve yine bu müşahede anında kalbin kendisinden geçmesi*”⁴⁹⁰ şeklinde tanımlamıştır. Herevî (ö. 481/1089) ise; “*Huşû, nefsin ve tabiatın hürmet edilen biri karşısında hararetinin sönmesidir*”⁴⁹¹ şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlama bize nefsanî kuvvetlerin, kalbin hürmet ettiği veya korktuğu zat karşısında genişlemekten geri durup, durulmasını anlatmaktadır.

Huşû/tevazu Kur'ân ve sünnette övülmüş, huşûnun/tevazuunun zıddı olan kibir ise yerilmiştir. “*Rahman'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler*”⁴⁹² ayet-i kerimesinde Allah Teâlâ tevazulu olmayı övmüştür. “*Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse cennete giremez*”⁴⁹³ hadis-i şerifinden de kibirlenmenin kötü bir amel olduğu anlaşılmaktadır. Gümüshânevî, *Câmiu'l-Usûl*'de; Peygamberimizin gelmiş ve gelecek olanların en faziletlisi olmasına vesile olan sıfatın tevazu sıfatı olduğundan bahsetmektedir. Hz. Peygamberin

⁴⁸⁶ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 319; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, ter: Ali Ataç vd., *Kur'ânî Tasavvufun Esasları*, İnsan Yay., İstanbul 2013, c. I, s.474; Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 66; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 231; Uludağ, *TTS*, s. 175.

⁴⁸⁷ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 66.

⁴⁸⁸ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 320; İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, s. 475. (Kelâbâzî bu sözü Ebu Muhammed Ruveyh b. Ahmed'in (ö. 303/915) sözü olarak nakletmektedir. Bkz. Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 149)

⁴⁸⁹ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 320.

⁴⁹⁰ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 321.

⁴⁹¹ İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, s. 475.

⁴⁹² Furkan, 25/63.

⁴⁹³ Müslim, İman, 148; Ebu Davud, Libas, 26; Tirmîzî, Birr, 61; İbn Mace, Mukaddime, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/451.

(sav) insanların en mütevazısı olduğunu kaydeden Gümüşhanevî, O'nun (sav), Allah tarafından sultanpeygamber veya kulpeygamber olma arasında muhayyer bırakıldığını Hz Peygamberin tevazudan yana tavır alıp kulpeygamber olmayı seçtiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁴ Sûfiler de her anlamda yegâne örnek olarak gördükleri Hz Peygamberin (sav) tevazuundan paylarına düşeni almaya çalışmışlardır.

Huşûnun mekânının kalp olduğu hususunda âlimlerin/ariflerin görüş birliği içerisinde oldukları, alâmet ve tezahürlerinin organlarda belirebileceği ifade edilmektedir.⁴⁹⁵ Bu açıdan biz, Hacı Hasan Efendi'nin huşûylaalâkalı görüşleriyle beraber bu kavramın onun yaşantısında nasıl ma'kes bulduğunun örneklerini de ortaya koymaya çalışacağız.

Hacı Hasan Efendi'ye göre tevazu, kötü ahlâkı ve Allah'tan başkasını (masıvayı) kalpten sökü� çıkartan şeydir.⁴⁹⁶ Aynı zamanda tevazuun her şeyden daha yüce bir vasıf olduğunu, tevazuu da toprak gibi olunması gerektiğine işaretlerken, hakiki insan olma yolunun tevazudan geçtiğini ifade ederken mütevazılığı da elden bırakmayarak şöyle seslenmektedir:

*Tevazu her şeyden âli,
İşte bu, insanlık yolu,
Kalemdâr yapmıyor, belî,
Turab gibi olman neden?*⁴⁹⁷

Namazlarda huşûnun elde edilmesinin önemini vurgulayan Hacı Hasan Efendi, “Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler”⁴⁹⁸ ayetlerini sık sık dile getirmektedir.⁴⁹⁹ Namazda huşûnun elde edilebilmesi abdestin huzurla alınmasına bağlı olduğunun altını çizen Hacı Hasan Efendi, abdestte huzuru yakalayabilmek için, azalar yıkanırken o azalarla işlenmiş tüm günahlara tövbe edilmelidir. Ona göre abdest azalarının sadece dış kısımları değil, uzuvların bâtnîkısımları da yıkanmalıdır. Bunun için hem abdest duaları

⁴⁹⁴ Gümüşhanevî, *Camî'ü'l-Usûl*, s. 72.

⁴⁹⁵ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 321; İbn Kayyım, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. 475.

⁴⁹⁶ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler II*, s. 53.

⁴⁹⁷ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 53.

⁴⁹⁸ Müminun, 23/1-2.

⁴⁹⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 147; *Sohbetler II*, s. 113.

okunmalı hem de tövbe edilmelidir.⁵⁰⁰ Böyle bir abdestin akabinde namaza duracak olan kişi iftitah tekbirinde ellerinin dışıyla dünyayı arkasına atmalı ve huzur gömleğini giymeli ki namazda huşûyu yakalayabilmiş olsun.⁵⁰¹

Kalbindeki huşûnun dışa yansması olsa gerek ki, Hacı Hasan Efendi mütevazı olmayı bir yaşam tarzı olarak benimsemiştir. O, giyim kuşamda, hal ve hareketlerinde tevazuu elden bırakmamaya özen göstermiştir. Hiçbir zaman kendisini ayrıcalıklı bir konumda görmemiş, mahviyyet ve mahfiyyet sıfatlarını üzerinde cem etmiştir.⁵⁰² Kendisini üstün görmemiş, kibirlenmemiş, hatta ziyaretine gelenlere “*ayağınızın türabı olayım*” diyecek kadar alçak gönüllü olmuştur.⁵⁰³ Medine’den gelen bir hediye paketinin üzerinde;“*Yahyalılı Nakşi Halifesi Hasan Efendiye verilecek*” yazısını görünce;“*Ne Halifesi? Biz, Allah’ın aciz bir kuluyuz*”⁵⁰⁴ diyerek, şeyhleri vefat eder etmez daha üç günlük üzüntü aşamasında şeyhin postuna göz dikecek kadar gözlerini hırs bürümüş nice kimselere örnek olabilecek bir tavır sergilemiştir. Yine Medine’de Şeyhi Sami Efendi’nin “*Nakşi Halifelerinden Hasan Efendi dua buyuracaklar*” sözü karşısında,“*Nakşi Halifesi dediklerinde hayâ ve utancımдан sanki bel kemiğim sızladı*” demiştir.⁵⁰⁵“*Manevîtiltifatlara layık değildik, ama Cenab-ı Hak lütfetti*” cümlesinin de Hacı Hasan Efendi’ye ait olduğu nakledilir.⁵⁰⁶

Hacı Hasan Efendi’nin bu mütevazı hâlini şiirlerinde de görmekteyiz. Müritlerindeki hataları biletevazuundan kendi eksikliği olarak görür ve kendisini eleştirir:

⁵⁰⁰Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler II*, s. 114. (Hacı Hasan Efendi burada bir hatırasını paylaşır ki şöyledir: “Kardeşlerim! Epey bir yaşıma kadar, abdestlerimi şehadet getirerek alırdım, abdest dualarını ezberleyememiştım. Bir seferinde Üstadımız; ‘Abdest dualarını ezberleyiverin.’ buyurdular. Bunun üzerine derhal ezberledim. Buna benzer belki sekiz, on tane benim yapamadığım şeyleri, gizli hallerimi haber verdi Üstadımız. Onlar bizim eğri yollarımızı doğrulturlar. Biz de dilimizle size tebliğ ediyoruz. Allah tesirini halk etsin. *Sohbetler II*, s. 114)

⁵⁰¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler II*, s. 114.

⁵⁰² Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 91.

⁵⁰³ Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 74.

⁵⁰⁴ Dinç, *Kemal Dair Sohbetler*, s. 37; Vakkasoğlu, *İz Bırakanlar*, s. 193.

⁵⁰⁵ Dinç, *a.g.e.*, s. 37; Vakkasoğlu, *a.g.e.*, s. 193.

⁵⁰⁶ Vakkasoğlu, *a.g.e.*, s. 194.

*Sayamam, ihvanın çoktur yarası,
Benim gibi derviş yüzler karası.*

*Kendimizdeki suçu elde görüyük,
Mesleğe attırmaya sebep oluyok.*

*Kendindedir kusur, bulma ellere,
Kalemdâr gittiniz suya sellere.⁵⁰⁷*

Kişinin normal şartlarda kendi halince sakin bir hayat sürmesi kolaydır. Ancak nefesine ağır gelebilecek bir durumla karşılaştığında sakinliğini koruyup, öfke ve kibirle hareket etmekten sakınması tasavvuf erbabınca ulaşılmaya hedeflenen bir olgunluk olarak kabul edilir. 1947 yılında deniz yoluyla hac yolculuğuna çıkan Hacı Hasan Efendi, vapurda mümkün olduğunca irşat vazifesini yerine getirmeye çalışır. Ancak bu durum vapurda seyahat eden bir başka yolcu tarafından yadırganır ve nakledildiğine göre itirazını şu şekilde dile getirir: “*Bu milletin sizin elinizden çektiği nedir? Böyle hoca görünüyorsunuz, şeyh görünüyorsunuz!...*” Bu çıkış karşısında Hacı Hasan Efendi’nin cevabı kanaatimizce onun tevazuunu ortaya koyması açısından son derece önemlidir: “*Hacı Efendi! Allah razı olsun. Bende kendimi adam oldum zannediyordum. Cenab-ı Hak sizin elinizle bizi ikaz etmiş. Size ne kadar teşekkür etsem az. Şu elinizi bir öpeyim. Ben de kendimi adam sayıyordum. İnşaallah adam olmaya çalışacağım. Siz de dua edin.*”⁵⁰⁸ Bir zaman sonra bu itirazı yapan kişi Hacı Hasan Efendi’nin bu olgun ve mütevazı tavrından dolayı müritleri arasına katıldığı nakledilmektedir.

Sonuç olarak, alçak gönüllülüğün Hakk’a dönük yönü huşû, halka dönük yönü tevazuu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her hâlükârda bir kalb hareketi olan bu kavramlar tüm azalarda kontrolü elinde tutması insan-ı kâmil olabilmek için önemlidir. Ancak huşûnun aşırı derecede dışarıya taşırılması, kişiyi riyâyaya sevk edebilir. Sûfiler bunu dengede tutmanın kaygısını yaşamışlar ve yeri geldikçe de uyarı niteliğinde söylemlerde bulunmuşlardır. Hacı Hasan Efendi’nin de bu anlamdaki sorumluluğunun bilincinde olduğunu görebilmekteyiz.

⁵⁰⁷ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminde*, s. 67.

⁵⁰⁸ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar2*, s. 137.

2.5. İhlâs

Sözlükte; *samimiyet, içtenlik, ibadet esnasında riyâyı terk etmek* manasına gelen ihlâs, tasavvufta; kalbi, onun safiyetine engel olan her şeyden kurtarmak, tutum ve davranışlarda yalnızca Allah'ın rızasını gözetmek, sözün öze, özün söze uyması, ikiyüzlü olmamak, kalp ve beden amellerini her çeşit art niyetten arındırmak demektir.⁵⁰⁹ Kuşeyrî ihlâsı şöyle tanımlamaktadır: “İhlâs, kulun yaptığı taat ve ibadette kastının sadece Allah Teâlâ olmasıdır. Kul, taatiyle sadece yüce Allah'a yaklaşmayı istemelidir. Onunla insanlara gösteriş yapmak, insanların yanında bir övgü kazanmak, birinin sevgisini çekmek yahut Allah Teâlâ'ya yaklaşmanın dışında herhangi bir şeye ulaşmak gibi bir hedefi olmamalıdır.”⁵¹⁰

Allah Teâlâ: “Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak (ihlâsla) O'na kulluk et.”⁵¹¹ buyurarak Kur'ân'da ihlâsa vurgu yapmıştır. Yani dindarlığı, Allah'ın rızasının dışında her hangi bir düşünceyle, maksatla yapılmaması gerektiğine dikkatleri çekmiştir. İhlas sahibi kullar Kur'ân ve sünnette övülmüş, ihlâsın zıddı olan riyâ ehli ise yerilmiştir.⁵¹² İhlâsla amele devam eden kişi için Peygamberimiz (sav): “Bir kul kırk gün ihlâsla amel ederse, hikmet pınarları kalbinden diline dökülür”⁵¹³ buyurarak hikmetin dile dökülebilmesinin şartını ihlâsla amele bağlamıştır.

İslâm'da itikadî konuların ruhunun tevhid, ibadetlerin ruhunun ihlâs, dünyevî işlerin ruhunun ise adalet olduğu ifade edilmektedir.⁵¹⁴ İhlâssız bir ibadetin ruhtan yoksun, sadece âdet cihetinden yerine getirilmiş olacağı anlaşılmaktadır. Sûfîlere göre bir amel ve ibadetin saf, hâlis, temiz olabilmesi için bu amel ve ibadetin halk hesaba katılarak ve onlar görsün diye değil, sırf Hakk rızası için, o ameli ve ibadeti Hakkemrettiği için yapmalı, bu anlamda halk aradan çıkarılmalıdır.⁵¹⁵ Fudayl b. İyâz (ö. 187/803): “Kim insanlar için ameli terk

⁵⁰⁹ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 68; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 43; Serrâc, *el-Luma'*, s. 252; Uludağ, *TTS*, s. 181.

⁵¹⁰ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 415.

⁵¹¹ Zümer, 39/2.

⁵¹² Bkz. Bakara, 2/264; Nisa, 4/38; Enfal, 8/47; Maun, 107/6.

⁵¹³ Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, 5/189; Fethu'l-Kebîr, II, 376.

⁵¹⁴ Uludağ, *TTS*, s. 181.

⁵¹⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, Dergâh Yay. İstanbul 2014, s. 103.

ederse, bu riyâdır. İnsanlar için amel etmek şirktir. İhlâs, Allah Teâlâ'nın seni bu iki halden kurtarmasıdır”⁵¹⁶derken amellerin riyâ ve şirkten temizlenmesiyle ihlâsın meydana gelebileceğinden bahsetmiştir. Amelleri ihlâsla yapmanın, kişiyi ulaştıracağı safiyeti ortaya koyması bakımından Ebu Yakub Sûsî'nin(ks.) şu sözü önemlidir: “İhlâs, meleğin bilip sevap yazamadığı, şeytanın bilip ifsat edemediği, nefsin âgâh olup kendine çekemediği bir sırdır.”⁵¹⁷ Kulun Allah ile olan irtibatında ve O'na ibadetlerinde hiçbir mahlûku araya girdirmemesi gerektiğini ifade eden Haris el-Muhâsibî (ö. 243/857) şöyle demektedir: “İhlâs Allah ile ilişkiye yaratıkları karıştırmamaktır. Yaratıkların ilki de nefistir.”⁵¹⁸Bu ifade de kişiyi Hak'tan ayırması ve amellere riyâ katması yönünden kişinin kendi nefsinin tehlikesine de bir işaret bulunmaktadır. Kişi kendi gayretleriyle ihlâsı yakalamışsa “muhlis”; Allah'ın inayetiyle ihlâsa kavuşturulmuşsa bu durumda o kişiye “muhlas” adı verilmektedir. Muhlis olmak melâmetîlerin, muhlas olmaksâ sûfîlerin özelliğidir.⁵¹⁹

Hacı Hasan Efendi ihlâsı; her ameli Allah için yapmak, saf, katışıksız, riyânın ve sum'anın bulaşmadığı amel olarak tanımlamaktadır. Temiz bir sütün içine bir damla kanın karışması o sütü içilmez duruma nasıl getirirse, riyâ ile yapılan bir amelin durumu da aynen böyledir. Çünkü ona göre riyâ, şeytanın kanıdır. Ameller ihlâstan uzak, riyâ ile yapılmışsa semâ kapılarında tahlile tabi tutulur. Şeytanın kanı olan riyânın karıştığı ameller reddedilen amellerdir.⁵²⁰

Hacı Hasan Efendibaşkaları görsün diye yapılan amelleri buz üzerine bina edilmiş gibi düşünür. Buzun üzerine bir bina inşa etmenin akıllıca olmadığı, buzun erimesiyle o binanın da yıkılacağı aşikârdır. Gösteriş ve şöhretin kemâle erme yolunda engel teşkil edeceği düşüncesindedir. Bu düşüncesini bir dörtlüğünde şöyle dile getirir:

⁵¹⁶ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 417; Geylânî, *Gunyetü't-Tâlibîn*, s. 367; Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 68

⁵¹⁷ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 152; Serrâc, *el-Luma'*, s. 252. (Kuşeyrî bu sözü Cüneyd-i Bağdadî'den rivayet eder bkz; Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 418)

⁵¹⁸ Serrâc, *el-Luma'*, s. 252.

⁵¹⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 109.

⁵²⁰ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 64.

*El gördülük yaptın amel,
Buzdan kurmuş idin temel,*

*Şöhret ile olmaz kemâl,
Bellerimi büktün nefis.⁵²¹*

“İhlaslı amel nasıl hâsıl olur?” sorusuna cevap veren Hacı Hasan Efendi şunları ifade eder: *“Başkalarının derdiyle dertlenmekle hâsıl olur. Misal; mahallemizde, köyümüzde evlenmemiş kız çocuklarının sıkıntıları uykularımızı kaçırmalıdır. Her kimin derdi varsa onun derdiyle dertlenmek pek mühim. Gönüller yapmak pek mühim. İnsanlara hilm ile muamele pek mühim. Çünkü ihlâs elbisesi, gönül kırmayanlara, insanlarla muamelelerinde af yolunu seçenlere giydirilir. İhlâs Hz. Ebubekir’in (r.a) yolundan gidenlere verilir. Ebu Cehil’in yolundan gidenlerin amellerinde ihlâs, samimiyet bulunmaz.”⁵²²* Hacı Hasan Efendi’nin bu cevabından kişinin hiçbir zahiri mecburiyeti yokken sırf Allah için dertli kulların dertleriyle hem hal olabilmeyi ihlâslı bir amel olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Kimsenin kalbini kırmamak, insanlara yumuşak davranmak ve af yolunu tutmak ona göre ihlâs elbisesiyle çepeçevre kuşatılmaya vesiledir. Manevî büyüklerin yolundan gitmek de Hacı Hasan Efendi’ye göre ihlâsı elde etmenin yollarındandır.

Hacı Hasan Efendi sûfî gelenekte ön plana çıkan ilim, amel ve ihlâs birlikteliğinden söz etmektedir. Kişinin sağlam bir amel ortaya koyabilmesinin ilimle doğrudan ilgisi inkâr edilemez. İlimsiz amel çoğu zaman eksik ya da yanlış uygulama kurbanı olabilir. Bu açıdan ilmin önemi sadece sûfî gelenekte değil, tüm İslâmî gelenek için de son derece önem arz etmektedir. Ancak şu da var ki, ilimsiz amelle maksada ulaşmak nasıl zorsa, amel edilmeyen ilmin de kişiyi hedefine ulaştırması mümkün değildir. Zira Hz. Peygamber (sav) *“Dilediğiniz kadar ilim tahsil ediniz. Allah hakkı için, ameliniz olmadıkça ilmin sizde toplanmasıyla tam sevap kazanamazsınız”⁵²³* buyurmuştur. İlimle amelin bütünleşmesinden kişinin azamî ölçüde fayda sağlayabilmesi hiç şüphesiz ihlâsla mümkün olabilecektir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere amelin müstecâb

⁵²¹ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 57.

⁵²² Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 51.

⁵²³ Alauddin Ali el-Müttaki el-Hindî, *Kenzü'l-Ummal*, c. 10, hadis no: 28719.

olmasında ihlâsın rolü büyüktür. İlim, amel ve ihlâs birlikteliğinin âdeta ayrılmaz bir bütünlük oluşturduğunu, birbirlerinden ayırmamak için işe ihtimamla eğilmek gerektiğini Hacı Hasan Efendi çok veciz bir şekilde şöyle ifade etmektedir:

Evvela ilim olmalı

Amel nehrinden dolmalı

İhlas bahrine dalmalı

*Bu işe ihtimam lazım*⁵²⁴

Bu dörtlükte ilmi temel statüde gören Hacı Hasan Efendi, amelin sürekliliğine işaret etmek için olsa gerek “amel nehri” ifadesini kullanmaktadır. Yani kişinin salih amel işlerken herhangi bir istikrarsızlığa düşmemesini, nehrin her an sürekli akması gibi amelde de sürekliliğin olması gerektiğine bir işaret sezilmektedir. Üçüncü mısradaki Hacı Hasan Efendi, ihlâs bahrine yani ihlâs denizine dalınmasında söz etmektedir. Denize dalan kişinin dışarıdan hiçbir uzvu görünmemek üzere gözden kaybolması gibi müslüman da ameli öyle ihlâsla yapmalı ki, ihlâs deryasında kaybolmalıdır. Amele nehir benzetmesi, ihlâsa deniz benzetmesi yapmasında da nehrin nihai varacağı yerin deniz olacağı gerçeğinden hareketle, marifet ilmiyle donanmış kişinin ortaya koyacağı amelin kendisini ihlâsa götüreceğine bir işaret sezilmektedir. Denizin nehirden daha büyük olduğu göz önünde bulundurulacak olursa ihlâsa daha fazla önem verilmesi gerektiği anlaşılır. Son olarak şunu da ifade edebiliriz ki; ancak ilmin ışığında yol alacak olan amel nehri, ihlâs bahrine ulaşabilecektir. Buda bize Hacı Hasan Efendi'nin tasavvuf sisteminin/düşüncesinin özetini sunmaktadır.

2.6. Zühd

Zühd, Arapça z-h-d fiilinin mastarı olup sözlükte bir şeye meyletmemek, rağbet etmemek, yüz çevirmek, ilgisiz davranmak ve terk etmek anlamlarına gelmektedir.⁵²⁵ Tasavvuf ıstılahında ise zühd; dünyayı sevmemek ve ondan yüz çevirmek, ahiret rahatı için dünya rahatını terk etmek, elden çıkarılan şeyi kalpten de çıkarmak, elde olsa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer vermemek,

⁵²⁴ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 34.

⁵²⁵ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “zhd” maddesi, Dâru Beyrut, Beyrut 1955-56, c.III, s. 196-197; Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 120; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 282; Uludağ, TTS, s. 397.

lüzumsuz olanı terk etmek gibi manalara gelmektedir.⁵²⁶ Zühd ehline zâhid denilmektedir.

Dünyadan soyutlanmak, Allah'ın helal kıldığı dünya nimetlerini haram kılmak, dünya hayatının gerçeklerinden kaçınmak ne İslâm'ın, ne de İslâm tasavvufunun ruhunda görülebilir. Günümüzde gerek bazı Müslüman düşünürleri, gerekse batılı araştırmacılar tarafından sûfilere yönelik dile getirilen eleştiri ve tenkitlerde ifade edildiği gibi, zühd olgusu manastır hayatının, doğu mistisizminin uzantısı değil, Kur'ânî bir kavramdır.⁵²⁷ Zâhid kelimesi Kur'ân'da "rağbet etmemek" anlamında sadece Yusuf Suresi 20. ayette geçmektedir.⁵²⁸ Ancak dünyanın geçiciliğini ve ahiretin daha hayırlı olduğunu mevzu bahis yapan ayetleri Kur'ân-ı Kerim'de çokça görmemiz mümkündür.⁵²⁹ Hz. Peygamberin (sav): "Eğer dünyanın, sivrisineğin kanadı kadar bir değeri olsaydı Allah kâfire bir yudum su vermezdi"⁵³⁰ hadis-i şerifinden de dünyaya karşı ilahi bakışın nasıl olduğu ortaya çıkmaktadır. İmam-ı Gazâlî (ö. 505/1111); "Zühd, dünyadan gönüllü çekmektir. Dünyadan gönüllü çekmeye sebep olan ilim, Allah Teâlâ'ya iman ve O'nun verdiği haberlerdir"⁵³¹ derken zühdün kaynaklarını sıralamıştır.

Zühd kavramına sûfilerce pek çok farklı tanımlar getirilmiştir. Bunun sebebi ise her sûfinin kendi bulunduğu makam ve hâle uygun olarak zühdü tarif etmeye çalışmasıdır.⁵³² Bu durum aslında sadece zühd kavramıyla da sınırlı değildir. Diğer tasavvufî kavramlara da baktığımızda da pek çok tariflerle karşılaşırız ki bunun temel sebeplerinden birisi de budur. Cüneyd-i Bağdâdî, zühdü; "Elden çıkan şeye karşı kalpte hiçbir arzu ve muhabbetin bulunmamasıdır"⁵³³ şeklinde tanımlarken, Ebu Süleyman Dârânî (ö. 215/830):

⁵²⁶ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 120; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 282; Uludağ, TTS, s. 397.

⁵²⁷ Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yay., Ankara 2008, s. 67; Göztepe, *Tasavvuf'ta temel Kavramlar*, s. 260, 261.

⁵²⁸ "Ve O'nu biraz bedel ile sayılmış birkaç dirhem ile satıverdiler ve onlar O'nun hakkında rağbetsizlerden olmuşlardı."

⁵²⁹ Bkz. A'la, 87/16,17.

⁵³⁰ Tirmîzî, Zühd, 13.

⁵³¹ İmam Gazali, *Ravdatü't-Tâlibîn ve Ümdetü's-Sâlikîn*, trc. Dilaver Selvi, *Hak Yolunun Esasları*, Semerkand Yay., İst 2009, s. 221.

⁵³² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 277.

⁵³³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 278.

“Zühd, kulu yüce rabbinden alıkoyan her şeyi terk etmektir”⁵³⁴ diye tanımlamıştır.

Zühdün en önemli katma değeri kişiyi özgürleştirmesidir. Çünkü kişinin kalben ne kadar çok rağbet ettiği ve bağlandığı şey varsa o kadar çok kendisini sınırlayan bağ ve ağınbu olduğundan söz edebiliriz. Bu anlamı destekler nitelikte Ahmed b. Mesruk’un (ö. 298/910) şu sözü oldukça önemlidir: “Zâhide malik olan sadece Allah’tır, başka bir sebep ve menfaat ona hâkim olamaz.”⁵³⁵ Üç şeyin kendisinde bulunmayan kimsenin zühdün hakikatine ulaşamayacaktır diyen Yahya b. Muâz (ö. 258/872), bunları şöyle sıralamaktadır:

- 1- Hiçbir şeye bağlı olmadan sırf Allah rızası için amel.
- 2- Dünyevî bir şey beklemeksizin ancak Allah için konuşmak.
- 3- Bir mevki ve makam olmadan (Yüce Allah’a itaat ile) elde edilen izzet ve şeref.”⁵³⁶

Zühdün sûfîler tarafından insanların kabiliyetlerine göre ayrıma tabi tutulduğunu görmekteyiz. Yani tek tip bir zühd tanımı ele alınıp Müslümanların geneli için söz konusu edilmemiştir. Kitâbü’z-zühd müellefi olan Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) zühdün üç şekilde olacağını söylemiştir:

“Birincisi haramı terketmektir ki bu, avam halkın zühdüdür.

İkincisi helal olan şeylerden ihtiyaç fazlasını terk etmektir. Bu havas denen seçkin kulların zühdüdür.

Üçüncüsü ise, kulu yüce Allah’tan uzaklaştıran her şeyi terk etmektir. Bu da âriflerin zühdüdür.”⁵³⁷

Zühdden maksat kulun sahip olduğu mevkii ve malı terk etmesi demek değildir. Davud (as.) ve Süleyman (as.) hükümdar olmalarına rağmen, bu durum onların zühdüne engel olmamıştır. Sahabelerden Ebubekir (ra.), Osman (ra.) ve Abdurrahman b. Avf (ra.) gibi zatlar zengin olmakla beraber zahitlikten ödün

⁵³⁴ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 279.

⁵³⁵ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 144; Feridüddin Attar, *Tezkiretü’l-Evliya*, ter., Süleyman Uludağ, Semerkand Yay., İstanbul 2014, s. 673.

⁵³⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 279; İbn Kayyim, *Medâricu’s-Sâlikîn*, s. 492.

⁵³⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 281; İbn Kayyim, *Medâricu’s-Sâlikîn*, s. 493.

vermemişlerdir.⁵³⁸Dünyanın kişiyi Allah'tan alıkoyması durumunda dünyadan uzaklaşılması gerektiği tavsiye edilir.Şayet Allah'a karşı vazifelerin aksatılmasına engel olmuyorsa dünya ve içindeki nimetlerden istifade edilmeli ve bu nimetlerden ötürü Allah'a şükredilmelidir.⁵³⁹Dünyaya karşı zühdle hedefleneni, Sühreverdî şöyle açıklamaktadır: “*Dünyaya karşı zühdle hedeflenen; Allah Teâlâ'nın taatine devam edilecek boş vakit elde etmektir. Allah için amel, kulun devamlı zikreden, Kur'ân okuyan, namaz kılan yahut murakabe halinde bulunan biri olmasıdır.*”⁵⁴⁰Ancak servet ve mülk sahibi iken zâhid olabilmenin de kolay olmadığını kabul etmek gerekir.

İlk dönem sûfilerinin tasavvufun teşekkülünden önce içerisinde buldukları zühd anlayışına benzer bir anlayışı Hacı Hasan Efendi'nin gerek sözleriyle gerekse yaşantısıyla ortaya koyduğunu görmekteyiz. Zühdü tamamıyla dünyadan el etek çekmek olarak görmeyen Hacı Hasan Efendi, dünyayı ahiret için bir tarla mesabesinde görmüştür.Onun “*El kârda gönül Yârda olursa bir şey olmaz.*”⁵⁴¹ sözünden de zühd anlayışını anlamak mümkündür. Hemen hemen tüm sûfilerin karşı çıktığı husus dünyanın kalbi istila etmesidir. Kalbini dünyaya istila ettirmeden dünya işleriyle ilgilenmek Hacı Hasan Efendi için de bir sorun teşkil etmemektedir.Zahiren halk ile bâtinlen Hak ile olabilmek,onun müridlerine yaptığı tavsiyelerdendir.⁵⁴²

Hacı Hasan Efendi dünya sevgisinin zararlarını her seferde dile getirmiş, kalpte Allah'tan başka ne varsa sökülüp atılması gerektiğini savunmuştur: “*Ehl-i tarîk bir kişinin kalbinde zerre kadar gayrullah bulunmamalıdır, dünya sevgisi yer almamalıdır. Kalpte dünya muhabbeti varsa yapılan evrâd ü ezkârın hiç bir tesiri olmaz.*”⁵⁴³Bu beyanda zühdün terkedilmesiyle, yani dünya sevgisinin verdiği gafletle yapılan evradın fayda vermeyeceğini hatırlatılmıştır.

Vehbi Vakkasoğlu, Hacı Hasan Efendi'nin zühdî yaşamı hakkında şunları söylemektedir:

⁵³⁸ İbn Kayyım, *a.g.e.*,s. 493.

⁵³⁹ İbn Kayyım, *a.g.e.*,s. 494.

⁵⁴⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 608.

⁵⁴¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 73.

⁵⁴² Hacı Hasan Efendi, *a.g.e.*, s. 73.

⁵⁴³ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler VI*, s. 26.

“Dünyayı ahiret için isterdi. Bu hususta, sadece şu yakarışını hatırlamak yeterlidir sanırım: ‘Ya Rabbi! Eğer bana ömür verip yaşatacaksan ihvan kardeşlerim için yaşat, onlara hizmet edeyim; yoksa hemen canımı al, sana kavuşayım! Ben dünyanın hiçbir metaini istemiyorum.’ Gerçekten de dünyaya, dünya olarak hiç değer vermezdi. Eline bir avuç toprak alır, bütün dünyanın bir avuç toprak kadar bile değeri olmadığını söylerdi. Derdi ki: ‘Şeriatta senin malın senin, benim malım benim; tarikatta, benim malım senin, senin malın benim; hakikatte ise, ne benim malım benim, ne de senin malın senindir; her şey Allah’ın (cc.), hepsi Allah’ındır (cc.).’”⁵⁴⁴

Hacı Hasan Efendi yıllarca fahri imamlık ve vaizlik yapmasına rağmen hiçbir ücret talep etmemiş, ücret vermek isteyenlere “Benim ücretimi Rabbim verir” diyerek geri çevirmiştir. Kendisine gelen imamlık kadrosunu kabul etmeyerek kardeşi Abdullah Dinç’e devretmiştir.⁵⁴⁵ Bu durum, onun dünyaya karşı ne denli gözü tok olduğunu gösterir. Onun zühdî yaşamı hakkında bir başka örnek ise şu olmalıdır: Gençlik döneminde Kayseri/Develi’nin Fraktin köyüne vaaz için gider ve yapılan vaazdan köylüler ziyadesiyle etkilenirler. Bunun üzerine köylüler Hacı Hasan Efendi’ye gitmeyip köyde kalmasını ve her vaaz için kendisine bir koyun veya kuzu vermeyi teklif ederler. Ancak Hacı Hasan Efendi bu teklifi kabul etmeyerek ahiret sermayesini dünyalığa değişmeyeceğini ifade etmiştir.⁵⁴⁶ Kendisine yapılan milletvekilliği ve Belediye başkanlığı tekliflerini geri çevirmiş olması da Hacı Hasan Efendi’nin zühd anlayışından kaynaklanıyor olsa gerektir.⁵⁴⁷

Sonuç olarak, zühd büsbütün dünyaya kayıtsız kalmak değildir. Asli yaşam gereksinimleriyle beraber, kişinin dünya nimetlerinden istifade etmesi, zühde engel teşkil etmemektedir. Ancak, bunun için dünya metama gönülden bağlanıp asli kulluk vazifelerinden gafil olmamak gerekir. Hacı Hasan Efendi’nin de ifade ettiği gibi halk içinde Hak ile birlikteliği sağlayabilmek, zühd açısından

⁵⁴⁴ Vakkasoğlu, *İz Bırakanlar*, 197.

⁵⁴⁵ Alemdar, “Allah’ın Kubbeleri Altında Saklı Bir Veli” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S. 111, Ocak 2003, s. 15.

⁵⁴⁶ Komisyon, *Hakikat Önderi* s. 190.

⁵⁴⁷ Hamdi Boydak, “Canlar Canını Buldum Bu Canım Yağma Olsun” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S. 111, Ocak 2003, s. 20.

önem arz etmektedir. Bu, aynı zamandapek çok sūfînin de zühd anlayışını özetler niteliktedir.

2.7. Takvâ

Sözlükte; *korkma, endişelenme, kaygılanma, dikkatli davranma, sakınma, ahde vefa ve korunma* anlamına gelen takvâ, tasavvuf ıstılahında; Allah'a boyun eğerek azabından sakınmak, cezayı gerektiren davranışlardan nefsi uzaklaştırmak suretiyle korumak demektir.⁵⁴⁸ Bir anlamda takvâ demek olan verâ' ise, dinde haram ve mekruhları terk ettikten sonra haram ve mekruha düşme korkusuyla şüpheli şeylerden kaçınmak, helâl ve mubahların ihtiyaç fazlasını da terk etmek şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁴⁹ Takvâ ehli olan kişiye de "muttakî" denmektedir.

Takvânın gerçek olarak elde edilmesi kişide verâ' hâlini meydana getireceğini savunan İmam-ı Gazâlî için verâ', sakıncalı şeylere düşme korkusuyla aslen sakıncalı olmayan şeyleri terk etmektir, demektir.⁵⁵⁰ Kuşeyrî ve Gazâlî takvâyı, dünyanın ve âhiretin bütün hayırlarının içinde toplandığı haslet olarak görmektedirler.⁵⁵¹ Onların böyle bir kaniya varmalarında hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdetakvâ hakkında geçen ifadelerin rolü büyüktür. Allah Teâlâ'nın; "*Şüphesiz ki sizin Allah nezdinde en şerefli niztakvâca en ileride olanınızdır*"⁵⁵² buyurması takvânın önemine işaret etmektedir. "*Ey Allah'ın Resulü bana bir tavsiyede bulun*" diyen kişiye Hz. Peygamberin (sav) tavsiyesi,takvânın önemini gözler önüne sermektedir: "*Takvâdan ayrılma. Gerçekten takvâ, bütün hayırları içinde toplayan bir şeydir.*"⁵⁵³ Peygamberimizin tüm muttakîleri kendi ehlibeyti olarak görmesi de⁵⁵⁴ takvânın önemine işaret eden bir başka sâiktir.⁵⁵⁵

Sūfîlerin,takvâ ve verâ'ı zaman zaman birbirinin yerine kullandıklarını da görmekteyiz. Nasrâbâdî (ö. 369/980) takvâyı tanımlarken; "*Takvâ kulun yüce*

⁵⁴⁸ Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 102; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 148; Uludağ, *TTS*, s. 342; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 472; Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar*, s. 352.

⁵⁴⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 269; Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 114; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 583; Uludağ, *TTS*, s. 379; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 524; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.172.

⁵⁵⁰ Gazali, *Ravdatü't-Tâlibîn*, s. 189.

⁵⁵¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 263; Gazâlî, *a.g.e.*, s. 190.

⁵⁵² Hucurat, 49/13.

⁵⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/82; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/301.

⁵⁵⁴ Taberânî, *es-Sağir*, nr. 318; el-Evsat, nr. 3332; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/269.

⁵⁵⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 263.

Allah'tan gayri her şeyden sakınmasıdır"⁵⁵⁶ derken; Şiblî (ö. 334/945): "Verâ', yüce Allah'tan başka her şeyden sakınmandır"⁵⁵⁷ demiştir. Tasavvufun gayesi, insanların Allah'tan başka şeylerle olan kalbî bağlarını kesmektir. Bu bağları kesebilmek için kişinin takvâ ve verâ sahibi olması gerekir. Bunu başarabilen kişi, kalbinde Allah'tan başka hiçbir şeye bir bağı kalmayacağından ihtiras sahibi olmaktan da kurtulmuş olacaktır. Bunun neticesi olarak yaptığı tüm hizmetleri Hak için yapmaya başlar ki yaratılanı Yaratan'dan ötürü hoş görebilme olgunluğunu da elde etmiş olur.⁵⁵⁸

Verâ'ı zâhir ve bâtın olmak üzere ikiye ayıran Yahyâ b. Muâz (ö. 258/872), zâhirî verâ' Allah'ı her daim zikretmek, bâtınî verâ'ın ise, kalbe Allah'tan başka hiçbir şeyi sokmamak olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵⁹ Verâ'ın en aşağı derecesi yasaklanan her şeyden kişinin sakınması, en yüksek derecesi ise Allah'ı zikretmekten alıkoyan her şeyden yüz çevirmektir.⁵⁶⁰ Takvâ ve verâ, tasavvufun temeli olarak kabul edilmektedir.⁵⁶¹

Hacı Hasan Efendi takvâyı, Allah'tan korkmak şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁶² Allah korkusu yani takvâ, kişinin iliklerine kadar işlememişse, o kişinin nefsinin günahlardan kaçınmayacağına altını çizen Hacı Hasan Efendi, kişinin takvâyı hakiki mânâda elde etmesi gerektiğini söylemektedir.⁵⁶³ "Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin"⁵⁶⁴ âyetini de sık sık dile getirdiğini görmekteyiz. Hacı Hasan Efendi takvânın sözden ibaret olamayacağını ifade eder.⁵⁶⁵ Takvânın işaretini ise, menhiyâttan kaçınmak ve evâmîr-i ilâhiyyeye sıkı sıkıya sarılmak olarak görmektedir. Yani takvâ, Allah'ın yasakladığı her şeyden sakınmak ve Allah'ın emirlerini eksiksiz yerine getirmektir.⁵⁶⁶ Bununla beraber takvâ ehli kişide bulunması gereken işaretleri şu şekilde dile getirmektedir: "Önce

⁵⁵⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 264

⁵⁵⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 269; İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, s. 500.

⁵⁵⁸ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.172.

⁵⁵⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 270.

⁵⁶⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 173.

⁵⁶¹ Uludağ, *TTS*, s. 342

⁵⁶² Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 151.

⁵⁶³ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 11.

⁵⁶⁴ Al-i İmran, 3/102.

⁵⁶⁵ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 60.

⁵⁶⁶ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 11.

lisanımızı gıybetten muhafaza edeceğiz. Az yiyip, az konuşup, az uyuyacağız. Allah'ın(cc.) velilerinin izini takip eden tasavvuf erbabına, altı saatten fazla uyumak doğru olmaz. Doyana kadar yemek doğru olmaz. Abdestsiz yatmak doğru olmaz. Her bulduğunu yemesi de doğru olmaz. Takvâ sahibi, lisanını gıybetten, kalbini sû-i zandan muhafaza eder. Takvâ sahibi, kibirden, gururdan ve başkalarını hakir görmekten kaçınır. Yalan söylemekten, hıyânetten, hâsılı bütün yasaklardan sakınır ve İlâhî emirlere riayet eder. Her işinde Allah'tan korktuğu belli olur.”⁵⁶⁷

Hacı Hasan Efendi günahlara karşı mesafeli durmanın önemini “Az günahı az sanma kime karşı ona bak”⁵⁶⁸ cümlesiyle ortaya koymaktadır. Günahın büyük ya da küçük olmuşluğuna takılmadan kötü ve çirkin tüm fiillerden sakınılmasını öğütlemektedir. Bu durum da bize onun verâ hakkındaki düşüncesini yansıtmaktadır.

*Haram olmasın hem yemek,
Boşa gider sonra emek.⁵⁶⁹*

dizelerinde haram lokmanın sakıncasından bahseden Hacı Hasan Efendi, aynı zamanda bir lokma haramın kırk günlük amelin kabulüne mani olacağını da ifade etmektedir. Bir hususta “acabahelâl mi haram mı?” şeklinde şüphenin bulunması durumunda o şeyden kaçınılması gerektiğini söylemektedir.⁵⁷⁰ Bir kıtasında bu durumu veciz bir şekilde şöyle dile getirmektedir:

*Şüpheli taamdan hazer,
Etme haramlara nazar,
Ayağı dışarı gezer,
Düzenleri bozandır bu.⁵⁷¹*

Ona göre, haramların kişiyi götüreceği yer, ibadetten zevk almama durumudur. İbadetin feyzinin gönle dolmaması hâli kişiyi haramlardan sakınmamaya ve ibadetlere karşı tahammülsüz olmaya sevkeder.⁵⁷²

⁵⁶⁷ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 60, 61.

⁵⁶⁸ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 45, 76.

⁵⁶⁹ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminde*, s. 53.

⁵⁷⁰ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 78.

⁵⁷¹ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminde*, s. 47.

⁵⁷² Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 64.

Sonuç olarak, insanın yaratılış gayesinin Allah'ı bilip O'na kulluk etmek olduğu göz önünde bulundurulursa bu gayeye erebilmek için takvâ ve verâ olmazsa olmaz konumdur. İslâm'ı takvâ kalitesinde yaşamayı şîâr edinmiş sûfîler gibi Hacı Hasan Efendi de her hareketini ilâhi rızâya uygun olup olmadığını gözlemlemeye çalışmıştır. Bu hassas düşünceye sahip olma gayretini sadece kendisiyle sınırlı tutmayı takvâ ve verâ esas alan nesiller yetiştirebilmek için hayatı boyunca çaba sarf etmeyi ihmal etmemiştir.

2.8. Sabır ve Şükür

Sabır ve şükür; Hakk'ı arayanlar için namazın şartları mesabesinde olduğu belirtilir ve ahlâkın ilk kısmı olarak kabul edilir. Nefsi itaate, kulluk vazifelerini yerine getirmeye, emir ve yasaklara karşı tahammüle zorlamaya sabır denilirken, mazhar olunan nimeti dile getirmeye ve nimeti vereni övmeğe ise şükür denilmektedir. Başka bir yaklaşıma göre ise şükür; kişinin Allah'ın verdiği nimetleri veya kendisinden uzaklaştırdığı sevimsiz şeyleri gereği gibi düşünmek demektir.⁵⁷³ Yani kişi nimeti elde ettiği zaman nimeti vereni hatırandan çıkarmayıp ona teşekkür edeceği gibi, olumsuz şeylere karşı kendisini koruduğu için de kişinin teşekkürü elden bırakmaması şeklinde anlamamız mümkündür.

Kişi sabır vasıtasıyla ibadetlere devam edebilme ve günahlardan kaçınma gücü elde eder. Sabrın neticesinde elde edeceği maddi ve manevî lütufları kendisinden bilmeyip nimeti veren Allah'ı överek bir başka vazifeyi yani şükürüne getirmiş olur. Şükreden bir kulun başarısını Allah'ın daha da artıracığını ifade eden Kelâbâzî, Haris el-Muhasibî'nin: “*Şükür, şükreden için Allah'ın ziyade bir nimetidir*”⁵⁷⁴ sözünü nakletmektedir. Kuşeyrî de sabır ve şükürün önemine dikkat çekmek sadedinde Hz. Ömer'in (ra.) şu sözünü kaydeder: “*Eğer sabır ve şükür iki binek olsalardı hangisine bindiğime aldırış etmezdim.*”⁵⁷⁵ Sabrı, “*Cesette baş ne ise imanda da sabır odur*”⁵⁷⁶ sözünü açıklayan Hz. Ali (ra.), bizlere sabrı tavsiye ederek hüsrana uğrayanlar zümresinden olmamamızı öğütlemiştir.

⁵⁷³ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 315, 326; Uludağ, *TTS*, s. 303, 338; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 409, 466.

⁵⁷⁴ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 152.

⁵⁷⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 383.

⁵⁷⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 377.

Hacı Hasan Efendi, belalara karşı sabretmenin ve nimete karşı şükretmenin kişi için büyük bir kazanıma vesile olacağını savunmaktadır. İmanlı olmayı en büyük nimet olarak kabul eden Hacı Hasan Efendi, en fazla şükürün iman nimeti için olması gerektiğini söylemektedir. O, İslâm nimetinin şükürünü edâ etmeyen kimsenin son nefesinde imanla ölebilmesinin pek mümkün olamayacağını savunmaktadır. Müslüman bir anne babadan dünyaya gelmiş olmak da Hacı Hasan Efendi için şükürü eda edilmesi elzem bir nimettir.⁵⁷⁷

Hacı Hasan Efendi manevî kemâlâtın gerçekleşmesi konusunda Allah'tan gelen belâ ve musibetlere, insanlardan gelecek ezâ ve cefâyâ karşı sabırlı olunması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu hususu peygamberlerden örnekler vererek açıklamaya çalışır ve manevî mertebesi yüksek olan kişilerin belâ ve musibetlerle daha fazla imtihana tabi tutulacaklarını ifade etmektedir. Bunun için böyle kişilerin sabretmeye karşı hassasiyetlerinin daha fazla olacağını bildirmektedir.⁵⁷⁸

Kendisine ve yakınlarına isabet eden belâ ve hastalıkları bir imtihan vesilesi olarak gören Hacı Hasan Efendi, sabr-ı cemîl üzere hareket etmeye çalışmış ve çevresindekilere de sabr-ı cemîl üzere davranmalarını tavsiye etmiştir. Sabr-ı cemîl kavramını o kendi üslubuyla şöyle tanımlamaktadır: “*Evladıölen bir babayı tâziyeye gelenler tanıyamayacak. Görünüşolarak o da diğer insanlar gibi neşatlı olacak. Senden geldikurban olduğum Allah'ım diyerek razı olacak.*”⁵⁷⁹ Çok sevdiği yeğeni ve aynı zamanda damadı olan Ahmet Dinç'in bir rahatsızlığı sebebiyle genç yaşta sağ ayağı kesilmek zorunda kalınmıştır. Buna çok üzülen Dinç; “*Genç yaşta Rabbime karşı suçum ve günahım ne kadar büyükmüş ki böyle ağır bir imtihana müptela oldum*” şeklinde serzenişte bulunur. Bu serzenişten haberdar olan Hacı Hasan Efendi, damadını ve damadının durumunda olanları teselli etmek ve isyana düşmemelerini öğütlemek için “*Tesellinâme*” isimli bir şiiri kaleme alır.⁵⁸⁰ Hacı Hasan Efendi bu şiirinbaşından sonuna kadar sabrın ne kadar önemli olduğunu, peygamberlerin pek çok musibetlerle imtihan olduklarıve bu musibetler karşısında onların hep sabrettiklerini veciz bir şekilde dile

⁵⁷⁷ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 102, 103.

⁵⁷⁸ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 62-67.

⁵⁷⁹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 161.

⁵⁸⁰ Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar I*, s. 70.

getirmektedir. Hacı Hasan Efendi bu şiirde Âdem (a.s) ile başlayıp sırasıyla Nuh (as.), İbrahim (as.), Zekeriyya (as.), Eyyub (as.), Yakub (as.), Yusuf (as.), Yahya (as.) ve Muhammed (sav)'ın hayatlarında karşılaştıkları sıkıntılar karşısındaki sabır tutumlarını dile getirir. Şiirin son iki kıtasında ise Ebu Bekir (ra.), Ömer (ra.), Osman (ra.), Ali (ra.), Hasan (ra.) ve Hüseyin'i (ra.) zikrederek onların sabır konusundaki hassasiyetlerine işarette bulunmaktadır. Böylelikle benzer imtihanlara maruz kalan kişilerin de sabır ve şükür konusunda nasıl hareket etmeleri gerektiğine örneklerle açıklamış olmaktadır. Mevzu bahis olan şiir şöyledir:

*Sabreyleyip ciğerin dağlayan,
Teslim olup Hakk'a gönül bağlayan,
İki yüzyıl zellesine ağlayan,
Atamız Âdem'e (as.) olanı düşün.*

*Bin elli sene ömrü olan,
Sabreyleyip rızâ-yı Rahman'ı bulan,
Kırılıp kavmi tufana dalan,
İbret al Nuh'a (as.) olanı düşün.*

*Düşün oğlum Peygamberin suçu ne,
Musibetle beyaz geldi saçına,
Mancınıkla düştü ateş içine,
Berdü selam olan Halil'i (as.) düşün.*

*İmtihanla has kulları seçildi,
Ağaç gibi ortasından biçildi,
Mübarek kanları yere saçıldı,
Zekeriyya (as.) dosta olanı düşün.*

*Mevlâm'dan geliyor bizlere dertler,
Sabredersen kuzum, sevabın katlar,
Peygamberi nasıl yemişti kurtlar,
Hazreti Eyyub'a (as.) olanı düşün.*

*Kırk sene aktı Yakub'un (as.) yaşı,
Genç idi çünkü Yusuf'un (as.) yaşı,
Kuyuya attılar, vurdular taşı,
On iki yıl zindanda kalanı düşün.*

*Günahı söylemek sanki suç gibi,
Şehitlik insana olur tac gibi,
Kestiler bu zâtı misl-i koç gibi,
Yahya (as.) Peygambere olanı düşün.*

*Altmış üç vardı Sultanın yaşı,
Neler çekti iki cihan güneşi,
Uhud tepesinde kırıldı dişi,
Sultan-ı Resul'e (sav) olanı düşün.*

*Siddik'in ayağı ğarda sokuldu,
Ömer'in karnına hançer kakıldı,
Osman'ın kanı Kur'ân'a döküldü,
Kûfe'de Ali'ye (ra.) olanı düşün.*

*Kalemdâr yazmakla bitmez yazılar,
Maddi, manevî dertler sızlar,
Kerbelâ'da şehit düştü kuzular,
Hasan'la Hüseyin'e olanı düşün.⁵⁸¹*

Sonuç olarak ifade etmemiz gerekirse; hakiki şükrü elde edebilmek için sabrın tadına varmak gerekmektedir. Madalyonun bir yüzü sabırsa, diğer yüzünün şükür olduğu âşikârdır. Sabır ve şükür olmadan diğer makamları elde edebilmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü sabır, hüküm itibariyle genel ve kapsamlıdır. İbadet ve güzel ahlâkın gerekleri, ancak sabırla yerine getirilebilir. Dünyevî işlerde de sabrın pek çok fayda ve hikmetinin olduğu ise bilinen bir gerçektir.

⁵⁸¹ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s.87.

2.9. Sehâvet ve Îsâr

Cömertlik anlamına gelen sehâvet; insanların ellerindeki karşı tok gözlü olmak şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁸²Başkasını kendisine tercih etmek anlamında olan îsâr ise, bir insanın fayda sağlama veya zararı def etme konusunda kendisinden ziyade başkalarını, dostlarını ve/veya din kardeşlerini tercih etmesine denilmektedir. Türkçedeki diğerkâmlık kelimesi de îsâr anlamındadır.⁵⁸³

İbn Kayyım'a göre îsâr, ihsânın en üst mertebesidir. Mertebeleri ayırırken ilk mertebenin sehâvet,⁵⁸⁴ ikinci mertebenin cûd,⁵⁸⁵ üçüncününse îsâr olduğunu dile getiren İbn Kayyım, îsârı; kendisi muhtaç olduğu halde başkasını tercih etmek şeklinde tanımlamaktadır. Dolayısıyla îsârın, sehâvetten daha üstün bir mertebe olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸⁶Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ îsârı müminlerin bir özelliği olarak şu şekilde övmektedir: “*Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları(muhacirleri) kendilerine tercih ederler.*”⁵⁸⁷ Sûfîler de bu ayetten mülhem cömertliği sürekli îsâr derecesinde yerine getirmeyi hedeflemişlerdir. Hattatabiat ve karakterinde cömertliğin bulunduğu kimseleri sûfîliğe en yakın ve en yatkın kişiler olarak görmüşlerdir.⁵⁸⁸ Tasavvuf tarihinde îsâr hasletini kendi yolununbaş esaslarından biri olarak gören Ebu'l Hüseyin en-Nurî'nin (ö. 295/908) şu sözü,sûfîlerinîsâr konusundaki görüşlerine güzel bir örnektir: “*Allah'ım!Bazı kişilere mutlaka azap edeceksen cehennemde onların yerine beni yak.*”⁵⁸⁹

Hacı Hasan Efendi güzel ahlâkın ilk adımının cömertlik/sehâvet olduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁰ Tüm günahların başı olarak gördüğü dünya muhabbetinin tedavi yollarından birisinin sehâvet olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹¹ Cömert olmayı o kadar önemsemiştir ki, “*Birisinin gökte uçtuğunu görüp söyleseler, hayatında cimrilik*

⁵⁸² İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, s. 733; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 422.

⁵⁸³ Cürcanî, *Ta'rîfât*, s.72; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 94; Uludağ, *TTS*, s. 190.

⁵⁸⁴ Arzu ile verip bağışlamanın noksan olmaması ve bunun kişiye zor gelmemesidir. Bkz. İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, s. 734.

⁵⁸⁵ Çoğunu vermek ve kendisine bir şey bırakmamak veya verdiği kadarını kendisine bırakmak demektir. Bkz. İbn Kayyım, *Medâricu's-Sâlikîn*, s. 734.

⁵⁸⁶ İbn Kayyım, *a.g.e.*,s. 734.

⁵⁸⁷ Haşr, 59/9.

⁵⁸⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 322.

⁵⁸⁹ Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 257; Uludağ, *TTS*, s. 190.

⁵⁹⁰ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 53.

⁵⁹¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler II*, s. 53.

varsa (veli olduğuna) sakın inanmayın.”⁵⁹² uyarısında bulunmuştur. Cömert olmayı tavsiye etmekle kalmayıp kendisi de cömert olmuştur. Yoksulluk çektiği dönemlerde bileziyaretçi akınına uğrayan evinde her gelen misafire en azından çay ve şeker ikramında bulunmuş, uzaktan gelen misafirlerine ise yemek ikram etmeyi ihmal etmemiştir. Çevresinde bulunan fakirleri, yetimleri sürekli gözetmiş, gücü nispetinde onlara infak etmekten geri durmamıştır. İnfak edilmesi hususunda çevresindekilerini de yönlendirmiş; “*Bir mahallede zengin varsa fakir; fakir varsa zengin yoktur*”⁵⁹³ sözleriyle zenginliğini Allah (cc.) yolunda kullanan kişinin hakiki zengin olduğuna, tasaddukta bulunmayan ve cimrilik eden zenginine hakiki zengin olamayacağına dikkatleri çekmiştir. Cimrilikten kurtulma yollarından birisi olarak hediyeleşmeyi tavsiye etmiştir.⁵⁹⁴ Kendisi için, hiç giymediği elbiselerini hediye etmekten imtina etmediği nakledilir.⁵⁹⁵ Cömertliğe geniş yelpazeden bakmaya çalışan Hacı Hasan Efendi cömertliği şöyle tanımlamıştır: “*İlim adamı bildiğini gizlememeli ve ilmini paylaşmalı, zengin de malını paylaşmalıdır. Esas cömertlik ise canda cömert olup (Allah için) şehâdete hazır olmaktır.*”⁵⁹⁶ Öyle ki cömertliği risâletin ve velâyetin asli şartlarından biri olarak görmüştür.⁵⁹⁷ Kendisinin maddi durumu çok iyi olmadığı halde evinde pişen yemeklerden kendisi ve aile efradı daha yemeden mahallesindeki ihtiyaç sahiplerine göndermiştir.

Huzura erebilmeyi müritlerinin mutlu ve huzurlu olmasına bağlayan Hacı Hasan Efendi, onların sıkıntılarını kendi sıkıntısı olarak görmüş, kişisellikten uzak durmuştur. Dualarında; “*Yarabbi! Bana ömür verip yaşatacaksan ihvanım için yaşat ki onlara hizmet edeyim. Yoksa hemen canımı al sana kavuşayım.*”⁵⁹⁸ diyerek müritlerine hizmet etmeyi yaşam ve ölüme tercih etmiştir. Bu duasından Hacı Hasan Efendi’nin îsâr kavramına bakışını algılamamız mümkündür.

⁵⁹² Mehmet Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 81.

⁵⁹³ İdris Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015; Vakkasoğlu, *İz Birakanlar*, s. 193.

⁵⁹⁴ Seyit Mehmet Şen, “Gönül ikliminde Yahyalılı Hacı Hasan Efendi” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 20, S. 231, Ocak 2013, s. 26.

⁵⁹⁵ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 186.

⁵⁹⁶ Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 81.

⁵⁹⁷ Sürmeli, *a.g.e.*, s. 81.

⁵⁹⁸ Komisyon, *Hakikat Önderi*, s. 169.

Sonuç olarak, sehâvet ve îsâr tasavvuf ehlinin en belirgin özelliklerinden biri olmalıdır. Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu her türlü rızık kendisinin ihtiyacı olsa bile başkasına ikram etmeyi yaşam tarzı olarak benimseyen sûfiler, fedakârlık ve diğerkâmlık hususunda âdeta sınır tanımamışlardır. Bek çok sûfî gibi Hacı Hasan Efendi'nin de sehâvet ve îsâr hasletleri vesilesiyle mânevî terbiye gördüğünü ve bu yolla müritlerini de mânevîterbiyeye tabi tuttuğunu tespit etmemiz mümkündür.

2.10. Tevekkül ve Tefvîz

Sözlükte; *güvenme, bel bağlama, vekil tayin etme, havale etme* anlamlarına gelen tevekkül, ıstılahta; “*Hakk katındakine güvenip halkın elinde ve avucundakine göz dikmeme*”⁵⁹⁹ şeklinde anlamlandırılmaktadır. Tevekkülün en mükemmel şekli olan tefviz ise; kulun tüm işlerini Allah'a havale etmesi, O'ndan gelen her şeyi gönül rahatlığıyla karşılaması, hiçbir hususta Allah'a karşı kalben ve dil ile itirazda bulunmaması demektir.⁶⁰⁰ Tefvizi konu alan şiirlere tefviznâme denilmiştir. Bunun en güzel örnekleri arasında İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin (ö. 1194/1780) tefvîznâmesi bulunmaktadır;

*Hak şerleri hayr eyler,
Zannetme ki gayr eyler,
Ârif ânı seyr eyler,
Mevlâ görelim n'eyler,
N'eylerse, güzel eyler...*

*Sen Hakk'a tevekkül kıl
Tefvîz et ve râhat bul,
Sabr eyle ve râzı ol,
Mevlâ görelim n'eyler,
N'eylerse, güzel eyler...*⁶⁰¹

⁵⁹⁹ Cürcanî, *Ta'rifât*, s.109; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 164; Uludağ, *TTS*, s. 357.

⁶⁰⁰ Uludağ, *TTS*, s. 350.

⁶⁰¹ İbrahim Hakkı Erzurûmî, “Tefviznâme” *Marifetnâme*, Sad. Turgut Ulusoy, Hasankale trs., c. 1, s. 149.

Allah'tan gelen her şeyi gönül hoşluğuyla karşılayan İbrahim Hakkı (ks.), kişiye şer gibi gözüken nice olumsuzlukları Allah'ın hayra çevirebileceğini belirtmektedir. Ârif olan kişinin şerlerin hayra tebdili hususunda en ufak bir tereddüdü olmaz ve sadece olayları akışına bırakır. Tevekkül ve tefviz ehlinin rahata ereceğine işaret eden İbrahim Hakkı'nın(ks.) Allah ne takdir ederse hepsinin güzel olacağına yürekten inandığı anlaşılmaktadır.

Tevekkül kavramı Kur'ân ve sünnette de var olan bir kavramdır. Allah Teâlâ "*Kim Allah'a tevekkül ederse O, ona yeter.Eğer müminseniz Allah'a tevekkül edin. Müminler Allah'a tevekkül etsinler.*"⁶⁰² ayet-i kerimelerinde müminlerin Allah'a tevekkül etmesini ifade buyurmuştur. Devesini bağlayıp mı yoksa bağlamadan mı tevekkül etmesi gerektiğini soran bir sahabeye, Hz. Peygamber (sav); "*Deveni bağla, sonra tevekkül et.*"⁶⁰³ buyurmuştur. Bu hadis-i şeriften kulun kendi üzerine düşen görevi yerine getirdikten sonra Allah'a tevekkül etmesi gerektiği hakikati de öğrenilmiş olmaktadır.

Tevekküle dair ilk dönem sûfilerinin pek çok açıklamalarıyla karşılaşmaktayız. Hamdûn el-Kassâr (ö. 271/884); "*Tevekkül, Allah Teâlâ'ya tam bir şekilde itimat etmektir.*"⁶⁰⁴ derken, Ebu Osman el-Hîrî (ö. 298/910); "*Allah Teâlâ'ya itimat ederek, O'nunla yetinmektir.*"⁶⁰⁵ demiştir. Her iki tanımlamada da Allah Teâlâ'ya itimat edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Kuşeyrî (ö. 465/1072), üstadı Ebu Ali Dekkak'tan (ö. 405/1015) şöyle işittiğini nakleder: "*Tevekkül sahiplerinin üç derecesi vardır. Bunlar sırasıyla tevekkül, teslimiyet, tefvizdir. Tevekkül eden kimse Allah'ın (rızk) vaadine güvenir. Teslimiyet sahibi, halini Allah'ın bilmesiyle yetinir. Tefvîz sahibi ise, Allah'ın her hükmüne razı olur.*"⁶⁰⁶ Buradan tefviz ehli olabilmek için tevekkül basamağından işe başlamak gerektiği anlaşılmaktadır. Tevekkülü, kişinin kendi üzerine düşen görevi yerine getirmeden doğrudan her şeyi Allah'tan (cc.) beklemesi şeklinde algılamak da doğru bir yaklaşım değildir.

⁶⁰² Talak, 65/3; Maide, 5/23; İbrahim, 14/11.

⁶⁰³ Tirmîzî, Kıyâme, 60.

⁶⁰⁴ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 347.

⁶⁰⁵ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 350.

⁶⁰⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 351.

Hacı Hasan Efendi tarikatı,ahlâkı güzelleştirme yolu olarak görür ve kişinin ahlâkının güzelleşmesi içinse Allah Teâlâ'yı her işinde vekil tutmasını, kâinatta O'ndan başka güç ve kuvvet sahibinin olamayacağına inanmasını ve O'na tevekkül etmesini salık vermektedir.⁶⁰⁷ Öte taraftan insan bedenini bir ülkeye benzeten Hacı Hasan Efendi, kalbi ülkenin merkezi, imanı ülkenin cumhurbaşkanı, akli başbakan, tevekkülü ise bakanlardan birisi olarak tanıtmaktadır.⁶⁰⁸Müritleri için kaleme aldığı bir şiirinde;

*Geçtik mektubundan, gelmiyor selâm,
Hakk, Rezzâk-ı âlem, çekmeyin elem,
Mevlâ huzurunda şahittir kalem,
Gel bir sarışalım yahu neredesin?*⁶⁰⁹

demektedir. Yani müritlerinin rızık endişesine fazlaca kapılıp mürşitlerini ziyarete bile zaman ayıramamalarının tevekkülle bağdaşmayacağına işaret etmektedir. Allah'ın tüm mahlûkatın rızıkına kefil olduğundan hareketle tevekkülü elden bırakmamaya, dünyevî kaygılarla uhrevî işlerin aksatılmaması gerektiğine bir uyarı sezilmektedir.

Hacı Hasan Efendi bir sohbetinde huzurunda bulunanlara "*Kardeşlerim, birbirimize çokça dua edelim. Hak'tan gelene 'Kahrında hoş, lütfunda hoş, Ya Allah!' diyelim, tevekkül edip boyun bükelim*"⁶¹⁰ tavsiyesinde bulunması onun tevekkül ve tefvize karşı hassasiyetinin bir göstergesi kabul edilebilir. Onun, konumuzla alâkalı bağı sadece karşısındakilere tavsiyeyle sınırlı kalmamış kendi hayatında da tevekkül ve tefvize dair örnekler sergilemiştir. Kendisinde ileri düzeyde şeker, tansiyon, kalp vb. hastalıkların olduğunu yukarıda zikretmiştik. Bu durumda olan birisinin ani heyecanlar yaşaması sağlık açısından pek uygun görülmez. Bir gün kendisini taşıyan bir otomobil Yahyalı'da havuza düşer. Yüksek tansiyon rahatsızlığı olan Hacı Hasan Efendi'nin başına gelen bu durumu haber alandoktoru; "*Hasan Efendi herhalde irtihal etmiştir*" diye düşünür. Doktoru, Hacı Hasan Efendi'yi afiyette görünce, "*Hiç üzülmedin mi Hasan Efendi?*" diye sorar. Hacı Hasan Efendi'nin bu soruya, "*Biz dosttan gelene*

⁶⁰⁷ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 27.

⁶⁰⁸ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 36.

⁶⁰⁹ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminde*, s.54.

⁶¹⁰Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler IV*, s. 68.

üzülmeyiz” şeklinde cevap vermesi ve yüksek tansiyonu tetikleyici bir olay yaşayıp, tansiyonunun yükselip ciddi zarar görmemiş olması kanaatimizce onun tefviz ehli birisi olduğunu gözler önüne sermektedir.⁶¹¹ Zaten tevekkülün zirvesi mesabesinde olan tefviz ehli olabilmek de Allah’tan gelen her türlü takdire karşı gönül hoşluğuylarazı olmayı gerektirmektedir.

3. Tahakkuk Kavramları İle İlgili Yaklaşımlar

Tasavvufun Hakk’a dönük yönü olan tahakkuk boyutu, tasavvufta seyr u sülûk neticesinde hâl, işaret, duygu, marifet ve bilgi edinme süreci olarak açıklayabiliriz. Ahlâk ve takvâ açısından yükselişe eren sûfî, kâinâtta bazı ilahî sırlara ait bilgileri edinmeye başlar.⁶¹² Bu yolla elde edilenler kitabî olmaktan ziyade vehbîdir. Yâni, Hakk tarafından lütfedilir, kitaplardan okunarak elde edilmeleri pek mümkün değildir. Bu durum sâlikin kişisel kesbini devre dışı bırakmamakla beraber, çoğu zaman çalışarak kazanılan hallerden öte ve Allah tarafından ikram edilen ledünniyât olarak değerlendirilebilir.

Hacı Hasan Efendi’nin tasavvufa dair yaptığı sohbetlere baktığımızda tasavvufun tahakkuk boyutuna derinlemesine girmediyini görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi muhatap olduğu insan tipolojisidir. Çünkü yaşadığı çevredeki pek çok insan dönemin dine karşı baskıcı politikaları izlemesi sebebiyle İslâm’ın temel konuları olan iman ve ibadet gibi konularda bile yeteri kadar bilgi sahibi olmaktan mahrum kalmışlardır. Muhatabının neye ihtiyacı olduğunu iyi bilen Hacı Hasan Efendi, iman, ibadet ve temizlik gibi konularda eksikliği veya yanlış uygulamaları olan kişinin tasavvuf deryâsına dalabilmesinin mümkün olamayacağını bilmektedir. Bundan dolayı o, sohbetlerinde daha çok temel konulara değinmeyi yeğlemiştir. Bütün bunlarla beraber Hacı Hasan Efendi’nin tasavvufun tahakkuk boyutuna dair düşüncesini bir nebze olsun ortaya koyabilmek için tespit edebildiğimiz kadarıyla onun kimi yaklaşımlarını burada ele almaya çalışacağız. Bu bölümde; ulûhiyet anlayışı, aşk ve muhabbet, havf ve recâ, kabz ve bast, fenâ ve bakâ başlıklarının tasavvufi gelenekteki yerleriyle Hacı Hasan Efendi’nin tasavvuf sistemindeki karşılıklarını ele alacağız.

⁶¹¹ Dinç, *Manevî Yolculuğun Esasları*, s. 60.

⁶¹² Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, s. 5.

3.1. Ulûhiyet Anlayışı

Ulûhiyet; *ilahlık sıfatı veya ilahlık vasfı* demektir. Bu vasfa sahip olan tek bir varlık vardır, oda Allah'tır (cc.). Allah (cc.), her türlü kemal sıfatlara sahip, her türlü noksan sıfatlardan da münezzehtir.⁶¹³ Tasavvufta ulûhiyet kavramı, ikinci taayyün mertebesini ifade etmektedir. İsimler bu mertebede taayyün ederler. Ulûhiyetin öncesinde ise, isimler hiçbir şekilde birbirinden ayrı olmayıp, mücmel bir halde bulunmaktadır. Bu mertebede ilahi isimler tek bir isimde birleşirler ki oda "Allah" ism-i şerifidir.⁶¹⁴

Gerçek sûfiler, Allah'a (cc.) karşı sağlam itikatla iman etmeyi her şeyden daha çok önemsemişlerdir. Dini yalnızca Allah'a has kılarak, yaptıkları tüm amellerde Allah'ın rızasını kazanmayı arzulayıp ona herhangi bir şeyi ortak koştuktan şiddetle sakınmışlardır. Sûfiler, Allah'a şirk koşulabilecek putlardan birisi olarak nefsi görmektedirler. Bunun için nefisleriyle amansız bir mücadeleye tutuşmuşlardır. Onlara göre Allah'a gerçek manada kulluğun gerçekleşebilmesi nefsin tezkiye olmasına bağlıdır. Nefsinin hevâ ve arzusuna tabi olan kişide ulûhiyet anlayışının problemlili olacağı kanaatindedirler. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'da: "*Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü?*"⁶¹⁵ buyurmaktadır. Allah'tan başka herhangi bir objeyi kendisine ilah edinen kimsenin iman hakikatlerini gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bu açıdan sûfilerin ulûhiyet anlayışını, katıksız ve şirkin her türüsünden uzak bir inanç dünyası oluşturma mücadelesi olarak açıklamamız mümkündür.

Hacı Hasan Efendi için durum yukarıda bahsettiklerimizle aynıdır. Şirkin ve küfrün her türüsünden kaçınıp geriye kalması muhtemel 'ben'i de aşım sadece O'nun varlığında kaybolmayı ve Hakk'ın yoluna adanmayı, makamların en üstünü gören Hacı Hasan Efendi, hayatı boyunca tevhidi çizgiden sapmamıştır. Bir şiirinde şöyle der;

⁶¹³ Fikret Karaman, "Ulûhiyet", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yay. Ankara 2015, s. 664.

⁶¹⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 206, 500, 504.

⁶¹⁵ Furkan, 25/43.

*Kalemdâr, vasfı sığmaz diline,
Bu âciz kurbandır senin yoluna,
Nasip etsin Mevlâm cümle kuluna,
Sürdürdü yüzümüz hamdolsun Hüdâ!⁶¹⁶*

Hacı Hasan Efendi bu dörtlüğün ilk mısraında tüm noksan sıfatlardan münezzeh kabul ettiği Allah Teâlâ'yı vasfedebilecek gücü kendisinde görmemektir. Yani Allah'ın ulûhiyeti karşısında aczini itiraf etmektedir. Aczi itiraf ise kula yakışan en güzel hâllerdendir. İkinci mısırada Hacı Hasan Efendi, en değerli varlığı olan canını, en çok sevdiği varlık için feda etmesi söz konusudur. Yani beşer düzleminde en değerli olanı, en yüce olana adamakla o, kendi varlığından geçip Hakk'a adanmışlığı ortaya koymaktadır. Bu da asla ikilik kabul etmeyen ulûhiyete karşı sergilenmiş en üst düzey tabiiyet olsa gerektir. Üçüncü mısırada bir dua söz konusudur. Bu şiirin diğer kıtalarından öğrendiğimize göre Hacı Hasan Efendi hac ibadetini yerine getirirken Mekke'de kutsal mekânlara yaptığı ziyaretleri dile getirmektedir. Bu kutsal mekânlara göstermiş olduğu saygının temelinde hiç şüphesiz Allah'a karşı duyduğu derin saygı yatmaktadır. Çünkü kutsal mekânlar, Allah Teâlâ'nınverdiği kudsiyetle kutsaldır. Son mısırada Hacı Hasan Efendi'nin kutsal mekânlara yüzünü sürmüş olmasına hamd etmesinde de onun ulûhiyet anlayışını görmemiz mümkündür.

Hacı Hasan Efendi kendisindeki bu ulûhiyet anlayışını müridlerine de aktardığını görmekteyiz. Yaratma, yaşatma ve her türlü takdirin Allah'ın elinde olduğunun altını çizerken, müridin kalbine gelen feyzin kaynağının şeyh olmadığını ve sadece Allah'tan geldiğini hatırlatmaktadır.⁶¹⁷ İslâm şeriatına uymayan hiçbir şeyin hak olamayacağını, özellikle itikadî anlamda iğne ucu kadar Hakk'tan sapmanın büyük zararları beraberinde getirebileceğinin vurgusunu şu dörtlükte görmekteyiz:

*Şeriatsız işi yapmak,
Fenâlık ardına kopmak,
İğne kadar haktan sapmak,
Zararını bilmek lazım.*

⁶¹⁶ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 106.

⁶¹⁷ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 111.

Sonuç olarak; müslüman olmakla olmamak arasındaki çizgi mesabesinde olan ulûhiyet anlayışını, sadece sûflerce değil, ‘ben müslümanım’ diyen herkesin Kur’ân ve sünnet üzerine bina edilmesi elzem bir anlayış olarak görmemiz gerekir. Tüm peygamberlerin ortak görevinin tevhidî yeryüzüne hâkim kılabilme olduğu hakikatinden hareketle konunun ne denli önemli olduğu sonucuna varabiliriz. Bunun bilincinde olan Hacı Hasan Efendi de tevhidî çizgiden sapmayan bir tasavvufî hareketin önderliğini yapmaya çalışmıştır.

3.2. Aşk ve Muhabbet

Aşk kelimesi Arapça bir kelime olup çok sevmek, âşık olmak, aşırı sevmek, sarılmak ve ayrılmamak gibi anlamlara gelmektedir.⁶¹⁸ Bir başka tanıma göre ise aşk, sarmaşık manasına gelen “ışk” kelimesinden türetilmektedir. Sarmaşık, bulunduğu yeri nasıl sarıyorsa, aşk da girdiği kalbi öylece sarmaktadır.⁶¹⁹ Aşk kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de geçmemektedir. Ancak Muhyiddin İbnü’l Arabî’ye (ö. 543/1148) göre Kur’ân’da aşka dolaylı olarak bir işaret vardır. O, Bakara Suresinin 165. âyetinde geçen “eşeddü hubben”⁶²⁰ beyanında aşkın kinâyeye suretiyle geçtiğini belirtmektedir.⁶²¹ Bununla beraber aşk ve sevgi Kur’ân’da daha çok “hubb” ve “muhabbet” kelimeleriyle ve türevleriyle ifade edilmektedir. Sûfiler aşkı, muhabbetin en mükemmel boyutu olarak görmektedirler. Sevgi anlamına gelen muhabbet, aynı zamanda aşkın temelini oluşturmaktadır. Muhabbet, insan gönlünün zevk aldığı şeye meyletmesidir.⁶²²

İlk dönem sûfilere aşk kavramı yerine genellikle muhabbet kavramını kullanmışlardır.⁶²³ Bunasebep olarak aşk kavramının Kur’ân’da geçmemiş olmasını gösterebileceğimiz gibi, aşk kavramını AllahTeâlâ için kullanmaya pek sıcak bakmamış olmalarını da gösterebiliriz. Aşk kavramını “Allah’a âşık olmak” yada “Allah’ın âşık olması” şeklinde kullanımının neden mahzurlu olduğunu Kuşeyrî’nin nakletmesiyle Ebu Ali ed-Dekkak (ö. 405/1015) şu şekilde izah eder: “*Aşk, sevgide haddi aşmaktır. Allah için ‘haddi aştı’ denemeyeceği için, ‘Allah*

⁶¹⁸ *Arapça- Türkçe Yeni Kamus*, Haz. Bekir Topaloğlu-Hayrettin Karaman, Ana Neşriyat, İst. 1975, s. 269; Uludağ, TTS, s.48.

⁶¹⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 203; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 207.

⁶²⁰ “Mü’minlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir.”

⁶²¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 205.

⁶²² Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 488; Uludağ, TTS, s. 232.

⁶²³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İst. 2013, s. 129.

âşık oldu' da denmez. Kâinâttaki bütün varlıkların sevgisi bir kulda toplansa, o kul bununla Allah Teâlâ'nın muhabbetini hak etme derecesine ulaşamaz (Allah'ın kulunu sevmesi ilahi bir lütuftur). Bunun için 'kul Allah muhabbetinde haddi aştı' denmez. Aynı şekilde, 'Allah Teâlâ kuluna âşık oldu' da denmez. Kul için de Allah Teâlâ'nın sıfatı hakkında, 'O'na âşık oldu' denmez. Şu halde Allah Teâlâ ile kulu arasında sevgiyi ifade etmek için 'aşk' ifadesi kullanılmaz. Allah Teâlâ için bu kelimeyi kullanmaya imkân yoktur. İster Allah'ın kulunu sevmesi hakkında olsun, isterse de kulun Allah Teâlâ'yı sevmesi hakkında olsun, bu kelime kullanılmaz.”⁶²⁴ Daha sonra gelen âlim ve âriflerden Allah Teâlâ'yı sevmedeki şiddeti anlatmak için aşk kelimesini kullananlar olmuştur. Özellikle İbnü'l-Fârız(ö.632/1235), İbnü'l-Arabî(ö. 543/1148) Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (ö. 672/1273) ve sonrası, bu kelime Allah Teâlâ için yaygınca kullanılmış(aşkullah) ve bununla ileri düzey sevgi kastedilmiştir.⁶²⁵

Sûfîlerin asıl gayesinin Allah'ı hakkıyla tanıyıp O'na lâîk kul olabilmek olduğu göz önünde bulundurursak Allah'ı tanıyabilmek için O'na derinden muhabbet beslemenin önemini dikkate almak gerekir. Çünkü insan bir şeyi sevebildiği kadar bilebilir.⁶²⁶ Bu açıdan İmam-ı Gazâlî (ö. 505/1111), makamların ve derecelerin en yücesinin muhabbetullah olduğunu söylemektedir.⁶²⁷ Gerçek bir muhabbetin, seveni, sevilenin haline dönüştüreceği ifade edilmektedir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 298/910)şu muhabbet tanımında bu manayı görebiliriz: *“Muhabbet, sevenin sıfatları yerine sevilenin sıfatlarının gelmesidir.”*⁶²⁸ Muhabbette/aşkta samimiyetin ne denli önemli olduğunun ölçüsü sadedinde Sühreverdî şöyle bir nakilde bulunmaktadır: *“Kim Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakınmaksızın Allah'ı sevdiğini iddia ediyorsa o, yalancıdır. Yine kim malını infak etmeksizin cenneti sevdiğini iddia ederse o da yalancıdır. Her kim de fakirleri sevmeksizin Resûlullah'ı (sav) sevdiğini iddia ederse o da yalancıdır.”*⁶²⁹Tasavvufta aşk ve muhabbetin zirve temsilcilerinden olan

⁶²⁴Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 592.

⁶²⁵ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 592 (bkz. 553. dipnot)

⁶²⁶ Annemarie Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları* çev. Ergün Kocabıyık, Kabalcı Yay. İst. 2012, s. 146.

⁶²⁷Gazali, *İhya*, c.4, s. 613.

⁶²⁸Serrâc, *el-Lüma'*, s.59; Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 591; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 637.

⁶²⁹Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 636.

Rabiatü'l-Adeviyye'den (ö. 185/801) nakledilen şu şiirde de Allah'a karşı isyan üzere bulunarak muhabbetullahı erebilmenin pek de mümkün olamayacağı ortaya konulmaktadır;

*Hakk'ı sevdiğini söylersin, isyandan beri gelmezsin!
Yemin olsun, senin halin çok acayıptir bilesin.*

*Sevginde sadık olsaydın, taatten geri durmazdın.
Seven hizmet eder dostta, bunu asla unutmazdın.⁶³⁰*

Aşksız ve muhabbetsiz geçen günlerin sâlik için bir zarar olduğunu dile getiren Hacı Hasan Efendi, hakiki aşğın, mâşukunu aramadan durabilmesinin mümkün olamayacağına işaret ederek şöyle seslenir:

*Âşık mâşukunu durmadan arar,
Muhabbetsiz geçen gün ihvana zarar,
Tabi bu meslekten etmedin firar,
Gel bir görüşelim yâhu nerdesin?⁶³¹*

Hacı Hasan Efendi, aşk ve muhabbeti tasavvuf erbabının temel meselesi olarak görmekte, aşk ve muhabbetin sâlikin gönlüne iyiden iyiye yerleştirmesini tasavvufun ana gayeleri arasında kabul etmektedir.⁶³² Ona göre, sâlikin tasavvuf yolunda ilerleyebilmesi ve feyz-i ilahiden istifade edebilmesi hep muhabbeti ölçüsündedir. Yani sâlikin gönlündeki feyzin azlığı ya da çokluğu muhabbetin azlığına/çokluğuna bağlıdır.⁶³³ Muhabbetullahı denize benzeten Hacı Hasan Efendi, o denizde kavuşan kişinin nefsinin çılgınlıklarından sıyrılıp, sükûnete ve ebedi huzura kavuşacağını savunmaktadır.⁶³⁴ O, dualarında aşkullahı erebilme vurgusunu yaparken, Allah'ın aşkını elde edebilmeyinihi amaçlar arasında görmüştür. Aşkullahı erebilmenin yolunun zikrullahtan geçtiğinin altını çizmektedir.⁶³⁵ Asıl olanın muhabbet olduğundan dem vuran Hacı Hasan Efendi, muhabbetin bir mıknaş gibi diğer bütün güzel hasletleri çekeceğini söylemektedir. Bu düşüncesiyle onun, İmam-ı Gazâlî ile aynı çizgide olduğunu

⁶³⁰Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 636.

⁶³¹Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 54.

⁶³²Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 149.

⁶³³Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 114; *Sohbetle IV*, s. 34.

⁶³⁴Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 87.

⁶³⁵Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 91.

görmekteyiz.⁶³⁶Hacı Hasan Efendi'nin Hz Peygambere, ehlibeyte ve mürid-i kâmile karşı duyulması gereken aşk ve muhabbet bahsini yukarıda ilgili başlıklarda ele aldığımız için burada detaya girmiyoruz.⁶³⁷

Aşk ve muhabbet bahsi Hacı Hasan Efendi'nin tasavvufî kişiliğini oluşturan en temel hususlardandır. Yaratılanı, Yaratan'dan ötürü sevmiş ve bunu âşikâr etmekten asla çekinmemiştir. Ev hayatında sevgiye dayalı bir otoriterlikten bahsedilmektedir. Çocuklarını sever, okşar, hata yaptıklarında vurmak için kaldırdığı eline, gönlünden gelen bir şefkat duygusu engel olur, kaldırdığı elini yavaş yavaş indirir, hafif hafif okşamaya devam eder.⁶³⁸Muhabbet pınarının yukarıdan aşağı doğru aktığını ifade ederken anne ve babanın evlâda olan sevgisi evlâdın anne ve babaya olan sevgisinden, şeyhin müridine olan sevgisi müridin şeyhine olan sevgisinden, peygamberin ümmetine olan sevgisi ümmetin peygambere olan sevgisinden, Allah'ın (cc.) kullarına olan sevgisi, kulların Allah'a (cc.) olan sevgisinden daha fazla olacağını örneklerle açıklamıştır.⁶³⁹Kendi müritlerine karşı muhabbetini ise “*Eğer Rabbim bana şefaât yetkisi verirse tek bir evlâdımdan bile vazgeçmem. Onu da almadan cennete gitmem!*”⁶⁴⁰sözleriyle ortaya koymuştur. Yine müridlerine karşı duyduğu muhabbetle onların yollarını gözlediğini ve ölüm dahi bu muhabbetli birlikteliğe engel olamayacağını şu dizeleriyle ifade etmektedir;

*İstihâreyle bulmuştun bizi,
Bekliyor yolunu âcizin gözü,
Ölsem de terk etmem kardeşim sizi,
Gel bir bilişelim yâhu neredesin?*⁶⁴¹

Yunusça bir üslupla muhabbet temalı insanlara karşı sevgi dolu bir yüreklebir başka şiirinde şöyle seslenir;

⁶³⁶ Bkz. Gazali, *İhya*, c.4, s. 613.

⁶³⁷ Bkz. Peygamber Tasavvuru, Mürid-i Kamil başlıkları.

⁶³⁸ Alemdar, “Zarif Bir Evliya, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S. 135, Ocak 2005, s. 33.

⁶³⁹ Komisyon, *Hakikat Önderi* s. 179.

⁶⁴⁰ Yusuf Yasiroğlu, “Velayet Burcunda Bir Mürid-i Kâmil” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 9, S. 101, Mart 2002, s. 32.

⁶⁴¹Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 54.

*Teşrif ettiniz bizlere,
Hasret idik biz sizlere,
Muhabbet doldu özlere,
Yârenler safa geldiniz.*

*Arzu ile bekler idik,
Postaları yoklar idik,
Gönlümüzde saklar idik,
Erenler safa geldiniz.*

*Aşkınız doldu sineye,
Razı olmak bir seneye,
Tenezzülen bu haneye,
Erenler safa geldiniz.⁶⁴²*

Hacı Hasan Efendi, gençlere karşı muhabbetini ziyâdesiyle belli etmiş, onlara ‘kuzum, canım, evlâdım’ diye seslenmiş, onların mânevî eğitimleriyle yakından ilgilenmiştir. Sohbet meclislerinde gençlerin kulağına eğilerek; “*Ben size kurban olayım*”⁶⁴³ dediği anlatılmaktadır. “*Gençlerin ahlâkını ıslah ettikçe ve onları kazandıkça dinleniyorum*”⁶⁴⁴ diyen Hacı Hasan Efendi, gençlere ahlâki öğütler vermiş, fuhşun, uyuşturucunun, anne ve babaya isyanın kötülüğünden, haram yemenin zararlarından, taharet, namaz ve oruç gibi ibadetlerin öneminden muhabbetle bahsetmiştir.⁶⁴⁵

Sonuç olarak, Hacı Hasan Efendi aşk ve muhabbeti önceleyen birdile sahip sûfîlerdendir. Allah’a, Hz. Peygambere, mürşidine ve tüm insanlığa karşı hissettiği aşk ve muhabbeti tevhidî çizgi çerçevesinde ortaya koymuştur. Tabilerine de aşk ve muhabbetleri ölçüsünce marifet yolculuğunda seyr edebileceklerini hatırlatmıştır. O, sadece kendisi için yaşamaktan ziyade müslümanların dertleriyle hemhâl olmaya çalışmıştır. Onun bu çabası çevresiyle sınırlı kalmamış, rengi, dili, ırkı ne olursa olsun tüm müslümanları kardeş addederek onların sıkıntılarını kendi sıkıntısı olarak görmüştür. Yaşadığı dönemde

⁶⁴²Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, s. 85.

⁶⁴³Komisyon, *Hakikat Önderi* s. 289.

⁶⁴⁴Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 66.

⁶⁴⁵Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 71.

Afganistan’da, Türkî Cumhuriyetlerinde, Çin’de, Afrika’da ve Balkanlar’da zulme uğrayan müslümanların durumlarını radyodan sürekli dinlediği haberler vasıtasıyla takip etmiş ve onlar için gözyaşı döktüğüne şahit olunmuştur.⁶⁴⁶ Onun bu hâli tüm insanlığa karşı duyduğu derin muhabbetin en bariz örneklerindedir.

3.3. Havf ve Recâ

Havf korku, recâ ise ümit demektir.⁶⁴⁷ Kuşeyrî havf ve recâ hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*Havf, manası itibariyle gelecekle ilgili bir şeydir. Kul ya başına gelecek kötü bir şeyden korkar yahut sevdiği bir şeyi kaçırmaktan korkar. Bunlar da ancak gelecekte olacak şeylerdir. Şu an elde bulunan bir şeye gelince, havf onunla ilgili olmaz. Recâ ise; kalbin ileride olacak sevimli ve güzel bir şeye bağlanmasıdır.*”⁶⁴⁸

Kur’ân ve sünnet bizlerin havf ve recâ’ ehli olmamızı öğütlemektedir. Allah Teâlâ’nın; “*Eğer müminseniz benden korkun. Ancak benden korkun.*”⁶⁴⁹ âyet-i kerimeleri havf’a örnek olarak gösterilebilir. “*O’nun rahmetini umarlar (recâ), azabından korkarlar (havf).*” âyet-i kerimesi ise her ikisi için örnek teşkil etmektedir. Peygamberimizin (sav); “*Müminin havfi ve recâsı tartılacak olsa biri diğerine denk olurdu*”⁶⁵⁰ hadis-i şerifi sünnetten örneği olarak kaydedilebilir. Korku ve ümit ilahi bir nizam olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sûfîler havf ve recâ’yı amelin iki kanadı olarak görmekte ve kanatsız uçulamayacağını ifade etmektedirler.⁶⁵¹ İmanın kâmil manada tezahür etmesi için kişinin korkuyla ümit arasında olması telkin edilmektedir. İnsanın Allah’ın azabına veya gazabına duçar olmaktan çekinmesi havf’a, lütfuna ve nimetlerine nail olabileceğini düşünmesi recâ’ya vesile olur. Sûfî, “*beyne’l-havfi ve’r-recâ*”, yani korku ile ümit arasında yaşayan kimsedir. Cehennemden korktuğu gibi cennete girmeye de ümit eder. Ye’sse kapılmak, yani ümitsizliğe sürüklenmekse caiz görülmemektedir. İnsanlar manevî pozisyonlarına göre kimisi Allah’ın gazabından korkar, kimisi ise Allah’tan âşîğın mâşukundan korkması gibi korkar.

⁶⁴⁶ İdris Kocabaş, Ali Ramazan Dinç ile mülakat, 24 Ekim 2015; Sürmeli, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 77; Vakkasoğlu, *İz Birakanlar*, s. 197.

⁶⁴⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 238, 261; Uludağ, *TTS*, s. 161, 292.

⁶⁴⁸ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 290, 301.

⁶⁴⁹ Âl-i İmran, 3/175; Nahl, 16/51.

⁶⁵⁰ Aliyyü’l-Kârî, *Esrârü’l-merfûa*, Beyrût 1986, s. 296; Serrâc, *el-Lüma*, s.61

⁶⁵¹ Serrâc, *el-Lüma*, s.61; Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 625.

Kimi Allah'tan sevap almayı ümit eder. Kimi ise O'nun ilahî didar ve cemâlini temaşa etmeyi ümit eder.⁶⁵²

Sehl b Abdullah el-Tüsterî (ö. 283/896), havf'ı erkeğe, recâ'yı ise dişiye benzetmektedir. Bu ikisinin birleşiminden imanın hakikatinin doğacağını savunmaktadır.⁶⁵³ Korkuyla ümidin iman için iki kanat olduğunu söyleyen Sühreverdî, korkan kimsenin aynı zamanda ümit edeceğini de belirtmektedir. Çünkü korkuyu gerektiren imandır. Ümit de imandan kaynaklanmaktadır. Ümidin de korkunun da temelinde yatan sebep imandır.⁶⁵⁴

Hacı Hasan Efendi havf ve recâ dengesinin iyi ayarlanması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre kişi, günahlarının çokluğunu hatırına getirmeli, bundan dolayı havfa/korkuya kapılmalıdır. Buna mukabil Allah'ın sınırsız rahmetini düşünerek O'ndan asla ümit kesmemelidir. Hacı Hasan Efendi'ye göre kişi *beyne'l-havfi ve'r-recâhâline* sahip olmalıdır. Korku ile ümit dengesini ayarlayacak kişinin durumunu anlatırken o; "*Bir tek kişi cehenneme girecek dense, acaba o ben miyim diye düşüneceğiz. Çünkü günahlarımız çok. Bir tek kişi cennete girecek dense, İnşallah o ben olurum diye düşüneceğiz. Çünkü Allahımız'ın (cc.) rahmeti bol, O'ndan ümit kesilmez*"⁶⁵⁵ demektedir. Hacı Hasan Efendi sohbetlerinde muhataplarına salt korku ya da salt ümit aşılammıştır. Bir taraftan cennetten bahsederken öteki taraftan cehennem azabının şiddetini tasvire çalışmıştır. Bu tutumuyla o, müritlerinde ne bir gevşekliğe ne de bir çıkmaza saplanacakları her hangi birduruma izin vermemiştir.

Sonuç olarak, insanın ne büsbütün bir korkuyla ne de büsbütün bir ümitle sağlıklı bir manevî yaşam sürebilmesi mümkün gözükmemektedir. Kişi daima Allah'ın rızasını kazanabilme mücadelesinde başarılı olamamanın haşyetini/korkusunu hissetmelidir. Allah'ın hoşnutluğunu kazandıktan sonra karşılaşılabilecek nimetleri düşünerek de güçlü bir ümide sahip olmalıdır. Bu açıdan havf ve recâ kişide ikisi beraber olması elzem hâllerdir. Tek başına havf kişiyi çıkmaza sokabileceken, tek başına recâ hali ise kişiyi aşırı gevşekliğe itip kulluk vazifelerini bihakkın yerine getirmeye engel olabilir. Havf ile müminin gönlünü

⁶⁵²Uludağ, *TTS*, s. 161, 292.

⁶⁵³Kelâbâzî, *Taaruf*, s. 150; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 623.

⁶⁵⁴Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 625.

⁶⁵⁵Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 43.

daraltan Allah, recâ ile yeniden ferahlığa erdirmektedir. Bu durum geleceğe matufsa havf ve recâ, içinde bulunulan âna matufsa kabz ve bast hali olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4. Kabz ve Bast

Sözlükte, *darlık, tutukluk, kapanma* anlamlarına gelen kabz tasavvufta; kalbe gelen, cezalandırma ve te'dibe işaret eden bir vârid olarak anlamlandırılmaktadır.⁶⁵⁶ Kabz, cezayı gerektiren mânevî bir durumun kalpte belirmesiyle meydana gelmektedir.⁶⁵⁷ Kabz hâlinin tam tersi olan bast ise sözlükte; genişlemek, ferahlamak, açılmak, yayılmak anlamlarına gelirken, tasavvuf ıstılahında; *feyizleri kabul etmeyi sağlayacak şekilde, nefsin neşe, mutluluk, dinçlik ve sevinç duyduğu bir hâlde olması demektir.*⁶⁵⁸ Bast, mükâfât ümidiyle sâlikin gönlünde meydana gelen ferahlık olarak da tanımlanmaktadır.⁶⁵⁹ Kabz ve bast hâlleri tasavvufta havf ve recâ hallerinden sonra, üns ve heybet hâllerinden de önce gelmektedir.⁶⁶⁰ Havf ve recâ halleri ile kabz ve bast halleri arasındaki en önemli fark, havf ve recâ istikbalde meydana gelmesi beklenen korku ve ümit duygusudur ve imanın zaruri şartlarından görülüp kalpten ayrılmaz haller olarak kabul edilir.⁶⁶¹ Kabz ve bast halleriyse içinde bulunulan zaman diliminde kalbe gelen daralmayı ya da açılmayı ifade etmektedir. Bu açıdan kabz ve bast halleri, kulun havf ve recâ hâllerinden yükseldikten sonra karşılaşılabileceği haller olarak değerlendirilmektedir. Ne zaman ki sâlik nefsi-i mutmainne makamına çıkarsa işte o zaman kabz ve bast hâllerinden sıyrılıp üns ve hetbet hallerine erişebilmektedir.⁶⁶²

Sûfîler, kabz ve bast hâllerine Kur'ân-ı Kerim'de "*Allah kulunu daraltır ve genişletir.*"⁶⁶³ âyet-i kerimesini delil olarak ileri sürmektedirler. Kabz ve bast halinin taklidi iman sahiplerinde ve kurbiyeti elde etmiş seçkin kişilerde

⁶⁵⁶Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 450; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 258.

⁶⁵⁷Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 211.

⁶⁵⁸Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 109; Cebecioğlu, *TTDS*, s. 69; Uludağ, *TTS*, s. 67.

⁶⁵⁹Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 211; Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar*, s. 148.

⁶⁶⁰Uludağ, *TTS*, s. 67.

⁶⁶¹Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 651.

⁶⁶²Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 186; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 651.

⁶⁶³Bakara, 2/245.

bulunmayacağını savunan Sühreverdî, kabz ve bast hallerinin ne olduğunu ve kulun üzerindeki etkisini yalın bir şekilde şöyle açıklamaktadır:

“Allah Teâlâ’dan gelen mânevî vâridât kalbe gelir ve kalp gelen şeyden dolayı bir rahatlık, sevinç ve neşeyle dolar. O anda nefis de bu gelen şeye gizlice kulak vermek ister ve nasibini alır. Manevî vâridatın eseri nefse ulaştığı zaman, nefis, tabiatının gereği haddi aşar ve bastta ileri gider. Öyle ki bast nefisten kaynaklanan bir sevince benzer. Bu durumda o, ceza olarak kabz ile karşılaşır. Bütün kabz hâlleri teftiş edildiği zaman, bunun ancak nefsin hareketinden ve sıfatıyla ortaya çıkmasından dolayı olduğu görülür. Şayet nefis edeplenip itidal haline gelse ve bir defa taşkınlıkla diğerinde isyanla hareket etmese, kalb sahibi kabz halini bulmazdı, manevî rahatlığı ve Hak ile olan ünsiyeti devam ederdi.”⁶⁶⁴

Görüldüğü üzere ıslah olmamış nefis, sahibini pek çok yerde sıkıntıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Nefisin sevinçte haddi aşması ve bu sevincin kaynağının kendisinden olduğunu zannetmesi sebebiyle ilahî bir ikaz olan kabzla karşılaşmaktadır. Bunun için bazı sûfiler kabz hâlini bast hâlinen üstün kabul etmişlerdir.⁶⁶⁵ Kabz haline kapılmak kişinin kendi elinde olmadığı gibi, kabz halinden kurtulmak da kendi elinde değildir. Hatta kişinin kabz halinden kurtulmaya çalışması sakıncalı görülmüş, böyle bir uğraşın kabz hâlini artıracığı ve edebe muhalif bir hareket olacağı söylenmiştir.⁶⁶⁶

Hacı Hasan Efendi kabz ve bastın bazen sebepsiz olarak Allah Teâlâ’dan gelebileceğini söylerken, Allah’ın “el-Kâbız” ve “el-Bâsıt” olduğunu vurgulamaktadır. Bazen de özellikle kabz hâlinin sâlikin işlediği bir kusur sebebiyle arız olabileceğini ifade etmektedir. Ona göre kabz hâli ister Hakk tarafından verilsin, isterse sâlikin işlediği bir kusur sebebiyle meydana gelsin, her iki durumda da sâlik, Cenab-ı Hakk’a iltica edip tazarru ve niyazda bulunmalıdır.⁶⁶⁷ Her ne kadar bazı sûfiler kabz halini gidermek için sâlikin herhangi bir çabaya girişmemesini tavsiye etseler de Hacı Hasan Efendi,

⁶⁶⁴Sühreverdî, *Avârîfü'l-Maârif*, s. 650.

⁶⁶⁵Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 433.

⁶⁶⁶Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 188; Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 433.

⁶⁶⁷Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar*1, s. 230.

anladığımızı göre zikre ve ibadete engel olabilecek bir kabz hâlimden kurtulmak için sâlike birtakım tavsiyeler de bulunmaktadır. Bunlar; sâlik eğer gücü yetiyorsa soğuk suyla gusül abdesti almalıdır, temiz elbise giyerek iki rekât namaz kılmalıdır, kemâl-i tazarru ile tövbe ve istiğfar etmeli ve rabita ile meşgul olmalıdır. Eğer bütün bunlara rağmen sâlik kabz hâlimden kurtulamıyorsa yetecek miktarda “Yâ Fe’al” ism-i şerifiyle meşgul olmalıdır.⁶⁶⁸

3.5. Fenâ ve Bakâ

Tasavvuf ilminin en hassas konularından olan fenâ ve bakâ, sûfilerin karşılaştıkları hâllerden ikisidir.⁶⁶⁹ Sözlükte, *yok olmak, silinmek* demek olan fenâ, tasavvufta; kulun kendi fiilini görmemesi, bütün nefsânî hazlardan sıyrılıp, nefsi adına herhangi bir şeyden zevk almaması demektir.⁶⁷⁰ Fenânın zıddı olan bakâise sözlükte, sabit kalmak, kalıcı olmak manalarına gelirken tasavvufta; kulun kendisine ait şeylerde fâni, Hakk’a ait olan şeylerde kalıcı (nefsinden fâni, Hakk ile bâkî) olması şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁷¹ Bakâ, fenâdan sonra gelen haldir. Sûfiler, fenâ tabiriyle, insandaki kötü sıfatların yok olmasına, bakâ tabiri ile de insanda güzel sıfatların kalmasını anlatmak istemişlerdir.⁶⁷²

Tasavvuf tarihinde fenâ ve bakâ terimlerini ilk kullanan sûfî Ebû Saîd el-Harrâz’dır (ö. 279/892). Harrâz’ın fenâ ve bakâ tarifi şöyledir: “*Fenâ kulun, kulluğunu görmekten fâni olması, bakâ ise Allah Teâlâ’nın huzurunda bâkî ve var olmasıdır.*”⁶⁷³ Cüneyd-i Bağdâdî ise; “*Fenâ, kulun kendi hal ve sıfatlarından uzaklaşıp bütün varlığının Hakk’ın varlığı ile meşgul olmasıdır.*”⁶⁷⁴ şeklinde tanımlamıştır. Konuyla alâkalı geniş perspektifli bir yaklaşım sergileyen Kuşeyrî şunu kaydeder: “*Kim cehaletinden fâni olursa, ilmi ile bâkî kalır. Kim kötü arzularından fâni olursa, Hakk’a güzel yönelişiyle bâkî kalır. Kim dünyaya rağbetinden fâni olursa, zühd haliyle bâkî kalır. Kim kendi irade ve arzularından*

⁶⁶⁸Yılmaz, *Hatıralar ve Mülâhazalar I*, s. 230.

⁶⁶⁹Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 652; Özköse, *Dervişin Günlüğü*, s. 81.

⁶⁷⁰Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 652; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 442; Uludağ, *TTS*, s. 134.

⁶⁷¹Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 186; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 652; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 112; Uludağ, *TTS*, s. 70.

⁶⁷²Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 186.

⁶⁷³Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 652.

⁶⁷⁴Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 653.

fâni olursa, yüce Hakk'ın iradesiyle bâkî kalır. Diğer bütün sıfatlar için de söylenecek şey aynıdır."⁶⁷⁵

Pek çok sūfî kendi manevî potansiyellerine göre fenâ ve bakâ nazariyesini işlemiş, konuya yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu kavramlar, ilk dönem sūfîlerinin, fenâ, kötü huy ve hareketlerden fânî olma, bakâ, iyi hal ve sıfatlarla beraber bulunma anlayışından, İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd çizgisine kadar uzun ve teferruatlı bir seyir izlemiştir. Burada çoğu çevre tarafından kabul edilen ve üzerinde tartışma olmayan fenâ ve bakâ anlayışlarını şöyle sıralayabiliriz: "*Kötü huylarda fâni, iyi huylarda bâkî olmak, cehalette fâni, ilimle bâkî olmak, gafletten fâni, zikirle bâkî olmak, fenâ ile kendimizi, bakâ ile Rabbimizi tanımak.*"⁶⁷⁶ Tarikatlar döneminde fenâ kavramıyla fenâ fi'llah, bakâ kavramıyla da bakâ bi'llah kastedilmekle beraber, sonradan fenâ fi'l-ihvan, fanâ fi's-şeyh, fenâ fi'r-rasul gibi birtakım terimler ilave edilmiştir.⁶⁷⁷ Bu ilave edilen herbir terim seyr u sülûk metodunda birer durak olarak kabul edilmektedir. Bu durakları sâlikin seyr u sülûk deneyiminde motive edici menziller olarak görebilmemiz mümkündür.

Fenâ ve bakâ ilminin İslâmî açıdan sıhhatli olabilmesi konusunda İbrahim b. Şeybân'ın (ö. 330/941) şu açıklaması önemlidir: "*Fenâ ve bakâ ilmi Hakk'ın vahdaniyetine ihlâsla bağlanma ve dosdoğru bir kullukla olur. Bundan başkası ise, hata ve zındıklıktır.*"⁶⁷⁸ Fenâ ve bakâ kavramlarını Allah'ın kulun içine girmesi ya da kulun ilahileşmesi şeklindeki anlayışlar İslâmî değildir. Tasavvuf ilmi İslâmî bir ilim olduğundan İslâm'ın kabul etmediği hiçbir sistemi tasavvufun benimsemesi mümkün değildir. Bu bağlamda Budizm'deki Nirvana anlayışı ile İslâm tasavvufundaki fenâ hâli arasında benzerlikler bulanlar, hatta fenâ için Nirvana'nın taklidi olduğunu ileri sürenler olmuştur. Ancak Nicholson, Ritter, Garra de Vaux, A. Schimmel gibi bazı batılı oryantalistler bile tasavvuftaki fenâ hâlinin Nirvana'dan farklı bir şey olduğunu savunmuşlardır.⁶⁷⁹ Özellikle R. A. Nicholson fena ile Nirvana arasında temelde birbirlerine zıt olduklarını söyler ve şunları ifade eder: "*Anlaşılabacağı gibibu Budizm değil Vedaların panteizmidir.*

⁶⁷⁵Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 202; Benzer açıklamalar için bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, s. 248; Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 305.

⁶⁷⁶Özköse, *Dervişin Günlüğü*, s. 73.

⁶⁷⁷Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 124.

⁶⁷⁸Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 653.

⁶⁷⁹Kara, *a.g.e.*, s. 124.

Fenâyı Nirvana ile tamamıyla aynı sayamayız. Her iki deyim de ferdiyetin fânî olduğunu gösterir. Fakat Nirvana sırf menfî bir deyim iken fenâ, Tanrı'da ebedî hayata kavuşmak anlamına gelen bakâ ile birlikte bulunur. İlâhî güzelliğin vecd halinde temaşasında kendini kaybeden sûfinin cezbesi, Arhat'ın cezbeden uzak fikrî sükûnetine tamamıyla zıttır. Bu nokta üzerinde önemle duruyorum. Çünkü bana göre Budizm'in İslâm düşüncesine tesiri mübalağa edilmiştir.”⁶⁸⁰

Nirvana'da 'hiçlik' esas alınıp, ben'i ortadan kaldırmakla mutluluğu elde etmenin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Tasavvufta da ise esas olan fenâ (fenâ fi'llah) halinde kalmayıp bakâyâ (bakâbi'llah) erişmektir. Bu açıdan fenâ mutlak yok oluş değil, bakâ ile varlığı devam ettirebilmedir.

Hacı Hasan Efendi fenâ kavramını tasavvuf geleneğinde olduğu gibi “yok olmak, sıyrılmak” şeklinde anlamaktadır. O, tasavvuf eğitimini dört basamaklı bir merdivene benzeterek, merdivenin ilk basamağının fenâ fi'l-ihvan, ikincisinin fenâ fi'ş-şeyh, üçüncüsünün fenâ fi'r-rasul ve dördüncüsünün fenâ fil'lah olduğunu söylemektedir. Hacı Hasan Efendi fenâ fi'l- ihvanı din kardeşlerin birbirini sevmeleri olarak açıklamaktadır.⁶⁸¹ “Müminler ancak kardeşler.”⁶⁸² âyet-i kerimesinde de din kardeşliği vurgulanmaktadır. Tarikat ehli kişiler, genelde tüm müminlere karşı sevgi beslemekle beraber, aynı yolun yolcusu olması hasebiyle kendi tarikat kardeşine karşı hususi bir sevgi beslerler. Hacı Hasan Efendi de fenâ fi'l-ihvânla sâlikin kendi nefsinin istek ve arzularından sıyrılıp ihvan kardeşini öncelemesini kastetmiş olmalıdır. Zira fenâ fi'l-ihvan, fanâ fi'ş-şeyh mertebesinin başlangıcı mesabesinde.

Hacı Hasan Efendi ikinci basamak olarak gördüğü fenâ fi'ş-şeyh mertebesini, mürşid-i kâmilî çok sevmek şeklinde yorumlamaktadır. Ona göre mürşid-i kâmil yanında yoksa bile sâlik mürşidini hayalinden ayırmamakla fenâ fi'ş-şeyhe ulaşmalıdır. Zira o, fenâ fi'ş-şeyhi, fenâ fi'r- rasulün başlangıç kapısı olarak görmektedir.⁶⁸³ Sâlik fenâ fi'ş-şeyh mertebesinde kendi kötü huylarından sıyrılıp, Allah yolunda rehber olarak gördüğü kâmil mürşidinin güzel ahlâkında

⁶⁸⁰ Reynold A. Nicholson, *The Mystics Of Islam*, Schocken Books, New York 1975, s. 18; Özköse, *Dervişin Günlüğü*, s. 101.

⁶⁸¹ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 85.

⁶⁸² Hucurat, 49/10.

⁶⁸³ Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 85, 118.

fenâ bulmalıdır. Yani şeyhin tüm güzel davranışlarını kendisine transfer etmelidir. Bir başka deyişle fenâ fi'ş-şeyh, müridin şeyhiyle aynileşme çabasıdır.

Hacı Hasan Efendi üçüncü basamak olarak zikrettiği fenâ fi'r-rasul mertebesini Hz. Peygamberin (sav) sevgisinde fâni olmak şeklinde açıklamaktadır. Ona göre sâlik, (dünyevî) her şeyi unutup, her yerde Hz. Peygamberi (sav) görüyormuş gibi olmalıdır.⁶⁸⁴Hacı Hasan Efendi bu açıklamasıyla Allah Teâlâ'nın bize "üsvê-i hasene"⁶⁸⁵ olarak gösterdiği ve "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin"⁶⁸⁶ buyurup ahlâkını övdüğü Hz. Peygamberin (sav) ahlâkıyla ahlâklanmayı kastetmektedir.

Hacı Hasan Efendi tasavvufî eğitimin dördüncü basamağı olarak beyan ettiği fenâ fi'llah mertebesini, her an Allah (cc.) ile beraber olmak ve vücudun her zerresinin Allah (cc.) muhabbetiyle dolması hali olarak izah etmektedir.⁶⁸⁷ Yine onun, anâsır-ı erbaadan "toprağı toprağa, suyu suya, ateşi ateşe, havayı havaya verip kendinizi Mevla'ya verin" tembihatında da fenâ fi'llah'ın işaretlerini verdiğini görmekteyiz.⁶⁸⁸ Bütün bu fenâ basamaklarını daha anlaşılır hale getirmek için Hacı Hasan Efendi şöyle bir misal vermektedir:

"Bizim dağların, Torosların pınarları var. Yalnız bunlar çıktıkları yerden biraz ilerde kaybolurlar. Kum ve toprak yutar onları. Azötedeki çaya ulaşamazlar. Müslümanlar da yalnız başınahareket ederlerse, nefis ve şeytan (Aleyhillane) yutar onları. Efendim, ben kendi kendime bir şeyler yapıyorum, ibadet ediyorum, zikrediyorum. Olmaz öyle şey. Muhakkak din kardeşlerinle bir araya geleceksin de bir kuvvet doğacak. Pınarlar bir araya geldi mi bir dere oluşur. Dere akar, gürül gürül coşan bir çaya kavuşur. Senin pınarın orayavarıncaya kadar bir iplik kadar kalmıştır amma, çayulaşınca onunla beraber hızla akar gider. Müminler de bir araya gelerek, bir mürşid-i kâmil'in gönülçayına katılırsa, onunla birlikte gürül gürül akar, matlubakavuşmak için. Mürşid-i kâmil onları alır

⁶⁸⁴Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 85.

⁶⁸⁵Ahzab, 33/21.

⁶⁸⁶Kalem, 68/4.

⁶⁸⁷Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 86.

⁶⁸⁸Alemdar, "Allah'ın Kubbeleleri Altında Saklı Bir Veli" *Yeni Dünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S. 111, Ocak 2003, s. 16.

götürür. Budönemde Allah (cc.)diye cezbelenenler, feryatedenler çok olur.Sonra çay, ırmağa kavuşur. Resûlullah'ın (sav) kalbi, ruhani feyzi, ırmak gibidir. Su çoğaldı mıgürültü azalır, akış kuvvetlenir. Muhabbet, Resûlullah'a (sav) geçti mi cezbelere, feryatlar azalır. Fenâ fi'r-resûl olan kişi, Peygamberimiz'in (sav) feyiz ırmağıyla hızla akarak deryaya kavuşur,Fenâ fillah'a erer.Allah (cc.) muhabbeti deniz gibidir. Onda gürültüyoktur. Ona kavuşan sükûnete ve ebedi huzura erer.”⁶⁸⁹

Kelâbâzî, fenâ hâli ile nefsânî arzularından sıyrılmış kişi olarak Amir b. Abdullah'ın(ö. 55/675); “*Karşıma çıkan bir kadın olmuş ya da bir duvar olmuş, bana göre hiç fark etmez*”⁶⁹⁰ sözünü kaydedip fenâ hâline misal olarak göstermektedir. Aynı durumu Hacı Hasan Efendi'de de görmekteyiz. Abdurrahman Büyükkörükçü ile yaptığımız mülakatta Hacı Hasan Efendi'nin Mescid-i Haram'da kendisini yanına oturtup şöyle dediğini anlattı: “*Abdurrahman kuzum! Allah bana öyle bir hal nasip ettiki şu Harem'deki sütunlarla kadınların hiçbir farkı kalmadı.*”⁶⁹¹ Hacı Hasan Efendi'nin bu cümlesinden en az fenâ makamında olduğu anlaşılmaktadır. Bu ifadeyi bakâ makamında olan kişinin söylemesine de engel teşkil edecek herhangi bir şey olmasa gerektir. Buradan hareketle Hacı Hasan Efendi'nin fenâ ve bakâ hallerine ermiş birisi olduğunun tespitini yapabilmemiz mümkündür.

⁶⁸⁹Hacı Hasan Efendi, *Sohbetler I*, s. 86, 87.

⁶⁹⁰Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 185; ayrıca bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 652

⁶⁹¹Kocabaş, Abdurrahman Büyükkörükçü ile mülakat, 7 Nisan 2016.

SONUÇ

Yirminci yüzyılın önemli sûfi şahsiyetlerinden olan Hacı Hasan Efendi'nin hayatını, eserlerini ve tasavvufî görüşlerini ele aldığımız bu çalışmamızda, ortaya koyduğumuz veriler ve bu veriler ışığında elde ettiğimiz perspektif, genel olarak Hacı Hasan Efendi'nin hayatıyla birlikte tasavvufî şahsiyetini ve onun tasavvuf anlayışını netleştirecek düşünsel bir çerçeve sunmamıza imkân sağlamaktadır.

Çalışmamızdadile getirdiğimiz üzere Hacı Hasan Efendi, tasavvufla çok küçük yaşlarda tanışmış, tasavvuftan aldığı manevî neşveyi hem kendisi hat safhalarda yaşamış hem de kendisine tabi olanlara yaşatmaya gayret etmiştir. Onun çocukluk devresi dine, ilme ve dinî yaşantıya elverişli bir ortam sunmasa da gerek babası Mustafa Hulûsî Efendi'nin gerekse kendi şahsi gayretlerinin neticesinde ilmî ve irfânî açıdantekâmülü yakalayabilmiştir. Hacı Hasan Efendi her ne kadar on dört yaşında pratik olarak tarikata sülûk etmişse de “*On üç dedim manevîyat açıldı / Gönül âlemine ferah saçıldı*” dizelerinden onun daha öncelerden bu işin içindeki bir şahsiyet olduğunu anlamaktayız. Onun yetişmesinde dedelerinden tevarüs eden tasavvuf kültürünün önemi yadsınamaz. Bununla beraber -kendi ifadesiyle- Hz. Peygamberin (sav) yetmiş birinci nesil torunu olması da onu dinen ve ahlâken daha hassas davranmaya sevk etmiştir.

Hacı Hasan Efendi'nin sûfi bir şahsiyet olarak yetişmesinde babası Mustafa Hulûsî Efendi'yi, Es'ad Erbilî'yi (ks.) ve en önemlisi şeyhi Mahmut Sami Ramazanoğlu'nu (ks.) görmekteyiz. İlgili yerde de ifade ettiğimiz gibi Hacı Hasan Efendi'nin Sami Efendi ile irtibatı yaklaşık elli seneye tekabül etmektedir. Bu durum onun Sami Efendi ile irtibatta adı geçen pek çok kişiden daha uzun bir süre Sami Efendi'nin manevî potasında şekil aldığını gösterir. Bu uzun süre onun kemale ermesinin pek geç olduğu yanılgısına kapılmaya sebep olabilir ama şunu ifade edelim ki Hacı Hasan Efendi 1936 yılında, yani daha yirmili yaşlarda iken Sami Efendi'den ilk icazetini almıştır. Bir başka ifadeyle şeyhine yük olan değil, şeyhinin yükünü omuzlayan birisi haline gelmiştir. Yirmili yaş grubunda olan gençleri şöyle bir tahlile tabi tuttuğumuzda, Hacı Hasan Efendi'nin çok erken yaşlarda kemâlâtı elde ettiğini anlayabiliriz.

Hacı Hasan Efendi içerisinde bulunduğu her ortamı bir irşad vesilesi olarak görmüştür. Gerek askerliği boyunca silah arkadaşlarını irşad etmesi, gerekse çıktığı uzun hac yolculuklarında beraberinde bulunan kişilere lazım olan bilgileri vermesi, onun, insanlığın kurtuluşuna adanmışlığının örnekleri arasındasayabiliriz. Gençler üzerine özenle eğilmiş ve tek bir genci yanlış yola sapmaktan alıkoymayı en büyük kazanç yolları arasında görmüştür. Sadece çevresindeki insanların dertleriyle hemhal olmakla kalmamış, dünyanın değişik yerlerinde zulüm ve işkenceye maruz kalan nice müslümanlar için de gözyaşı akıtmıştır. Sohbetlerinde insanların anlayabileceği sadelikte bir hitap tarzını benimsemiş, konu iyice anlaşılmadan bir başkasına geçmemiştir. Tasavvufun temelini mutlaka şer’i ahkâma dayandırılması gerektiğini her fırsatta dile getiren Hacı Hasan Efendi bir sohbetinde; “*Şeriatı uymayan tarikat batıldır. Tarikat ve hakikat şeriatın hizmetçileridir.Şeriatı bir santim ayıran, tarikattan kilometrelerce uzaklaşır. Tarikat, şeriat temeli üzerine bina edilir*” sözleriyle manevî terakkinin zahiri hükümlere titizlikle riayet etmekle mümkün olabileceğinin altını çizmiştir. Bir şiirinde ise bu hakikati şöyle dile getirir:

*Şeriatsız işi yapmak,
Fenalık ardına kopmak,
İğne kadar haktan sapmak,
Zararını bilmek lazım.*

*Şeriatsız tarik olmaz,
Cahil sofu dinin bilmez,
Belki camiye gelmez,
Bu kavimden kaçmak lazım.*

Geçmişte ve günümüzde var olan sapmaların temelinde şeriat ölçülerine riayetsizliğin yattığı göz önünde bulundurulacak olursa, Hacı Hasan Efendişer’i ahkâma sıkı sıkıya bağlılıkla kendi tasavvuf sistemini sağlam temeller üzerine bina ettiğini tespit etmemiz mümkündür. Hayatı boyunca istikametten ayrılmamaya çalışmış, asıl kerâmetin istikamette olduğunu söylemiştir. Sohbetlerinde anlattığı konuları başta kendi hayatında uygulamış, sözle fiili bütünleştirip ilmiyle âmil bir âlim portresi çizmiştir. Türkiye Türkçesiyle kaleme

aldığı sehl-i mümteni şiirlerinde iman,İslâm ve ihsan vurgusunda bulunmuş, çeşitli beyitleri ustalıklı dile döküp sohbetlerini zenginleştirmiştir.

Çalışmamızın tamamından ortaya çıkartabileceğimiz husus şu ki; Hacı Hasan Efendi Kur’ân ve sünnetihayatına mezcetmiş,İslâm’ı takvâ mertebesinde yaşamaya gayret etmiş birisidir. O, şeyhi Mahmut Sami Ramazanoğlu Efendi’den (ks.)aldığı vazifeyi titizlikle yerine getirmeye çalışmış, birçok insanın irşadını vazife edinmiştir. Anadolu’nun تنها bir köşesinde hayat sürmüş olmasına rağmen,Anadolu’nun farklı illerine ve bazı yurt dışı coğrafyasında tesir halkası gerçekleşmiştir. Hacı Hasan Efendi, bir mürşid-i kâmil olarak müritlerine her konuda güzel örnek ve rehber olabilmeyi başarmıştır. Ağır hastalıklarında bile sevenlerini geri çevirmemiş, birkaç cümle ile de olsa nasihatlerde bulunarak irşat vazifesini yerine getirmiştir. Kendi tedavisiyle meşgul olan doktor ve hasta bakıcılarını dahi ihmal etmeyip onların hayatlarında kalıcı izler bırakacak güzel ahlâk nümûneleri sergilemiştir. Hacı Hasan Efendi kendi aleyhinde olanlara,“*Ya Rabbi! Bize muhalif olanları velâyet mertebesine eriştirerek katına al.*” diye dua edebilecek kadar engin yürekli bir sûfidir. Mütevazı davranarak esasen ne kadar yüce bir kişiliğe sahip olduğunun ipuçlarını vermiştir. Tevâzuu ile kendisini gizlemiş, sıradan insanlar onun manevî pozisyonunu kestiremeyip onu mübtedî olarak görmüş hatta daha ileri giderek mürşitliğini tartışmaya açmışlardır. Oysa ki velâyet yolunun yolcusu, işin ehli olan çevreler onu yüce makamların mazharı bir ‘velî’ bir “mürşid-i kamil” olarak görmüş ve bunu ifade etmişlerdir.Hayatı boyunca kimseyi incitmemeye ve kimseden incinmemeye gayret etmiş, nefsi için öfkelendiğine yakınları bile şahit olmamıştır. Temsilcisi olduğu Hâlidîyye-yi Nakşbendîyye Kâdirîyyetarikatlarının usûl,üslup ve fikriyatının günümüze taşınmasında önemli bir role sahip olduğu kanaatindeyiz.

Gayret bizden, tevfik ve inayet Allah’tandır.

KAYNAKÇA

ACLÛNÎ İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa*, Mektebetü'l-İlmi'l-hadis, c.1,2, Dimeşk, 2001.

AKARAVİİsmail, Minhâcu'l-Fukara, trs.

AKKAYA Veysel, *Hulûsî Divanı*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2005.

ALEMDAR “Allah’ın Kubbelerinde Saklı Bir Velî”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S: 111, Ocak 2003, ss. 13-15.

_____, “Batmayan Güneş”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 3, S: 33, Haziran 1996, ss. 34-35.

_____, “Bitmez Güzelin Vasıflar”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 20, S: 231, Ocak 2013, ss. 4-6.

_____, “Güzelin Vasfı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S: 123, Ocak 2004, ss. 32-35.

_____, “Hacı Hasan Efendi” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 22, S: 243, Ocak 2014, ss. 42-44.

_____, “Hacı Hasan Efendimiz” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 6, S: 63, Ocak 1999, ss. 8-9.

_____, “Hakk’ın Ainesi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 13, S: 147, Ocak 2006, ss. 33-34.

_____, “Hanesi Dergâh Olan Gönül Mimarı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S: 224, Haziran 2012, ss. 42-44.

_____, “Haza Velî” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 9, S: 99, Ocak 2002, ss. 6-9.

_____, “Hz Peygamber Sevdalısı Bir Velî: Yahyalılı Hacı Hasan Efendi” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S: 220, Şubat 2012, ss. 42-45.

_____, “Kalemdâr Camii”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 3, S: 35, Ağustos 1996, ss. 45.

_____, “Kemal Ehli Bir Veli Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 16, S: 183, Ocak 2009, ss. 24-25.

_____, “Müstesna Bir Velî”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 23, S: 267, Ocak 2016, ss. 4-7.

_____, “Müstesna Güzel”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 18, S: 207, Ocak 2011, ss. 38-40.

_____, “Vefatının On Üçüncü Sene-i Devriyesinde Hacı Hasan Efendimizi Rahmetle Anıyoruz”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 7, S: 75, Ocak 2000, ss. 8-9.

_____, “Vefatının Sekizinci Yıldönümünde Hacı Hasan Efendimizi Anarken”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S: 16, Ocak 1995, ss. 44-46.

_____, “Vekâlet”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S: 17, Şubat 1995, ss. 50-51.

_____, “Yedinci Yılında Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 1, S: 4, Ocak 1994, ss. 60-61.

_____, “Zarif Bir Evliya”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S: 135, Ocak 2005, s. 32.

ALİYYÜ’L-KÂRÎ*Esrâru’l-merfûa*, Beyrût 1986.

ALKANERCAN, “Kelâmî Dergâhı Postnişini Es’ad Erbilî’nin Şeyh Mustafa Hulûsî’ye Verdiği İcazetnâme” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S: 125, Mart 2004, ss. 25-27.

ALLÂN es-Sıddikî el-Mâlikî, *Şâh-ı Nakşbend hayâtühü ve Menâkıbuhü*, Terc. Yasin Demirkıran, Semerkand, İstanbul 2005.

ALPEREN Osman, “Hacı Hasan Efendi’nin Dilinden Ahbâb-ı Yaranı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 17, S: 195, Ocak 2010, ss. 34-36.

ALTINTAŞ Muhammed, “Göçtü Ebrar”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 4, S: 40, Ocak 1997, ss. 11.

ALUSİ Şihabeddin Mahmud, *Ruhu’l-Meânî*, 1-15, Beyrut 1987.

ARİF Ömer, “Hacı Hasan Efendi’nin Sohbetlerinde İşlediği Temel Konular”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S: 171, Ocak 2008, ss. 27-30.

ARMAĞAN Mustafa, *Yavuz Sultan Selim Han*, Timaş Yay., İst. 2015.

AŞKAR Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yay., İstanbul 2006.

ATA A. Muhsin, “Bir Mürşid-i Kâmilin Portresi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S: 111, Ocak 2003, ss. 17-18.

ATEŞ Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1992.

ATTAR Ferideddin, *Tezkiratü'l-Evliya*, ter. Süleyman Uludağ, Semerkand Yay., İstanbul 2014

AY Mehmet Emin, “Bir Eğitim Kurumu Olarak Tasavvuf ve Yahyalılı Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S: 126, Nisan 2004, s.. 50-53.

_____, “Bitmez Güzelin Vasfı” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 18, S: 207, Ocak 2011, ss. 41-44.

_____, “İncelikle İrşad Eden Bir Velî: Yahyalılı Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S: 159, Ocak 2007, ss. 38-40.

_____, “Yâd-ı Cemîl”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S: 171, Ocak 2008, ss. 7-10.

AYDOĞAN Halit, “Anılarda Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 8, S: 87, Ocak 2001, ss. 11.

AYNÎ Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi Yay. İst. 2000.

AYTÜRK Nihat - Bayram Altan, *Türkiye’de Dinî Ziyaret Yerleri*, Altanoğlu Yayıncılık, Ankara 1992 BAĞDÂDÎ Mevlana Halid, *Risale fi hakki’r-rabita* (Reşahat kenarı) İst. 1294.

BIYIKLI Mahmut, “Ali Ramazan Dinç ile Röportaj”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S: 159, Ocak 2007, ss. 42-45.

_____, “Ali Ramazan Dinç ile Röportaj”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S: 171, Ocak 2008, ss. 10-13.

_____, “Bir Yürek Efendisinin Gönül Âlemi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S: 123, Ocak 2004, ss. 38-41.

_____, “Hamdi Boydak ile Röportaj”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S: 159, Ocak 2007, ss. 50-52.

_____, “Hamdi Boydak ile Söyleşi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S: 162, Nisan 2007, ss. 48-51.

_____, “İbrahim Eken ile Röportaj”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S: 171, Ocak 2008, ss. 18-20.

_____, “Mehmet Emin Ay ile Röportaj”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S: 159, Ocak 2007, ss. 54-57.

_____, “Mustafa Demirci ile Röportaj”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S: 159, Ocak 2007, ss. 57-59.

_____, “Veysel Kafalı ile Röportaj”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S: 159, Ocak 2007, ss. 48-50.

BOLAT Ali, “Tarikatlarda Âdâb ve Erkânın Oluşumu” (Ed. Kadir Özköse), *Tasavvuf El Kitabı*, , Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 247-253.

BOYDAK Hamdi, “Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin (k.s.) Nakşî Silsilesindeki Yeri”, *Hakikat Önderi*, İstanbul 2015.

_____, “Canlar Cananını Buldum Bu Canım Feda Olsun”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S: 111, Ocak 2003, ss. 20-23.

_____, “İlme ve Âlime Değer Veren Aşk Ocağı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S: 224, Haziran 2012, ss. 48-50.

_____, “Manevî Sofralarından Doymadan Kalkılırdı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S: 225, Temmuz 2012, ss. 48-51.

_____, “Üstadımızın Mübarek Günlere ve Gecelere Dair Hayatı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S: 226, Ağustos 2012, ss. 26-28.

_____, “Yahyalı Dergâhı Şifa Kaynağı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 20, S: 231, Ocak 2013, ss. 14-17.

_____, “Yahyalılı Hacı Hasan efendinin Silsiledeki Yeri”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S: 16, Ocak 1995, ss. 47-49.

BUHARÎ İsmail b. İbrahim, *el-Camiu's-Sahîh*, İstanbul 1979, VIII c.

BULUT Hamit, “Oldu Kalem-dâr-ı Ser Çeşme-i Hakikat Bizlere”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S: 219, Ocak 2012, ss. 30- 31.

BURSEVÎ İsmail Hakkı, *Tefsiru Ruhü'l-Beyan*, Eser yay., İstanbul 1389.

BÜYÜKKÖRÜKÇÜ Tahir, “Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 5, S: 52, Ocak 1998, ss. 14.

_____, “Kalbimin Üstünde Duruyorsun”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 16, S: 183, Ocak 2009, ss. 32.

CÂMÎ Molla, *Nefâhatü'l-üns min hadârâti'l-kuds*, trc Abdulkadir Akçiçek, Huzur Yayınları, İstanbul 2014.

CEBECİOĞLU Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara 2014.

CHİTTİCK William, *Tasavvuf -Kısa Bir Giriş-* çev.: Turan Koç, İz yay., İstanbul 2003.

COŞKUN Ahmet, “Kapısı Herkese Açık”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 16, S: 183, Ocak 2009, ss. 33.

CÜRCÂNÎ Seyyid Şerif, *Kitâbü't-Ta'rifât*, çev.: Abdulaziz Mecdî Tolon, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014

ÇAKKAL Ömer, “Bir Bilgenin İzinde” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S: 130, Ağustos 2004, s. 42.

ÇINAR Fatih, “Anadolu'nun Bağrında Bilge Bir Gönül İnsanı: Yahyalılı Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 22, S: 258, Nisan 2015, ss. 44-47.

_____, “Bir Gönül Mimarının Dilinden Gönül Rehberlerine Dair Tespitler: Yahyalılı

Hacı Hasan Efendi'ye Göre Mürşid-i Kamiller”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 22, S: 261, Temmuz 2015, ss. 54-57.

_____, “Gül Kokusunu Gönüllere Nakşeden Bir Velî: Yahyalılı Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 23, S: 267, Ocak 2016, ss. 12-14.

_____, “Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'nin İnsanın Değişim ve Dönüşümünde Kalbin Fonksiyonuna Dair Görüşleri”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 22, S: 260, Haziran 2015, ss. 44-47..

ÇOBAN Veysel, “Hatıralarda Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 10, S: 111, Ocak 2003, ss. 20.

DAĞISTANÎ Ömer Ziyaüddin, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, Haz: İrfan Gündüz-Yakup Çiçek, Seha Neşriyat, İstanbul Tarihsiz.

DARİMÎ Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkind, *Sünenü'd-Darimî*, Beyrut 1987.

DEMİRCİ Mustafa, “Bir Vesile İle Bir Vesileye” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 13, S: 147, Ocak 2006, ss. 38.

_____, “Fırakın Çok Gönül Yaktı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S: 16, Ocak 1995, ss. 51.

_____, “Firakın Çok Gönül Yaktı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 5, S: 52, Ocak 1998, ss. 12.

DEMİRCİ Mehmet, *Nûr-i Muhammedî*, Kitabevi, İstanbul 2008.

_____, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Damla Yayınevi, İst. 2004.

_____, *Tasavvuf ve Ahlâk Yazıları*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2005.

_____, “Sami Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S. 136, Şubat 2005, ss. 28-30.

DİNÇ Ali Ramazan, *Hakkı Seven Âşıklar*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2011.

_____, *Gönül Beytullahtır*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2011.

_____, *İman Neşvesi*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2007.

_____, *Kemâlât*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2011.

_____, *Kemâle Dair Sohbetler*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2011.

_____, *Manevî Yolculuğun Esasları*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2002.

_____, *Seyr ü Sülûk*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2013.

_____, *Yansımalar*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2004.

_____, “Allah’ın Güzel Velisi: Hacı Hasan Efendi” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 8, S: 87, Ocak 2001, ss. 8-9.

_____, “Derkenar”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 8, S: 92, Haziran 2001, ss. 13-14.

_____, “Yahyalı’da Bir Güneş”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 18, S: 207, Ocak 2011, s. 56-58.

DİNÇ Ayşe, “Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S: 159, Ocak 2007, ss. 47.

_____, “Hep Huzur İçindeydi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 16, S: 183, Ocak 2009, ss. 32.

_____, “Hep Huzur İçindeydi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 20, S: 231, Ocak 2013, ss. 19.

DİNÇ Hacı Hasan Efendi, *Gönül Âleminden*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2005.

_____, *Kalemdar’ın Not Defteri*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2011.

_____, *Sohbetler I*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2010.

_____, *Sohbetler II*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2013.

_____, *Sohbetler III*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2013.

_____, *Sohbetler IV*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2013.

_____, “Derkenar Hatıralar”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 8, S: 90, Nisan 2001, ss. 15-18.

_____, “Derkenar Hatıralar”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 8, S: 91, Mayıs 2001, ss. 17-18.

_____, “Vasiyet” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S: 159, Ocak 2007, ss. 45.

DİNÇM. Necmettin, *Mutafa Hulûsî Hayatı, Hatıraları ve Eserleri*, Ankara Üniv. İlahiyat Lisans Tezi (basılmamış), Ankara 1998.

_____, “Bir Anadolu Dervişinin Dilinden Es’ad-ı Erbilî”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S: 137, Mart 2005, ss. 26-27.

_____, “Şeyh Mustafa Hulûsî”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 6, S: 65, Mart 1999, ss. 16-18.

_____, “Şeyh Mustafa Hulûsî II”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 6, S: 66, Nisan 1999, ss. 20-22.

DİNÇTayfur, “Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 9, S: 99, Ocak 2002, ss. 13-15.

DOĞANLütfi, “Makamı Cennet Olsun”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 5, S: 52, Ocak 1998, ss. 11.

EBU’L-ALÂ Afîfî, *Tasavvuf, İslâm’da Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

ECE H. Kerim, *İslâm’ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

EL-HÂNÎ Abdülmecîd, *el-Hadâiku’l-verdiyye fî hakâik-i ecillâi’n-Nakşbendiyye*, İstanbul 1308.

EL-HÂNÎ Muhammed, *el-Behcetü’s-seniyye fî adâbi’l-tarîkati’l-aliyyeti’l-hâlidiyye*, İstanbul 1989.

EL-HANÎ Muhammed b. Abdullah “*el-Behcetü’s-seniyye*” çev: Mehmet Talha Odabaşı “*Sûfiyye Âdâbı*” Mavi Yay., İstanbul 2014.

EL-ISFEHÂNÎ Ebu Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, Terc. Komisyon, Sahabeden Günümüze Allah Dostları, Şule Yayınları, İstanbul 2000, c. I-X.

- EL-İSFAHÂNÎRâgıb, *el-Müfredât*, “Zikr Mad.”, Pınar Yay. İstanbul 2012.
- EL-MEKKÎ Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb*, Terc. Yakup Çiçek-Dilâver Selvi, Umran Yayınları, İstanbul 2004.
- ERAYDIN Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİFVY, İstanbul 2012.
- _____, *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 1997.
- ERBİLÎ Muhammed Es'ad, *Mektûbât*, Erkam Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, *Kenzü'l-İrfan*, Erkam Yayınları, İstanbul 2013.
- ERDOĞAN Erol –Demirci Mustafa , "Hacı Hasan Efendi", *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1996, c. X, ss. 285-291.
- ERENM. Salih, “Ah Efendim! Bir Güle Nasıl Benzenir ki”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S: 159, Ocak 2007, ss. 62-63.
- _____, “Gönül Güzelleri ve Yahyalılı Hacı Hasan Efendi” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 17, S: 195, Ocak 2010, ss. 30-32.
- _____, “Mehmet Sürmeli ile Röportaj”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 16, S: 183, Ocak 2009, ss. 34-37.
- EREN Zeynep, “Bir Ömür Sevda İle Yaşamak”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 14, S: 159, Ocak 2007, ss. 46.
- ERZURÛMÎ İbrahim Hakkı, “Tefviznâme” *Marifetnâme*, Sad. Turgut Ulusoy, Hasankale trs.
- GAZÂLÎ Ebû Hamid Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, ter. Ali Arslan, Merve yay. İstanbul Tarihsiz.
- _____, *el-Munkizü mine'd-Dalâl Şerhi ve Tasavvufî İncelemeler*, haz. ve şer.: Abdülhalim Mahmud, ter.: Salih Uçan, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 2012.
- _____, *Bidayetü'l-Hidâye*, çev: Abdullah Demiray, *Müslümanca Bir Hayat*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, *Ravdatü't-Tâlibîn ve Ümdetü's-Sâlikîn*, çev: Dilaver Selvi, *Hak Yolunun Esasları*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, *Minhâcu'l-Âbidîn*, çev: Ali Kaya, *Âbidler Yolu*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.
- GEYLÂNÎ Abdülkâdir, *el-Fethu'r-Rabbanî*, çev: Kazım Ağcakara, Mavi Yayıncılık İstanbul 2014.
- _____, *Sırru'l-Esrâr*, Çev. Mehmet Eren, Gelenek Yayınları, İstanbul 2006.

_____, *Gunyetü't-Talibîn*, çev. A.F. Meyan, *İlim ve Esrar Hazinesi*, Çelik Yay, İst.ts.

GÖKTAŞ Vahit, *Muhammed Esad-ı Erbili'nin Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*,

AÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

GÖZTEPE Yüksel, *Tasavvufta Temel Kavramlar Haller ve Makamlar Kuşeyri Örneği*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. Sivas 2012,

GÜMÜŞHANEVÎ Ahmet Ziyauddin, *Camii'l-Usûl Fi'l-Evliya*, Daru'l-Kutubü'l-İlmiye, Beyrut 2010.

GÜNAYDIN Yusuf Turan, 'Dinç Hacı Hasan (Yahyalılı Hacı Hasan Efendi)' Kayseri Ansiklopedisi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Ankara 2010, c. 2, s. 484-485.

GÜNDÜZ İrfan, "Tasavvufi Kavram Olarak Rabıta" *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 8 (2007), S. 19, s. 30.

HAFİF Hasan, "Ali Ramazan Dinç ile Röportaj", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 20, S: 231, Ocak 2013, ss. 20-24.

_____, "Ali Ramazan Dinç ile Röportaj", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 23, S: 267, Ocak 2016, ss. 10-13.

HAKSEVEN Abdülmelik, "Ateş-i Hasretin Gönülleri Yaktıkça Yakıyor Efendim", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 9, S: 99, Ocak 2002, ss. 10-12.

HUCVİRÎ *Keşfü'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

ILGAZ Afet, *İbni'l-Vakt*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

İBN KAYYİM el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, ter: Ali Ataç vd., *Kur'ânî Tasavvufun Esasları*, İnsan Yay., İstanbul 2013.

İBN MANZUR Lisânü'l-Arab, "zhd" maddesi, Dâru Beyrut, c. III, Beyrut 1955-56.

İMAM RABBANÎ *Mektubât*, çev: Abdulkadir Akçiçek, Dergâh Ofset (akit gazetesi armağanı), c. 1,2,3, İstanbul 1998.

İNCE Abdullah, “Cumhuriyet Sonrası Dini Grupların İnsan Yetiştirme Modeli – Yahyalı’lı Hacı Hasan Efendi Örneği” *International Journal of Science Culture and Sport* (Uluslararası Bilim, Kültür ve Spor Dergisi), Yıl: 2015, S. 11 ss. 535-546.

İZ, Mahir *Tasavvuf*, Haz: Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi, İstanbul 2014.

KARA Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

_____, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.

KÂŞÂNÎ Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

KAZANŞevket, “Hacı Hasan Efendi Duasıyla Destek Olurdu”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 18, S: 210, Nisan 2011, s. 38.

KELÂBÂZÎ *et-Ta’arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, Dergâh Yay., İstanbul 2013.

KİRAZOĞLU Ömer, “Hacı Hasan Efendi’ye Mektup”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 16, S: 183, Ocak 2009, ss. 32.

_____, “Mektup”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 20, S: 231, Ocak 2013, ss 13.

KOCA Ferhat, “Hasan Efendi Yahyalılı”, *DİA*, Ankara 1997, C.XVI, ss. 318-319.

KOCABAŞİdris, “Kalp Soğukluğuna Manevî Reçete: Zikrullah”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 23, S: 267, Ocak 2016, ss. 20-24.

_____, “Yahyalılı Hacı Hasan Efendi ve Kardeşlik Çağrısı” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 24, S: 279, Ocak 2017, s. 6-10.

_____, “Aklın İbadeti: Tefekkür Etmek/Akletmek”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 22, S. 253, Kasım 2014, s. 33-37.

_____, Ali Ramazan Dinç ile “*Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*” konulu mülakat, Yahyalı/ Kayseri, 24 Ekim 2015.

_____, Ali Ramazan Dinç ile “*Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*” konulu mülakat, Yahyalı/ Kayseri, 15 Kasım 2015.

_____, Ali Ramazan Dinç ile “*Hacı Hasan Efendi’nin Halifeliği*” konulu mülakat, Elif Efendi Dergahı/İstanbul, 4 Şubat 2017.

_____,Mustafa Dinç ile “*Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*” konulu mülakat Yahyalı/Kayseri, 17 Temmuz 2016.

_____,Ali Akpınar ile “*Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*” konulu mülakat, Konya, 6 Nisan 2016.

_____,Abdurrahman Büyükkörükçü ile “*Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*” konulu mülakat, Konya, 7 Nisan 2016.

_____,Abdullah Büyük ile “*Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*” konulu mülakat, Konya, 6 Nisan 2016.

_____,Mahmut Sarginile mülakat,Yahyalı/Kayseri, 15 Kasım 2015.

_____,Sami Kozan, “*Hacı Hasan Efendi'nin Vefatı*” konulu mülakat, Konya, 6 Nisan 2016.

_____,Mahmut Akay ile “*Hacı Hasan Efendi'nin Halifeleri*” konulu mülakat, İstanbul, 10 Eylül 2016.

_____,Mehmet Birkandan ile “*Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*” konulu mülakat. İstanbul, 7 Eylül 2016.

_____,Mehmet Sürmeli ile “*Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*” konulu mülakat, Ankara, 5 Nisan 2016.

_____,Ahmet Kazankaya ile “*Hacı Hasan Efendi'nin Halifeliği*”konulu mülakat, İstanbul/Arnavutköy, 10 Eylül 2016.

_____, Durmuş Arslan ile mülakat, Sivas, 20 Kasım 2017.

KOÇER M. Zeki, *Kayseri Uleması*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1972.

KOMİSYONDini Kavramlar Sözlüğü, DİB. Yay. Ankara 2015.

KOMİSYON *Hakikat Önderi Yahyalılı Hacı Hasan Efendi*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2015.

KOZAN Mahmut Sami, “Gönüller Sultanıydı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 18, S: 207, Ocak 2011, ss. 46.

KÖSE Mustafa Ethem, “Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 5, S: 52, Ocak 1998, ss. 11-14.

KUŞEYRÎ Abdülkerim, *Risâle-i Kuşeyrî*, Çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011

KÜBRANecmeddin,*Risâle İle'l-Hâim*, çev. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat*, Dergâh Yay., İstanbul 2013.

MERTKANLI M. Nur, “Efendimin Sözü Başka”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S: 219, Ocak 2012, s. 34.

NİCHOLSONReynold A. *The Mystics Of Islam*, Schocken Books, New York 1975.

OKUR Hüseyin, *Asr-ı Saadet Gençliği*, Semerkand Yay., İstanbul 2013.

ÖNGÖREN Reşat, “Zikir”, *DİA*, TDV Yay, İstanbul 2013, c. 44, s. 409.

ÖZÇELİKMustafa, “Bir Gönül Sultanının Şiirleri” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S: 219, Ocak 2012, ss. 40.

ÖZEBAĞLI Ali, ‘Hakikate Giden Yolcu Yahyalılı Hacı Hasan Efendi’, *İslâm Mecmuası*, Yıl: IV, Sayı: XLIII, İstanbul 1987, s. 56.

ÖZKÖSE Kadir, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, Ensar Yayınları, Konya 2008.

_____, *Dervişin Günlüğü*, Ensar Yayınları, Konya 2008.

_____, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yayınları, Ankara 2007.

_____, (Ed.) *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara 2012.

ÖZTÜRK Osman, “Yahyalılı Hacı Hasan Efendi Sohbetleri”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 19, S: 219, Ocak 2012, ss. 38-40.

ÖZTÜRK Yaşar Nuri, *Kur’ân ve Sünnet’e Göre Tasavvuf*, İstanbul 1997.

RUMÎ Eşrefoğlu, *Müzekkin Nüfûs*, Çev. Yaman Arıkan, Saadet Yayınevi, İstanbul Tarihsiz.

RUMÎMevlâna, Celaleddin, *Fîhi Mâ Fîh*, Terc. Ahmed Avni Konuk, İstanbul 1994.

_____, *Mesnevî*, Terc. Veled İzbudak, İstanbul 1990.

SALİH Mahmut, “Seyit Mehmet Şen ile Hacı Hasan Efendi’yi Konuştuk”, *Yenidünya*

Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi, Yıl: 16, S: 183, Ocak 2009, ss. 28-31.

SARGIN Ahmet, “Hacı Hasan Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S: 16, Ocak 1995, ss. 46.

SCHIMMEL Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları* çev. Ergün Kocabıyık, Kabbacı Yay. İstanbul 2012.

SELAMCI Hüseyin, “Hacı Hasan Efendi ve Eğitim”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S: 171, Ocak 2008, ss. 18-21.

- SELVİ Dilaver, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, Semerkand Yay. İst. 2011.
- SERRÂC Ebu Nasr Tûsî, *el-Lüma'*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu*, Erkam Yay., İstanbul 2012.
- SEYHAN Abdullah, "Hacı Hasan Efendi ve Solmayan Güzellikleri", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 2, S: 16, Ocak 1995, ss. 50.
- SOYLU Hasan, "Güle Sevdalı Bir Veli" *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S: 126, Nisan 2004, ss. 53.
- SUYÛTÎ Celâleddin, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2002.
- SÛHREVERDÎ Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer, *Avârifü'l-Maârif*, çev. Dilaver Selvi, *Gerçek Tasavvuf*, Semerkand Yay. İstanbul 2014.
- SÛRMELİ Mehmet, *Hacı Hasan Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2016.
- _____, "Tasavvuf Düşünce de Hacı Hasan Efendi" *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 20, S: 231, Ocak 2013, ss. 8-11.
- _____, *Hayatı Zikirle Anlamlandırmak*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2008.
- ŞAKAR Hamdi "Hacı Hasan Efendi (Şiir)", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S: 135, Ocak 2005, ss. 29.
- ŞATANA İlker, "İhram Zahirî Kefeni Çıkarıp Kefen Giymektir", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 5, S: 54, Ocak 1998, ss. 18-25.
- ŞEN Seyit Mehmet, "Çeşidi Çok Fazla Bir Aktar Dükkânı Gibiydi", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 5, S: 52, Ocak 1998, ss. 13.
- _____, "Gönül İkliminde Yahyalılı Hacı Hasan Efendi", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 20, S: 231, Ocak 2013, ss. 26-28.
- _____, "Yahyalılı Hacı Hasan Efendi O Güzel İnsandı", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 3, S: 30, Mart 1996, ss. 32-33.
- ŞİMŞEK Hacı, "Her Hali Başkaydı", *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 18, S: 207, Ocak 2011, ss. 66-68.
- TOPALOĞLU Bekir - Hayrettin Karaman *Arapça- Türkçe Yeni Kamus*, Ana Neşriyat, İst. 1975.
- TOSUNNecdet "Ramazanoğlu Mahmut Sami", *D.İ.A*, T.D.V Yay. İst.2007, c.34, s.442.

TUNÇ Mikail, “Bu Yolculuk Rabbe Gider (Şiir)”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S: 135, Ocak 2005, ss. 48.

TÜRKER Osman, “Biat” *D.İ.A.*, T.D.V. Yay. c. 6, Ankara 1992.

TÜRKMENOĞLU Hasan, “Sevdiklerini Pek Hoş Tutardı”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 5, S: 52, Ocak 1998, ss. 14.

ULUDAĞ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Tasavvuf Kültüründe Keşif ve Kerâmet*, Sûfi Kitap, İstanbul 2017.

_____, *Tasavvuf ve Tenkit*, Dergâh Yay. İstanbul 2014.

_____, *Tasavvufun Dili I*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2006.

_____, *Tasavvufun Dili II, III*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2007.

_____, “Mürid”, *D.İ.A.*, T.D.V. Yay. İst. 2006, c. 32, s. 47.

_____, “Hâlidîyye”, *D.İ.A.*, T.D.V. Yay. c. XV, ss. 296-299.

VAKKASOĞLU Vehbi, *Manevîyat Dünyamızda İz Bırakanlar*, Nesil Yayınları, İstanbul 2010

VAROL Hasan Hüseyin, *Yaşadıklarım ve Gördüklerim*, Hayra Hizmet Vakfı Yayınları, Konya 2015

VASSÂF Hüseyin, *Sefîne-i Evliya*, Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.

YAMAN Muhammed Ekrem, “Derde Derman”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 12, S: 135, Ocak 2005, s. 30.,

YASİROĞLU Yusuf, “Hayatını İslâm’a Adayan Bir Allah Dostu Yahyalılı Hacı Hasan Efendi” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S: 123, Ocak 2004, ss. 35-36.

_____, “Velayet Burcunda Bir Mürşid-i Kamil Yahyalılı Hacı Hasan Efendi” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 9, S: 101, Mart 2002, ss. 40-43.

YAZICI Tahsin, “Nakşbend”, *İA*, c.IX, s.52.

YEŞİL Kamil, “İstikamet Sahibi Bir Velî” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 16, S: 183, Ocak 2009, s. 33.

YILDIZ Recep, “Örnek Bir Sûfi: Hacı Abdullah Efendi”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 11, S: 121, Kasım 2003, ss. 52-54.

YILMAZ Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.

_____, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, Erkam Yayınları İstanbul 2014.

_____, “Esad Erbilî”, *DİA*, Ankara 1995, c. XI, s. 348.

_____, “Ramazanoğlu Mahmut Sami ve Cihadi” *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 3, S. 30, Mart 1996, s. 34.

YILMAZ Nazif, *Ahmed İslâmoğlu Hatıralar ve Mülâhazalar 1*, Kaynak Yay. İstanbul 2012.

_____, *Ahmed İslâmoğlu Hatıralar ve Mülâhazalar 2*, Kaynak Yay. İstanbul 2013.

ZARİFOĞLU Sezai, “Yunus Gönüllü Bir Velî”, *Yenidünya Aylık İlmî, Fikrî, Aktüel Dergi*, Yıl: 15, S: 171, Ocak 2008, ss. 24.

EKLER

Ek:1.Yahyalı Hacı Hasan Efendi'nin Fotoğrafi

Ek: 2.

Ek: 3. Hacı Hasan Efendi, Kardeşi Hacı Abdullah Efendi İle

Ek: 4A, 4B. Hacı Hasan Efendi'nin Kendi Evinde Mürîdânına ve Misafirlerine Sohbet Ettiği Odası

Ek:5. Hacı Hasan Efendi, Ali Öztaylan (Bandırmalı Ali Efendi) İle

Ek:6. Hacı Hasan Efendi ve Mürîdânı1964 Yılı Hac Dönemi Dua Yaparlarken

Ek:7. Hacı Hasan Efendi Bir Kutsal Yolculuğa Çıkarken Sevenleriyle Vedalaşması

Ek:8. Bir Sahra (Kır) Sohbetinden

Ek:9. Hacı Hasan Efendi'nin Doğduğu Evin Dıştan Görünümü

Ek:10. Hacı Hasan Efendi'nin Müritleriyle Hususi Görüştüğü Oda

Ek:11. Hacı Hasan Efendi'nin Cuma Vaazlarını Yaptığı Camilerden Biri Olan Yahyalı Ulu Camii'nin Dıştan Görünümü

Ek:12. Yahyalı Ulu Camii'nin İçten Görünümü

Ek: 13A, 13B. Hacı Hasan Efendi'nin Cenaze Merasiminden Görüntüler

Ek: 13C. Hacı Hasan Efendinin Naaşı Omuzlar Üstünde Taşınırken

Ek:14. Hacı Hasan Efendi'nin Kabri

Ek:15A, 15B. Hacı Hasan Efendi'nin Türbesi

Ek:16A. Hacı Hasan Efendi'nin Kabrinin de Bulunduğu Kendi Yaptırdığı Kalender Camii'nin Dıştan Görünümü

Ek:16B.

Ek:16C.

Ek:16D.

Ek:17A. Kalender Camii'nin İçten Görünümü

Ek:17B.

Ek:18A, 18B, 18C, 18D. Hacı Hasan Efendi'nin Son Kullandığı Cübbe, Takke ve Tesbihleri

Ek:19A, 19B.Hacı Hasan Efendi'nin Kendi Eliyle Yazdığı ve Satıp Geçimini Sağladığı Levhalardan Örnekler

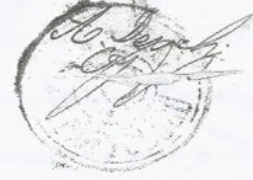
Ek:19C. Hacı Hasan Efendi'nin Yazdığı Bu Levhada Ashab-ı Kehf'in İsimleri (Yemlîha, Mekselîna, Mislîna, Mernûş, Debernûş, Şâzenûş, Kefeştatayyûş, Kitmîr) Yazılıdır

T.C.
Diyanet İşleri Reisliği
Seyhan Muftülüğü
Sayı:159
Vilayeti Kayseri
Kazası Yahyalı
Adı Ve Soyadı H.Hasan Dinç
Doğumu 1330

Kayserinin Yahyalı Kazasından Mustafa Oğlu Hacı Hasan
Dincin Elindeki Devali Ve Ceyhan Muftuluklarının Ve-
sikalarından Anlaşıldığına Göre Ve Bizce "e Va'za Ehil Ve
Durumu İyi Olduğu Cihetle Halkımızın istifadesi Bakımın-
dan Adana Merkez Camilerinde Va'z Etmesi İçin Bu Vesika
Kendisine Verildi. 30/3/955

MURTI

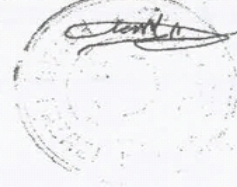
FAHİRİ VAİZLİK VESİKASI

Adı soyadı : H. Hasan Dinç
Baba adı : Mustafa
Doğum tarihi : 1330
Vilaveti : Kayseri
Kazası : Yahyalı
Mahallesi : Kavacık

Tukarda açık hüviyeti ve fotoğrafı yapı-
şık H.Hasan Dinç'in Kozan kazası,dahilinde mahal
le ve köy camilerinde dilediği saat ve zaman
vaiz vermeğe ve kendisinin Fahri Vaiz olarak
tavin edildigine dair belge kendisine verildi.
23/12/965

Kozan Muftüsü
Dursun Kazdemir

Ek:20. Hacı Hasan Efendi'nin Fahri Vaizlik Belgeleri

نه

بیمالی دن

ههچی من افندی به دینچ

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على رسولنا محمد وآله وصحبه اجمعين

ههچی من افندی به

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته

ارهچی امر جلیله اها بنده داه بقایه ارمحال ایدن کینلنر

احمد افندی به غفور رحیم اولان الله ذوالجلال حضرتون

رحمت و مضررت آریه سنه مظهر بیورسون دابویننه

وسزه دبالجمله اقربا و اها بارینه ده صبر جیل و عمر طویل

اهسان بیورسون

واور آلبه مشرف اوله ههچنر لبله براتی ده فیاض مطلق

حضرتون جمده مز هقنده شین دبارت ایلسون آمین

دیجرمه سید المرسلین (ص) ۱۶ شعبان ۱۲۸۶

مصطفی
مصطفی اوغلو

Ek:21A. Hacı Hasan Efendi'nin Damadı Ahmet Dinç'in Vefatı Üzerine Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun (ks.) Kendi El Yazısıyla Yazdığı Taziye Mektubu

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

هوق محترم حاجی حسن افندی آغا بیگز!
السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته
صحتنا وعتقنا، صلاه و سلام بینه
صلاح، فلاح و صحت اخوان دیناره.

بولون رمضان شریفک ایکنی گونن سید افندی استادفرده
افطار وقتی یاندی بولون یوزم. بوند سندن حجت یوزدیله...
«یحیی کی نوره، مینن مؤیده نوره اورادن بویله خیرلر گلدیور
بوزادن اویله خیرلر گلدیور الحمدلله. کندی اسکندن و سون
اسکندن حجت ایدیک روحلرک ملاقاتی بیان یوزدیله... فقیره
اوکی ده... لا سنی قدر اولدی یکنی لهره شیخ معطر افندی اوندی
فقله حافظ، قیلدوز حافظ و سائر اخوان کرامت بولدیله و سون صحت
یوزدیله خیرلرک خیرلرک خیرلرک خیرلرک خیرلرک خیرلرک
خیرلرک خیرلرک اولدیله سویله یوزدیله. اوت یوزدیله
بوند قید ایدیلدیله. حجاب حقیق خیرلرک خیرلرک الحمدلله.
بوند یاندی اولدرده ممنون اولدیله! سلام، دعا و
خیرلرک یوزدیله بیلدیله. گوردکلر اخواننده ده در یوزدیله! یوزدیله
عیناً عصره ایدیلدیله. باقی حقه امانت ایلدیله ایدیلدیله
عمر کریم

Ek:21B. Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun (ks.), Ömer Kirazoğlu'na Hacı
Hasan Efendi'ye Hitaben Yazdığı, İlgili Yerde Transkriptini
Kaydettiğimiz Mektubun Orijinali

Ek:22. Hacı Hasan Efendi'nin Büyük Dedesi Hacı Osmanzâde Mustafa Efendi'nin Yahyalı-Kavacık Mahallesiindeki Kabri

Ek:24A, 24B. Hacı Hasan Efendi'nin Babası Şeyh Mustafa Hulûsî Efendi'nin Yahyalı-Kavacık'taki Kabri

**Ek: 25A, 25B. Hacı Hasan Efendi'nin Annesi Ayşe Hanımın Yahyalı-
Dereköy'deki Kabri**

Ek:26. Hacı Hasan Efendi'nin Eşi Meryem Hanımın Yahyalı-Kavacık'ta Kalender Camii'nin Bahçesinde Bulunan Kabri. Kabrin Diğer Yanında da Hacı Hasan Efendi'nin Kardeşi Abdullah Efendi'nin Kabri Bulunmaktadır.

Ek:27. Hacı Hasan Efendi, Oğlu Ali Ramazan Dinç İle

Defterlere Vasiyetim yazılсын
Pederim yanına kabrim kazılсын
ihvannarım Edrafında duzulсын
Kardaşlar di'adan unutman Biz'i

Ruhçubunca kabrimimiz biçilip
Seynenlerin göz yaşları saçılıp
Karağerden Biz'e bir ev açılın
Kazan nar di'adan unutman Biz'i

Şevvuludum kağıt temiz gümülсын
İmanla cansız ata binilsin
Hafızlarla Hatmı Şerif enilsin
Hafızlarla du'adan unutman Biz'i

Devir göüp istatımız erilsin
Uzak gahin ihvannarım Depilsin
Cenazeden sonra ^{Halim} Evvalimz garubilsin
Cemo at di'adan unutman Biz'i

Cesedimi dutup Ele Alan nar
Halal etsin Allah Hakkın du'stan nar
Kölpimizin Başında Hazır alın nar
Cümlemiz di'adan unutman Biz'i

İmanla bir kavusam gahime
Vda ettim İvanima Evladına Kafime
«Ali Ramazani» koydum kemah gahime
İvanlarla du'adan unutman Biz'i

Aâmriini «Kalen der» Başa geçardin
Fırsat kuşlarını Ekden uçurdun
Geldin ölim şerbetini içirdin
Eşiden di'adan unutman Biz'i

Ek:29. Hacı Hasan Efendi'nin Ali Ramazan Dinç'i Kendi Yerine Halife Bıraktığını da İfade Ettiği Kendi El Yazısıyla Nazım Şeklinde Yazdığı Vasiyeti

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : İdris KOCABAŞ
Uyruğu : TC.
Doğum Tarihi ve Yeri : 22.08.1985 Sivas
E-posta : kocabasidris@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Ankara Üniversitesi	2010
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	2017

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2006	Diyanet	İmam-Hatip
2013	Diyanet	Uzman İmam-Hatip
2014	Diyanet	Vaiz

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	KPDS ()	ÜDS ()	TOEFL ()	EILTS ()
-------------------	---------	--------	----------	----------